TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1988, let. XXV, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

5

IZ VSEBINE

Miha Ribarič: Ustavna razpotja
Boris Majer: Razmišljanje o drugačnem socializmu (2)
Zdravko Mlinar: Profesionalna kultura, družboslovno raziskovanje in družbena praksa
Marijan Britovšek: Buharin in njegov čas (1)
Razprave o trgu v jugoslovanskem gospodarstvu: B. Ferfila, R. Bohinc, I. Svetlik
S posvetovanj o novinarski etiki in kodeksu novinarjev: Pisci in razpravljalci: M. Košir, J. Šter, A. Šuštar, M. Drčar-Murko, S. Splichal, B. M. Zupančič, V. Vasle, S. Klep, D. Ahačič, A. Stres, J. Dular, B. Novak, B. Osolnik, D. Rančić, S. Partlič
Okrogla miza družboslovcev o ustavnih spremembah 1988: Razpravljalci: Z. Roter, A. Bebler, A. Šelih, B. Markič, D. Zajc, J. Jerovšek, D. Rupel, P. Klinar, M. Jogan, A. Kirn, E. Petrič
Norberto Bobbio: Pravilo večine: meje in aporije (2)

TEORIJA IN PRAKSA

1988

5

revija za družbena vprašanja, let. XXV, št. 5, str. 529-736, maj 1988.
UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:
Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:
Igor Bavčar, Janko Česnik, Alfred Golavšek, Sonja Lokar, Boris Majer, Mara Zlebnik (delegati ustanoviteljev in družbene skupnosti); Darka Podmenik (delegat Kulturne skupnosti Slovenije); Marjeta Čepič, France Černe, Marko Kerševan, Marjan Pungartnik, Ciril Ribičič (delegati Univerz v Ljubljani in Mariboru); Anton Bebler, Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Andrej Kirn, Peter Klinar, Stane Kranje, Boštjan Markič, Ernest Petrič, Niko Toš, Mirjana Ule, France Vreg (delegati FSPN kot izdajatelja, delovne skupnosti revije in stalnih sodelavcev revije)

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:
Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:
Adolf Bibič, Bojko Bučar, Ivan Hvala, Albin Igličar, Miroslav Glas, Maca Jogan, Andrej Kirn, Bogomir Kovač, Lev Kreft, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal, Ivan Svetlik

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:
Andrej Kirn

NAMESTNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:
Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:
Drago Hrvacki

LEKTORJI:
Alenka Božič, Majda Tome, Sonja Cestnik-Zadnek

SEKRETAR REDAKCIJE:
Irma Vidmar-Vozelj

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:
61000 Ljubljana, Kardeljeva Ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA:
Letna naročnina za študente in dijake 20.000 din, za druge individualne naročnike 25.000 din, za delovne organizacije in ustanove 70.000 din, za tujino 100.000 din

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 6000 din

ŽIRO RAČUN:
50102-603-48090 – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun Ljubljanska banka – Gospodarska banka Ljubljana (ključ) 3189/5

ROKOPISI:
Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:
ČGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

vsebina

UVODNIK
MIHA RIBARIČ: Ustavna razpotja 531
ČLANKI, RAZPRAVE
BORIS MAJER: Razmišljanje o drugačnem socializmu (2) 539
ZDRAVKO MLINAR: Profesionalna kultura, družboslovno raziskovanje in družbena praksa 550
IZ ZGODOVINE OKTOBRA
MARIJAN BRITOVŠEK: Buharin in njegov čas (1) 568
NIKOLAJ I. BUHARIN: Nova smer ekonomske politike 585
AKTUALNI INTERVJU
JELKA GERBEC: Emancipacija žensk v Italiji: med normo in stvarnostjo 589
TRG V JUGOSLOVANSKEM GOSPODARSTVU
BOGOMIL FERFILA: Prehod partije iz zaledja na fronto? 597
RADO BOHINC: Ustava in tržno gospodarstvo 598
IVAN SVETLIK: Možnosti za uvajanje trga delovne sile v Jugoslaviji 603
ETIKA JAVNE BESEDE
MANCA KOŠIR: Po poti posvetovanja o novinarski etiki 607
JOŽE ŠTER: Kaj je moralno vredno? 611
ALOJZIJ ŠUŠTAR: Nekaj misli o novinarski etiki 613
MOJCA DRČAR-MURKO: Odgovornost za javno besedo 616
SLAVKO SPLICHAL: Izobraževanje, etika in profesionalizacija novinarstva 619
BOŠTJAN M. ZUPANČIČ: O javni poštenosti 624
IZ RAZPRAVE NA POSVETOVANJU DNS
Slovenski novinarji nočejo biti družbenopolitični delavci 627
VINKO VASLE: Etika, morala in ideologija 628
STANISLAV KLEP: Novinarjeva etika 630
DRAGA AHAČIČ: Nasprotje med individualno in družbeno moralo v javnem izražanju 631
ANTON STRES: Morala je občečloveška ali pa je ni 632
JANEZ DULAR: O jezikovni ravni novinarstva 634
BOGDAN NOVAK: Potrebna je osebna etika 634
POSVET O KODEKSU V NOVEM SADU
Kodeks novinarjev Jugoslavije (prvi osnutek) 637
BOGDAN OSOLNIK: Kako povrniti zaupanje v novinarstvo? 640
DRAGOSLAV RANČIĆ: Zakaj pripravljamo nov kodeks? 645
SLAVA PARTLIČ: Komu služi kodeks novinarske etike? 650
IZ DOKTORSKE DISERTACIJE
MANCA KOŠIR: Postavke novinarskega diskurza 652
USTAVNE SPREMEMBE 1988
Razpravljalci: Zdenko Roter (657, 659), Anton Bebler (659, 678), Alenka Šelih (659), Boštjan Markič (659), Drago Zajc (663, 684), Janez Jerovšek (666, 682), Dimitrij Rupel (669), Peter Klinar (675), Maca Jogan (683, 688), Andrej Kirn (684), Ernest Petrič (685)
POGLEDI, KOMENTARJI
ANDREJ KIRN: Nujnost hoje ob robu prepada 689
DRUŽBA IN DEMOKRACIJA
NORBERTO BOBBIO: Pravilo večine: meje in aporije (II) 693
STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA
NADEŽDA RADOVIĆ: Politična filozofija in zgodovinske izkušnje 700
VLASTA VIČIČ: Ideologija moči in moč ideologije 703
JANEZ MALAČIČ: Prvo srečanje demografov jadranske regije 705
PRIKAZI, RECENZIJE
S. MIHAILOVIĆ, B. KUZMANČIĆ, G. ZAJIĆ: Nezaposlena mladina Beograda (Dubravka Stajić) 709
ERNESTO LACLAU, CHANTAL MOUFFE: Hegemonija in socialistična strategija (Vesna Godina-Vuk) 712
Zbornik »Marksizem in anarhizem – zgodovina in sodobnost« (Dubravka Stajić) 715
Zbornik »Obnova utopičnih energij« (Nadežda Radović) 716
ROMAIN YAKEMTCHOUK Spori in rivalstva med Evropo in Združenimi državami (Dušan Pirec) 718
Rog Afrike: Nacionalna in mednarodna politična vprašanja (Dušan Pirec) 720
Zbornik razprav »Federacija in federalizem« (Dubravka Stajić) 721
BOGDAN KAVČIČ: Sociologija dela (Andrej Lukan) 723
IZ DOMAČIH REVIJ 727
BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 730
AVTORSKI SINOPSISI 733

TEORIJA IN PRAKSA
revija za družbena vprašanja,
let. XXV, št. 5, str. 529–736,
Ljubljana, maj 1988

СОДЕРЖАНИЕ

ВВОДНАЯ СТАТЬЯ
МИХА РИБАРИЧ: Конституционные распутья 531
СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ
БОРИС МАЙЕР: Размышление о другом социализме (2) 539
ЗДРАВКО МЛИНАР: Профессиональная культура. Общественное исследование, и общественная практика 550
ИЗ ИСТОРИИ ОКТЯБРЯ
МАРЯН БРИТОВШЕК: Бухарин и его время (1) 568
НИКОЛАЙ И. БУХАРИН: Новое направление экономической политики 585
АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ
ЕЛКА ГЕРБЕЦ: Эмансипация женщин в Италии: Между нормой и реальностью 589
РЫНОК В ЮГОСЛАВСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ
БОГОМИЛ ФЕРФИЛА: Переход партии из тыла на фронт? 597
РАДО БОХИНЦ: Конституция и рыночное хозяйство 598
ИВАН СВЕТЛИК: Возможности введения рынка рабочей силы в Югославии 603
ЭТИКА ПУБЛИЧНОГО СЛОВА
МАНЦА КОШИР: На путисовещания о этике журналистов 607
ЖЕ ШТЕР: Что является нравственно ценным? 611
АЛОЙЗИЙ ШУШТАР: Несколько мыслей о этике журналиста 613
МОЙЦА ДРЧАР МУРКО: Ответственность за публичное слово 616
СЛАВКО СПЛИХАЛ: Образование, этика и профессионализация журналистики 619
БОШТЯН М. ЗУПАНЧИЧ: О публичной честности 624
ИЗ ОБСУЖДЕНИЯ НА СОВЕЩАНИИ АЖС
Словенские журналисты не хотят быть общественно-политическими работниками 627
ВИНКО ВАСЛЕ: Этика, нравственность и идеология 628
СТАНИСЛАВ КЛЕП: Этика журналиста 630
ДРАГА АХАЧИЧ: Противоречие между индивидуальной и общественной нравственностью в публичном выражении 631
АНТОН СТРЕС: Нравственность-вещь общечеловеческая, или ее нет 632
ЯНЕЗ ДУЛАР: О языковом уровне журналистики 634
БОГДАН НОВАК: Нужная и личная этика 634
СОВЕЩАНИЕ О КОДЕКСЕ В НОВОМ САДЕ
Кодекс журналистов Югославии (первый набросок) 637
БОГДАН ОСОЛНИК: Как вернуть доверие в журналистику 640
ДРАГОСЛАВ РАНЧИЧ: Почему готовим новый кодекс? 645
СЛАВА ПАРТЛИЧ: Кому служит кодекс этики журналиста? 650
ИЗ ДОКТОРСКОЙ ДИСЕРТАЦИИ
МАНЦА КОШИР: Тезисы журналистского дискурса 652
ИЗМЕНЕНИЯ КОНСТИТУЦИИ
Участники: Зденко Ротер, Антон Беблер, Аленка Шелих, Боштян Маркич, Драго Зайц, Янез Еровшек, Димитрий Рупел, Петр Клинар, Мана Егап, Андрей Кири, Эрнест Петрич 656
ВЗГЛЯДЫ, КОМЕНТАРИИ
АНДРЕЙ КИРН: Необходимость хождения у края пропасти 689
ОБЩЕСТВО И ДЕМОКРАТИЯ
НОРБЕРТО БОББИО: Правило большинства: границы и апории (II) 693
СПЕЦИАЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ВСТРЕЧИ
НАДЕЖДА РАДОВИЧ: Политическая философия и исторический опыт 700
ВЛАСТА ВИЧИЧ: Идеология силы и сила идеологии 703
ЯНЕЗ МАЛАЧИЧ: Первая встреча демографов адриатической регии 705
ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ
С. МИХАЙЛОВИЧ, Б. КУЗМАНЧИЧ, Г. ЗАИЧ: Безработная молодеж Белграда (Дубравка Стаич) 709
ЭРНЕСТО ЛАКЛО, ШАНТАЛ МУФФ: Гегемония и социалистическая стратегия (Весна Година-Вук) 712
Сборник „Марксизм и анархизм", история и современность (Дубравка Стаич) 715
Сборник „Обновление утопических енергий" (Надежда Радович) 716
РОМАН ЯХЕМЧУК: Споры и ривальство между Европой и Соед. Штатами (Душан Пирец) 718
РОГ АФРИКИ: Национальные и международные политические вопросы (Душан Пирец) 720
Сборник обсуждений: Федерация и федерализм (Дубравка Стаич) 721
БОГДАН КАВЧИЧ: Социология труда (Андрей Лукан) 723

CONTENTS

EDITORIAL
MIHA RIBARIČ: Constitutional Crossroads 531
ARTICLES, DISCUSSIONS
BORIS MAJER: Contemplation on a Different Socialism (2) 539
ZDRAVKO MLINAR: Professional Culture, Social Research and Social Practice 550
FROM THE OCTOBER REVOLUTION HISTORY
MARIJAN BRITOVŠEK: Buharin and His Time (1) 568
NIKOLAJ I. BUHARIN: New Trend in Economic Policy 585
THE INTERVIEW
JELKA GERBEC: Women's Emancipation in Italy: Between Norms and Reality 589
THE MARKET IN YUGOSLAV ECONOMY
BOGOMIL FERFILA: The Party's Transition from Backlines to Frontlines? 597
RADO BOHINC: Constitution and Free Market Economy 598
IVAN SVETLIK: Possibilities of a Working Force Market in Yugoslavia 603
ETICS IN PUBLIC SPHERE
MANCA KOŠIR: In Line with the Symposium on Journalist Ethics 607
JOŽE ŠTER: What Has a Moral Value? 611
ALOJZIJ ŠUŠTAR: Some Thoughts on Journalist Ethics 613
MOJCA DRČAR-MURKO: Responsability for Public Address 616
SLAVKO SPLICHAL: Education, Ethics and Professionalization of Journalism 619
BOŠTJAN M. ZUPANČIČ: On Honesty in Public Sphere 624
DISCUSSIONS FROM THE SYMPOSIUM OF SLOVENE JOURNALIST ASSOCIATION
Slovene journalists do not want to be socio-political workers 627
VINKO VASLE: Ethics, Morals and Ideology 628
STANISLAV KLEP: Journalist's Ethics 630
DRAGA AHAČIČ: Contradictions between Individual and Social Ethics 631
ANTON STRES: Ethics are Universal or Non-Existant 632
JANEZ DULAR: Language and Journalism 634
BOGDAN NOVAK: The Need of Personal Ethics 634
SYMPOSIUM ON JOURNALISTS' CODE (NOVI SAD)
Yugoslav Journalists' Code (first draft) 637
BOGDAN OSOLNIK: How to Regain Confidence? 640
DRAGOSLAV RANČIČ: Why Is a New Code Being Drafted? 645
SLAVA PARTLIČ: Whom Does the Code Serve 650
FROM THE Ph. D. THESIS
MANCA KOŠIR: Theses on Journalist Discourse 652
CONSTITUTIONAL CHANGES 1988
Participants: Zdenko Roter, Anton Bebler, Alenka Šelih, Boštjan Markič, Drago Zajc, Janez Jerovšek, Dimitrij Rupel, Peter Klinar, Maca Jogan, Andrej Kirn, Ernest Petrič
VIEWS, COMMENTS
ANDREJ KIRN: The Necessity of Walking On the Edge of Precipice 689
SOCIETY AND DEMOCRACY
NOBERTO BOBBIO: The Majority Rule (II) 693
SCIENTIFIC AND PROFESSIONAL MEETINGS
NADEŽDA RADOVIC: Political Philosophy and Historical Experience 700
VLASTA VIČIČ: Ideology of Power and Powe of Ideology 703
JANEZ MALAČIČ: The First Meeting of Adriatic Region Demographers 705
REVIEWS, NOTES
S. MIHAJLOVIC, B. KUZMANČIČ, G. ZAJIČ: The Belgrade Unemployed Youth (Dubravka Stajić) 709
ERNESTO LACLAU, CHANTAL MOUFFE: Hegemony and Socialist Strategy (Vesna Godina Vuk) 712
Compedium "Marxism and Anarchism-History and Contemporaneity" (Dubravka Stajić) 715
Compedium "Revival of Utopic Energies" (Nadežda Radović) 716
ROMAIN YAKEMTCHOUK: Conflicts and Rivalry between Europe and USA (Dušan Pirec) 718
The Horn of Africa: National and International Political Problems (Dušan Pirec) 720
Compedium: "Federation and Federalism" (Dubravka Stajić) 721
BOGDAN KAVČIČ: Sociology of Labour (Andrej Lukan) 723
Ffrom domestic reiews 727
Bibliography of books and articles 730
Aauthors' Synopses 733

MIHA RIBARIČ

Ustavna razpotja

Smo sredi ustavnih razprav, pa tudi v čedalje globlji gospodarski, družbeni, politični in vsakršni krizi. Gospodarsko in siceršnje zaostajanje za razvitejšimi družbami je ne samo očitno, ampak tudi čedalje večje in hitrejše. Niso se izpolnila »uradna« pričakovanja ob sprejemu ustavnih amandmajev 1971. in ustave 1974. leta, da bo delavec »obvladoval celoten proces družbene reprodukcije« in postal dominantna sila v sistemu politične oblasti. Namesto tega smo prišli v situacijo, da Jugoslavija ne more odplačevati niti kreditov (dolga), ki so bili ne samo (ne)premišljeno najeti, ampak predvsem neučinkovito naloženi. Državni intervencionizem je postal vseobsegajoč in temu ustrezno (ne)učinkovit. Samoupravno organizirani delavski razred, samoupravno združeno delo se očitno nista konstituirala v odločilno ekonomsko in politično silo v družbi. Človek kot izhodišče in smoter vsega bivanja in delovanja ni postal svoje sreče kovač in mu še vedno v dobršni meri krojita srečo partija in država. Problemi so globlji in večji, kot je veljavna ustavna ureditev iz 1974. leta.

Pa vendar bi se dala vsa kompleksna, zapletena in protislovna problematika na koncepcijski ravni osredotočiti samo na dvoje bistvenih vprašanj: tržne zakonitosti in vloga zveze komunistov. Na praktični ravni pa bi temu lahko dodali še velikansko razvojno neskladje znotraj Jugoslavije. Tržne zakonitosti smo po vojni skušali »obvladovati« s planiranjem. Od centralno planskega smo preko raznih vmesnih faz z zadnjo ustavo prešli na dogovorno planski sistem. Partija je na programski ravni prešla dolgo pot, da bi se preoblikovala iz faktorja oblasti v zvezo komunistov kot faktor zavesti množic in v zadnjem času kot sestavni del zavesti vse bolj svobodnega človeka v socializmu po njegovi meri. Institucionalno in praktično pa je zveza komunistov še trdno povezana z oblastjo. Sem sodi npr. sistemsko zagotovljena udeležba v ključnih institucijah (družbenopolitični zbori, Predsedstvo SFRJ, predsedstvo republike oziroma avtonomne pokrajine) kot tudi delovanje v tako imenovanem paralelnem sistemu odločanja (dejansko sprejemanje odločitev, ki se potem samo še prenašajo v sprejemanje v pristojne organe; razne koordinacije, aktivi, ipd.). Upoštevati je treba, da zvezni organi s sistemsko in drugo zakonodajo in tekočo ekonomsko politiko vplivajo na največji del pogojev gospodarjenja, to so ustvarjanje, razporejanje in prerazporejanje dohodka. Pri tem si Zvezni izvršni svet kot praktično izključni predlagatelj za svoje ključne predloge pogosto še pred nastopom v zvezni skupščini zagotovi politično podporo v Predsedstvu SFRJ in Predsedstvu CK ZKJ in s tem na eni strani slabi kritično distanco teh organov do njegovega dela, na drugi strani pa izvaja politični pritisk na delegate. Slednjega kajpada ne gre posploševati. Močna zvezna izvršna oblast ne visi v zraku, ampak se opira na tiste dele gospodarstva, delavskega razreda in prebivalstva, ki vidijo zagotavljanje svojih interesov v ukrepih zvezne administracije – bodisi neposredno (razne prednosti in posebni režimi glede na dejavnost) bodisi s teritorialno pripadnostjo (manj razvite republike in avtonomna pokrajina Kosovo). Ločitev zveze komunistov od oblasti bi

lahko pomenila predvsem njen prispevek k odpravljanju iluzij, da je mogoče pričakovati rešitev iz krize na ta način, da zvezna država najprej izenači materialne in ne splošne, pravne, sistemske pogoje gospodarjenja, in vsem zagotovi enak materialni začetek in tako ustvari možnosti za tržno ekonomijo. Na podlagi enotne materialne podlage, enakih materialnih pogojev gospodarjenja, enakega materialnega začetka, ki bi ga zagotovila zvezna država s predhodnim izenačevanjem materialnih možnosti gospodarjenja z neposrednim urejanjem cen, osebno, skupno in splošno porabo in drugimi tokovi in področji, bi po taki zamisli po predhodnem vsesplošnem izenačenju vzpostavili enotni jugoslovanski trg. Take iluzije in zamisli je mogoče »odpravljati« kajpada predvsem s predložitvijo drugačnega koncepta, drugačnega programa, zavzemanjem za drugačno filozofijo družbenega razvoja. Gre za tisti nujni preskok, ki bi iz obstoječih družbenih dokumentov, ki so ob danem razmerju sil tako oblikovani, da omogočajo takšno ali drugačno interpretacijo, opredelili in izostrili tak način, ki bi nedvoumno priznal za nosilca družbenega razvoja motiviranega človeka in gospodarske subjekte na temelju iniciativnosti, inovativnosti, tekme na domačem, jugoslovanskem in tujem, mednarodnem trgu. V skladu s tem pa bi morali biti splošni pogoji gospodarjenja, tekoča ekonomska politika in skupna razvojna politika.

Za obdobje pred začetkom ustavnih sprememb je značilen necelovit pristop oficialne družbe. Najprej smo se lotili dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije, kasneje pa kritične analize delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Med pripravo kritične analize so silila v ospredje vprašanja odnosa med razrednim in nacionalnim s težnjo po favoriziranju razrednega in zapostavljenja nacionalnega in odnosa med federacijo in republikami in avtonomnima pokrajinama s težnjo po razglasitvi tako imenovanega policentričnega etatizma za krivca vsega zla. Tržna ekonomija je ostajala v ozadju, priznano najslabše je bila obdelana problematika zveze komunistov in drugih subjektivnih sil, zelo jasno pa so se iskale rešitve pri prerazporejanju pristojnosti iz republik na federacijo. Časovno ločena obravnava političnega in ekonomskega je v dobršni meri tudi vsebinsko ločevala odnose v politični sferi od njihovih ekonomskih korenin. Delo na kritični analizi so nekateri že od vsega začetka skušali utemeljevati s filozofijo prednosti celote pred delom, večine nad manjšino, z istovetenjem demokratičnega odločanja z večinskim odločanjem in načela soglasja z vetom in blokado, z načelom kakovosti proti načelu enakopravne zastopanosti, s ponujanjem izhoda iz vseh težav v ponovni krepitvi centralnih državnih funkcij. Namesto da bi osnovna razmejitev potekala na črti samostojni gospodarski subjekti na trgu z motiviranim delavcem kot subjektom družbenega razvoja in državo v funkciji zagotavljanja splošnih pogojev gospodarjenja in nujnega družbenega usmerjanja na eni strani in dogovorno ekonomijo z etatistično regulativo, voluntarizmom in intervencionizmom in vsesplošnim prerazporejanjem dohodka na drugi strani, sta se na povsem drugih osnovah izoblikovala ustavo-reformistični in ustavo-braniteljski pogled. Prvi je pod videzom sodobnosti, racionalnosti in učinkovitosti vse preveč postavljal v ospredje državo kot nosilko družbenega razvoja. Drugi pa je zavračal recentralizacijo namesto deetatizacije kot možnost za izhod iz krize. Med primerjanjem in spopadom obeh pogledov sta dogovorna ekonomija in normativni romantizem kot alternativa tržni ekonomiji in sodobni državi ostajala v ozadju. Kakorkoli, zavzemanje za centristični in v mnogočem tudi centralistični izhod iz gospodarske in družbene krize in zavračanje take usmeritve ni kaj prida prispevalo k skupnemu družbenemu spoznanju, kako razreševati temeljni odnos med ekonomskim in političnim.

Različni pogledi na temeljno vprašanje, kaj pravzaprav pomeni socialistična blagovna proizvodnja v naših razmerah, koliko lahko oblikujemo ekonomijo po naših željah in s kakšnimi posledicami, kakšen je tu položaj delavca in človeškega faktorja sploh in kakšen države in družbenopolitičnega faktorja, so se očitno izrazili tudi v predlogu Predsedstva SFRJ za začetek postopka za spremembo zvezne ustave. Za predlog predsedstva je značilna dvojnost. Najmanj je izdelano družbenoekonomsko področje v smislu odpravljanja vseh ovir za svoboden pretok družbenega kapitala, nastajanje in prenehanje gospodarskih subjektov, ekonomsko in pravno varnost pri skupnih vlaganjih, opredelitev dejanskega nosilca družbene lastnine zaradi njegove motiviranosti in odgovornosti, ekonomsko in nepolitično odločanje na področju gospodarstva, sprostitev vseh možnosti za polno angažiranje človeške ustvarjalnosti, razpoložljivih domačih in tujih sredstev, za pluralizem lastninskih oblik, odpravljanje normativizma, neupravičene socialne varnosti in solidarnosti. Za razliko od predloga na družbenoekonomskem področju, ki sicer marsikaj od tega in drugega odpira, pa je predlog zelo izdelan povsod tam, kjer gre za pristojnosti organov, od razširitve pooblastil družbenega pravobranilca samoupravljanja na »preventivno varstvo samoupravnih pravic in družbene lastnine« do celotnega sklopa razširitve pristojnosti zveznih organov.

Na dualizem med elementi samoupravno tržnega socializma in razredno nacionalnimi ter federativnimi odnosi na tej podlagi in elementi centralno državne usmeritve je svojevrstno reagirala slovenska skupščina, ko je dala svoje soglasje na začetek postopka za spremembo ustave. Slovenska skupščina je namreč ob soglasju, da se začne postopek za spremembo ustave, sprejela stališča, v katerih je povedala, na kakšnih izhodiščih in za dosego katerih ciljev podpira ustavne spremembe. V stališča je prevzela smotre ustavnih sprememb iz predloga Predsedstva SFRJ in jim dala pomembne lastne poudarke. V skladu z izhodišči Predsedstva SFRJ je v interpretaciji slovenske skupščine cilj ustavnih sprememb naslednji: »Hitrejši razvoj proizvajalnih sil in socialističnih samoupravnih proizvodnih odnosov, doslednejše uveljavljanje družbenolastninskih odnosov v združenem delu, delovanje enotnega jugoslovanskega trga ter zmanjševanje etatističnega poseganja in neopravičenega normiranja družbenoekonomskih odnosov, kar naj pospeši prehod v inovativno družbo; doslednejše uveljavljanje ustavnega položaja in vloge delavskega razreda in vseh delovnih ljudi v sistemu družbenoekonomskih in družbenopolitičnih odnosov; nadaljnja krepitev enakopravnosti narodov in narodnosti, njihovega materialnega in kulturnega napredka in razpolaganja z naravnim bogastvom in novo ustvarjeno vrednostjo ter dosledno spoštovanje dolžnosti, odgovornosti in pravic socialističnih republik in socialističnih avtonomnih pokrajin za lasten razvoj in razvoj fedeativne skupnosti; dosledno in učinkovitejše uveljavljanje ustavnosti in zakonitosti, ki sta pogoj stabilnosti razvoja in demokratizacije političnega sistema socialističnega samoupravljanja.«

V skladu s tem je razumeti tudi izhodišče, da ni dopustno spreminjati temeljnih načel ustave niti neposredno niti posredno s spremembami normativnega dela. V skladu s tem je skupščina v svojih stališčih nastopila tudi proti ustavnemu normativizmu. Zavzela se je za skrajno restriktivnost pri tem, kaj sploh sodi v ustavo, in skrbno presojo, kaj je stvar zakonodaje, kaj pa ne more in ne sme biti predmet normiranja, ampak praktičnega delovanja ekonomske politike in zlasti gospodarskih subjektov. Nastopila je tudi zoper pričakovanja, da bi samo od ustavnih sprememb pričakovali odločilne spremembe v družbeni praksi. Zavzela se je za doslednejše uresničevanje politike gospodarske stabilizacije, krepitev materialnega položa-

ja združenega dela, realno vrednotenje vseh produkcijskih faktorjev, aktivno politiko vključevanja v mednarodno delitev dela in zlasti večji izvoz, krepitev poslovne samostojnosti organizacij združenega dela in uveljavljanje trga. Rezultati v tej smeri naj bi zagotavljali materialno podlago za ustvarjalno in demokratično razpravo o ustavnih spremembah. Skratka, že med pripravo ustavnih sprememb naj bi s premiki v družbeni praksi, z argumenti ekonomskih dosežkov otipljivo pokazali, da je smer ustavnih sprememb prava in da jih praksa podpira. Slovenska skupščina je ob tem izrazila »trdno prepričanje, da je perspektiva razvoja slovenskega naroda in delavskega razreda Slovenije le v nadaljnji krepitvi sistema socialističnega samoupravljanja ter federativni ureditvi Jugoslavije, v kateri bo slovenski narod lahko uveljavljal svoje interese za obstoj in nadaljnji razvoj ter hkrati z drugimi narodi in narodnostmi uresničeval v federaciji svoje skupne družbene interese ter skupno odgovornost za razvoj Jugoslavije kot celote«.

Slovenska skupščina pa je tudi že takrat ugotovila, da posamezni predlogi Predsedstva SFRJ omogočajo različno tolmačenje. Skupščina je opozorila, da anomalije, do katerih prihaja prav zato, ker ne spoštujemo trga, ne morejo biti podlaga za ustavne rešitve, ki bi še naprej računale s temi anomalijami namesto s priznanjem tržnih zakonitosti. Ob nedopustnosti monopolnega dohodka ni mogoče pristajati na oblikovanje od združenega dela odtujenih skladov, ki bi se napajali prav iz tega dohodka. V okviru velikih tehničnotehnoloških sistemov je potrebno upoštevati, da temeljni gospodarski subjekti tudi v okviru teh sistemov poslujejo po ekonomskih načelih. Skupščina se je strinjala, da se prouči predloge, da bi med elemente enotnega jugoslovanskega trga vključili tudi enotne temelje davčnega sistema in skupne temelje davčne politike. Skupna strategija znanstveno tehnološkega razvoja je vsekakor sestavni del skupne razvojne politike Jugoslavije. Glede razširitve pristojnosti organov federacije se je skupščina strinjala, da se vsa ta problematika prouči. Pri tem pa je postavila kriterij, da spremembe ne smejo poseči v temeljna načela ustave, ki urejajo odnose v federaciji in položaj republik in avtonomnih pokrajin v njej. Vsebina vzgoje in izobraževanja sta sestavni del integritete in samobitnosti vsakega naroda, in zato sodi ta v pristojnost in odgovornost republik in avtonomnih pokrajin. Skupščina tudi ne podpira rešitev, ki bi pomenile zoževanje vprašanj, o katerih Zbor republik in pokrajin odloča na podlagi soglasja. Slovenska skupščina je izrecno podprla prizadevanja za krepitev vpliva združenega dela pri odločanju v obeh zborih Skupščine SFRJ, vendar z opozorilom, da se temeljni odnosi v federaciji zaradi tega ne smejo spremeniti, da se ne sme omejevati soglasja kot načina odločanja ali zožiti paritetno načelo sestave zveznih organov. Skupščina tudi ne soglaša s predlogi za spremembo pristojnosti obeh zborov zvezne skupščine niti z uvedbo Zbora združenega dela. Skupščina je izrazila svoje pomisleke tudi na področju ustavnosti in zakonitosti ter sodstva.

Soglasje slovenske skupščine k začetku postopka za spremembo zvezne ustave je torej po svoji vsebini v bistvu »pogojno«, vsekakor pa ni brez pomislekov. Skupščina je tudi opozorila, naj se o bistvenih alternativah ne konča razprava v zvezni ustavni komisiji, ampak naj gredo alternative v javno razpravo v osnutku ustavnih amandmajev. Iz celotnih stališč, vključno s predlogom za alternative, jasno izhaja diferenciran pristop do ustavnih sprememb. Vsako spremembo posebej je treba presojati glede na temeljna izhodišča in smotre. V zvezni ustavni komisiji, predvsem v njeni koordinaciji, niso pokazali prave pripravljenosti, da bi predložili Zveznemu zboru in nato v javno razpravo alternativne predloge, to je tiste, o katerih predstavniki republik in pokrajin niso dosegli soglasja. Zato je povsem razumljiv kasnejši

sklep ustavne komisije slovenske skupščine, da pride v poštev odločanje o vsakem predlaganem amandmaju posebej. Na ta način bi dosegli, da z morebitnim nesoglasjem o posameznih amandmajih ne bi onemogočili sprejama tistih ustavnih sprememb, za katere bi ocenili, da so koristne.

Osnutek ustavnih amandmajev, ki jih je Zvezni zbor predložil konec decembra 1987. leta v javno razpravo (do 30. aprila 1988), posegajo na tri področja: družbenoekonomsko področje, politični sistem in odnosi v federaciji. Najsplošnejša ugotovitev bi bila, da je na področju odnosov v federaciji vrsta takih predlogov, da se z njimi v Sloveniji ne strinjamo. Tako nestrinjanje je izrazila že ustavna komisija slovenske skupščine in pa konferenca delegacij, še predno je bil sprejet osnutek v Zveznem zboru in dan v javno razpravo. Menim, da je bila taka ocena potrjena tudi v javni razpravi, ne glede na to, da v pristojnih organih še ni bila ocenjena. Če je v osnutku vrsta zadev, ki so nesprejemljive, vprašljive, nepotrebne, se je pa v javni razpravi na drugi strani pokazalo, da je na družbenoekonomskem področju vrsta zadev, ki utemeljeno sodijo v ustavne spremembe in so v osnovi že predlagane, nekatere pa je treba še dodatno vključiti v ustavne spremembe. Nekje na sredi med federalnim in ekonomskim področjem, če se delovno tako izrazim, so predlagane spremembe v prid neposrednim volitvam delegatov.

Upoštevaje dejstvo, da dograjevanje temeljnih načel ustave ni predmet sedanjih ustavnih sprememb, bi morali spremembe v normativnem delu ustave dosledno zasnovati na delovnju tržnih zakonitosti kot objektivne podlage, na kateri delujejo gospodarski subjekti. Funkcioniranje trga torej za ustavo in pravni sistem ne sme biti dejstvo, ki bi ga individualni gospodarski subjekti z družbenim dogovarjanjem, samoupravnim sporazumevanjem in planiranjem čim bolj izključevali, ampak prav nasprotno, biti mora objektivni kriterij racionalnega obnašanja in uspešnosti gospodarjenja. Če izhajamo iz priznavanja tržnih zakonitosti, ne pa iz poskusa njihovega omejevanja in negiranja, potem je potrebna v normiranju skrajna restriktivnost. Na eni strani je torej potrebno manjše normiranje ali deregulacija, na drugi strani pa mora ustava s povsem jasnimi temeljnimi določbami omogočiti samostojno delovanje gospodarskih subjektov, svoboden pretok sredstev ter upravljanje dohodka in njegovo pridobivanje na temelju tržnih zakonitosti. V takem kontekstu bi torej moralo biti težišče ustavnih sprememb na družbenoekonomskem področju, ne pa na prerazporejanju pristojnosti z republike na federacijo.

Na družbenoekonomskem področju je ključnega pomena ustavna opredelitev subjekta družbene lastnine. Gre za opredelitev dejanskega nosilca družbene lastnine, nosilca kapitala – funkcije, če se izrazim s klasičnim jezikom.

Odnose med organizacijami združenega dela pri skupnih vlaganjih, pri skupnih projektih, odnose na področju koncentracije družbenega kapitala, kot bi lahko temu tudi rekli, je treba že v ustavi jasno določiti tako, da bo pravica pri skupnem upravljanju temeljila na vloženih sredstvih, znanju in delu in da torej urejanje teh odnosov ne bo prepuščeno nejasnostim in negotovosti pri vsakokratnem samoupravnem urejanju teh odnosov. Tako izhodišče naj bo upoštevano tudi pri vlaganjih tujih oseb.

S tržnim konceptom je neposredno povezano vprašanje, ali je še utemeljeno jamčiti z ustavo pravico dela, to je pravico do delovnega mesta tako imenovanim tehnološkim viškom. Gre za delavce, ki zaradi tehnoloških ali drugih izboljšav v organizaciji niso več potrebni (32. člen ustave SFRJ). Z navedeno ustavno določbo je namreč onemogočeno vsako prestrukturiranje gospodarstva. Pač pa je treba zagotoviti solidarnost med delavci. S tržnim konceptom pa je nezdružljiva solidar-

nost med gospodarskimi organizacijami. Odnosi med gospodarskimi organizacijami morajo temeljiti na ekonomskem računu. Zato je treba spremeniti navedeno ustavno določbo tudi v tem pogledu.

Pri opredelitvi planov in programov dela in razvoja organizacij združenega dela je očitno, da še vedno ni prevladalo spoznanje, da bi v normativnem delu ustave že lahko računali, da imamo oziroma naj bi imeli opravka s samostojnimi gospodarskimi subjekti, ki nastopajo na domačem jugoslovanskem in na tujem trgu z vsemi riziki, ki jih ta prinaša, in da bodo pač gospodarski kolektivi v vsej svoji samoupravni, tehnično-tehnološki in poslovni organiziranosti že vedeli, na kakšna strokovna, znanstvena in druga spoznanja se morajo nasloniti, ne da bi bilo to treba pisati v normativnem delu ustave.

Družbeni plan Jugoslavije je treba jasno opredeliti kot akt skupne razvojne politike na zvezni ravni, ki mora upoštevati samostojnost in enakopravnost gospodarskih subjektov na enotnem jugoslovanskem trgu, in ne dajati izhodišč za razne prednosti po teritorialnem, panožnem in drugem individualnem merilu.

Enotni jugoslovanski trg je treba razumeti kot trg, na katerem ni nobenih pravnih in drugih ovir za tržno poslovanje, ne pa kot enotnost, ki bi izenačevala pogoje in rezultate poslovanja z državnim reguliranjem ali dogovarjanjem in sporazumevanjem. Ne vidim nobene potrebe po širitvi temeljev enotnega jugoslovanskega trga z enotnimi temelji davčnega sistema in skupnimi temelji davčne politike in pa s skupno politiko gospodarskega in družbenega razvoja, določeno v družbenem planu Jugoslavije, in z enotno strategijo tehnološkega razvoja Jugoslavije. Menim, da glede davčnega sistema in davčne politike zadošča sedanja določba 265. člena ustave, da republike in avtonomni pokrajini sodelujejo na področju davčne politike in z medsebojnimi dogovori usklajujejo osnove davčne politike in davčni sistem, če to zahteva zagotovitev enotnosti in stabilnosti jugoslovanskega trga. Družbeno planiranje je že itak vključeno v temelje enotnega jugoslovanskega trga po veljavni ustavi (252. člen) in bi posebno navajanje skupne politike gospodarskega in družbenega razvoja, določene z družbenim planom Jugoslavije, pomenilo samo spreminjanje narave družbenega plana Jugoslavije v smeri centralnega direktivnega planiranja in krepitve elementov državnolastninskega monopola na tej podlagi. Tehnološki razvoj mora biti tako kot vsak drug razvoj sestavni del razvojne politike in je neutemeljeno izločanje tega, pa čeprav izredno pomembnega dela. Posebej je pa nesprejemljivo opredeljevanje strategije tehnološkega razvoja kot enotne, saj je taka strategija lahko le sestavni del skupne razvojne politike in je lahko zato taka strategija le skupna, ne pa enotna.

Omejiti bo treba ustavne možnosti za sprejemanje intervencijskih zakonov po 265. členu ustave, in sicer tako po temelju kot po časovnem trajanju. Menim, da je treba obvezno ugotavljati strokovno in politično odgovornost predlagatelja za ukrep, če so izostali pričakovani učinki oziroma je prišlo do negativnih posledic.

Pretehtati kaže tudi ustavne določbe o kompenzaciji (256. člen). Poseganje kateregakoli državnega organa v enakopravnost organizacij združenega dela bi moralo biti v načelu nedopustno. Zato bi bilo treba temeljito pretehtati primere in situacije, ki bi tako poseganje opravičevali, npr. prepoved izvoza določenega blaga zaradi preprečitve motenj na trgu. Nikakor pa ne bi smeli dopustiti, da se nadaljuje praksa, da zvezni organi s takim ali drugačnim ravnanjem onemogočajo določene gospodarske subjekte, da bi pokrili celo stroške enostavne reprodukcije, npr. na železnici, ali ustvarili ustrezen del dohodka za razširjeno reprodukcijo in mora potem republika z zakonom pokrivati razliko.

V ustavne spremembe bi morali nujno vključiti tudi preoblikovanje sklada za kreditiranje hitrejšega razvoja gospodarsko manj razvitih republik in avtonomne pokrajine Kosovo. Spremembe naj bi izrazile že dosežene začetne pozitivne premike v praksi. Namesto sedanjega sklada kot razdeljevalca anonimnih sredstev naj prevzamejo financiranje in upravljanje skupnih projektov neposredni združevalci sredstev v odnosih jasne odgovornosti za naložbe in njihove rezultate. To naj bi potekalo na ekonomskih temeljih in v obojestranskem interesu.

Ustavni amandmaji ne sledijo splošni družbeni zahtevi po opustitvi nepotrebnega normiranja. Na liniji deregulacije bi kazalo razmisliti npr. o tem, ali je res treba z ustavo predpisovati referendum kot obvezno obliko odločanja delavcev ali s kakšno večino sprejema svoje odločitve delavski svet. V ustavi bi kazalo ustrezneje razmejiti delavsko upravljanje od strokovnega upravljanja, posebej še funkcije delavskega sveta in poslovodne funkcije. Zastavlja se vprašanje, ali res lahko delavski svet samostojno prevzame polno odgovornost za določanje ukrepov za izvajanje poslovne politike, kot je to predlagano.

Razmisliti bo treba tudi o vključitvi pravice do stavke v ustavo. Sedanja določba 47. člena ustave o sporih med delavci oziroma delavci in organi organizacije ali med delavci in organi družbenopolitične skupnosti in vlogi sindikata očitno ne ustreza. Poleg tega izhaja iz mednarodne pogodbe o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, ki jo je SFRJ ratificirala leta 1971, obveznost, da države podpisnice z zakonom uredijo pravico do stavke. Temeljna določba o tem bi vsekakor sodila v sámo ustavo.

Ustavno razglašanje enostavnejših pogojev ustanavljanja in delovanja (enostavnejši pogoji ustanavljanja, materialno-finančnega poslovanja in urejanje določenih razmerij pri delu in poslovanju) samo za manjše organizacije združenega dela se mi zdi vprašljivo. Ustanavljanje in poslovanje bi bilo treba sprostiti za vse organizacije združenega dela, kar pa je stvar zakonodaje, predvsem pa uveljavljanja tržnih zakonitosti. Sicer pa pravno sploh ni jasno, katere so manjše organizacije in kaj so enostavnejši pogoji poslovanja. Ustanavljanje in delo v organizaciji združenega dela sta neposredno povezani z dereguliranjem v ustavi in zakonodaji ter z opustitvijo nalaganja obveznosti, da same organizacije združenega dela s svojimi splošnimi akti urejajo odnose.

Še bo treba razmisliti, ali sedanje spremembe omogočajo zadostne možnosti za razvoj drobnega gospodarstva, za razvoj dela s sredstvi v zasebni lastnini in kako pritegniti vsa sredstva občanov za gospodarske potrebe.

Ustavne spremembe širijo možnosti za razvoj kmetijstva na temelju zadružništva. Vendar smo tu še vedno na pol poti, čeprav je napredek, da imamo sedaj namesto največ 10 ha najmanj 15 ha z ustavo zajamčenih na kmečko gospodarstvo. V Sloveniji se je izoblikovalo mnenje, da bi kazalo določiti mnogo višji ustavno zajamčeni minimum, npr. 30 ha. Načelen bi bil kriterij, da lahko ima kmet v lastnini toliko zemlje, kolikor je lahko obdela.

Prostor mi ne dopušča, da bi posebej obdelal rešitve, ki se mi zdijo posebej problematične. Zato naj jih le tematsko navedem (dobršen del te problematike obdelujem v reviji Združeno delo, št. 7/1987, str. 806–814). Gre za naslednje sklope:

1. enotni jugoslovanski trg in financiranje federacije (izjemni dohodek, enotni temelji davčnega sistema in skupni temelji davčne politike, enotna strategija tehnološkega razvoja, služba družbenih prihodkov, financiranje JLA);

2. tehnološki sistemi;

3. ustavnost in zakonitost (družbeni dogovori, primat zveznega zakona, ustanavljanje sodišč in javnih tožilstev, dogovori republik in pokrajin, uresničevanje zveznih zakonov, razširitev pristojnosti zveznega sodišča: odločanje o izrednih pravnih sredstvih proti odločbam samoupravnih sodišč, odločanje o kršitvi z ustavo določenih svoboščin in pravic človeka in občana, odločanje na zadnji stopnji, kadar je izrečena smrtna kazen, obvezna navodila zveznega javnega tožilca, razširitev pristojnosti Ustavnega sodišča Jugoslavije);

4. izobraževanje;

5. oženje pristojnosti Zbora republik in pokrajin in opuščanje soglasja republiških in pokrajinskih skupščin v prvi fazi zakonodajnega postopka v Skupščini SFRJ.

Pri urejanju odnosa med tržno ekonomijo in ustavo ne bi smeli dogovorne ekonomije nadomeščati s centralno plansko državno distributivno ekonomijo. Ekonomske funkcije federacije ne smejo zanikati niti polne samostojnosti gospodarskih subjektov in delavcev, ki odločajo o pogojih in rezultatih svojega dela, niti nadomeščati odgovornosti republik in avtonomnih pokrajin za svoj lasten in skupen razvoj Jugoslavije kot celote. Zvezna ustava naj bi z vključitvijo ključnih sprememb na družbenoekonomskem področju in opustitvijo vsega, kar blokira gospodarstvo, prispevala k izhodu iz gospodarske in vsesplošne družbene krize. Z ekonomskim blokom se povezujejo tudi spremembe na področju neposrednih volitev delegatov. Pri oblikovanju končnega predloga ustavnih sprememb bo odločilnega pomena, ali bomo v Jugoslaviji kot celoti znali in mogli napraviti odločilni korak za temeljno spremembo odnosa med državo in ekonomijo, tako da bo država v funkciji ekonomije, to je družbe, ki temelji na ekonomski in vsaki drugi učinkovitosti, ustvarjalnosti in inovativnosti, ali pa naj bo ekonomija še naprej v funkciji državnega voluntarizma, na katerikoli ravni se že pojavlja, od občine, republike oziroma pokrajine pa do federacije. Skratka, gre za vprašanje, ali bo družba v človeški, delovno razredni in nacionalni samobitnosti in organiziranosti obvladovala državo in jo izkoriščala kot svoj instrument razvoja, ali pa bomo še naprej od državnega in paradržavnega delovanja pričakovali razreševanje tistega, kar je v protislovjih družbenega razvoja mogoče razreševati le z množico iniciativ človeka, ki se realizirajo na domačem in tujem trgu. Prav tu se morejo in morajo potrditi prednosti samoupravnega socializma kot tiste družbe, ki ji uspe v okviru objektivne in subjektivne danosti najbolj sprostiti ustvarjalnost človeka, in to v svetu, kjer modeli in ideali veljajo le toliko, kolikor in kakor se v praksi uresničujejo.

BORIS MAJER

Razmišljanje o drugačnem socializmu (2)

Samoupravljanje in tržno gospodarstvo. Problem lastnine

Eden najtežjih problemov, s katerim so se soočili vsi zgodnji socializmi po izvedbi revolucije in po osvojitvi politične oblasti, je bilo vprašanje razmerja med planom in trgom, problem ekonomske motivacije in problem lastnine. Temeljno geslo vseh dosedanjih socialističnih revolucij je bila razlastitev razlaščevalcev, ekspropriacija ekspropriatorjev. Odprava privatne lastnine produkcijskih sredstev, privatne lastnine kapitala. Vendar so vse socialistične revolucije kapitalistom in zemljiškim posestnikom odvzeto privatno lastnino spremenile le v lastnino države, v državno lastnino, s čimer je postala država edini lastnik in upravljalec celotne nacionalne oz. državne ekonomike. Ker pa socialistične revolucije niso enostavno prevzele starega državnega aparata in njegovih struktur, temveč so ta stari državni stroj razbile in ustvarile lastnega, novega, delavskega, se je zdelo to zadostno poroštvo, da bo država, ki je bila vrh tega neločljivo spojena s partijo kot avantgardo delavskega razreda, da bo ta nova, delavska država upravljala gospodarstvo v interesu delavskega razreda, v interesu dela, ne pa v interesu kapitalistov, v interesu kapitala, kot se to dogaja v državah kapitalizma.

S tem pa je socialistična država oz. socialistična revolucija napravila nekaj, kar nobena kapitalistična država ne bi mogla, pa tudi ne hotela: dala je eni sami instituciji – državi – absolutni monopol nad celotno ekonomiko in s tem praktično odpravila trg, kar je v večini kapitalističnih dežel že ustavno prepovedano. Marksističnih teoretikov tega obdobja to seveda ni skrbelo, ker so bili prepričani, da sta trg in blagovna menjava kapitalistični ekonomski kategoriji, za kateri v socializmu ni mesta, ker predpostavljata obstoj privatne lastnine in kapitalistične družbene ekonomske odnose, trg kapitala in trg delovne sile. Prav to pa morajo socialistične revolucije odpraviti, če hočejo resnično odpraviti izkoriščanje človeka po človeku. Angleški ultralevičarji so še po drugi svetovni vojni svarili socialistične države pred trgom, češ varujte se trga, to je skrito orožje kapitalizma. Vsi zgodnji socializmi so sledili temu teoretičnemu postulatu ter uvedli namesto trga in avtonomnih ekonomskih subjektov centralizirano državnoplansko ekonomiko, ki naj bi ne samo odpravila kaotičnost kapitalističnega trga (ki se je takrat kazala v obliki velikih gospodarskih kriz tako v ZDA kot drugod), temveč naj bi hkrati izkoreninila vsakršno možnost ekonomskega izkoriščanja tujega dela, odpravila torej izkoriščanje človeka po človeku, podvrgla celotno ekonomiko racionalni planski kontroli ter tako zagotovila proizvajalnim silam zgodovinsko nove možnosti neoviranega razvoja, za katere naj bi kapitalistični proizvodni odnosi že postali preozek okvir.

Vendar zgodovinski razvoj ni potrdil teh pričakovanj. Pokazalo se je, prvič, da še tako visoka moralno-politična zavest ne more v celoti nadomestiti ekonomske

motivacije, drugič, da še tako dobro izpeljano centralistično planiranje ne more predvideti vseh družbenih potreb prebivalstva, upoštevati vse njihove lokalne različnosti, različnosti okusov, še posebno pa ne more slediti njihovemu nenehnemu spreminjanju ter se mu hitro in uspešno prilagajati. Tretjič, brez trga tudi ni zdrave, ekonomsko motivirane konkurence, ki na eni strani pokaže, katere in kakšne proizvode prebivalstvo v določenem trenutku najbolj potrebuje ter hitro izloči izdelke slabše kvalitete, zahteva nenehne inovacije in izpopolnjevanje kvalitete, ekonomsko izvrže nesposobne, neinovativne gospodarske organizacije iz igre ter ekonomsko kaznuje vsako nepremišljeno, napačno, zavoženo investicijo kapitala, pa naj bo to državni, družbeni ali privatni.

Vendar pa trg predpostavlja obstoj samostojnih, avtonomnih, od države neodvisnih gospodarksih subjektov, kar pa sistem kakršnegakoli državnega socializma, v katerem nastopa država kot lastnik, vsemogočni in priviligirani monopolist, seveda izključuje. V teoretičnem pogledu se je zdelo, da bi moral tak sistem racionalneje funkcionirati kakor množica med seboj neodvisnih, nepovezanih, kaotično delujočih ekonomskih subjektov, ki se spopadajo med seboj za profit in rento in v tem boju hkrati tudi neusmiljeno izkoriščajo delovno silo, da bi stisnili iz nje čim večjo presežno vrednost. Že samo načelo dolgoročnejšega planskega usmerjanja gospodarstva je bilo videti v začetku nezdružljivo s trgom in kapitalističnim ekonomskim sistemom sploh, ker se je zdelo, da bi preveč omejilo iniciativo in avtonomnost gospodarskih subjektov. Kasneje se je pokazalo, posebej še z nastankom in razvojem sodobnih informacijskih sistemov – da je ne samo združljivo s trgom, s samostojnostjo in neodvisnostjo ekonomskih subjektov, temveč da postaja v določenem obsegu nepogrešljiva sestavina sodobne ekonomike in eden izmed temeljnih dejavnikov ekonomske uspešnosti tako posameznega podjetja kot ekonomskih velikanov, kakršne so sodobne internacionalke. Nasprotno pa v državnem socializmu planiranje ni dalo pričakovanih rezultatov prav zato, ker v njem ni bilo prostora za svobodno tržišče, ki edino lahko omogoča delovanje zakona vrednosti ter objektivno ovrednoti ekonomsko smotrnost proizvodnih programov, investicij in ekonomske politike sploh, tako posamezne ekonomske enote kot družbe v celoti.

Toda kako uvesti trg v socialistično ekonomiko in v socialistično družbeno ureditev sploh, ne da bi hkrati prizadeli socialistične družbene odnose, odprli vrata obnovi kapitalističnih produkcijskih odnosov in konec koncev kapitalizmu sploh? Edina doslej znana rešitev tega problema – kljub vsem težavam in protislovjem, ki so se pri tem pokazala – je samoupravljanje, ki je, kakor znano, v začetku naletelo s strani Sovjetske zveze in drugih realsocialističnih držav na popolno odklonitev in uničujočo kritiko, ki pa ga zdaj vse bolj priznavajo in sprejemajo kot edino možno rešitev iz ekonomskega zastoja državno socialistične ekonomike. Pri tem pa bi se radi vnaprej izognili napakam in napačnim potezam, ki so v znatni meri otežkočili razvoj samoupravljanja v Jugoslaviji in privedli samoupravljanje v krizo. V krogih levo usmerjene inteligence so prva leta samoupravljanja povzročila pravo evforijo. Pričakovali so, da bo samoupravljanje kot nekakšna čarobna palica čez noč razrešilo vse ekonomske in družbene probleme socializma, kar pa se ni zgodilo. Ko je Jugoslavija in jugoslovansko samoupravljanje zašlo iz različnih razlogov v hudo notranjo krizo, so se odvrnili od njega in ga proglasili zgolj za nekakšno birokratsko slepilo in demokratično fasado, s katero skuša vladajoča birokracija obdržati svojo oblast.

Najtrši oreh in tako rekoč preizkusni kamen samoupravljanja je prav kategori-

ja družbene lastnine, ki v sistemu socialističnega samoupravljanja zamenja državno lastnino in tako odpre možnost za nastajanje samostojnih, od države neodvisnih gospodarskih subjektov, ki samostojno gospodarijo in ekonomsko poslujejo, s čimer se hkrati odpre trg kot prostor avtonomne ekonomske regulacije in objektivnega delovanja zakona vrednosti. Pri vsem tem je najbolj problematična ravno temeljna kategorija socialističnega samoupravljanja in socialistične družbene ureditve sploh – kategorija družbene lastnine. Že Kardelj je pred mnogimi leti opozarjal na protislovnost te kategorije (glej njegov spis »Protislovja družbene lastnine«), vendar iz tega nikakor ni potegnil zaključka, da bi se bilo treba tej kategoriji odpovedati (saj bi to pomenilo povratek ali k državnemu socializmu ali h kapitalizmu), temveč teoretično in praktično razkriti njen protislovni značaj ter iskati razrešitev v postopnem odpravljanju protislovij, ki to kategorijo danes še obremenjujejo.

Nedvomno pomeni družbena lastnina zgodovinsko nov družbeno ekonomski odnos, hkrati pa tudi povsem nov tip lastnine, ki pravno nima presedana v dosedanji zgodovini. Družbena lastnina po eni strani ohranja nekatere lastnosti privatne lastnine v tem smislu, da omogoča tistim, ki z njo razpolagajo, da z njeno uporabo ustvarjajo dohodek, ki jim pripada iz tega naslova. Vendar – in v tem je sedaj bistvena razlika – le tedaj in toliko, kolikor so s svojim osebnim delom – fizičnim, umskim, rutinskim, inovativnim itd. – udeleženi tako v samem produkcijskem procesu kot v celotnem ekonomskem poslovanju in učinkovitosti na trgu, oz. kolikor je uspešna in učinkovita celotna organizacija kot avtonomni subjekt na tržišču.

Prav v kategoriji družbene lastnine se dogaja tista sinteza, ki dialektično prevzema od klasične kategorije lastnine njen motivacijski naboj. Hkrati odvzema posamezniku možnost, da bi zgolj iz pravnega naslova lastnine, brez lastnega osebnega dela participiral na vrednosti in si prisvajal vrednost, ki jo s svojim delom ustvarjajo drugi, kar je bistvo izkoriščevalskih odnosov – torej tista sinteza lastnine in dela, ki ohranja ekonomsko motiviranost lastnine, odpravlja pa njene izkoriščevalske momente s tem, da omogoča prisvajanje novoustvarjene vrednosti le tistemu, ki jo s svojim osebnim minulim in živim delom soustvarja. Pri tem moramo imeti nenehno pred očmi, da je kategorija družbene lastnine kategorija v nastajanju, v procesu. Obe strani te sinteze – tako kategorija lastnine kakor kategorija dela – se še zmerom skušata osamosvojiti, podlegajoč tisočletje trajajoči tradiciji: lastnina kot težnja po prisvajanju rezultatov dela brez lastne osebne delovne participacije, delo pa kot težnja po ohranjevanju mezdnega oz. uredniškega odnosa brez odgovornosti do rezultatov dela, do ekonomske in poslovne uspešnosti celotne delovne organizacije.

V razmerah današnje družbene krize je kategorija družbene lastnine izpostavljena napadom z dveh strani. S strani državne administracije, posebno očitno se kaže to v ekonomski politiki sedanje zvezne vlade, ki vidi izhod iz krize v administrativnem poseganju v ekonomiko, kar bistveno zmanjšuje samostojnost gospodarskih subjektov in s tem vlogo trga ter tako de facto spreminja družbeno lastnino v državno, samoupravljanje pa v podaljšano roko države, kar pa se dogaja tudi na republiških in ožjih regionalnih ravneh. Znotraj organizacij združenega dela samega, pa s strani poslovodnih in drugih vodilnih struktur, ki si na različne legalne, še večkrat pa pollegalne ali direktno nelegalne načine prisvajajo družbeno imovino, razpolagajo z njo mimo samoupravnih organov in za njihovim hrbtom, poslužujoč se najrazličnejših manipulacij, često pa tudi direktnih goljufij. Ne eno ne drugo seveda ne pelje iz krize, temveč jo samo še poglablja.

Na ideološki ravni se to kaže bodisi kot težnja po obnovi centralističnega državno administrativnega modela gospodarstva, po ponovni pretvorbi družbene lastnine, ki naj bi bila »nikogaršnja lastnina« in kot taka glavni povzročitelj krize, v državno lastnino. Bodisi se kaže – na drugi strani – kot opcija za pretvorbo družbene lastnine v privatno klasično lastnino (mimo lastnega fizičnega in intelektualnega dela), z obnovo klasičnega trga privatnega kapitala in trga mezdne delovne sile. Najbrž ni treba posebej poudarjati, da pomeni prva opcija, če bi se realizirala, povratek nazaj v model državnega socializma (v nasprotju s sovjetsko perestrojko, ki se hoče izmotati iz njega), druga opcija pa povratek v kapitalizem, v kapitalistično ekonomiko, na kar se seveda logično navezujejo težnje po obnovi večstrankarskega političnega sistema in dokončno slovo od socializma.

Če bo zveza komunistov omahovala med enimi in drugimi težnjami, če ne bo dovolj dosledna in uspešna v obrambi družbene lastnine kot ekonomskega temelja samoupravljanja in socializma sploh, če ne bo hkrati inovativno in ustvarjalno iskala prehod na višjo stopnjo samoupravne socialistične ekonomike, tehnološkega razvoja ter inovativne sodobne družbe na bazi te ekonomske kategorije, potem utegne zaiti v krizo celotna programska strateška usmeritev Zveze komunistov in sama ideja socializma sploh. To pa seveda zahteva izreden inovativen ustvarjalen napor vseh teoretičnih znanstvenih potencialov družbe.

Eden glavnih vzrokov, da družbena lastnina v dosedanjem razvoju naše ekonomike ni dala pričakovanih rezultatov, je po mojem mnenju v tem, da so tudi organizacije združenega dela kot avtonomni gospodarski subjekti upravljali z njo po vzgledu državnega socializma. Se pravi ekstenzivno, razsipniško, ekonomsko neracionalno, netržno, v okviru ekonomskega in finančnega sistema, ki je še zmerom – kljub deklarativnemu opredeljevanju za tržno ekonomiko – dopuščal, omogočal in v določeni meri celo favoriziral ekstenzivno, nizko produktivno, ekonomsko neracionalno gospodarjenje z družbeno lastnino. V takšnih pogojih kategorija družbene lastnine ni mogla pokazati svoje zgodovinske prednosti pred državno, še manj pa pred privatno lastnino. Odtod nenehne težnje po njenem pretvarjanju bodisi v državno bodisi v privatno lastnino, kar pa praktično ne more pomeniti nič drugega kot težnjo po odpravi samoupravljanja in socializma sploh.

Danes postaja vse bolj jasno, da družbena lastnina kot nova družbenoekonomska kategorija, ki omogoča, da organizacije združenega dela delujejo kot samostojni samoupravni ekonomski subjekti, predpostavlja razvito tržišče ter – temu družbeno ekonomskemu odnosu prilagojeno – uporabo celotnega spektra ekonomskih in finančnih instrumentov sodobne blagovnotržne ekonomike, finančnega sistema in informatike, brez česar si sodobne tržno usmerjene ekonomike ni mogoče niti zamisliti.

Žal smo mnoge izmed teh instrumentov iz znanih ideoloških predsodkov smatrali za kapitalistične, namesto da bi videli v njih nujne in nepogrešljive instrumente vsake blagovnotržne ekonomike. Posledica tega je bila, da z družbeno lastnino nismo upravljali tako, da bi dajala čim večje ekonomske in druge družbene rezultate, ter tako postala vse močnejša ekonomska podlaga samoupravljanja kot novega družbeno ekonomskega odnosa. Prav nasprotno, ravnali smo z njo več kot neekonomsko, neracionalno, voluntaristično, dopuščali smo, da se je po najrazličnejših kanalih prelivala v privatne žepe ali pa da so z njo samovoljno gospodarili razni lobiji – politični in tehnokratski – za hrbtom delavskega razreda in samoupravljanja. To je seveda moralo napraviti kategorijo družbene lastnine za vprašljivo, s tem pa za vprašljiv – česar pa se mnogi niso zavedali – tudi sam projekt

socialističnega samoupravljanja in v končni konsekvenci socializem sploh. Prav odsotnost sodobnega ekonomsko finančnega instrumentarija, s kakršnim razpolagajo vse sodobne visoko razvite tržne ekonomike, prilagojenega družbeni lastnini kot novemu družbeno ekonomskemu odnosu ter odsotnost na tem instrumentariju zasnovane tekoče in dolgoročne ekonomske politike, je eden poglavitnih vzrokov tako zastoja v razvoju samoupravljanja kot same ekonomske krize naše družbe, ki je – kot vsaka ekonomska kriza – kriza temeljnega družbeno ekonomskega odnosa.

Izhod iz naše današnje ekonomske in družbene krize moramo iskati v takšni reformi našega ekonomskega in finančnega sistema, v takšni njuni modernizaciji na osnovi vključevanja dosežkov sodobne ekonomske, poslovne in finančne teorije in prakse visoko razvitih tržnih ekonomij, ki bo stimulirala ekonomsko in družbeno produktivno alokacijo družbenega kapitala – alokacijo družbene lastnine v programe, panoge in investicije, ki bodo dajali največje ekonomske in družbene učinke, v sodelovanju, v povezavi, pa tudi konkurenci z drugimi oblikami in tipi lastnine (privatno, državno, delniško, zadružno itd.), kakor tudi s pritegovanjem tujega kapitala za skupne naložbe in programe.

Najbolj škodljivo je pri tem, da politika nenehnega reševanja nesposobnih gospodarskih subjektov s prelivanjem novoustvarjene vrednosti od sposobnih k nesposobnim, z najrazličnejšimi administrativnimi zvijačami dejansko ukinja delovanje trga in njegovih zakonitosti ter pušča na cedilu prav tiste organizacije združenega dela, ki bi bile najbolj sposobne izvleči voz iz močvirja krize in potegniti s tem za seboj tudi vse druge. Edini nasledek te politike je ta, da še tiste ekonomske subjekte, ki navzlic vsem administrativnim omejitvam in ukrepom še nekako ohranjajo poslovno in ekonomsko uspešnost, potegne v močvirje večnih izgub in bo splošni bankrot družbe tukaj. Če že tako vneto iščemo kontrarevolucijo, iščimo jo tukaj, kjer neposredno pred našimi očmi spodkopava temeljno kategorijo socialističnega samoupravljanja in socializma sploh. Nobeno sklicevanje na bratstvo in enotnost, na zajedništvo, na solidarnost, na obrambo socializma, itd. nam ne bo pomagalo, če bomo spodkopali njegov ekonomski temelj.

Menim pa, da se moramo tudi pri obrambi kategorije družbene lastnine in samoupravljanja kot temeljnega družbenega ekonomskega odnosa v socializmu hkrati zelo varovati tistega nesrečnega fundamentalizma, o katerem sem govoril v začetku tega razmišljanja. Izkušnje so pokazale, da tudi za kategorijo družbene lastnine velja zakon minimalne kritične mase, to je določenega obsega proizvodnje, števila zaposlenih, stopnje tehnologije, pri kateri je podružbljanje sploh šele ekonomsko pa tudi produkcijsko tehnološko upravičeno in uspešno. Ekonomsko in po mojem mnenju tudi socialistično upravičeno je podružbljanje lastnine samo tam in šele tedaj, kjer zgolj pravni naslov lastnine omogoča lastniku, da si prisvaja brez lastne udeležbe, brez lastnega dela presežno vrednost, ki jo ustvarjajo drugi in kjer je (pravni) lastnik pravzaprav samo še parazit. Tega pa nikakor ni mogoče reči ne za obrt, ne za drobno gospodarstvo, ne za kmečka posestva, ne za celo vrsto intelektualnih poklicev ali za majhna podjetja z izključno visoko kvalificiranimi strokovnjaki, vrhunsko tehnologijo itd. Skratka za vse tiste ekonomske enote, ki jih je ustanovil lastnik ali več lastnikov z lastnimi sredstvi, ki jih individualno upravlja, v katerih je sam ali skupaj z drugimi aktivni proizvajalec in hkrati upravljalec svojega podjetja – tudi če hkrati zaposli z zakonom določeno število nujno potrebnih delavcev različnih profilov in znanja. Taka podjetja bi morala biti celo zaželjena, saj lastnik oz. lastniki nosijo tudi celoten riziko za svoje poslovanje,

zmanjšujejo brezposelnost, hkrati pa v znatni meri razbremenjujejo družbo in zadovoljujejo mnoge individualne potrebe tako posameznikov kot tudi večjih delovnih organizacij – z izdelki in uslugami, ki jih na trgu primanjkuje. Vrh tega so takšne organizacije zelo fleksibilne, hitro lahko menjajo tehnologijo, hitro se prilagodijo novim potrebam, kar vse je pomembna ekonomska prednost.

O tem ne bi dalje razpredal, ker je to danes ne samo splošno znano, temveč tudi priznano, čeprav še vedno naleti na številne politične in ideološke ovire. Takšna dejavnost – čeprav še na osnovi privatne lastnine – ni v družbi s prevladujočim tipom družbene lastnine nikakršno kapitalistično izkoriščanje in tudi nikakršna kapitalizacija, ker z ustrezno progresivno davčno politiko destimuliramo pretvarjanje lastnine v kapital, stimuliramo pa usmerjanje v tehnološko in ekonomsko posodabljanje te vrste proizvodnje.

Da bi trg res lahko deloval in dajal rezultate, kakršne pričakujemo, ne sme imeti nobena oblika lastnine absolutno prevladujočega položaja, ne sme biti absolutni monopolist. Tudi sama konkurenca med organizacijami združenega dela, ki delajo na osnovi družbene lastnine produkcijskih sredstev, ne zadošča, da bi lahko spodbudila resnično konkurenco, zlasti še, če obstoje mogočni mehanizmi državnega prelivanja presežne vrednosti od uspešnih k neuspešnim gospodarskim subjektom. To lahko omogoči samo soobstoj in konkurenca različnih tipov in oblik lastnine, privatne, zadružne, družbene in tudi državne, kjer se to pokaže kot najbolj racionalno. Vsaka izmed teh oblik lastnine ima na svojem področju neke diferencialne prednosti, ki jih druge nimajo in ki na dani stopnji ekonomskega in družbenega razvoja opravičujejo njihov soobstoj in komplementarnost. Organizacije združenega dela, ki delajo s sredstvi v družbeni lasti in se same upravljajo, so se danes v naši družbi že tako razvile in uveljavile, da jih soobstoj drugih oblik lastnine ne more več ogroziti, lahko pa predstavlja zanje pomemben izziv, zdravo konkurenco in ekonomsko tekmovanje. Inovacije, ki jih bodo sprožili posamezni tipi ali oblike lastništva, v sodobni ekonomiki ne morejo ostati brez vpliva na druge oblike, da pa je inovativnost privatnih producentov v določenih mejah in na določenih področjih često večja od mamutskih podjetij, dokazujejo izkušnje tudi v razvitih kapitalističnih državah, v katerih dobivajo tako imenovana mala podjetja zaradi svoje fleksibilnosti in inovativnosti čedalje večji pomen in vlogo.

Če vzamemo teorijo pluralizma interesov resno, jo nikakor ne bi smeli omejevati zgolj na različnost zadovoljevanja interesov znotraj organizacij združenega dela in družbenih dejavnosti, ki proizvajajo in delujejo s sredstvi v družbeni lasti. Niti ne moremo trditi, da se lahko vsi raznovrstni interesi izčrpajo in zadovoljijo v samoupravljanju oz. da imajo vsi ljudje enak interes za samoupravljanje. Gotovo je ta interes v naši družbi prevladujoč, vendarle obstoji dokajšnje število ljudi, ki za to niso zainteresirani, ki ne žele samoupravljati, temveč preprosto samo opravljati svoje strokovno delo, ki se ne zanimajo za poslovne rezultate svoje delovne organizacije, temveč želijo biti samo pošteno plačani za pošteno izvršeno delo. Zakaj bi tak interes označevali za neligitimnega ali celo nesocialističnega? Nazadnje lahko tak delavec več stvarno prispeva k razvoju naše družbe, kot površni samoupravljalec in še površnejši delavec na svojem delovnem mestu.

Prav tako obstoji med delom prebivalstva interes ljudi, da z lastnimi sredstvi ustanove obrt, delavnico, malo podjetje, da nudijo gostinske, trgovske in druge usluge z angažiranjem svojih privatnih finančnih sredstev, nimajo pa interesa, da bi se zaposlili v organizacijah združenega dela. Čemu bi realizacijo takega interesa, dokler obstaja v mejah ustavnih določil in dokler lastnik s svojim osebnim

delom, znanjem, izkušnjami, proizvodnim in poslovnim usmerjanjem in ne nazadnje tudi s prevzemanjem celotnega rizika sodeluje aktivno v produkciji, poslovanju in vodenju podjetja, čemu bi takšen interes smatrali za neligitimnega in nesocialističnega? Isto bi po mojem veljalo za intelektualne poklice, zdravnike, arhitekte ter za vrsto drugih strok in poklicev. Vse to bi ob prevladujoči obliki dela z družbeno lastnino samo popestrilo mozaik socializma, mu dalo nove pobude in impulze, ustvarilo zdravo in normalno konkurenco, ki bi hitro izločila šušmarje ter odpravila številne diferencialne privilegije, ki jih uživajo deficitarne panoge prav zaradi pomanjkanja teh storitev in zdrave konkurence med njimi.

Vsi zgodnji socializmi so si brez potrebe nakopali ogromno težav v preskrbi prebivalstva, v oskrbi z obrtnimi in drugimi nujnimi življenjskimi uslugami prav zaradi te nesrečne težnje po fundamentalizmu in tudi iz prav tako neupravičenega strahu za rekapitalizacijo tam, kjer v bistvu sploh ne gre za kapitalistični izkoriščevalski odnos, kakor sem skušal pokazati, temveč le za drugačno interesno usmeritev, drugačno življenjsko filozofijo.

Enako velja tudi za kmetijsko politiko, za odnos do ekonomsko uspešnega kmeta, ki so ga vse socialistične družbe do nedavnega tiščale navzdol v strahu pred obnovo kapitalizma na vasi, pred tako imenovanim kulaštvom, s čimer pa so napravili slabo uslugo tako preskrbi prebivalstva s kmetijskimi pridelki, kot razvoju socializma samega.

Ali ni bila sramota za socialistično družbo (mislim Sovjetsko zvezo v dobi stalinizma), da pri vsej velikanski in mamutski kolektivizaciji kmetijstva dežela ni imela dovolj hrane, in da so bile tiste majhne privatne ohišnice tisto, kar je deželo rešilo pred najhujšo lakoto? Ali ne bi socializacijo podeželja, vasi, kmetijstva dosegali mnogo lažje, hitreje in bolj humano, če ne bi nasilno kolektivizirali zemlje, temveč pustili pri miru privatno lastništvo zemlje (z izjemo veleposestev in velikih latifundij), s čimer bi se odprl tudi trg kmetijskih pridelkov in če bi namesto prisilne kolektivizacije ustanavljali raje zadružne kmetijske postaje, ki bi bile opremljene s sodobno kmetijsko tehnologijo, strojnim parkom, z ekipami kmetijskih strokovnjakov, ki bi nudili kmetom kmetijske strokovne nasvete za intezivno poljedeljstvo, za visoko produktivnost zemlje itd. Ustrezna ekonomska politika pa bi s krediti in drugimi olajšavami, npr. pri nakupu gnojil, kmetijskih strojev itd., z izključno ekonomskimi sredstvi in ekonomsko motivacijo usmerjala kmete k sodobni racionalni obdelavi zemlje ter jim na različne načine tudi olajševala prodajo pridelkov na tržišču ter z vnaprej znanimi, ekonomsko upravičenimi odkupnimi cenami zagotavljala tudi ustrezno socialno varnost. Zakaj takšna kmetijska politika ne bi bila socialistična? Zakaj naj bi bilo socialistično samo državno kmetijsko posestvo, slabo obdelano, na katerem raste plevel in na katerem ljudje brez veselja delajo?

Svoboda posameznika kot pogoj svobode vseh

Zgodovinske okoliščine izteka 20. stoletja in prehoda v 21. stoletje se tako globoko razlikujejo od obdobja, v katerem so nastali zgodnji socializmi in njihove socialistične in komunistične vizije, da bo nujno moralo priti do diskontinuitete v njihovem dosedanjem razvoju.

Socializem 21. stoletja ne bo vzdržal tekme s sodobnim visoko razvitim kapitalizmom in se ne bo mogel uveljaviti kot nova višja stopnja v razvoju človeške družbe, še manj pa se izkopati iz stagnacije in krize, v katero so zašli dosedanji

socializmi, če ne bo odločno pretrgal z dogmami preteklosti, ki obremenjujejo današnje socializme in ki so v mnogo večji meri proizvod različnih zgodovinskih okoliščin, v katerih so nastajali, kakor pa izvirne Marxove zamisli socializma in komunizma. Ta z njimi še ni bila obremenjena, in jih tudi ni mogla v celoti predvideti, kakor ni mogla v celoti predvideti sodobnega znanstveno tehnološkega, ekonomskega in političnega razvoja, vseh njegovih možnosti in posledic.

Zastoj in kriza v razvoju sodobnega socializma pa nedvomno kaže, da je bila najplodnejša in najdalekovidnejša od vseh Marxovih anticipacij bodoče družbe tista, ki opredeljuje komunizem kot kraljestvo svobode, v kateri bo svoboda vsakega posameznika pogoj za svobodo celotne družbe. Danes postaja vse bolj jasno, da bo socializem v 21. stoletju ostal in znova postal revolucionarna kohezijska sila sodobnega človeštva le tedaj, če bo znal, hotel in zmogel ekonomsko demokracijo in iz nje izvirajočo socialno varnost in enakost povezati z več intelektualne, ekonomske in politične svobode, kakor so jo sposobni dati drugi družbeni sistemi in ureditve, kar je hkrati tudi temeljni pogoj njegovega lastnega dinamičnega razvoja in kompetitivnosti z drugimi družbenimi sistemi.

Svoboda posameznika kot pogoj svobode vseh – in tudi kot pogoj intelektualnega, ekonomskega, znanstveno tehnološkega in političnega razvoja in napredka družbe – pomeni v današnjih zgodovinskih okoliščinah predvsem troje:

1. Intelektualno svobodo – svobodo vsakega posameznika do samostojne izbire svetovnega nazora, življenjske in družbene filozofije brez kakršnihkoli ideoloških in družbenih omejitev in sankcij; pravico do »javne rabe svojega razuma«; svobodo tiska in javne besede sploh; svobodo znanstvne, filozofske, umetniške in kulturne ustvarjalnosti brez kakršnihkoli omejitev – razen tistih, ki jih narekuje enaka svoboda drugih;

2. Ekonomsko svobodo, to je pravico vsakega posameznika, da svobodno izbira svoj način ekonomske eksistence, kar predpostavlja pluralizem lastninskih odnosov ob prevladovanju družbene lastnine kot temeljnega družbenega ekonomskega odnosa in na njem osnovanega samoupravljanja kot pravici in možnosti neposrednega proizvajalca, da odloča o pogojih in rezultatih svojega dela, o uporabi novoustvarjene vrednosti. To je temeljni pogoj, »sine qua non« socializma, ki pa – kot kažejo dosedanje izkušnje v razvoju socializma – ne samo dopušča, temveč naravnost zahteva soobstoj drugih oblik lastnine, tako iz ekonomskih kot sociopsiholoških razlogov, ker samo tak pluralizem lastninskih oblik zagotavlja posamezniku tisto pravno svobodo izbire njegove ekonomske eksistence, brez katere se ne more čutiti svobodnega, ne more svobodno razvijati svoje ekonomske pobude in svobodno izbirati načina svojega življenja. Izkušnje kažejo, da blokada teh pobud ni nikakršna usluga razvoju socializma, niti samemu temeljnemu socialističnemu produkcijskemu odnosu, temveč prav obratno, eden konstantnih vzrokov njegove ekonomske neučinkovitosti in stagnacije.

Dosedanji socializmi so žrtvovali to svobodo maliku ene same – po večini državno birokratske – oblike lastnine, v zmotni zavesti, da je to edino socialistično, vse drugo pa obnavljanje izkoriščevalskih kapitalističnih odnosov. Zgodovina pa je pokazala, da državna lastnina produkcijskih sredstev ne samo ni odpravila izkoriščanje, temveč ga je v mnogočem še poglobila, hkrati pa delavce oropala vse tiste samoobrambe, ki so si jo priborili v razrednih bojih z buržoazijo, pravico do stavke, do samostojne, od države neodvisne sindikalne organizacije itd.;

3. Politično svobodo – pravico posameznika, da po demokratični poti soodloča o javnih skupnih zadevah v skladu s svojim prepričanjem, nazori, izkušnjami in

znanjem. Danes se tudi v naših diskusijah – posebej še v zvezi z reformo ustave – znova postavlja v ospredje vprašanje večstrankarske parlamentarne demokracije kot razpoznavnega znaka vsake resnične politične svobode in demokracije. Ne more biti dvoma, da je večstrankarski parlamentarni politični sistem velik korak naprej na področju politične svobode od kakršnegakoli enostrankarskega političnega sistema, pa naj bo to meščanski ali »socialistični«. Vsakršno zanikanje tega dejstva bi bilo po mojem mnenju zgolj ideološko sprenevedanje.

To pa seveda še ne pomeni, da je večstrankarski meščanski parlamentarizem že kar tudi dokončna in najvišja oblika politične svobode, da je le-ta mogoča samo kot večstrankarski politični sistem meščanske parlamentarne demokracije. Prvič je tudi najdemokratičnejši sistem meščasnkega večstrankarskega parlamentarizma oblika ali stopnja razredne vladavine meščanstva na temelju privatne lastnine produkcijskih sredstev kot prevladujočega produkcijskega odnosa. Ta sistem sam in na njem osnovana pravna država jasno, odločno in brezkompromisno branita ta temeljni produkcijski odnos družbe in le v okviru tega odnosa dopuščata demokratično igro političnih strank.

Iz zgodovine ne poznamo nobenega primera, da bi katerakoli socialistična, delavska in še manj komunistična stranka, tudi če je na volitvah dobila večino v parlamentu, mogla in smela ogroziti temeljni družbeno produkcijski odnos v smislu ekspropriacije ekspropriatorjev. Na vsak tak poskus je meščanstvo odgovorilo bodisi z vojaškim pučem (kot v južnoameriških državah, npr. v Čilu) ali z uvedbo take ali drugačne enostrankarske politične diktature fašističnega ali nacističnega tipa. Mimogrede: diktatura proletariata je v tem pogledu le odgovor proletarskih revolucij na direktne poskuse obnove kapitalističnih družbenih odnosov, starega političnega režima ter uničenja nove proletarske oblasti. Prav tako je znano, da tudi najdemokratičnejše meščanske parlamentarne demokracije dopuščajo legalni obstoj komunističnih partij samo toliko časa, dokler po številu svojih glasov – kolikor pristajajo na parlamentarno igro – ne morejo ogroziti obstoječega družbenega sistema.

Drugič: bolj političnih strank za oblast ni toliko boj za realizacijo različnih družbenih programov, kolikor boj za to, kdo in v čigavem interesu bo odločal o delitvi novoustvarjene vrednosti. Politične stranke zastopajo interese posameznih družbenih razredov in slojev, ki pa jih vedno prikazujejo kot splošni interes celotne družbe in celotnega naroda, kot splošni družbeni in nacionalni interes (kar v enem delu tudi je, ker mora danes vsaka vladajoča politična stranka upoštevati – vsaj v določeni meri – tudi interese celotne družbe, naroda in države).

V družbi, ki priznava obstoj razredov, še bolj pa posameznih družbenih slojev, kapital odnos in na njem osnovano pravno in državno zgradbo kot večno naravno danost, se zdi meščanska večstrankarska parlamentarna demokracija najsvobodnejša in hkrati ekonomsko, znanstveno, tehnološko, kulturno in civilizacijsko najnaprednejša družbena ureditev.

Ni mogoče vnaprej zanikati upravičenosti večstrankarskega političnega sistema tudi za bodoče socialistične družbe, zlasti tiste, ki bodo nastale – in kolikor bodo nastale – v deželah z večstoletno tradicijo klasične večstrankarske parlamentarne demokracije.

Pravzaprav je presenetljivo, da si proletarske revolucije po zmagi niso znale ustvariti podobnega »večstrankarskega« političnega sistema, ki bi jim omogočil mnogo hitrejši, dinamičnejši, svobodnejši in tudi zanesljivejši razvoj, kakor jim je to omogočala enostrankarska diktatura komunistične partije, oziroma njenega

najožjega vodstva in pozneje ene same osebe. Seveda v okviru socialističnega ustavnega in pravnega reda. V Jugoslaviji danes mnogi zagovarjajo misel, da bi uvedba večstrankarskega političnega sistema tudi socialističnemu samoupravljanju omogočilo širšo demokratično ozračje, večjo politično svobodo in hitrejšo demokratizacijo celotnega življenja. Čeprav menim, da te ideje ni treba kar vnaprej dogmatično odkloniti, pa obstoje upravičeni in utemeljeni razlogi za trditev, da večstrankarski politični sistem po svojem bistvu ni potreben v sistemu samoupravne socialistične demokracije, da ne bi širil, temveč prej zoževal politično iniciativo in svobodo ljudi kot samoupravljalcev, ker bi že doseženo samoupravno usklajevanje interesov (ali vsaj možnosti za takšno usklajevanje) spreminjal v politični boj med posameznimi deli družbe za to, kdo, v čigavem interesu in na čigav račun bo odločal o delitvi novoustvarjene vrednosti – mimo in brez odločilnega vpliva tistih, ki to vrednost ustvarjajo. Za kaj drugega v strankarskem boju tudi ne gre, vse drugo so zgolj take ali drugačne ideološke fraze.

V družbi, ki si je postavila za cilj, da o novoustvarjeni vrednosti neposredno odločajo tisti, ki jo ustvarjajo (od česar pa smo kljub obstoječemu sistemu socialističnega samoupravljanja še zelo daleč in se od tega celo vse bolj oddaljujemo), ne pa kdo drug v njihovem imenu (npr. v sistemu večstrankarskega parlamentarizma vrhovi političnih strank), bi obnovitev političnih strank pomenila legalizacijo prav takšnega odločanja, prav takšne prakse, ki jo zagovorniki obnavljanja večstrankarskega političnega sistema najbolj napadajo kot monopol Zveze komunistov.

Razlika med enostrankarskim in večstrankarskim političnim sistemom je pravzaprav samo v tem, da v enostrankarskem sistemu odločajo o porabi in delitvi novoustvarjene vrednosti vrhovi ene same politične stranke, v večstrankarskem sistemu pa vrhovi večjega števila političnih strank, ki se izmenjujejo na oblasti. V nobenem izmed teh sistemov pa ne odločajo o novoustvarjeni vrednosti tisti, ki jo s svojim delom neposredno ali posredno ustvarjajo. Prav to pa je bistvo problema, ki ga nobena ideološka sofistika ali politična demagogija ne more zbrisati s sveta.

V tem je zgodovinska prednost nestrankarskega sistema samoupravno socialistične demokracije – tako pred enostrankarskim kot večstrankarskim političnim sistemom, prednost, ki jo nikakor ne smemo zapraviti samo zato, ker obstoječi sistem ne funkcionira še celovito in optimalno, ker še ni dograjen od baze do vrha ali ker je zaradi vrste še ne premaganih ostankov v preteklosti, pa tudi objektivnih razvojnih neskladnosti zašel v krizo.

Še vedno vlačimo za seboj premnoge ostanke enostrankarskega političnega sistema, ki se opira na moč države, ta pa na ideološki monopol partije, Zveze komunistov, ki se v delu svoje prakse še vedno obnaša kot klasična vladajoča politična stranka, ne pa kot idejna avantgarda gibanja, s čimer se šele dejansko odpre prehod od enostrankarskega političnega sistema k resnično nestrankarski samoupravno socialistični demokraciji, k resnični samoupravno socialistični vladavini skupščinskega sistema. V tem – in samo v tem – je tudi bistvo prenove Zveze komunistov. Samo v kolikor se bo Zveza komunistov v praksi dejansko odrekla svoji dosedanji vlogi vladajoče politične stranke in jo nadomestila z vlogo idejne avantgarde družbe, lahko govorimo o nestrankarski samoupravno socialistični demokraciji kot novi, zgodovinsko višji stopnji politične svobode od tiste, kakršno lahko zagotovi večstrankarski meščanski parlamentarizem. V nasprotnem primeru se ohranja de facto enostrankarski politični sistem s klasično vlogo ene same vladajče politične stranke, ki pa ostaja po stopnji svobode brez vsakršnega pomi-

šljanja – kot nam dokazujejo vse dosedanje zgodovinske izkušnje – pod ravnjo meščanskega večstrankarskega parlamentarizma. Še globlje pa pod ravnjo svobode, ki jo lahko ponudi in bo morala ponuditi v 21. stoletju zrela in vsestransko razvita samoupravno socialistična demokracija.

Kasarniški, državno administrativni tip socializma nima nobene možnosti, da bi v 21. stoletju postal prepričljiva zgodovinska alternativa nesocialističnemu svetu. V mnogih pogledih usodno zaostaja za njim – ekonomsko, znanstveno tehnološko, politično, kulturno, hkrati pa se zapleta v podobna socialna in narodnostna nasprotja in protislovja, ki so značilna tudi za ves ostali nesocialistični svet. V 21. stoletju bo socializem postal prepričljiva zgodovinska alternativa nesocialističnemu svetu le tedaj, če bo hkrati z ekonomsko demokracijo (pravico delovnega človeka, proizvajalca, ustvarjalca, da odloča o pogojih in rezultatih svojega dela) lahko ponudil človeštvu tudi več intelektualne, ekonomske in politične svobode, kot jo lahko ponudijo drugi nesocialistični družbeni in politični sistemi (brez česar današnji socializmi tudi ne bodo mogli premagati krize, v katero so zašli, še manj pa postati ekonomsko, tehnološko in kulturno kompetitivni v odnosu do drugih družbenih sistemov). Naj zaključim z mislijo, ki me je vodila skozi vse to razmišljanje: Socializem 21. stoletja bo univerzum svobode, ali pa ga ne bo.

Vendar pa nobene demokracije in nobene svobode ne more biti – tudi v socializmu 21. stoletja – brez javne in osebne odgovornosti vseh družbenih subjektov, vseh in vsakogar v družbi za to demokracijo in za to svobodo, brez spoštovanja splošnega družbenega konsenza o strategiji družbenega razvoja, brez spoštovanja demokratičnih pravil igre, brez spoštovanja volje večine ob upoštevanju drugačnega mnenja manjšine, brez zrele demokratične javnosti, zasebnosti in osebnosti. Brez tega se vsaka demokracija in vsaka svoboda sprevrže v svoje nasprotje, v anarhijo, iz katere lahko zrastejo le novi totalitarizmi.

(Nadaljevanje sledi)

ZDRAVKO MLINAR

UDK 001.891:3

Profesionalna kultura, družboslovno raziskovanje in družbena praksa

Predlogi ukrepov za pospešeni razvoj (družbenih) znanosti posebno glede na sociologijo

1. Razvojna logika in usmerjanje družboslovnega delovanja

Če razvoj v znanosti in družbi lahko zasledujemo s teoretsko že razkrito »razvojno logiko«, ki se kaže kot »integracija raznovrstnosti«, potem bi morali to upoštevati tudi operativno, ko gre za konkretno usmerjanje znanstvene dejavnosti. To »usmerjanje« je danes – vsebinsko in organizacijsko – preveč odvisno od brezštevilnih *naključnosti* v vsakokratni situaciji, ne da bi se opiralo na jasno predstavo o dolgoročnih razvojnih smereh in zakonitostih. Ob tem pa se še poenostavlja razvojna problematika v tem smislu, da se le-ta pretežno reducira na omejeno materialno osnovo znanstvenega delovanja. Obenem pa se vrste vprašanj, ki – vsaj prednostno – ne zadevajo materialnih virov, bodisi sploh ne načenja ali pa so iz drugih razlogov nerešeni.

Namesto posplošenega obravnavanja znanosti bi kazalo več pozornosti posvečati tako a) bolj diferenciranemu reševanju zadev, specifičnih po posameznih (sub)disciplinarnih področjih, kot tudi b) zavestnemu iskanju in razkrivanju tiste vsebine, ki presega že ustaljene okvire omejenega, sektorskega delovanja. V tem smislu potrebujemo na znanstvenoraziskovalnem (podobno kot na izobraževalnem) področju dosti več diferenciacije ter individualizacije, pa bodisi da gre za subjekte ali predmet raziskovanja.

Po načinu usmerjanja znanstvenoraziskovalne dejavnosti se v njenem celotnem reprodukcijskem procesu nakazujejo določene izkušnje, ki bi jih kazalo povzeti ter določneje formulirati in upoštevati pri nadaljnjem delovanju. Po eni strani se je pokazalo, da je bilo usmerjanje raziskovanja v preteklem obdobju (npr. preko projektnih svetov) le navidezno, *nominalno*. Predmetno področje raziskovanja je bilo dostikrat tako *kompleksno*, da je bilo skoraj nemogoče dobiti natančnejši vpogled v opravljeno delo in se na tej podlagi odločati o ustreznih – pozitivnih ali negativnih – sankcijah. Po drugi strani pa se v novejšem času kaže večja *prodornost* delovanja *spontano izoblikovanih skupin* družboslovcev, ki na podlagi lastne zavzetosti uveljavljajo neko prav določeno vsebinsko oz. teoretsko umeritev (npr. posebne knjižne zbirke, revije ipd.). V tem lahko vidimo spodbuden znak večjega sproščanja iniciative in obenem preseganja intelektualne uravnilovke ter uniformiranosti. Ob tem pa se pojavlja potreba, da bi vendarle spremljali tudi to, na katerih področjih prihaja *do zaostajanja* oz. *kje se pojavljajo praznine* (vzemimo pri nas npr. sociologija zdravstva), ki jih z vidika širše družbenih interesov ne moremo preprosto le vzeti na znanje. Usmerjanje znanstvenoraziskovalne dejavnosti naj bi torej – vzporedno z njegovo demokratizacijo – vendarle imelo vlogo nekakšnega korektivnega dejavnika, s tem da bi razkrivalo vzroke zastoja in možnosti za spodbujanje razvoja znanosti po posameznih področjih. Pristojni organi naj torej *ne bi le čakali na pobude* ter jih sprejemali ali zavračali, temveč naj bi tudi sami spodbujali k potrebnim spremembam.

Odstopanje od razvojne logike – integracije raznovrstnosti – lahko razkrivamo tudi v tem, da se je večji del družboslovnega raziskovanja odrekel vključevanju, ali pa je zaradi razmer pristal na omejevanje dostopa do velike raznovrstnosti, ki jo ponuja Jugoslavija kot celota. S tem ko se družboslovno raziskovanje omejuje na

relativno homogene (ali vsaj homogenejše) populacije po republikah, si zožuje svojo lastno spoznavno osnovo in okvire dopustnega posploševanja. Obenem pa se s tem posredno povečuje prazen prostor v medrepubliških komunikacijah, ki ga zapolnjuje zelo ohlapna in subjektivistična »publicistika«. Ta pa je že sama postala eno pomembnih izhodišč za oblikovanje enostranskih in stereotipnih ocen, ki nenehoma slabšajo mednacionalne odnose v Jugoslaviji.

Dokaj neopazno je neskladje med dejansko medsebojno odvisnostjo med ljudmi, ki se hitro povečuje *v vse širših teritorialnih okvirih* na eni strani ter ustaljenimi (omejenimi) okviri, znotraj katerih zagotavljamo dostopnost informacij in možnosti za raziskovanja na drugi strani. S tem se zmanjšuje možnost za znanstveno zajemanje temeljnih determinacijskih sistemov, ki – posredno ali neposredno – določajo naše družbene razmere. To pomeni, da se vse bolj *ukvarjamo z nebistvenim*, kar vsebuje obrobnost znanosti in politike ter (še večje) zaostajanje v razvoju.

Iz navedenega izhaja potreba po radikalnem odpiranju v širši prostor ter po intenziviranju pretoka znanstvenih informacij (kar se tudi mednarodno obravnava kot aktualna tema, npr. kot »transborder data flow«).

2. *Notranja in zunanja merila*

Pri majhnem narodu je težko izoblikovati samostojno identiteto posameznih strok. Zato so zlasti družboslovci toliko bolj pod pritiskom tistih usmeritev (tem in načinov obravnave), ki sprožajo največjo odzivnost v okolju. Ob tem ko se upoštevata »zanimivost« in aktualnost ipd., pa so ožja strokovna in znanstvena merila včasih potisnjena na drugo mesto.

Pojavlja se tudi protislovje v tem smislu, da se po eni strani zaostruje problem vse večje neobvladljivosti družboslovne produkcije zaradi izredno hitrega naraščanja količine pomembnih informacij, kar obenem otežuje njihovo preglednost in dostopnost, po drugi strani pa je že sedanji način nagrajevanja znanstvenega dela takšen, da še ta spodbuja bolj količino in ekstenzivnost kot pa kakovost in selektivnost. Pogrešam določnejšo usmeritev k temu, da bi s čim *manjšo količino podatkov* (besed, tekstov) *čim več pojasnili.*

Presojanje rezultatov raziskovalne dejavnosti je bilo v preteklosti preveč odvisno od številnih naključnih vplivov in subjektivnih presoj. Razlika v pomembnosti posameznih spoznaj z vidika njihove pojasnjevalne vloge še zdaleč ni dobivala ustreznega izraza v tem ustrezno deferenciranem nagrajevanju. Nezavedno je prisotna – celo med samimi znanstvenimi delavci – močna težnja k uravnilovski nivelizaciji. V tem smislu se zdi povsem nepojmljivo, da bi pripoznali večji pomen – vzemimo – enemu samemu članku kot pa desetim knjigam ali stotim drugim člankom ipd.

Čeprav na današnji stopnji razvitosti sociologije in družbenih znanosti še ne moremo doseči takšne zgoščenosti in strukturiranja pri predstavljanju rezultatov, kot je to že doseženo v naravoslovnih vedah, vendarle lahko že danes vzpostavimo pomembne spodbude, ki bodo krepile takšno usmeritev.

Pri dosedanji praksi usmerjanja in organizacije raziskovalne dejavnosti so bile premalo upoštevane vsebinske posebnosti ter stanje oz. dosežena raven z vidika samega spoznavnega procesa; preveč pa so bila v ospredju različna zunanja merila. Zato številni ukrepi (npr. formiranje raznih makroprojektov ter formalno povezovanje in usklajevanje med raziskovalnimi nalogami) niso privedli do pričakovanih rezultatov; večkrat so bili celo kontraproduktivni. To lahko razumemo kot izraz dejstva, da formalno organizacijske spremembe niso izhajale od dejanske stopnje integracije v samem spoznavnem procesu, temveč so jo večinoma prehitevale. S tem je prihajalo do navideznega povezovanja raziskav in raziskovalcev, čeprav je šlo v bistvu le za mehanično kopičenje spoznavno nekoherentnih vsebin. Tako se

je povečalo breme administriranja ter različnih koordinacij in komunikacij, ki niso prispevale k vsebinski »integraciji raznovrstnosti«.

S posebno pozornostjo naj bi poizkušali identificirati tiste teoretske koncepcije in paradigme, ki potencialno lahko relativno največ prispevajo k *preseganju naključnosti* v raziskovalnem (spoznavnem) procesu tako v sociologiji kot tudi na širših področjih družbenih znanosti. Na takšni podlagi pa naj bi razkrivali, kaj je številnim empiričnim oz. parcialnim raziskavam skupno; katera njihova spoznanja so pomembna tudi na širših spoznavnih področjih, ki jih avtorji niso upoštevali.

Obenem pa naj bi kot element znanstvene kulture zaostrovali zahtevo po *preverljivosti* splošnih teoretskih konstruktov in v znanstveni kritiki razkrivali, kateri od njih le-to izpolnjujejo ali ne izpolnjujejo. S tem naj bi presegali močno prisotne težnje, da različne »teorije« po inerciji ohranjajo svoj status, čeprav nimajo niti minimalne pojasnjevalne moči oz. pojasnjevalne vrednosti.

V okviru naše raziskovalne prakse bi lahko spodbudili (ali celo terjali), da bi ob koncu izvedbe petletnih programov raziskovanja po posameznih tematskih ali programskih sklopih proučili, kaj je bilo doseženo z vidika obeh zgoraj nakazanih zahtev.

Marksistična metodološka usmeritev k totaliteti ni bila ustrezno upoštevana niti v eksplicitno »marksističnih študijah«. Le-te so namreč ob vseh obstoječih specialnostih bolj dobile značilnosti še ene dodatne, kot pa da bi razkrivale tisto, kar jim je skupno, in nakazovale stičišča med izkustvenimi spoznanji ter družbeno teorijo. Marksistične in marksološke študije so pri nas bolj postale sinonim *samozadostne filozofske obravnave,* kot pa spodbudno izhodišče za medsebojno oplajanje teorije in empirije ter teorije in prakse. S tem pa sopogojujemo podaljševanje ločitve na teorijo, ki se odmika od življenja, ki je ne preverjamo in ki (p)ostaja nepreverljiva, na eni strani in na empirično raziskovanje, ki v prvi – brez predhodne operacionalizacije splošnih kategorij – ne najde navezave, kar je (še dodatni) razlog za to, da ostaja na ravni agregiranja posameznosti in utrjuje tudi lastno samozadostnost.

Namesto da bi ravno »marksističen pristop« spodbujal k sintezi, navedeno nakazuje, da je – vsaj dejavnost v njegovem imenu v dosedanji praksi – prej podaljševal(a) in utrjeval(a) obstoječe delitve.

Iz tega se nakazuje potreba po vsebinski preusmeritvi, ki naj bi prispevala k hitrejšemu razvoju (družbenih) znanosti pri nas.

Glede vsebinskega usmerjanja družboslovnega raziskovanja lahko iz naše polpretekle prakse povzamemo, da smo nesorazmerno veliko pozornost posvečali tistim spremenljivkam (pojavom), za katere je sicer značilna velika *manipulabilnost,* pa četudi je njihova *pojasnjevalna* (determinacijska) vloga minimalna. V tem se izraža prekomerna odzivnost (podrejena vloga) družboslovja v odnosu do vsakokratnih normativno-organizacijskih oz. institucionalnih sprememb našega družbenopolitičnega sistema.

Sedanjo fragmentiranost znanstvenoraziskovalne dejavnosti bi – med drugim – presegali tudi s tem, da bi večjo pozornost posvečali tistim vprašanjem, ki *presegajo posamezne raziskave* in druge enkratne oz. ad hoc akcije. V tem smislu bi bilo treba (pre)usmeriti pozornost tudi na tisto, kar je *večim ali celo vsem* raziskovalcem *skupno,* pa bodisi z vidika vsebine (teorije), metodologije, z vidika informacijskih virov, diseminacije (objavljanja, izobraževanja) rezultatov ali njihove uporabe.

V zvezi s tem naj bi omejili enostavno agregiranje posameznosti (rezultatov, spoznanj), s tem da bi povečali obseg tistih informacij, ki *dajejo pregled* nad širšimi tematskimi sklopi ali (sub)disciplinarnimi področji in širše časovno in prostorsko.

Pri tem gre tako za enostavnejše naloge, vzemimo *tematske bibliografije,* kot tudi za zahtevnejše vsebinske (teoretsko-metodološke) *ocene stanja* po posameznih področjih. Na ta način naj bi razkrivali osnove za večjo kumulativnost in obenem za večjo selektivnost v spoznavnem procesu.

Kljub nakazani fragmentaciji pa bi sociologija, politologija, komunikologija morale še dosti bolj diferencirati svoj raziskovalni program, tako da bi se približale *dejanski raznovrstnosti* subjektov in družbenih razmer v praksi. Dosedanja raziskovalna praksa je preveč sledila značilnostim politične prakse npr. v tem, da je v zasnovah raziskav prevzemala njen *pretirani globalizem* (npr. proučevanje »političnega sistema«, »komunalnega sistema«, »delegatskega sistema«, »volilnega sistema« ipd.). Če manjše število raziskovalcev pri nas ne dopušča večje diferenciacije, pa bi lahko intenzivirali uporabo spoznanj na podlagi že opravljenih raziskav v drugih državah (ki smo jih v preteklosti preveč aprioristično zavračali kot neuporabne za naš posebni družbenopolitični sistem).

Potrebno je torej določnejše *razlikovanje* med bolj ali manj zdravorazumskim obravnavanjem problemov in rigorozno zasnovanimi znanstvenimi prispevki. To naj bi se upoštevalo kot splošno »pravilo igre« v naših *revijah* »za družbena vprašanja« (bolj jasno diferencirane rubrike); upoštevalo naj bi se tudi pri *reelekcijah* univerzitetnih delavcev; nadalje pri ocenjevanju *strokovnih posvetovanj* idr.

Zaostriti je treba – sedaj povsem zamegljeno – *razločevanje med izvirnimi, novimi spoznanji* in tistimi navideznimi »prispevki«, ki dejansko le *povzemajo in ponavljajo,* kar je – bodisi pri nas ali v svetovnem merilu – že bilo napisano. Sedanje nediferencirano obravnavanje, ko se upošteva le, *koliko* je kdo napisal, ne pa tudi kaj je novega, izvirnega v določenem tekstu, je skrajno nespodbudno za resnično ustvarjalno delo. V sedanjem »sistemu« nagrajevanja je inovativnost dejansko *negativno sankcionirana,* nagrajujeta pa se predvsem ekstenzivnost ter lahkotno, površno »publicistično« pisanje (vsaj po popularnosti v širši javnosti).

V kontekstu relativno zaprtega družbenega sistema se skoraj vsaka nova znanstvena publikacija obravnava tudi kot vsebinska inovacija. Takšen status si zagotovi že s tem, če se določena snov obravnava – *»prvič pri nas«,* pa četudi gre z mednarodnega vidika le za povzetek – bolj ali manj – splošno znanih in razpoložljivih ugotovitev. V nakazanem kontekstu je seveda težko razlikovati med izvirnostjo in prevzemanjem. »Prevajalska vloga« posameznih avtorjev pa ima tudi dejansko večji pomen.

Z odpiranjem družbe v širši prostor posredniške vloge zgubljajo pomen. V ospredje pa stopata različnost in novost, ki sta kot taki mednarodno opredeljeni oz. priznani. Če pa že objektivno nakazujemo takšno smer spreminjanja, bi to spoznanje lahko upoštevali tudi kot element načrtnega usmerjanja in zavestno pospeševali – danes še zamegljeno – razločevanje med *izvirnimi* prispevki k znanosti ter *povzemanjem* (prepisovanjem, »prevajanjem«) spoznanj drugih avtorjev.

V tem smislu še nimamo ustrezne diferenciacije pri vrednotenju znanstvene ustvarjalnosti pri nas, npr. ko gre za razliko med izvirnimi deli in raznimi učbeniki in priročniki (s katerimi si npr. avtorji v državah z razvito znanostjo večinoma ne pridobijo ugleda v »znanstveni skupnosti«).

3. Ustvarjalnost, avtonomija in (ne)mobilnost

Najbolj kreativni znanstveni delavci izgubljajo veliko svoje ustvarjalne energije s tem, da opravljajo različna rutinska oz. po usposobljenosti – *povsem nezahtevna dela.* Pri tem ne gre le za omejena materialna sredstva, temveč tudi za določeno uravnilovsko miselnost, ki tudi med strokovnjaki daje vsem enako težo ne glede na pomen in domet njihovih spoznanj. *Hierarhija idej glede na njihov spoznavni pomen (pojasnjevalno moč) nima svoje legitimitete v organizaciji znanstvenoraziskovalnega dela.* Niti po sposobnostih niti potrebah pa dejansko ne more vsak raziskovalec pretendirati na popolno samostojnost, ne glede na »domet« svojih miselnih konstruktov. Na tem področju je treba *odpraviti samoprevare,* zaradi katerih prihaja do fragmentacije znanosti in njene stagnacije.

Medtem ko je za razvite države značilno, da se v njih pojavlja visoka prostor-

ska gibljivost znanstvenih delacev, pri nas še vedno prevladujeta *avtarkizem in etnocentrizem*. To se med drugim kaže v tem, da se že a priori omejujemo na svoj zaprti prostor v lokalnih, republiških ali državnih mejah ne glede na možnosti in posledice takšne prakse. Razvojna prizadevanja avtomatično zastajajo v teh okvirih, pa čeprav s tem izključujemo dinamizacijo, ki bi jo zagotovili z vključevanjem najsposobnejših znanstvenikov iz drugih okolij; izključujemo tekmovanje in utrjujemo *monopolne položaje* posameznikov relativno neodvisno od rezultatov njihovega dela. Ko gre za pridobitev novih sodelavcev, se večinoma že vnaprej računa le na potencialne kandidate iz iste republike (ali celo – iz istega kraja); ne razpisujemo pa natečajev v jugoslovanskem ali mednarodnem merilu.

Čeprav gre danes še za vrsto objektivnih omejitev, pa tudi upravnopolitična ureditev prej omejuje kot spodbuja odpiranje v širši prostor, je vendarle treba začeti s prizadevanji v tej smeri. Za zdaj nimamo niti jasne zavestne opredelitve do teh vprašanj, še manj pa izoblikovanega dolgoročnega programa, ki bi konkretiziral številne konkretne ukrepe (tako kot se npr. v zadnjem času pojavlja misel, da je treba zgraditi prostore za gostujoče profesorje). Namesto spodbud k večji gibljivosti poznamo le »nagrade za stalnost«!?

Vrsta nematerialnih spodbud pa bi omogočila, da bi se tudi »tuji« znanstveniki v različnih prehodnih ali trajnejših oblikah vključevali v znanstveno in izobraževalno delo pri nas (skupni projekti, interes za specifično tematiko jugoslovanske družbe, želja po začasni spremembi okolja, še zlasti med študijskim dopustom ipd.). Nasploh pa bi morali temeljito *izostriti našo senzibilnost* za vse tisto, kar po kakovosti presega doseženo raven pri nas, pri čemer naj bi imela prostorska lokacija oz. oddaljenost vedno manjši pomen.

Da bi preprečevali *institucionalno zabubljanje*, ki hkrati pomeni tudi vsebinsko siromašenje stroke, naj bi zavestno uveljavljali dolgoročni program vse večjega odpiranja družboslovnih institucij, sproščanja gibljivosti kadrov in pretoka idej v vse širšem prostoru. V tem pogledu gre za spremembe, ki bi pomenile, da preprečimo podaljševanje dosedanje prakse, in tudi za afirmativne ukrepe. V prvem smislu naj bi postala sestavina profesionalnega kodeksa norma, da je *nesprejemljiva, nedopustna* (dosedanja) praksa, da bi kdo na istem zavodu opravil (do)diplomski študij ter nato avtomatično v istem okolju (pri istih profesorjih, z istimi informacijskimi viri) nadaljeval s podiplomskim študijem ter prav tam pridobil še doktorat znanosti in se mogoče tam celo še zaposlil.

Dosedanjo prakso bi lahko začeli spreminjati na najvišji ravni, ki obenem vključuje tudi najmanj prizadetih, tj. glede doktorskega študija. Tega naj bi praviloma opravili na drugem zavodu (v drugem kraju).

Povečevali naj bi možnosti za bolj sproščeno prehajanje kadrov iz (pretežno) izobraževalne v (pretežno) raziskovalno dejavnost in obratno. Načeloma je bila ta ideja že večkrat nakazana, kljub temu pa do danes operativno še ni zaživela.

Na ta način naj bi vsaj občasno dosegli razbremenitev (pretežno) pedagoških delavcev, ki zaradi večjega obsega tekočih pedagoških obveznosti nimajo možnosti za koncentrirano in poglobljeno znanstvenoraziskovalno delo. Obenem pa bi raziskovalcem odprli možnosti, da bi svoja najnovejša spoznanja vnašali v izobraževalni proces. S takšno prakso bi lahko brez težav začeli vsaj na tistih področjih, za katera imamo več primerno usposobljenih znanstvenih delavcev. Proučili pa naj bi še druge oblike in možnosti za fleksibilnejše »kroženje« delavcev med raziskovalnim in izobraževalnim področjem.

V dosedanji praksi je prihajalo do neskladja v tem smislu, da smo sicer imeli opravka z zelo različno kakovostjo in obsegom opravljenega raziskovanja, obenem pa so bili vsi raziskovalci (in raziskovalne institucije) dokaj nediferencirano obravnavani. To neskladje naj bi presegali s selektivnejšim nagrajevanjem (v najširšem pomenu besede). Izjemna ustvarjalnost naj bi bila upravičena tudi na *izjemne postopke* z vidika napredovanja in razpolaganju z materialnimi sredstvi.

V zvezi s tem naj bi tudi diferencirali obseg kontrole, in sicer: čim večja je že

izkazana (znanstveno priznana) *ustvarjalnost,* tem *večjo avtonomijo* naj bi zagotavljali

- posameznim raziskovalcem
- raziskovalnim skupinam in institucijam
- raziskovalnim (disciplinarnim in subdisciplinarnim) področjem in
- teritorialno dislociranim subjektom, ki se tako ali drugače – vključujejo v znanstvenoraziskovalno področje.

Ta avtonomija zadeva vsebinsko presojo o pomembnosti izbora predmeta raziskovanja kot tudi načina obravnave ter uporabo finančnih sredstev. Obenem pa predlog takšne diferenciacije vključuje tudi zaostritev kontrolno restriktivnih ukrepov v nasprotni smeri.

Na ta način naj bi po eni strani *povečali prodornost* pri uveljavljanju resnične ustvarjalnosti, po drugi strani pa bi obenem *skrajšali čas,* v katerem prizadeti sami in/ali njihovo okolje spozna(jo), da nimajo primernih dispozicij za (določeno ali nasploh) znanstveno delovanje. Tako naj bi namesto dosedanje togosti in formalizma povečevali fleksibilnost in dinamizirali znanstveno dejavnost na tistih točkah, kjer lahko največ prispevamo tudi v mednarodnem merilu.

Na podlagi dosedanje prakse vidimo, da je minilo tudi po deset, dvajset ali trideset let, predno se je za posamezne raziskovalce »ugotovilo«, da pravzaprav *nimajo primernih sposobnosti* za ustvarjalno znanstveno delo oziroma predno so takšni ugotovitvi sledili ustrezni ukrepi, tako da so prešli na drugo delovno področje. Včasih pa takšni problematični »primeri« – bolj ali manj prikrito – ostajajo, dokler se ne upokojijo. Takšne razmere lahko spreminjamo s splošnim »prevrednotenjem vrednot«, ki bo dalo večjo težo strokovnosti in na drugo mesto postavilo kar a priorno *socialno varnost* (neodvisno do dela); obenem pa je treba sprejeti vrsto konkretnih ukrepov, s katerimi naj bi *zaostrili selekcijske mehanizme pri strokovnem napredovanju delavcev* (kar obravnavamo še posebej).

4. Profesionalne norme, informacijski viri in obravnava podatkov

Brez tehtnega razloga, verjetno predvsem po inerciji, se vzdržuje nesorazmerje med načinom obravnave *tekstualnega* in *podatkovnega* »outputa« sociološkiih in sploh družboslovnih raziskav. Že po ustaljeni praksi se skoraj izključno vrednoti le tekstualna predstavitev rezultatov, medtem ko ne postavljamo *nikakršnih zahtev* (ni nobenih pričakovanj ali določil) o samih podatkih, do katerih so se raziskovalci dokopali z izvedbo raziskave.

Tudi v tem pogledu se kaže, da še niso izoblikovani ustrezni profesionalni standardi, ki bi – med drugim – določali, kako *je treba ravnati s podatki* ter kdaj preide ta pravica in odgovornost zanje od izvajalca(ev) raziskave na druge subjekte in kateri so ti subjekti ipd. Takšna »pravila igre« bi lahko – ob pomoči strokovnih društev in raziskovalnih organizacij – izoblikovali v raziskovalnih skupnostih.

Spreminjati je treba razmerje med vlaganji v nove raziskave in intenziviranjem *uporabe že zbranih podatkov,* in sicer tako, da se bo zmanjšalo zbiranje in *povečala izkoriščenost* že razpoložljivih virov. Zato pa je treba večjo pozornost posvečati sistematičnemu formiranju raziskovalne dokumentacije (arhivov, bank podatkov), ki naj bi omogočali čim bolj *poenostavljen, rutiniziran* dostop do razpoložljivih virov. S tem bi tudi vsebinsko obogatili raziskovalno in pedagoško dejavnost ter povečali vključevanje študentov v raziskovalno delo.

Pri danih materialnih sredstvih bi – vsaj na določenih področjih in v določenih razvojnih fazah – lahko dosegli dosti večje učinke, s tem da bi bolj temeljito proučevali in upoštevali že razpoložljiva spoznanja v mednarodnem merilu, kot pa da se lotevamo in finansiramo lastne raziskave (od začetka) ob nepoznavanju ali pomanjkljivem poznavanju že doseženih rezultatov v drugih državah (in možnosti oz. omejitev, ko gre za njihovo uporabo pri nas).

Utrjevali naj bi splošno profesionalno normo o tem, da je *poklicna dolžnost* vsakega družboslovca (raziskovalca in pedagoga), da skrbi za nenehno *izpopolnjevanje informacijskih virov* na področju njegove specializacije. Obenem pa naj bi tudi v okviru statistične dejavnosti okrepili prizadevanja, da bi njihov program dejavnosti nenehoma konfrontirali in *preverjali z rezultati* družboslovnih raziskovanj in s tem povečali selektivnost ter omejili sedanjo ekstenzivnost pri zbiranju podatkov. Za vsa značilna (sub)disciplinarna področja družboslovja bi bilo treba vzpostaviti neposredne povezave s statistiki, ki delujejo na ustreznih predmetnih področjih v republiškem in zveznem zavodu za statistiko. V ta namen bi bilo treba vključiti več raziskovalcev v že obstoječe *sosvete pri Zavodu za statistiko SR Slovenije;* obenem pa zasnovati tudi dolgoročne programe sodelovanja, ki bi prehajalo *raven ad hoc konsultacij* in bi zagotavljalo, da bi spoznanja sociološkh raziskovanj o različni pojasnjevalni moči posameznih spremenljivk (statističnih podatkov) upoštevali kot izhodišče za večjo selektivnost programa nadaljnjih »statističnih raziskovanj«.

Povečali naj bi relativno vlogo in vpliv znanosti na statistično dejavnost v primerjavi z vplivom, ki ga – dokaj arbitrarno – uveljavlja državna uprava.

5. *Formiranja kadrov, izobraževanje*

Formiranje mladih znanstvenih delavcev na univerzi je preveč usmerjeno v omejeno število togo vnaprej določenih profilov (npr. vzgojnoizobraževalnih programov), ki ne omogočajo niti zadostne individualizacije niti sproščenega povezovanja oz. kombiniranja z drugimi vsebinskimi področji bodisi znotraj ali preko institucionalnih okvirov posameznih visokošolskih zavodov. V zvezi s tem bi bilo treba povečevati individualno avtonomijo slušateljev, še zlasti na podiplomski ravni, kar pa predpostavlja večjo fleksibilnost in »deregulacijo« visokošolskega izobraževanja.

Študentom sociologije oz. družboslovnih disciplin nasploh naj bi zagotovili večje možnosti za aktivno *vključevanje v analitično oz. raziskovalno dejavnost.* Ker pa se ta zahteva nenehoma zastavlja že več kot dve desetletji, je treba razkriti vzroke, zakaj ne pride do sprememb in obenem tudi možnosti, ki jih v tem pogledu prinaša nova, informacijska tehnologija.

Da bi dosegli večjo analitično usposobljenost in poglobljenost, se ne bi smeli zadovoljevati s tem, da bi študentje – še posebej pa na podiplomski ravni – le prevzemali snov, ki se jim ponudi v nekakšni dokončni, učbeniški obliki. Še zlasti pri metodoloških predmetih bi bilo treba prenesti poudarek na to, da bi študentje *analitične postopke dejansko uporabili,* ne pa da bi se le učili o tem, kako jih je mogoče uporabiti.

Podiplomski študij danes temelji na *samoprevari,* da je mogoče potrebno znanje pridobiti že kar z marginalnim angažiranjem ljudi in materialnih sredstev ter časa (npr. le za predavanja ob koncu tedna). Dejansko pa to vodi v *nesolidno, površinsko poznavanje* predmetnega področja in nominalno pridobivanje strokovnih nazivov; obenem pa tudi do ogromnega osipa med študijem, ki ga podiplomci opravljajo le »ob delu«. Predlog: Racionalneje bi bilo, da bi sprejemali na podiplomski študij le *najsposobnejše kandidate,* ki pa bi jim obenem *zagotovili tudi materialne možnosti* za temeljit, kontinuiran in poglobljen študij.

Predvsem na novejših znanstvenodisciplinarnih področjih nastaja večja medgeneracijska razlika po *stopnji specializacije* raziskovalcev. To se kaže kot problem, kadar gre za večje *neskladje* med vsebinsko usmeritvijo (»profilom«) mentorja in mlajšega raziskovalca, ki pripravlja magistrsko nalogo ali doktorsko disertacijo in se mogoče usposablja za pedagoško delo na bolj specializiranem predmetnem področju. Čim večje je to neskladje, tem manjša je zmožnost mentorja, da bi lahko zares učinkovito usmerjal in pomagal mlajšemu kolegu.

Pri nas imamo sicer zelo formalizirane postopke odobravanja tem in mentorjev na ravni magistrskega in doktorskega študija; problemu, ki ga tukaj omenjamo, pa nismo posvečali posebne pozornosti. Označenega neskladja seveda ne bo mogoče rešiti zaprto v SR Sloveniji. Včasih bi lahko ustreznega specialista našli na širšem območju Jugoslavije. Najtežji problem pa ostaja – kako zagotoviti sodelovanje specialistov za prav določeno temo v mednarodnem merilu. Še zlasti na ravni doktorskega študija bi morali iskati možnosti za preseganje sedanjega stanja.

Zakon o visokem šolstvu (v sedemdesetih letih) je bil sprejet bolj z namenom, da intenzivira različne oblike *kontrole* na univerzi in nad univerzo, kot pa da bi zagotavljal možnosti za samostojno ustvarjalno delo v raziskovanju in izobraževanju. Tudi kasnejša reforma in opredeljevanje »vzgojno-izobraževalnih programov« nista presegla takšnega stanja. Zato je strokovno in znanstveno delovanje na univerzi še vedno na različne načine utesnjeno in podvrženo številnim formalnostim in postopkom, ki nominalno nastopajo v imenu podružbljanja, dejansko pa ne dosegajo niti takšnih namenov. Npr.: vloga pedagoško znanstvenega zbora je bila močno omejena (po vsebini, pristojnostih, statusu), tako da so bila številna strokovna vprašanja prenesena v pristojnost sveta fakultete (katerega člani so tudi študentje, administrativni delavci idr.), tako da le-ta odloča o doktoratih, magistraturah ipd. Organi, ki naj bi zagotavljali širši družbeni vpliv, tako ne ostajajo na ravni razvojne politike, temveč se operativno vpletajo v sprotno, tekoče reševanje tudi povsem ozko strokovnih vprašanj. Prav to pa je *treba odpraviti*, če naj bosta stroka in znanost zares sami sebi sodnik. Zato potrebujeta večjo avtonomijo in morata prevzeti – kot je bilo že večkrat zapisano – večjo odgovornost.

Na univerzi *ne bi smeli dopuščati*, da se študentje pri študiju omejujejo le na *domačo literaturo* (v slovenskem ali srbohrvaškem jeziku), saj sicer že s tem za nekaj generacij zaostajajo za najnovejšimi dosežki v svetovnem merilu. Neznanja tujih jezikov (še zlasti pa angleščine) ne bi smeli več sprejemati kot danosti in opravičila za to, da bi pristajali na vsebinsko osiromašenje študija po posameznih predmetnih področjih in zniževali strokovne standarde. Z vse večjim obsegom znanstvene produkcije v svetovnem merilu se praktično zmanjšuje verjetnost, da bi lahko – sproti in nasploh – prevajali potrebno specializirano strokovno literaturo. Obenem bi bilo iluzorno pričakovati, da se bomo lahko sčasoma osamosvojili in se odpirali predvsem na domača znanstvena in strokovna dela.

6. *Avtarkizem ali internacionalizacija?*

Vse bolj se kaže razhajanje med avtarkično zasnovo in predpostavkami znanstvene politike ter internacionalizacijo in univerzalnostjo (družbenih) znanosti. Pri usmerjanju znanstvenega in družbenega razvoja pri nas lahko razkrivamo številne – implicitne ali eksplicitne – predpostavke avtarkizma. Medtem ko položaj znanosti in naše družbe povsem neodvisno od naše volje in v veliki meri tudi ne da bi se tega zavedali, postaja vse bolj odvisen od dogajanja v svetovnem merilu, se obenem podaljšujeta miselnost in delovanje državnih organov v ozko teritorialnih okvirih. Zapostavlja pa se, da je vse več vprašanj, ki jih je mogoče *reševati in rešiti le* v mednarodnem merilu. Prostor diskrecijskega odločanja, tj. odločanja po svoji presoji, neodvisno od širšega okolja, se zožuje, kar bi morali upoštevati tako, da bi odločneje uveljavljali *mednarodne* (univerzalne) *standarde*.

Vzpostavljanje *mednarodnih stikov in sodelovanja* je bilo dozdaj bolj izraz naključnih dogodkov kot pa opredeljene in selektivne politike. Pogrešamo zavestno prizadevanje za okrepljeno sodelovanje z najbolj inovativnimi, vrhunskimi centri znanstvene ustvarjalnosti v svetovnem merilu. Dosedanje usmerjanje je bilo opredeljeno bolj omejujoče kot pa afirmativno, tako da je sámo postalo eden pomembnih vzrokov za marginalizacijo naše znanosti. V bodoče *ne bi smeli dopuščati* (to, kar je veljalo v preteklosti), da bi Slovenija oz. Ljubljana dobivala *tretjerazredno*

vlogo pri vzpostavljanju mednarodnega znanstvenega sodelovanja (nekako v zaporedju Beograd–Moskva, Zagreb–Leningrad, Ljubljana–Minsk).

Sedanjo enostranost, ko so predvsem naši družboslovci odhajali na izpopolnjevanje v druge države, naj bi presegali s tem, da bi kot redno prakso uveljavili tudi *vključevanje tujih družboslovcev* v delo naših znanstvenoraziskovalnih in izobraževalnih institucij. »Tujci« naj bi se vključevali bodisi kot predavatelji bodisi kot raziskovalci oziroma v obeh vlogah vzporedno. Njihova vloga bi bila lahko spodbudna za hitrejše uveljavljanje domačih znanstvenih potencialov, npr.

a) če bi jih angažirali na področjih, za katera pri nas (še) nimamo usposobljenih specialistov: vzemimo sociologijo zdravstva, v politični sociologiji ali politologiji za področje »policy studies« (ki je izredn pomembno za družbenopolitično prakso, vendar skoraj povsem odsotno, v Sloveniji in Jugoslaviji), za simulacijske študije, ipd.;

b) vabili naj bi *avtorje* pomembnih spoznanj, ki bi jih posredovali našim družboslovcem in študentom;

c) zgornje usmeritve bi lahko upoštevali komplementarno s sodelovanjem »tujih« družboslovcev v skupnih (komparativnih) raziskovalnih projektih idr.

Vse to bi lahko vsaj do neke mere realizirali z večjim izkoriščanjem že obstoječih meddržavnih ureditev znanstvenega sodelovanja (npr. bolj bi lahko izkoristili izmenjave po Fulbrightovem programu ipd.). Sicer pa bi lahko tudi samostojno uvedli marsikakšne novosti, npr. z vidika bilateralnega medinstitucionalnega povezovanja.

Pri nas bi lahko zožili ali se celo izognili raziskovanju nekaterih tematskih področij, ki so bila že temeljito proučena v drugih državah in o katerih ni utemeljenih razlogov, da bi lahko pričakovali bistveno drugačne rezultate pri nas (npr. če gre le za deskriptivno analizo preseljevanja iz vasi v mesto ali za procese prilagoditve priseljencev v mestu ipd.). Po drugi strani pa bi obogatili našo teorijo in prakso, če bi sistematično, na podlagi komparativnega raziskovanja razkrivali širši razpon variabilnosti (različnih rešitev, ureditev) vprašanj, za katera dostikrat prehitro sklenemo, da smo se dokopali do najboljše ali edino možne rešitve. Podrobnejše seznanjanje z razmerami v drugih državah na Vzhodu in Zahodu nas kar večinoma spravlja v zadrego, ko razkrivamo neutemeljeno absolutizacijo – ne ravno optimalnih – lastnih rešitev.

Družboslovno raziskovanje lahko dosti prispeva k preseganju ekskluzivizma (na podlagi načelno sicer že preseženih ideoloških meril ter etnocentrične miselnosti), če se bo angažiralo v smeri sistematičnega komparativnega proučevanja, še zlasti v najbolj razvitih deželah na Zahodu in na Vzhodu. S tem naj bi zapolnilo praznino na področju, kjer se danes omejujejo samo na tekoča novinarska poročila in komentarje.

V zvezi s potrebo po večji fleksibilnosti ter individualizaciji študija naj opozorimo, da je sociološka katedra FSPN v šolskem letu 1987/88 poizkusno uvedla *izbirne seminarje* (študent v enem letu izbere 3 od več ponujenih specifičnih tematskih sklopov). Tako se je zmanjšala toga, vnaprejšnja določenost programa študija in povečala možnost za individualne izbire. Tudi v takšnem okviru bi lahko še nadalje obogatili vsebino študija s tem, da bi vsako leto (ali pa vsaj priložnostno) vključevali tudi *družboslovce iz drugih držav*, ki bi vodili seminarje o tematskih oz. (sub)disciplinarnih področjih, ki pri nas (sploh) še niso (primerno) razvita. Podobno pa velja za vključevanje »domačih« raziskovalcev.

Zamudni postopek iskanja *dovoljenj* za mednarodna raziskovanja vzporedno z vsesplošno nezaupljivostjo (kar se je zaostrilo v sedemdesetih letih) zavira naše vključevanje v mednarodne raziskovalne projekte in pritok znanj v našo državo. Zato bi bilo treba *ponovno proučiti predpise*, s katerimi je bil vpeljan *sedanji režim* (postopek) in predlagati potrebne *poenostavitve*.

Zaradi ugodne geografske lokacije in razpoložljivih prostorov bi lahko ljubljanska univerza poleti organizirala različne mednarodne aktivnosti, ki bi lahko

bile velika spodbuda za hitrejši razvoj znanosti pri nas. Ob upoštevanju izkušenj Interuniverzitetnega centra za podiplomske študije v Dubrovniku (morda tudi v sodelovanju z njim) bi v Ljubljani lahko zasnovali letne šole, kolokvije, sestanke manjših delovnih skupin raziskovalcev ali tudi širša občasna posvetovanja. Pri tem pa bi dosegli večji učinek, če bi zagotovili kontinuiteto delovanja na podlagi določenih vsebinskih preokupacij naših raziskovalcev.

Nekatere pobude v tej smeri smo že predstavili tudi v okviru Mednarodne sociološke asociacije.

Z vrsto ukrepov (ki so sicer že del splošne prakse znanstvenega delovanja v nekaterih drugih državah) bi lahko spodbudili uveljavljanje profesionalnih standardov, ki so podlaga za uveljavljanje večje kakovosti in ustvarjalnosti. Zakaj ne bi strokovno društvo (v slovenskem in jugoslovanskem merilu) izbralo in razglasilo – vzemimo npr. – *tri najboljše članke ali pa knjige leta* na določenem (sub)disciplinarnem področju? Na ta način bi lahko prispevali k hitrejšemu preseganju sedanje intelektualne uravnilovke in »kognitivne anomije«. Obenem pa bi s tem sami pospeševali vključevanje najpomembnejših dognanj v mednarodno strokovno javnost (uredništva nekaterih mednarodnih priznanih revij celo želijo in pričakujejo takšno pomoč, še zlasti iz dežel, katerih znanstvena produkcija zaradi jezikovnih ovir ostaja težko dostopna in manj pregledna).

Niti posamezniki niti institucije si dozdaj niso mogli zagotoviti celovitega pregleda (torej – niti informacije) o najpomembnejših informacijah – v mednarodnem merilu – za posamezna predmetna področja. Pri tem gre sicer za materialne omejitve, vendar pa tudi za vrsto drugih, ki bi jih bilo mogoče rešiti brez večjih težav.

a) Nobena slovenska revija ni vključena v mednarodno informacijsko banko Sociological Abstracts, ki deluje v povezavi z Mednarodno sociološko asociacijo in je s sistemom *»DIALOG«* vključena v mednarodno računalniško omrežje za pretok podatkov.

b) Dobivamo sicer informacije številnih založb o njihovih publikacijah, vendar pa nimamo natančnejše predstave, kaj ostaja ob strani oz. kaj izpuščamo iz naše evidence. Pri tem se zavzemam za to, da bi morali vsaj kot načelo in dolgoročno usmeritev uveljavljati sicer čim večjo selektivnost, toda ne na podlagi delnega, omejenega, temveč na podlagi čim bolj celovitega pokritja znanstvene produkcije v mednarodnem merilu.

Praviloma se niti ne razmišlja o tem, kako bi pritegnili tudi tuje oz. mednarodne vire financiranja in – kar je seveda le druga plat medalje – o tem, za koga bi poleg naših uporabnikov oz. razen našega domačega okolja bili naši rezultati lahko uporabni. To se med drugim kaže v tem, da – vsaj institucionalno – nimamo sistematičnih pregledov in celovitih informacij o tem, katere fondacije ali druge institucije bi prišle v poštev, da bi v določeni obliki podprle našo znanstveno dejavnost, še zlasti če je ta tudi mednarodno pomembna. Mladi raziskovalci nimajo na voljo priročnih pregledov tujih štipenditorjev niti ne poznajo splošno uveljavljenih postopkov, kako – po posameznih deželah – pridobiti možnost za strokovno izpopolnjevanje; praviloma ne izkoriščamo zunanjih virov pomoči za udeležbo na mednarodnih letnih šolah, na znanstvenih posvetovanjih. Niti mentorji niti mlajši raziskovalci niso (zadosti) seznanjeni s tem, da je zelo *sposobnim* posameznikom *odprta vrsta možnosti* tudi za magistrski in doktorski študij (interes in pomoč tujih univerz) ipd.

Z dogovori med založniki, matičnimi znanstvenimi zavodi, strokovnimi društvi in prevajalci naj bi poizkušali doseči vsaj določeno vsebinsko usmeritev (če že ne specializacijo) *strokovnih prevajalcev* za posamezna znanstvena disciplinarna področja. Zlasti za prevode iz slovenščine v angleščino bi bilo treba pretegniti tudi ustrezne strokovnjake iz tujine; problem pa ostaja v tem, ker je treba zagotoviti (dolgo)trajnejšo rešitev, kar pomeni, da začasna prisotnost tujcev ne rešuje tega vprašanja.

Znanstvena posvetovanja večinoma ne izpolnjujejo optimalno svoje vloge; na njih ne prihaja toliko do integracije raznovrstnosti kot predvsem do njenega *agregiranja.* Udeleženci ob koncu dostikrat z nezadovoljstvom ugotavljajo, da je šlo pretežno za nizanje monologov (npr. v obliki predstavljanja niza referatov), da pa ni bilo dialoga. Splošni razlog za to je veliko udeležencev, ki jim je več do tega, da osebno dobijo nominalno potrditev svojega nastopa na širšem forumu kot pa za poglobljeno in vsestransko pojasnjevanje samega predmeta obravnave. Predstavljeno gradivo se šteje kot dokončno, tako da se (če se sploh) tudi objavi le kot nekakšen *seštevek* (zbornik) *brez poizkusa* temeljite vsebinske *sinteze.*

Tako kot se nizajo posamezni prispevki na konkretnem posvetovanju, tako se nizajo tudi posvetovanje (»srečanja«, »simpoziji« . . .) za posvetovanjem, ne da bi zagotavljali njihovo »nadgrajevanje«. Gradivo posameznih posvetovanj sicer vključuje tudi pomembna spoznanja, vendar se le-ta praviloma »utopijo« v veliki količini tekstov. Po končanem posvetovanju v najboljšem primeru sledi še objava (selekcioniranih ali pa tudi povsem neselekcioniranih) tekstov. S tem je potem za določen čas izbrana tema postavljena ad acta, ne da bi kdorkoli poizkušal celovito proučiti gradivo, ugotoviti *akcijske implikacije* glede na konkretne subjekte, ki jih zadeva v družbeni praksi, ali pa *implikacije* za družbeno *teorijo* in nadaljnje raziskovalno delovanje.

Nakazana kritična ocena že implicitno ali eksplicitno kaže tudi na potrebne spremembe. Dodatno pa naj še opozorim, da je prišlo do povsem napačnega (neso-)razmerja med velikimi, množičnimi znanstvenimi posvetovanji, ki so relativno pogosta, in bolj delovnimi srečanji v manjših skupinah, ki so relativno manj popularna in se sklicujejo bolj poredkoma. Pomemben korektiv je sicer notranje strukturiranje velikih zborov po tematskih sklopih oz. sekcijah ipd.; v tem smislu bi lahko rekli, da imamo eno in drugo sočasno. Vendar gre tudi za to, da bi morali zagotoviti možnosti, da takšne manjše skupine – še zlasti kadar naj bi napravili odločilni premik na določenem teoretsko ali praktično pomembnem področju – ne bi delovale le ad hoc, recimo nekaj ur ali kakšen dan; po potrebi naj bi imele tudi več časa. Šele s tem bi lahko – ob predpostavki, da gre za zelo selektiven izbor majhnega števila udeležencev – presegli *raven naključnega nizanja idej* in si prizadevali za integracijo raznovrstnosti, ki bi pomenila inovativne rešitve.

Letna srečanja družboslovcev (vzemimo npr. Ziherlove dneve, pa tudi srečanja, ki jih organizirajo strokovna društva):

a) dajejo prednost *odprtosti in širini* glede udeležbe, obenem pa ob tem ostaja drugotnega pomena selektivnost, ki bi uveljavljala znanstveno rigoroznost in kakovost prispevkov na podlagi minimalnih standardov profesionalne kulture,

b) bolj izhajajo (vsaj nekatera) od *aktualnosti* teme kot pa od pomembnosti doseženih spoznanj na posameznih področjih raziskovanja,

c) širša, množična srečanja premalo temeljijo na *predhodnih pripravah* v ožjih skupinah, da bi lahko presegla značilno agregiranje posameznosti in povečala kumulativnost spoznanj.

Večina sociologov (politologov) se po diplomi zaposli v raznih zavodih in delovnih organizacijah, tako da v njih delujejo skupaj s strokovnjaki iz drugih strokovnih področij; nimajo pa možnosti, da bi uveljavljali svojo posebno profesionalno identiteto ob opori na kolege sociologe. Takšna razpršenost pri zaposlovanju obenem z zelo omejenim povezovanjem s strokovnimi društvi ter odsotnost redne prakse dopolnilnega izobraževanja (pa vzemimo še dejstvo, da gre za relativno mlado znanstveno vedo, ki nima še določno izoblikovane profesionalne kulture), vse to omejuje možnosti, da bi posameznik uveljavil oz. zadržal svojo profesionalno identiteto – sociologa. Posameznik je v takšnih okoliščinah nemočen, pač pa bi lahko osrednje matične institucije postopoma širile svoje programe delovanja, namenjene dopolnilnemu strokovnemu izobraževanju diplomantov.

Spodbujali naj bi občasne skupne razprave sociologov različnih specialnosti (npr. različnih sekcij Jugoslovanskega sociološkega združenja ali večih raziskovalnih komitejev Mednarodnega sociološkega združenja), da bi na ta način pospeševali *povezovanje raznovrstnosti* v družboslovnem raziskovanju oz. spoznavnem procesu. Analogno naj bi vsaj občasno preverjali možnosti za vzajemno oplajanje sociologov in raziskovalcev in drugih družbenih znanosti.

Dozdaj se je relativno preveč poudarjalo formalnoorganizacijsko povezovanje, ki ni ponudilo ustreznih možnosti za sproščeno druženje ter izmenjavo idej med znanstvenimi delavci iz različnih institucij in disciplinarnih področij. Pri tem je šlo za bojazen, da se ne bi znanstveni (univerzitetni) delavci ločevali od drugih občanov, namesto da bi prav *spodbujali maksimalno sproščenost in raznovrstnost tega druženja.* Navidezna banalnost, kot je priložnost za srečanja v prostem času, lahko privede do povezovanja raznovrstnosti, kar konec koncev že situacijsko vodi k večji ustvarjalnosti. Predlagam torej oživitev *klubskega življenja* znanstvenih delavcev po posameznih univerzitetnih središčih.

Sedanja neodzivnost strokovnih društev (zlasti Jugoslovanskega sociološkega združenja) na literaturo, ki ima naravo učbenikov, na podlagi katerih številni pripadniki mlajših generacij včasih dobijo povsem neustrezno predstavo o dosežkih na področju sociologije, »prispeva« k vzdrževanju *negativnega stereotipa* o sociologiji v širši javnosti. S tem posredno povzroča tudi negativno selekcijo pri odločanju za sociološki študij in nasploh zaostajanje v razvoju in uveljavljanju sociologije kot znanstvene discipline. Zato bi bilo treba povečati strokovno odzivnost na novo pojavljajoče se tekste in onemogočiti, da bi se kot obvezna literatura v sociološkem študiju (ali za študij sociologije na drugih strokovnih področjih) pojavljala tista, ki ne izpolnjuje *minimalnih standardov* profesionalnega delovanja sociologov.

S tem bi se zmanjšala možnost, da bi regionalno zaprto posamezni profesorji predpisovali tudi takšna svoja dela, ki so zdaleč pod ravnijo že predhodno razpoložljivih del v širšem prostoru.

Predmet »temelji sociologije in politologije« naj bi še bolj približali posebnim potrebam posameznih strok na nedružboslovnih fakultetah. Še vedno se sicer zdi pomembna zasnova, ki jo je avtor tega teksta dal pred uvajanjem tega predmeta na ljubljanski univerzi, in sicer da bi relevantno snov posredovali s poudarkom na treh delih: a) z vidika sociooloških in politoloških spoznanj o aktualnejših vprašanjih globalnodružbene problematike, b) družboslovne vidike delovnega in bivalnega okolja in c) posebnosti, pomembne za bodoče poklicno delovanje po posameznih strokah (agronom, zdravnik, arhitekt etc.). V študijskem gradivu je dozdaj prevladoval splošni, globalnodružbeni vidik. V bodoče pa naj bi dali večji poudarek drugima dvema, ali pa bi se celo osredotočili na točko c. To bi pomenilo, da bi na medicinski fakulteti posredovali znanja (in celo spodbujali raziskovanja), ki zadevajo sociologijo zdravstva, na arhitekturi urbano sociologijo ipd.

Primerjava z naravoslovnimi vedami nas opozarja ne le, da imamo v družboslovju opravka z *nesorazmerno veliko ekstenzivnostjo verbalističnega predstavljanja* rezultatov, temveč da obenem nimamo niti (samo)kritične zavesti in odločnejših prizadevanj (konkretnih ukrepov), da bi takšno ekstenzivnost zmanjševali. S povečevanjem števila raziskovalcev, raziskav in publikacij bo obenem toliko bolj nujno zagotavljati tudi čim bolj *poenostavljeno dostopnost* do najpomembnejših novih dognanj. To pa pomeni, da bo potrebno tako bolj *strukturirano* kot bolj *zgoščeno* predstavljanje rezultatov, obenem z uvajanjem simbolnih oznak, ki naj bi omogočile računalniško posredovanje znanstvenih informacij. Raziskovalne skupnosti bi lahko postopoma uvajale in zaostrovale določene »minimalne standarde« za pripoznavanje znanstvenega statusa posameznim tekstom.

V zvezi z objavljanjem strokovnih tekstov, ki zadevajo izrazito specifične teme in zelo ozek krog potencialnih uporabnikov (včasih pa skoraj nobenega v Sloveniji ali Jugoslaviji), bi bilo treba ugotoviti, v katerih mejah je takšno *objavljanje pri nas*

še smiselno oz. upravičeno in kakšne so morebitne primernejše, alternativne rešitve. Včasih se zdi, da je objava bolj namenjena in potrebna avtorju samemu (ki mu vsaj nominalno potrjuje in legitimizira njegovo delo) kot pa kateremukoli drugemu znotraj ozkih teritorijev Slovenije ali Jugoslavije.

Ob vse večjem poudarjanju meril blagovno-tržnega gospodarstva se bodo še bolj uveljavile tudi enostranosti pri presojanju o primernosti posameznih tekstov za objavo. Pri tem se namreč povečuje težnja h *komercializaciji,* ki sicer uveljavlja določeno selektivnost, vendar ne v skladu z znanstvenimi merili o pomembnosti tekstov. Zato bi morali tudi v bodoče: a) računati na določene korektive pri zagotavljanju potrebnih sredstev ravno za objavo najzahtevnejših in najvrednejših znanstvenih prispevkov, ki ne morejo računati na široko publiko in b) bolj iskati razširjeni »trg« tudi za takšne tekste, in sicer v mednarodnem merilu.

Z vidika *diseminacije rezultatov* znanstvenega dela je opazna velika razlika med ravnanjem založnikov – pri nas in v drugih državah. Medtem ko »tuji« založniki redno iščejo stike z relevantno strokovno publiko, npr. s tem da si zagotovijo informacije o članstvu v zadevnih strokovnih združenjih in tako člane obveščajo o svojih izdajah, redno pa se pojavljajo tudi na večjih znanstvenih srečanjih ipd., je pri nas takšna praksa – vsaj na družboslovnem področju – še bolj izjema kot pravilo. Drugod pa vidimo živahno aktivnost, ko predstavniki založnikov obiskujejo znanstvene zavode in se udeležujejo posvetovanj ravno z namenom, da bi razkrili potencialne avtorje in teme, ki jih bodo uvrstili v svoj program! Pri nas se zanemarja dejstvo, da imajo znanstveno najbolj kakovostna dela možnosti za objavo – celo brez subvencij – če bi jih namenili *mednarodni* »znanstveni skupnosti«. V tem smislu bi bolj potrebovali pomoč (materialno, lektorsko, prevajalsko), da bi prišli do potrebnih prevodov; v začetku pa mogoče tudi še spodbude in strokovno pomoč našim založnikom, ki si še niso pridobili potrebnih izkušenj za aktivno nastopanje v mednarodnem merilu.

Ugotavljam, da se kaže veliko neskladje med izredno kompleksno problematiko, s katero se iz leta v leto spopadajo različna telesa raziskovalnih skupnosti ter vsebinsko omejeno formalno-tehnično obravnavo te problematike v njihovem glasilu *Raziskovalec* (ki ga izdajajo celo s sodelovanjem še štirih drugih republiških institucij). Takšno glasilo bi lahko vključevalo več analitičnih prispevkov z vidika sociologije znanosti oz. znanosti o znanosti, obenem pa tudi tekste, ki bi podajali bogatejšo sliko tekočega dogajanja na znanstvenoraziskovalnem področju, še zlasti če gre za vprašanja, ki zadevajo vsa ali več disciplineranih področij. Z Raziskovalcem bi lahko bolj sprožali in uveljavljali pobude za nove oblike interdisciplinarnega sodelovanja. Velikega pomena so širši pregledi in celovite informacije, kot je bil npr. Seznam tujih periodičnih publikacij v knjižnicah Slovenije. Takšne akcije lahko (posredno) celo več prispevajo k razvoju znanosti pri nas kot pa katerakoli konkretna raziskava. Prispevek, ki ga vendarle daje Raziskovalec k večji obveščenosti na znanstvenoraziskovalnem področju SR Slovenije, pa obenem sproža vprašanja *o stanju v Jugoslaviji,* kot *celoti.* Povečanje pretoka informacij med republikami še ne pomeni, da bi zaradi tega morali krepiti centralizacijo odločanja. Pač pa bi lahko na ta način racionalizirali celokupno dejavnost in celo zmanjšali stroške, ki jih imamo danes – med drugim tudi zaradi omejene dostopnosti informacij (npr. ni znano, ali so določene publikacije že v Jugoslaviji ali ne).

8. Vprašanje jezika in komuniciranje s svetom

Družboslovna literatura, objavljena v slovenščini, ostaja večinoma neopazna in neupoštevana zunaj Slovenije, celo v Jugoslaviji. Tudi če so posamezni teksti objavljeni v slovenskem jeziku v strokovnih publikacijah v drugih republikah (npr. Revija za sociologijo), večina kolegov iz srbohrvaškega in drugih območij teh ne bere. Tako se danes že nakazuje zadrega, ki se bo v bodoče še povečevala in bo

izsilila določeno rešitev (poenostavitev). Postavila se bo dilema, v katerem ali katerih in v *kolikih jezikih* naj objavljamo rezultate svojega raziskovalnega dela. Koliko sredstev in časa je možno žrtvovati za to, da razširimo seznanjenost z doseženimi rezultati? Ali je bolj smiselno začeti z novo raziskavo ali odložiti delo na novi temi, dokler s potrebno znanstveno rigoroznostjo ne zagotovimo strokovno ustreznih prevodov (kar pomeni tudi avtorjevo sodelovanje) itd.? Ali bomo objavljali v treh jezikih, npr. slovenščini, srbohrvaščini in – ker očitno tudi ta ne rešuje problema – še v angleščini? Ali se bo uveljavila »bližnjica« – kot kažejo nekateri primeri – in bodo tako v Jugoslaviji kot mednarodno prevladale strokovne komunikacije v angleščini? Vendar pa ob teh dolgoročnih dilemah ostaja še vrsta vprašanj, ki bi jih bilo mogoče rešiti že danes. Vzemimo; slovenska družboslovna literatura praviloma sploh niti ni dostopna v drugih republiških središčih!?

Večina tujih družboslovcev, ki so bili za določen čas v Jugoslaviji (npr. kot Fulbrightovi ali kakšni drugi štipendisti) se je spet omejila na to, da so se naučili srbohrvaškega jezika. Zato pa so se tudi v svojih študijah, (to se značilno kaže v knjigah o Jugoslaviji, ki so bile objavljene, vzemimo v angleškem ali pa tudi v ruskem jeziku) omejili večinoma le na srbohrvaške družboslovne vire. (J. Galekova, ki je napisala celo nekakšen celovit zgodovinski pregled jugoslovanske sociologije, je uporabila le dva članka, napisana v slovenskem jeziku.) S tem pa relativno vzeto dokaj bogata slovenska sociološka »produkcija« ostaja izključena iz širšega sistema znanstvenih komunikacij. Ta vprašanja in dileme se rešujejo ad hoc, od primera do primera, kot da zadevajo le posameznike. Potrebni pa sta temeljitejša razjasnitev in načelna opredelitev, ki bosta nakazali kratkoročne in dolgoročne usmeritve.

Glede tujih jezikov je bila dozdaj pozornost omejena predvsem na »dopolnilno« poučevanje študentov na univerzi. Ob tem pa ostajajo nerešene nekatere temeljne predpostavke (lahko bi rekli nekakšna – infrastruktura) za *prevajanje* in vključevanje *strokovnih tekstov* v mednarodne znanstvene komunikacije. Ob vsakem poizkusu priprave teksta za objavo – recimo – v angleščini raziskovalec spoznava, da

a) je veliko in verjetno celo vse več izrazov v angleščini, za katere še nimamo ustreznega izraza v slovenščini,

b) da nima pregleda nad tem, ali je mogoče vendarle že kdo drugi podal ustrezno rešitev, kar nadalje opozarja, da

c) nimamo nikakršnih strokovnih slovarjev, ki bi olajševali prevajanje in (kot smo že nakazali)

d) da nimamo (specializiranih) strokovnih prevajalcev.

Neracionalno se mi zdi, da je vsak posameznik – kot raziskovalec oz. družboslovec *prepuščen sam sebi* pri reševanju teh vprašanj, saj to pomeni dosti »dražjo« varianto rešitve vprašanja, ali pa pomeni, da do rešitve sploh ne pride in ostajamo še naprej na robu dogajanja v stroki.

Dozdaj objavljene bibliografije del jugoslovanskih sociologov večinoma vključujejo le informacije o knjigah in člankih, objavljenih v Jugoslaviji, ne pa tudi njihovih del, ki so bila *objavljena zunaj države*. Zato so sociologi zelo slabo seznanjeni celo o tistih maloštevilnih delih svojih kolegov, s katerimi so se le-ti uspeli vključiti v znanstvene komunikacije v drugih državah oz. v tujih jezikih. Medtem ko so že nekateri »tuji« družboslovci poskušali predstaviti literaturo o Jugoslaviji, pa obenem pogrešamo celovitejši pregled sociooloških (družboslovnih) del slovenskih in jugoslovanskih avtorjev v tujih jezikih v celoti, t. j. upoštevajoč vsa predmetna področja sociološkega proučevanja.

Iz dosedanjih poizkusov predstavljanja naše (slovenske, jugoslovanske sociologije) v svetovnem merilu lahko povzamemo nekatere izkušnje kot napotek za delovanje v prihodnosti. V mednarodnem komuniciranju družboslovcev prevladuje interes za *izmenjavo* informacij po *specifičnih* predmetnih oz. tematskih področjih. Zato niso dosegli pričakovanega učinka poizkusi, da bi npr. na svetovnih

kongresih skupno (po teritorialnem načelu), v eni publikaciji predstavili rezultate z vseh področij raziskovanj v Sloveniji, Srbiji ali Jugoslaviji ipd. V bodoče naj bi se torej predvsem usmerili na povezovanje neposredno zainteresiranih za prav posebno tematiko; le izjemoma so nekateri zainteresirani za skupne prikaze stanja po državah.

V neskladju z načelno opredelitvijo usmeritev – glede razvoja znanosti in krepitve njene mednarodne vloge SR Slovenija dozdaj ni dajala pričakovane podpore, da bi se lahko – še zlasti mlajši – znanstveni delavci (v večjem številu) vključevali v programe Interuniverzitetnega centra za *podiplomske študije v Dubrovniku*. Dosedanje delovanje te institucije nam potrjuje, da je vzpostavila pomembno omrežje za izmenjavo znanstvenih informacij, ki nam je relativno najbližje in najlažje dostopno. S tem bi lahko neposredno zainteresiranim predstavljali rezultate naših raziskovanj in usposabljali mlajše raziskovalce ter jih (»iz prve roke«) seznanjali z najnovejšimi spoznanji po posameznih disciplinarnih področjih v svetu. Čeprav se je ljubljanska univerza formalno vključila v ta mednarodni konzorcij, dozdaj ni dajala (ustrezne) podpore tej aktivnosti.

9. *Profesionalizacija in socializacija raziskovalne dejavnosti*

V preteklem obdobju je bilo značilno, da so procesi *socializacije* v naši razvojni politiki nasplošno imeli prednost pred procesi profesionalizacije in je (nominalno) uveljavljanje prvih šlo celo na račun in v škodo drugih. Prednost je imela širina udeležbe oz. sodelovanja pri odločanju, pa četudi brez strokovne in znanstvene podlage. Danes se to preusmerja, tako da se vse bolj poudarjata znanje in strokovnost in se krepijo zahteve, da je treba poenostaviti kompleksne mehanizme in postopke odločanja.

Ob tem pa naj ne bi zašli v drugo skrajnost in od zdaj dalje omejevali naše pozornosti izključno le na ozko profesionalno in institucionalno dogajanje. Nova informacijska tehnologija bistveno razširja potencialni krog sodelujočih v raziskovalnem procesu. Z vse večjo razširjenostjo računalništva (hardware in software) se povečujeta dostopnost in obvladljivost podatkov za vse širši krog ljudi. Na takšni podlagi prihaja do zbliževanja teoretičnega in izkustvenega, med znanostjo in prakso.

V skladu s splošno »razvojno logiko« lahko pričakujemo, da se raziskovalna dejavnost – še zlasti na področju družbenih znanosti – ne bo pojavljala le znotraj posebnih raziskovalnih institucij, temveč dosti bolj disperzno in fleksibilno kot sestavina vsakdanjega življenjskega okolja. Potrebe po analitično raziskovalni dejavnosti ne bodo mogle zadovoljiti majhne skupine profesionalnih raziskovalcev v osrednjih institucijah. Na vseh ravneh odločanja naj bi se opirali tudi na ustrezno informacijsko podlago. Npr. v občinah to ne bi bili INDOK centri kot nekakšna skladišča dokumentov; namesto zastarele koncepcije zelo okorelega, nekakšnega obrtniškega (ročnega) posredovanja in predstavljanja informacij naj bi uveljavljali moderne računalniško podprte *analitično-informacijske centre*, ki bi zagotavljali večjo selektivnost, ekspeditivnost in tudi analitično podkrepljenost variantnih rešitev ter – čimprej tudi – anticipacijo njihovih neposrednih in posrednih posledic.

Zapostavljanje strokovnosti in profesionalizacije obenem s forsiranjem široke udeležbe ne glede na objektivne in subjektivne predpostavke za kvalificirano sodelovanje je privedlo do *vsesplošnega poplitvenja* javnih razprav v jugoslovanski družbi in do – le navideznega – »odločanja« brez realistične predstave o neposrednih in posrednih, o želenih in neželenih posledicah sprejetih odločitev.

V političnem odločanju bi morali spremeniti razmerje med normativnimi in kognitivnimi elementi v prid drugim. To pa pomeni, da bi tudi v upravnih službah morali zaposlovati več sociologov in drugih strokovnjakov, usposobljenih za *anali-*

tično dejavnost, na račun tistih, ki s svojo – predvsem pravno-normativno – vlogo dajejo največjo oporo političnemu voluntarizmu.

Družbenopolitične organizacije bi lahko presegle številne, že pogosto kritično ugotovljene pomanjkljivosti, če bi se bolj oprle na relevantno analitično podlago v fazi snovanja in v fazi uresničevanja (implementacije) pomembnih programov oz. odločitev. Tudi izobraževanje delavcev za politično delovanje je bilo dozdaj po svoji vsebini preveč odmaknjeno od dejanskih razmer in življenjske problematike okolja, v katerem naj bi delovali. Obenem pa ni vključevalo potrebnega usposabljanja, ki bi zagotavljalo večjo senzibilnost teh delavcev za zaznavanje nastajajočih problemov in za izkustveno razkrivanje najpomembnejših dejavnikov za njihovo rešitev.

Proces demokratizacije sicer razširja prostor za analitično obravnavanje vseh pomembnih razsežnosti v procesih odločanja; vendar *sam po sebi* še ne zagotavlja, da bodo analitične dejavnosti dejansko uvedene.

Vrsta spornih vprašanj v naši družbeni praksi tudi *po več desetletij* ostaja nerešenih. Različna stališča in pomisleki (vzemimo npr. zemljiški maksimum ali vlaganja sredstev občanov v proizvodnjo idr.) lahko dokaj *aprioristično* preprečujejo sprejem odločitve, ki bi lahko pomembno prispevala k hitrejšemu ekonomskemu in družbenemu razvoju. Pri tem pa se zapostavlja (če že ne kar vnaprej izključuje) možnost, da bi ravno v takšnih primerih s temeljitejšo analizo oz. raziskovanjem v konkretnih razmerah lahko hitreje razjasnili, kakšne in kolikšne razsežnosti bi pri tem dobile želene in neželene posledice takšne odločitve. Kaj bi povečanje zemljiškega maksimuma pomenilo z vidika ekonomskih in kaj z vidika socialnih kriterijev (možnost za izkoriščanje, neenakost ipd.)?

S tem pa obenem opozarjamo, da tudi dejansko uvajanje novih rešitev predpostavlja

a) vnaprejšnje preverjanje in bolj poudarjeno anticipativno delovanje namesto učenja ex post;

b) sistematično organizirane eksperimentalne raziskave na omejenih vzorcih, namesto »eksperimentiranja« na celotni populaciji v praksi.

V bodoče naj bi se torej bolj uveljavili dejanska determinacijska vloga in pojasnjevalna moč spremenljivk oz. razsežnosti družbenih procesov, na katere naj bi se usmerila pozornost raziskovalcev. S tem bi družboslovci zoževali prostor političnemu voluntarizmu. Obenem pa bi komplementarno k takšni usmeritvi vendarle lahko upoštevali tudi povsem praktične potrebe in težnjo družbene prakse, ki praviloma poizkuša v *čim krajšem času* doseči večje učinke. S tega vidika je seveda mogoče razjasnjevati različno stopnjo obvladljivosti in različno dinamiko spreminjanja posameznih sestavin današnje strukture jugoslovanske družbe.

Hkrati ko se poudarja potreba po povezovanju »teorije in prakse«, bi morali vendarle skrbeti tudi za njeno *razločljivo identiteto.* Ne moremo sprejeti kot cilj in razvojno usmeritev kar vsakršnega »povezovanja« in mešanja elementov enega in drugega. Ne gre enostavno za neosmišljeno in naključno prepletanje, temveč za zavestno, selektivno in organizirano »prevajanje« med obema področjema. Pri tem se dozdaj niso zadosti upoštevale specifičnost, različna usmeritev in različne vrednote, ki jih izpostavljata ena in druga. Teoretska (znanstveno-disciplinarna) usmeritev poudarja pojasnjevalno moč in kaže na prizadevanja za razkrivanje *družbenih zakonitosti,* kar naj bi pravzaprav bilo največji možni dosežek raziskovanja, do katerega se dokopljejo le maloštevilni raziskovalci. Vendar pa tak dosežek lahko sprejmejo oz. zavrnejo praktiki kot povsem nepomemben in neuporaben; njim ne gre za nikakršne zakonitosti, temveč za vprašanje, kako rešiti konkretni problem v konkretnih razmerah.

Glede na to je treba tudi družboslovno delovanje bolj diferencirati in ga tudi bolj specifično presojati, ali je (predvsem) namenjeno razkrivanju zakonitosti ali razkrivanju in reševanju konkretnih vprašanj. Če dopuščamo, da se zabriše ta razlika, potem ne moremo dosledno uporabiti določenih kriterijev in znanstvenih norm pri presojanju rezultatov.

Medtem ko je značilno, da se naravoslovne znanosti povezujejo s prakso preko razvejane sfere tehničnih področij, se sociologija – kot najsplošnejša in posplošujoča družbena znanost – hkrati pojavlja v *ekstremno različnih vlogah:* na ravni najsplošnejše teorije o družbi in obenem kot podlaga konkretnih akcij v povsem posebnih razmerah z vsemi enkratnostmi oz. nakljucnostmi. Takšna širina sicer ponuja določene prednosti; vendar nas dosedanje izkušnje opozarjajo tudi na to, da vsaj raziskovalec kot posameznik ne more hkrati zadosti temeljito poznati in se ukvarjati z najsplošnejšimi teorijami in obenem s številnimi podrobnostmi konkretnega problema v praksi. Čeprav naj bi si metodološko celo prizadevali za povezovanje najkonkretnejšega z najsplošnejšim, se v nakazanih razmerah raziskovalec znajde pred *preveč* nezdružljivimi zahtevami (še zlasti če pogosteje spreminja predmet proučevanja). S tem se že situacijsko pojavlja v vlogi, ko ne more zadovoljiti pričakovanj potencialnih uporabnikov. Le-ti pa najdejo še dodaten argument za pomisleke o (ne)uporabnosti sociologije.

Potrebna je torej večja diferenciacija tudi v sociologiji, tako da bi šele več komplementarnih vlog pokrilo izredno širok razpon med teorijo in prakso.

V svetu se uveljavljajo nekatere oblike prostorske koncentracije znanstvenega delovanja v neposredni povezavi z gospodarstvom, kot so *»raziskovalni parki«, »mesta znanosti«* idr. Kljub izjemnemu napredku telekomunikacij se kažejo določene prednosti in kumulativni učinki takšnih *prostorskih koncentracij* raziskovalnih dejavnosti. V tej smeri se uveljavlja Trst kot *»mesto znanosti«*. Ljubljana dozdaj še ni izkazala izrazitejše ambicije v tej smeri (čeprav so občasni stiki med novoizvoljenimi predstavniki mesta in Univerze postali že kar navada).

Z vidika internih razlogov in motivacije po posameznih vedah gre pač za določene »spill over« učinke, ki bi celo, če bi prišlo do ekspanzije na drugih disciplinarnih področjih, pomenili obogatitev tudi zanjo samo (npr. po posameznih elementih infrastrukture, mednarodnem kroženju ljudi in idej idr.). Vse to pa ponovno odpira vprašanja o optimalni prostorski organizaciji znanstvenega in pedagoškega delovanja. V tem kontekstu pa gre tudi za zamisel o formiranju *družboslovnega centra,* v katerem naj bi zaživelo tudi intenzivnejše interdisciplinarno delovanje.

10. Upravne in druge pomožne dejavnosti

Podobno kot sta bili v družbi nasploh zanemarjeni vloga in strokovnost upravnih služb, podobno tudi znanstvena dejavnost nima ustrezne opore v pomožnih strokovnih dejavnostih. V primerjavi z naravoslovjem, tehničnimi vedami, medicino ali geografijo (kjer zaposlujejo strokovnjake, kot so – laboranti, tehnični risarji, kartografi ipd.) znanstveni delavci v sociologiji, politologiji in še drugih družbenih znanostih večinoma ne morejo računati na podobno kontinuirano strokovno pomoč. Zato določena opravila pač prevzemajo sami ali pa se opirajo na občasno pomoč študentov. Študentska pomoč je ustrezna za nekatere naloge (npr. za anketiranje); ne ustreza pa tedaj, kadar je potrebna *kontinuirana* dejavnost v daljšem času in temeljitejše poznavanje določenega strokovnega področja (npr. statistične dejavnosti z vsemi vsebinskimi in metodološkimi spremembami, ki jih je treba upoštevati ob formiranju in analizi časovnih vrst ipd.). V takšnih primerih je le ad hoc vključevanje posameznikov izredno moteče in niti materialno ne pomeni kakšne racionalizacije (dosti časa je potrebno, da nekoga »uvedemo« v dano področje, potem pa kmalu prekine z delom).

Administrativne, upravne in druge pomožne strokovne dejavnosti se z *zamudo odzivajo* na spremenjene družbene razmere in se še *počasneje modernizirajo* kot pa raziskovalna dejavnost v ožjem smislu. Medtem ko v znanosti stopajo v ospredje proces internacionalizacije, komuniciranje in objavljanje v mednarodnem merilu ipd., upravnoadministrativne službe niso usposobljene (niti ni načrtnih

prizadevanj v tej smeri), da bi se lahko vključevale v mednarodni prostor. Zaradi tega neskladja pa se še bolj zaostruje absurdna situacija, da se morajo ravno tisti znanstveni delavci, ki se kot prvi mednarodno uveljavljajo, najbolj obremenjevati z drobnimi tehničnimi opravili, tako da s tem sami nadomeščajo administracijo, ki ni usposobljena za mednarodne komunikacije. Iz prikazanega očitno sledijo številne akcijske implikacije.

* * *

Sociologija, podobno kot vrsta drugih družbenih znanosti, pri nas še ni izoblikovala svoje specifične profesionalne identitete in znanstvene kulture. Vrsta okoliščin pa – kot smo videli – še zlasti v jugoslovanskem kontekstu, navaja celo k deprofesionalizaciji. Vendar pa pri tem ne gre za nekakšno usodno danost, temveč za vprašanja, ki jih (tudi ob sedanjih materialnih omejitvah) vendarle lahko vsaj začnemo reševati. Predpogoj za to pa je določnejša ozaveščenost o tem, v katerih pogledih sploh zaostajamo.

Zgoraj podani predlogi naj bi prispevali k takšnemu ozaveščanju in k hitrejšemu snovanju potrebnih ukrepov za spreminjanje nezadovoljivega stanja. Pri tem računamo tako na zavest in delovanje samih raziskovalcev kot tudi na organe, ki naj bi uveljavljali svojo usmerjevalno vlogo. Pri tem pa naj bi presegli značilni paradoks iz dosedanje prakse, ko so problemi ostajali nerešeni, ker so se posamezni znanstveni delavci čutili nemočne, da bi spremenili stanje, medtem ko se pristojni organi niso približali vsebinski problematiki in so delovali preveč od zunaj in bolj restriktivno kot afirmativno.

MARIJAN BRITOVŠEK

Buharin in njegov čas (1)

1. BUHARINOVI EKONOMSKI IN POLITIČNI POGLEDI

Nikolaj Ivanovič Buharin je bil rojen 27. septembra (po starem koledarju) leta 1888 v Moskvi v učiteljski družini.* Že v zgodnji mladosti je kazal veliko nagnjenje do knjig, umetnosti in narave. Ko je bil star pet let, se je družina preselila v Besarabijo, kjer je oče dobil službo davčnega inšpektorja. Po štirih letih so se vrnili v Moskvo. Ker je bil oče brez zaslužka, je družina živela v težkih materialnih pogojih; mladi Buharin je na svoji koži občutil revščino in bedo. Že v zgodnji mladosti se je srečal s socialnimi problemi, s sedemnajstim letom pa je aktivno sodeloval v študentskih krožkih. Revolucija leta 1905 je nanj močno vplivala. Diskusije s socialnimi revolucionarji so ga navajale k študiju politične ekonomije. Leta 1906 je postal član boljševiške stranke, profesionalni revolucionar, propagandist, organizator in agitator. Za boljševiško stranko so bili to težki časi. Neuspeli revoluciji je sledilo obdobje reakcije. Delavske organizacije so razbijali, revolucionarni tisk pa zatirali. Kot član moskovske partijske organizacije se je Buharin boril tako proti carističnemu režimu in Ohrani kot proti likvidatorjem, ki so nasprotovali ilegalni organizaciji socialdemokratske stranke. To delo mu ni puščalo veliko časa za študij ekonomije in prava na univerzi. Med svojim študijem na moskovski univerzi je prišel v stik z mnogimi pomembnimi boljševiki, ki so usodno vplivali na njegovo življenje.

Leta 1908 so Buharina kooptirali v moskovski partijski komite, naslednjega leta pa so ga vanj izvolili. V tem času je prišel pod močan vpliv Bogdanova in njegove idealistične filozofije. Buharin je nekritično sprejel njegov filozofski sistem. Sam je kasneje zapisal: »V tem času sem se krivoversko nagibal k empiriokriticizmu. Prečital sem o tej temi vse, kar je bilo objavljenega v ruščini.«

Filozofija Buharina ni pritegnila s tako silo kot druge znanstvene discipline, na primer gospodarstvo, matematika, naravoslovje ali umetnostna zgodovina. Vpliva filozofske šole Bogdanova se dolgo ni otresel; opaziti ga je še v njegovih delih iz časa državljanske vojne. Tudi svojo teorijo o religiji je povzel iz dela Bogdanova Iz psihologije družbe.

Buharin je prehodil trnovo pot ruskih revolucionarjev. 23. maja 1909 so ga na zasedanju moskovskega komiteja aretirali, nato izpustili, pa spet aretirali in proti kavciji izpustili. Že naslednjega leta 1910 so razbili celotno moskovsko partijsko organizacijo in ga za nekaj mesecev zaprli ter nato deportirali v Onego, od koder je pobegnil iz Rusije.

---

* Sodna, znanstvena, politična in moralna rehabilitacija Nikolaja Ivanoviča Buharina je sestavina perestrojke Mihaila Gorbačova in sodobnega socializma. Naša revija bo v treh nadaljevanjih objavila strokovno-raziskovalno študijo dr. Marijana Britovška o življenju in delu N. I. Buharina: njegov politični profil, njegovo ekonomsko-politično preusmeritev od levega komunizma k NEP-u in njegov tragični konec. Avtor je študijo napisal za načrtovani slovenski zbornik Buharinovih del, razen študije bo revija prinašala tudi nekaj izvirnih Buharinovih besedil iz obdobja NEP-a, iz njegovega spopada s Stalinom ter iz njegove politične oporoke – *op. ur.*

Bilo mu je triindvajset let, ko je zapustil Rusijo kot nepoznan študent in revolucionar. Začelo se je njegovo emigrantsko življenje. Pod raznimi psevdonimi se je neprijavljen skrival pred policijo v Hannovru. V svoji avtobiografiji je o tem obdobju svojega življenja takole zapisal: »Stanoval sem pri delavskih družinah, ves čas pa sem preživel po bibliotekah.« Krakovski žurnalist Kazimierz Szapinski ga je seznanil z Leninom. Buharin je takole opisal to srečanje: »V neki majhni, umazani ulici Krakova sem moral poiskati stanovanje Uljanova. Gredoč sem preletel z očmi vrsto oken in nenadoma opazil neverjetno veliko in nenavadno glavo. To je mogel seveda biti samo Stari.«[1] Tudi Krupska se je čez dvajset let spomnila tega srečanja: »Nekega dne smo videli z okna prihajati mladega moža z ogromnim lanenim nahrbtnikom na ramenih. To je bil Orlov alias Buharin.«[2] Buharin je o srečanju zapisal: »Spominjam se, da sem zapustil Iljiča očaran, domov sem pohitel kot na krilih. Perspektive so se razširile, obzorja so se mi razširila . . .«[3]

Buharin je postal eden ožjih Leninovih sobojevnikov pri izdajanju Pravde in mesečnika Prosveščenije. Iz Leninove korespondence razberemo, da je bil Buharin eden najbolj aktivnih dopisnikov Pravde.[4] Zinovjev je ob desetletnici izhajanja Pravde omenil, da sta bila najvažnejša sodelavca Pravde Stalin in nato Buharin.[5]

Po pisanju Mareckega se je Buharin na Dunaju aktivno udeleževal dela ruskih socialdemokratskih krožkov in nastopal proti menjševikom in trockistom. Trocki in Buharin sta se na Dunaju redko srečala, medtem ko so bili Buharinovi stiki z družino Trockega pogostejši.

Lenin je Buharina na Dunaju dvakrat obiskal. Odnosi med Leninom in Buharinom niso bili brez napetosti. Do težjega spora, ki bi skoro pripeljal do razcepa, je prišlo med njima zaradi Malinovskega, ki so ga na praški konferenci izvolili v boljševiški centralni komite. Na pobudo boljševikov so ga izvolili tudi za poslanca četrte dume. Pogosto je prihajal v Krakov in stanoval pri Leninu. Mnogi so Lenina svarili pred njim, tudi Buharin. Po porazu carske vlade so ugotovili, da je bil Malinovski dobro plačan tajni agent carske policije.

Na Dunaju se je Buharin tudi prvič srečal s Stalinom. Krupska je zapisala: »Preden je prišel Stalin k nam (sredi februarja 1913), je preživel dva meseca na Dunaju, kjer je proučeval narodnostno vprašanje. Na Dunaju je spoznal Buharina, Trojanovskega in druge, ki so tam živeli.«

Julija 1914 so Buharina v Lunzu v Spodnji Avstriji, kjer je preživel krajši oddih, aretirali kot ruskega vohuna. Nekaj dni je bil zaprt v vojašnici Melk, nato pa so ga po posredovanju voditeljev avstrijske socialne demokracije izgnali v Švico.

Buharin je prišel v Švico verjetno že pred Leninom. Naselil se je v Baugyju, v predmestju Montreauxa ob Ženevskem jezeru, dvajset kilometrov od univerzitetnega mesta Lausanne. Začetek vojne ga je zelo razburil in preusmeril v znanstveno dejavnost.

V drugi polovici leta 1914 je Buharin dokončal predelani rokopis svoje Ekonomije rentnika. V njem je kritiziral znanstvene, psihološke in eklektične temelje meščanske teoretične nacionalne ekonomije. Napadal je predvsem Böhm-Bawerka, Struveja, Tugan-Baranovskega in Oppenheimerja. S tem delom se je uvrstil med pomembne kritike avstrijske ekonomske šole.

V Švici je prišlo tudi do večjih razlik med Leninom in Buharinom v zvezi z vprašanjem taktike in gesel o minimalnem programu RSDP, o pravici narodov do samoodločbe in o stališču glede možnega poraza lastne dežele. Priznaval ni nobenega minimalnega programa, temveč samo svetovno revolucijo. Zanemaril je

---

[1] Buharin, Lenins Persönlichkeit. Inprekorr z dne 26. februarja 1925, str. 435.

[2] Krupska, Erinnerungen II, str. 291.

[3] Buharin, Lenins Persönlichkeit. Inprekorr z dne 26. februarja 1925, str. 435.

[4] Leninovo pismo Šklovskemu z dne 20. decembra 1912. Sočinenija V, str. 132–134.

[5] Zinovjev: Die Zeitung »Pravda« und das Auslandszentrum der Bolschewiki. Inprekorr z dne 12. maja 1922.

tudi vprašanje zavezništva proletariata z drugimi delovnimi sloji, predvsem s kmeti. Podprl pa je Leninovo geslo o Združenih državah Evrope. Pisal je: »V odgovor imperialistični združitvi dežel od zgoraj, mora biti proletariat v ospredju z geslom socialistične združitve dežel od spodaj. Republikanske socialistične države Evrope morajo biti politično-juridična formulacija socialističnega prevrata.«[6] Izhodišče za to geslo je bilo Buharinu teza o evropski revoluciji.

Polanarhističnim postavkam Buharina in njegovih somišljenikov so postavili Lenin in njegovi privrženci jasno formulirano taktiko.[7] Opozorili so, da se ne sme ne glede na počasen ali hiter tempo revolucionarnega gibanja prezreti niti ena od nekdanjih metod razrednega boja. Od revolucionarne socialne demokracije so zahtevali, da v duhu revolucionarnega množičnega boja usmerja tako parlamentarizem kot ekonomski boj v boj proti oportunizmu. Formulirali so tudi ukrepe, ki se jih morajo lotiti na poti k spreminjanju imperialistične vojne v državljansko.

V juliju 1915 je Buharin zapustil Švico ter prek Francije prišel v Anglijo, od koder so ga po krajšem priporu v New Castlu izgnali na Švedsko. Tudi tam so ga za krajši čas zaprli in nato pregnali na Norveško, od koder je avgusta 1916 odpotoval v ZDA, kjer je ostal do maja 1917. leta.

Ob začetku revolucije v Rusiji se je Buharin vrnil domov. Takoj po povratku so ga izvolili v izvršni odbor moskovskega sovjeta in v moskovski partijski komite. Zaupali so mu redakcijo moskovskega boljševiškega dnevnika Socialdemokrat in teoretičnega glasila Špartak. Štiri mesece po strmoglavljenju carizma in dva meseca po vrnitvi je Buharin napisal brošuro Razredni boj in revolucija v Rusiji. V njej je skušal analizirati položaj v Rusiji po vzoru Marxovih spisov o razrednih bojih v Franciji v letih 1848–1850. Sodeloval je tudi pri sestavi partijskega programa.

Potek oktobrskega prevrata v Moskvi se je bistveno razlikoval od njegovega poteka v Petrogradu, kjer so boljševiki zasedli mesto brez večjih težav. Buharin, ki je načeloval partijski organizaciji v Moskvi je takole opisal položaj v obeh mestih: »Če smo v Petrogradu osvojili oblast skoraj brez strela, je bil boj v Moskvi trdovraten in oster. Tu so prišle do izraza, jasneje kot kjerkoli drugje, razredne grupacije, v praksi, v oboroženem boju so se pokazale pozicije razredov, skupin, strank, organizacij.«[8] V Moskvi je bil odpor meščanstva trdovratnejši. Tovarnarji so se dolge mesece upirali zahtevam sovjetov. Po pisanju Buharina je začel moskovski proletariat upor povsem nepripravljen in nesposoben, da bi podprl petrograjske tovariše.[9]

Iz bojev za Moskvo je Buharin povzel naslednje sklepe: »Moskovski boj je bil resnično boj samih množic, ki so bile energične, samoiniciativne, pogumne, kot so lahko samo sinovi ljudstva, ki so se osvobodili verig suženjstva in zatiranja.« Deset let kasneje je zapisal, da je bila revolucija v Rusiji »edinstven primer, ko je delavski razred enotno nastopil v boju za strmoglavljenje buržoazne vlade. Po zaslugi te enotnosti smo tedaj zmagali. Ta neverjetni zanos nas je dvignil, kajti za nami so korakali vsi vojaki in delavci«. Ta ocena oktobrske revolucije je ključ za razumevanje Buharinovega političnega mišljenja in že vsebuje klice za njegov kasnejši konflikt s Trockim in Stalinom.

Trocki je poudarjal v Oktobru predvsem vlogo genialnih voditeljev, ki so realno ocenili položaj in pravilno ukrepali v odločilnem trenutku. Njegov sklep se je glasil: »Boljševizem je sistem revolucionarne vzgoje za politični preobrat. Kaj je boljševizacija komunističnih partij? To je takšna vzgoja partij, takšen izbor vodilnih osebnosti, da ne bodo odpovedale v trenutku svojega Oktobra.«

Stalin pa je videl glavne činitelje oktobrske revolucije v partiji in partijski

---

[6] Tezisy Buharina predloženye im na bernskoj konferencii zagranyčnih sekcij RSDRP 27. fevralja 1915 g. Proletarskaja revoljucija št. 1/96, Moskva 1930, str. 44.

[7] Bernskaja konferencija 1915 g., *Proletarskaja Revoljucija št. 5/40/*, Moskva 1925, str. 170.

[8] Buharin, Vom Sturze des Zarismus, str. 101.

[9] Ibidem.

disciplini. Zapisal je: »Pred osmimi leti je partija izbojevala zmago nad buržoazno oblastjo, ker je znala obvladati naloge, ki so stale pred proletariatom, pokazati leninsko trdnost, ne glede na omahovanje posameznikov.«[10]

Lenin si je prizadeval, da bi Buharina kot ekonomskega strokovnjaka zaposlil v gospodarski komisiji. Buharin je sam predlagal, naj ga osvobodijo redakcijskega dela v Pravdi. Na predlog Stasove so izvolili v redakcijo Pravde Stalina, Sokolnikova in Buharina. Leninovi sobojevniki so videli tedaj v Buharinu bolj agitatorja, urednika in pisatelja kot gospodarstvenika.

Proti koncu novembra 1917 so v Sovjetski zvezi izvedli volitve v konstituanto, ki jih je razpisala še začasna vlada. V decembru 1917 in v januarju 1918 so boljševiki veliko razpravljali o svojih stališčih do ustavodajne skupščine. Buharin je predlagal, naj se ustavodajna skupščina konstituira kot »revolucionarni konvent«. Tik pred otvoritvijo ustavodajne skupščine je Lenin ob sodelovanju Buharina, in verjetno tudi Stalina, sestavil deklaracijo pravic delovnega in izkoriščanega ljudstva, ki jo je potrdil vseruski centralni izvršni komite sovjetov. Deklaracija je zahtevala:

1. Razglasitev Rusije za republiko sovjetov delavskih, vojaških in kmečkih odposlancev. Sovjetom naj pripada vsa centralna in krajevna oblast.

2. Ustanovitev sovjetske republike Rusije kot svobodne zveze svobodnih narodov v obliki federacije sovjetskih nacionalnih republik.

Za deklaracijo vseruskega centralnega izvršnega komiteja sovjetov je glasovalo v ustavodajni skupščini le 146 poslancev, glasov proti pa je bilo 237. Boljševiki so bili v takšnem položaju prisiljeni razpustiti ustavodajno skupščino. Leninu je bilo jasno, da nasprotniki, ki branijo formalno meščansko demokracijo, nimajo opore v tistem razredu, ki je predstavljal hrbtenico gibanja.

Buharin se je tedaj veliko ukvarjal z gospodarskimi vprašanji. V začetku decembra 1917 se je preselil v Petrograd in 14. decembra nastopil pred izvršnim odborom sovjetov z organizacijskim osnutkom za Najvišji gospodarski svet. Njegov predlog so sprejeli, Najvišji gospodarski svet pa je začel z delom 27. decembra 1917.

V zvezi z mirovnimi pogajanji z Nemčijo v Brest-Litovsku je Buharin prišel v oster konflikt z Leninom. Njegovi levi komunistični nazori so pripeljali partijo na rob razcepa. To je leta 1927 tudi sam priznal: »V letu 1918 je moral Lenin premostiti celo vrsto predsodkov v naši partiji (za del teh predsodkov sem bil med drugimi kriv tudi jaz).«[11]

Večino boljševikov so tedaj zaslepile lahke zmage, ki so jih izvojevali proti nasprotnikom. Niso hoteli videti težav. Zlasti so podcenjevali moč nemških armad, ki so stale pred vrati Petrograda, zasedle so Poljsko in Litvo ter prodrle na mejo Bele Rusije. V vrstah levih komunistov se je krepilo prepričanje, da boj delavcev za oblast v Rusiji ne bo izzval težav v mednarodnih odnosih. Izrekali so se proti miru z imperialisti in zavračali vsako dogovarjanje z njimi. Bili so celo pripravljeni žrtvovati sovjetsko oblast v Rusiji za interese svetovne revolucije.

Buharinov ideal je bila svetovna revolucija delavskih in kmečkih množic proti svetovnemu imperializmu. Menil je, da je ruski kmet pripravljen, da se bori za svojo zemljo, ki jo je dobil v revoluciji. Lenin pa je videl pred seboj v vojaške uniforme preoblečene kmete-vojake, ki so siti vojne v skupinah zapuščali fronto, in je Buharinu odgovoril: »Kmet si ne želi nobene vojne in je ne bo vodil. Mar lahko rečemo zdaj kmetom, naj se podajo v revolucionarno vojno? Toda, če to želimo, tedaj ne smemo demobilizirati armade. Permanentna kmečka vojna je utopija.«

Lenin in njegovi sobojevniki so uporno zahtevali sklenitev separatnega miru z Nemčijo. V skupino, ki je Leninu nasprotovala, so spadali tudi nekateri ožji prijatelji Leninove družine. Mnogi med njimi so bili sijajni govorniki in pisci, nihče

[10] Stalin, Sočinenija VII/, str. 256.

[11] Buharin N., Zehn Jahre siegreiche proletarische Revolution. Inprekorr št. 105/1927, str. 2272/3.

od njih pa ni imel neomajne volje, moralne avtoritete, političnega in strateškega talenta, taktične gibkosti in administrativne sposobnosti, ki jo mora imeti voditelj v revolucionarni vojni.

Težave, ki so se pojavile po podpisu pogodbe v Brest-Litovsku – izolacija boljševikov s strani levih eserov, pomanjkljiva preskrba industrijskih področij z živilskimi potrebščinami in surovinami, začetek državljanske vojne – so zmanjšale razlike v boljševiški partiji, gibanje levih komunistov pa je v nekaj tednih razpadlo.

Lenin je v začetku junija 1918 pisal Joffeju: »Buharin je predan, pustil pa se je zavesti v svoji levi norosti do absurdnih ekstremov.« Po izjavah Balabanove je bil Buharin eden redkih voditeljev, ki je tako kot drugo prebivalstvo trpel lakoto in vsakodnevne odpovedi, ne da bi zahteval zase privilegiran položaj.

V obdobju vojnega komunizma je bil Buharin eden tistih sovjetskih politikov, ki so z navdušenjem pozdravili politiko vojnega komunizma, ne le kot edini izhod iz težav, ki so bile posledica državljanske vojne, temveč kot mejnik na poti iz kapitalizma v socializem. Zagovarjal je tezo o povsem centraliziranem planskem gospodarstvu.

Glavno delo iz obdobja Buharinove leve komunistične usmeritve je spis Program komunistov (boljševikov).[12] Njegova vizija je bila skrajno centralizirana svetovna država. Vsa proizvodnja naj bi bila vodena po natančno premišljenem, totalno centraliziranem načrtu. Proizvodnja v socializmu bi morala biti organizirana tako kot kapitalistično gospodarstvo na stopnji trustov. Odločilnega pomena se je Buharinu zdelo podržavljenje bank. Buharin se ni zavzemal za takojšnje podržavljenje. Izhodišče za nadaljnji razvoj je videl v nadzorstvu nad glavnimi industrijskimi vejami in bankami. Na kmetijstvo je gledal z očmi agrarnega teoretika, podobno kot Roza Luxemburg: »V kmetijstvu je, podobno kot v industriji, najbolje voditi proizvodnjo v velikem obsegu, bodisi na temelju zadružnega obdelovanja ali delavskih komun.« Zavzemal se je za uvedbo delovne obveznosti, najprej samo za bogate, kasneje pa za vse. S povezovanjem prebivalcev v potrošniške komune naj bi odpravili trgovino. Predlagal je tudi postopno odpravo denarja, kar naj bi se začelo z obdavčenjem bogatih in s konfiskacijami kot prehodnimi ukrepi. »Pomen denarja bi se manjšal vzporedno z razvojem proizvodnje po novih načelih. Odnosi med mestom in deželo bodo postopoma dobili značaj direktne menjave brez denarja.«

Kot osnovne celice upravljanja tovarn je Buharin ocenil sindikate, lokalne svete delavskih odposlancev in gospodarske svete. Nad temi tovarniškimi komiteji so rajonski in okrajni gospodarski sveti ter posebni komiteji, ki upravljajo cele gospodarske panoge, na čelu pa je Najvišji gospodarski svet. V Buharinovi, na pol sindikalistični upravni shemi ni bilo prostora za druge upravne organe, za sovjetsko vlado in komunistično partijo.

Pod Leninovim vplivom je Buharin opustil misel na bližnjo svetovno revolucijo. Iz konkretnega položaja je zraslo geslo o graditvi socializma v eni deželi. Po VIII. kongresu RKP(b) je Buharin v enem od svojih spisov prvič zastavil vprašanje, ali je mogoča zmaga socializma v eni deželi.

Neposredno po VIII. partijskem kongresu je Buharin začel pisati brošuro ABC komunizma.[13] Knjiga naj bi bila nekak elementarni tečaj, ki naj bi na osnovi programa partije pojasnil vsakemu delavcu in kmetu osnovna načela komunizma. Buharinov soavtor je bil mlad ekonomist z Urala Preobraženski, ki je napisal poglavja o kmetijstvu, financah, bankah, šolah in religiji. Knjigo sta napisala v času odločilnih bitk državljanske vojne proti Denikinu in Judeniču.[14] Kasneje je Buharin zapisal, da je ABC prvič izrazil nekatere misli, ki so še vedno veljavne. Opozoril je, da je socialistična graditev dežele brez svetovne revolucije težka, ni pa

[12] Bucharin, Anarchismus und wissenschaftlicher Sozialismus, Hambuerg 1920, str. 5.

[13] Buharin, N., Preobraschensky E., Das ABC DES kommunismus, Hamburg 1921, str. 152.

[14] Ibidem.

nemogoča, saj v izolirani Rusiji obstajajo pogoji za graditev socialistične družbe.[15] Te teze je Buharin v svoji brošuri samo nakazal, ni pa jih obravnaval kot glavno temo.

Izhod za organizacijo sovjetske proizvodnje je Buharin videl v potrošniškem komunizmu. Buharinovo revolucionarno in centralistično mišljenje je doseglo višek v njegovi teoriji o podržavljenju sindikatov, ki jo je Lenin v času sindikalne debate ostro kritiziral. Izhajajoč iz hipoteze, da je organizacija proizvodnje glavna naloga sindikatov v obdobju proletarske revolucije, je Buharin napravil sklep, da mora preiti celotna uprava industrije v roke sindikatov. Praksa državnega kapitalizma mu je postala vzor za državni socializem. Menil je tudi, da bi prevzem industrije po sindikatih lahko odpravil tudi birokracijo. Za uspešen boj proti birokraciji je predlagal pritegnitev najširših množic prek sindikatov v graditev in kontrolo proizvodnje ter k prizadevanjem za dvig kulturnega nivoja.[16]

Ko je napisal ABC komunizma, je Buharin začel pisati svojo Ekonomiko prehodnega obdobja, ki jo je dokončal maja 1920.[17] Knjiga ni dosegla večje popularnosti. Buharin je zapisal, da mu je zanjo zmanjkovalo časa. Knjigo je napisal v skoro algebrajskih formulah. Lenin je zapisal o knjigi, da Buharin ocenjuje gospodarske procese premalo konkretno, pri čemer večkrat zapade, ne da bi se tega zavedal, v pojmovno sholastiko. Buharinov biograf Marecki je, verjetno pod Buharinovim vplivom, leta 1927 zapisal: »Skupaj s celotno partijo Buharin ni predvideval nove ekonomske politike. V tem smislu je bilo njegovo delo otrok vojnega komunizma . . .«

Septembra 1921 je Buharin napisal Teorijo zgodovinskega materializma. Za vsa tri omenjena dela je značilen mehaničen način mišljenja ter močno poenostavljanje ekonomske problematike.

V sindikalni diskusiji, ki se je razvnela v začetku leta 1921, je prišel Buharin s svojo anarhosindikalistično platformo v oster spor z Leninom. Sindikalno diskusijo je izzvalo nezadovoljstvo sindikalnih funkcionarjev z vojaškimi metodami, s katerimi je hotel Trocki obnoviti promet. Lenin je priporočal, naj sindikati, ki jih vodi komunistična partija, politično izobražujejo množice in jih spodbujajo k čim višji delovni učinkovitosti. Buharin pa je menil, da so sindikati temelj za graditev komunističnega reda, zato je ostro nasprotoval vsakemu poizkusu, da bi oslabili njihovo vlogo. Njegovo mnenje je bilo: »Sindikati ne delujejo kot neodvisen aparat, na katerega plečih počiva ta ali ona funkcija, ampak kot aparat, ki povezuje svoje organe s splošnimi sovjetskimi organi.«[18]

Buharinovo skupino so označevali za »vmesno« zato, ker je skušala uskladiti Leninova stališča s stališči Trockega. V bistvu pa se je pozicija te »vmesne« skupine kaj malo razlikovala od platforme Trockega. Trocki je v svojih spominih zapisal, da mu je bil Buharin nad vse predan. Baje mu je bil naklonjen že v New Yorku leta 1917 in ta naklonjenost naj bi trajala vse do leta 1923, ko se je spremenila v nasprotovanje. Vsekakor je bil Buharin Trockemu v sindikalni diskusiji v veliko oporo.

Buharin ni bil edini boljševiški voditelj, katerega politični nazori so bili globoko zakoreninjeni v vojnem komunizmu. Toda že pred koncem državljanske vojne je začelo njegovo utopično navdušenje za vojni komunizem plahneti. Ob žetvi leta 1920 mu je postalo jasno, da s prisilnimi metodami ni mogoče dvigniti proizvodnje žita. V Pravdi je opozarjal na pomen in kompleksnost kmečkega vprašanja.[19] Dvig proizvodnje so takrat povezovali z delovno disciplino, z delavskim tekmovanjem,

[15] Protokoll, 7 Tagung des EKKI, str. 603.

[16] Bucharin N., Preobraschensky E., Das ABC des Kommunismus, str. 283.

[17] Buharin, Ekonomika perehodnogo perioda, Moskva-Leningrad 1920.

[18] Govor Buharina, Devjatyj sjezd RKP(b), Protokoly, Moskva 1960, str. 211–228.

[19] Pravda z dne 1. oktobra 1920.

s sistemom različnih premij, pa tudi gibanje komunističnih »sobotnikov« je bilo usmerjeno v ta pravec.

Buharin se je tedaj zavzemal za dosledno partijsko disciplino v nasprotju s skupino demokratičnih centralistov, ki so zagovarjali rahlejše osrednje nadzorstvo in več demokracije v stranki. Mnogi njihovi privrženci so bili levi komunisti.

2. BUHARIN – IDEOLOG NOVE EKONOMSKE POLITIKE

Kot večina partijskega članstva je tudi Buharin pozdravil Novo ekonomsko politiko (Nep) kot izhod iz slepe ulice vojnega komunizma, tako v politiki kot v političnem mišljenju. Ločil se je od nekdanjih privržencev levice, od Pjatakova in Preobraženskega, ki sta Nep ocenjevala izključno kot odstopanje od idealov socializma in ga sprejela z odporom in velikim nezaupanjem.

Preobraženski je postal eden od prominentnih ekonomistov, kritikov Nep, ki so s svojimi prodornimi analizami registrirali negativne pojave v stranki. Ostro je kritiziral vodilno skupino, triumvirat (Zinovjev, Kamenev, Stalin) in kasneje duumvirat (Stalin, Buharin). Stalinu je dal na voljo bogato teoretično ekonomsko gradivo za njegovo »revolucijo od zgoraj«.

Spremembo Buharinovega stališča je verjetno treba pripisati Leninovemu vplivu. Sam Buharin je zapisal: »Vse obdobje po letu 1918 je bilo obdobje vedno večjega Leninovega vpliva name; predvsem njemu dolgujem svojo marksistično vzgojo.«[20]

Pod vplivom Leninove logične kritike je Buharin spreminjal svoja stališča. O svojem notranjem razvoju v letih 1918–1921 je zapisal takole: »V ognju samokritike so propadle in izginile iluzije iz mladosti, ne da bi pustile kake sledi... Proletarska politika dobiva počasi manj emocionalen, toda vse bolj jasen značaj politike, ki je tesno povezana z resničnostjo in se tudi spreminja. Gledano s tega vidika predstavlja prehod k Nep propad naših iluzij.«

V jeseni 1922 se je Buharin povezal s Sokolnikovom s ciljem, da odpravijo državni monopol v zunanji trgovini.[21] Mnogi boljševiški voditelji so dvomili, da je komisariat za zunanjo trgovino sposoben uspešno voditi trgovsko menjavo. Verjetno so hoteli to vprašanje urediti v splošnem duhu Nove ekonomske politike. Zavzemali so se za odpravo monopolov. Proti monopolom so nastopili Sokolnikov, Buharin, Pjatakov in Frumkin, pa tudi Stalin je bil naklonjen njihovim stališčem. Za omejitev monopolov države nad zunanjo trgovino sta se izrekla tudi Zinovjev in Kamenev.

Lenin je take zahteve ocenil kot veliko napako, kot nedopusten ukrep, ki nasprotuje interesom dežele. Po njegovem mnenju bi bilo ne samo nespametno, temveč škodljivo, če bi dovolili tujim izvoznikom, da navežejo direktne stike s privatnimi trgovci – nepmani v deželi. S številnimi argumenti je utemeljeval svoje stališče in si prizadeval prepričati CK, da lahko samo dosledna ohranitev monopolov popravi šibki ekonomski položaj države. Opustitev monopolov bi ogrozila interese sovjetske države in bi tako okrepila nepmane, da bi to resno ogrozilo socialistične pridobitve. Koristila bi špekulantom iz vrst male buržoazije in bogatim kmetom, škodovala pa bi koristim industrijskega proletariata.

Na IV. kongresu komunistične internacionale v novembru 1922 je Buharin opustil svoje nekdanje poglede in se predstavil kot zagovornik nacionalne države. Ugotavljal je mogočost koeksistence med sovjetsko vlado in kapitalističnimi državami. Na XII. kongresu RKP(b) v aprilu leta 1923 je iz lojalnosti do bolnega voditelja v gruzinskem vprašanju nastopil proti triumviratu. Opustil je svoja ekstremna stališča levega komunizma in zagovarjal nacionalne zahteve skupine Mdi-

[20] Enciklopedičeski slovar ruskogo bibliografičeskogo instituta Granat XII/1927. Priloženije col. 56.

[21] Britovšek M., Boj za Leninovo dediščino I, str. 230–237.

vani-Maharadze, ki jo je Stalin označil za nosilko nacionalističnega odklona. Buharin je na kongresu opozoril, da predstavlja glavno nevarnost velikoruski šovinizem. V retorični obliki je zastavil vprašanje: »Zakaj je tov. Lenin začel tako energično biti plat zvona zaradi gruzinskega vprašanja? Zakaj tov. Lenin v svojem pismu ni niti z besedico omenil slabosti odklonistov, ampak obratno, vse svoje besede, krepke besede, je namenil graji politike, ki so jo vodili proti odklonistom. Zakaj je to storil? Ali zato, ker ni vedel, kaj predstavlja lokalni šovinizem?... Zato, ker je bil Lenin genialni strateg. Vedel je, da je treba tolči glavnega sovražnika, ne pa eklektično opazovati odtenek za odtenkom.« Buharin je nadalje izjavil: »Razumem, da naš dragi tov. Koba – Stalin ni tako ostro nastopil proti ruskemu šovinizmu in da je kot Gruzinec nastopil proti gruzinskemu šovinizmu.« Buharin je svoj govor sklenil s pozivom na boj proti ruskemu velikodržavnemu šovinizmu.[22]

Na kongresu je Buharin nastopil tudi proti Trockemu, oziroma proti njegovim ekonomskim pogledom. Branil je kmete in razgaljal tiste, ki želijo izvajati industrializacijo na njihov račun. Kriza škarij, to je nesorazmerje cen med cenami industrijskih in kmetijskih proizvodov, je okrepila njegovo naklonjenost za stvar kmetov in poglobila njegovo pro kmečko usmeritev.

Na začetku kontroverze o partijski demokraciji v jeseni leta 1923 je Buharin kritiziral uradno linijo triumvirata. V začetku diskusije je kazal celo simpatije za opozicijo, čeprav je bil v svojih izjavah zelo zadržan. V razpravi o demokraciji v partiji se je pritoževal, da so postale volitve na moskovskih lokalnih zborovanjih farsa in da so volitve v partijskih organizacijah postale volitve pod narekovajem.[23]

V svojem komentarju k XII. kongresu partije je Buharin že aprila leta 1923 zapisal: »Doslej še nepremagano, glavno zlo naše države, predstavlja birokratizem. Ta ogromni stroj je nastal kot posledica velike zaostalosti v kulturi in ga ni mogoče razbiti; treba ga je sistematično očistiti.«[24]

Buharin se je sprva zavzemal za to, da bi Pravda kot vodilni diskusijski organ objavljala različna stališča. Ko pa je v diskusijo posegel Trocki, sta bila na intervencijo Zinovjeva oba mlada urednika diskusijskih prispevkov, ki ju je nastavil Buharin, odstavljena. Pravdi pa so očitali, da je postala orodje opozicije.

Prestop Trockega k opoziciji je bil presenečenje. Njegovo pismo politbiroju z dne 8. decembra 1923 je naznanilo njegovo ločitev od vodilne skupine. Formulacije v pismu so bile tako pretehtane, da se je stara partijska generacija čutila odrinjeno. Pismo pa je vsebovalo tudi neobičajno oster in oseben napad na Buharina. Prvič je bila iz frakcijskih pobud izrečena obtožba, da je Buharin v januarju, oziroma v februarju 1918 hotel aretirati Lenina in njegovo vlado.

Zinovjev je zahteval, naj Trockega takoj aretirajo, toda politbiro ga je preglasoval. Proti njegovi zahtevi sta glasovala tudi Stalin in Buharin.

Mnogi so tedaj računali z razsulom partije. Prestop Trockega k opoziciji je določil njegovo stališče do njega. V nepodpisanem članku Dol s frakcionaštvom, ki ga je napisal kot odgovor centralnega glasila na kritiko Trockega, se je definitivno priključil vodilni skupini in podprl njeno politiko.[25]

Stalin je Buharina označil za pisca tega članka en mesec kasneje na 13. partijski konferenci, na kateri so obračunali s Trockim.

Buharinov napad na Trockega je pomenil novo fazo njegovega političnega razvoja. Buharin, ki so ga označevali za »glas vesti komunističnega gibanja«, je užival ugled najbolj priljubljenega med vodilnimi člani partije.

---

[22] Dvenadcatyj sjezd RKP(b), str. 614–615.

[23] Ta Buharinov govor ni bil objavljen. Trocki ga je spretno in učinkovito izkoristil na XIII. kongresu partije tako proti Buharinu kot proti vodilni skupini. Buharin je imel ta govor na nekem zborovanju v rajonu Krasnaja Presnja. Trinadcatyj sjezd RKP(b) Moskva 1963, str. 147–148.

[24] Buharin, Die Resultate des 12. Kongresses der KPR(b), KI št. 4, 1923, str. 26–30.

[25] Pravda 28., 29. in 30. decembra 1923 ter 1. in 4. januarja 1924.

V dneh in tednih po Leninovi smrti (21. januarja 1924) je ves sovjetski tisk in periodična glasila objavljal članke, v katerih so slavili Lenina. Buharin je v spominskem govoru na drugem kongresu sovjetov takole povzel rezultate Leninove aktivnosti: »V naši deželi smo uveljavili državljanski mir, v katerem se ni treba delavskemu razredu podrejati volji vladajoče buržoazije, ampak se vsi razredi prebivalstva, vse vmesne skupine in vsi zastopniki radikalnih smeri podrejajo volji ruskega delavskega razreda, ki je postala zakon. To pomeni, da nam je že uspelo položiti solidne temelje, da je najtežji čas za nami, da je genialni mojster revolucionarne taktike Vladimir Iljič našo državno ladjo prekrmaril skozi vse nevarne čeri in sipine, da je devet desetin osnovnih nalog v naši deželi že opravljenih. Vprašanje časa je le, kdaj bomo uspeli obnoviti narodno gospodarstvo in v Sovjetski zvezi uresničiti izgradnjo socializma. Solidni temelji so položeni; ta fundament je Nep – medsebojno prepletanje državnih, zadružnih in privatnih gospodarskih oblik.« Buharin za razliko od drugih ni videl v Nep nesrečnega, prisiljenega umika, ki je postal nujen zaradi izostanka svetovne revolucije.

Tri tedne kasneje je Buharin govoril na komemorativnem zasedanju v komunistični akademiji. Svoj govor je posvetil temi Lenin kot marksist. V zadnjem delu govora je povzel pod naslovom Novi teoretični problemi misli, ki sta jih razvijala z Leninom med njegovo boleznijo. Glavni sklepi, do katerih sta prišla, so bili: Revolucionarno nasilje je po Marxu sicer babica nove družbe – toda potem, ko revolucija zmaga, ko se proletariat polasti oblasti, se mora socializem razvijati v miru, brez nasilja, na temelju znanja in obvladovanja gospodarskih zakonitosti. Ti nazori so bili v nasprotju s teorijami o drugi revoluciji, ki jo je Preobraženski označil kot »socialistično reakcijo« in predvidel kot končno posledico Nep, in z nazori Stalina, ki je to drugo revolucijo uresničil leta 1929 z likvidacijo kulaštva.

Iz razprav z Leninom je Buharin povzel tudi teorijo o različnih tipih socialima. Opozoril je, da se je Lenin v zadnjem obdobju svojega življenja zavzemal za širši pluralizem v mednarodnem socialističnem gibanju: »Možni so različni tipi socialistične izgradnje, pogojeni v vsaki deželi z materialom, ki ga podeduje. Lenin tega vprašanja ni več utegnil teoretično formulirati. Toda, ko je delal v KI, nas je pogosto opozarjal, da ne smemo pozabiti na posebnosti posameznih dežel in ustvarjati določenih klišejev.«[26] V svojem spominskem govoru je Buharin nastopil proti težnjam, da bi napravili iz marksizma-leninizma mit. Buharin ni govoril o marksizmu-leninizmu, ampak o leninovem marksizmu, katerega bistveno vsebino je videl v pravilnem razumevanju Marxove dialektične metode in v eliminiranju vsake dogmatike. Buharin je imel občutek, da je bil sam v svojih razpravah z Leninom vselej okorel dogmatik, medtem ko je Lenin veliko globlje razumel celovito podobo Marxovega nauka. »Pogosto smo se šalili na račun Leninovega praktičnega pristopa k določenim političnim vprašanjem. Globoko razumevanje podrejene vloge vsake teoretične konstrukcije ... je ena najbolj srečnih potez Leninovega marksizma ... Bil je sposoben, da je videl epoho kot celoto, obenem pa vse podrobnosti.«[27]

V letih 1924–1926 je Buharin izdelal gospodarski program socialistične graditve ne da bi posebej ločil industrijski program od agrarnega. Ta program so v letih 1926 in 1927 revidirali. Stalin je bil tedaj v ekonomski politiki »buharinovec«. Na XIV. kongresu VKP(b) je odločno branil Buharina, ko je izjavil: »Podpiramo in podpirali bomo Buharina.« Leva opozicija o tem ni dvomila. Na istem kongresu je Kamenev opozoril, da je Stalin postal popolen ujetnik politične linije, katere ustvarjalec in resnični tolmač je Buharin.

Buharinova vloga je bila tedaj zelo kompleksna in v začetku enako pomembna kot Stalinova. Buharinova naloga je bila, da predvsem razvija in usmerja splošno

[26] Bukharine, Lenine-Marxiste. Discours prononcé à la séance solennelle de l'Académie de l'Humanité 17. février 1924. Paris 1924, str. 44.

[27] Ibidem, str. 22.

ekonomsko politiko ter oblikuje vodilno ideologijo v letih od 1925 do 1927. Njegov delež pri razširitvi Nep ni bila nikakršna tajnost.

Gospodarska politika Buharina in Rikova v letih 1925 do 1927, ki so jo podpirali Stalin in večina članov CK, je bila deloma odgovorna za žitno krizo in za konfiskacije, ki so ji sledile v letih 1927 in 1928 po Stalinovem obratu na levo. Buharinovo pojmovanje Nep in njegova vizija socializma na vasi sta bila po mnenju Stalinove skupine liberalna. V letih 1924 do 1927 sta Buharin in Rikov priporočala, da bi dali kapitalističnim in maloburžoaznim elementom večje koncesije, kot je bila pripravljena Stalinova skupina. Leta 1925 je Buharin nosil glavno breme pisanja polemičnih spisov proti Zinovjevu in Kamenevu ter sestavljanja resolucij o kmetijski politiki.[28] Buharinovi teoretični predlogi o spornih točkah glede kmečkega vprašanja, o naravi industrijske države in njenih odnosih do kmetijstva, o zadružništvu, o Nep kot prehodnem sistemu in o drugih vprašanjih, ki so se tikala graditve socializma, so predstavljali uradno ideologijo Stalinove in Buharinove skupine v partiji. Uradni boljševizem je v letih 1926 in 1927 nosil močan idejni pečat buharinovstva. Še več. Partija je sledila Buharinovi poti v socializem, kot se je pritoževal Zinovjev na XIV. kongresu. Buharinov vpliv ni bil močan samo v sovjetski partiji, temveč je sistematično vnašal svoje teoretične nazore tudi v resolucije kominterne. Na zasedanju izvršnega komiteja kominterne v aprilu 1925 je predložil 63 novih tez o kmečkem vprašanju.[29] Teze so vsebovale nekaj novosti o graditvi socializma v izrazito kmečki strukturi Rusije. Od leta 1926 dalje je prav Buharin pojasnjeval zunanjemu svetu razvoj mednarodnega kapitalizma ter strateška in taktična vprašanja mednarodne revolucije.

Čeprav so Stalinovi privrženci kasneje zanikali, da bi bilo buharinovstvo kdajkoli njihova uradna politika[30], je na splošno obstajala okvirna delitev dela med Buharinom in Stalinom, med političnimi formulacijami in teorijo na eni ter organizacijsko dejavnostjo na drugi strani. Zdi se, da Stalin sam idejno ni bil dorasel boju z levo opozicijo in mu je bila Buharinova idejno-teoretična razgledanost nujno potrebna; to je bil temelj njunega zavezništva. V obdobju, ko se je Stalin vzpenjal k oblasti, je spretno izrabljal Buharinovo znanje, spoznal pa je tudi njegove šibke točke.

Ideologi desnega krila boljševiške stranke so razglašali, da bodo gospodarsko-politični nazori levice pripeljali deželo do katastrofe. Skupen strah pred levo opozicijo je bil kohezivna sila med desnico z njenim previdnim programom ter stalinisti, ki so razpolagali z organizirano močjo partijskega aparata.

Opozicija je napadla Buharina, ker ga je ocenila kot nevarnejšega nasprotnika od Stalina. Buharin je imel v svojih rokah tudi nadzorstvo nad osrednjima partijskima glasiloma. Bil je glavni urednik Pravde, od aprila 1924 dalje pa tudi urednik Boljševika, glasila CK, ki so ga začeli izdajati »v obrambo in za krepitev zgodovine boljševizma proti poizkusom pačenja in izkrivljanja njihovih osnov.«[31] Nadzorstvo nad tema dvema pomembnima glasiloma CK je Buharinu omogočilo, da je dajal prevladujoči ton frakcijskim bojem in preprečil Zinovjevu, da bi ustanovil konkurenčno glasilo v Leningradu. To orožje mu je Stalin iztrgal iz rok šele leta 1928.[32] Buharin pa je nadzoroval tudi številne druge časopise in periodična glasila, saj je sedel v upravah številnih založniških hiš. Osrednja partijska glasila so postala po letu 1920 zelo avtoritativen posrednik v partijskih komunikacijah. Verjetno Kamenev ni preveč pretiraval, ko se je pritoževal, da Buharin in njegovi redakcijski

[28] XIV. sjezd, Protokoli str. 149; Pravda z dne 11. decembra 1925, str. 5; Buharin, Tri reči (k voprosu o naših raznoglasijah) Moskva–Leningrad 1926, str. 3–4; Marecki, Nikolaj Ivanovič Buharin, BSE 1. izd., vol VIII, Moskva 1926, str. 278.

[29] Razširenij plenum ispolkoma 1925, str. 528–544.

[30] Jaroslavski E., Ob od odnoj falšivoj slike, Pravda z dne 19. novembra 1929, str. 2.

[31] Boljševik št. 1/1924, str. 3.

[32] Vestnik leningradskogo univerziteta (Istorija-jazik-literatura) št. 2/1971, str. 26.

sodelavci izvajajo »dejanski monopol nad politično-knjižnimi predstavniki partije in nad celotnim politično-vzgojnim delom«.[33]

Drugo pomembno Buharinovo oporišče je bila kominterna. Skupaj z Zinovjevom je od leta 1923 sodeloval pri oblikovanju njene strategije in taktike. Čeprav je bil do oktobra 1926 formalno voditelj kominterne Zinovjev, je njegov poraz v decembru 1925 Buharinu omogočil, da je zavzel pomembno mesto v tej mednarodni organizaciji. Postal je generalni sekretar izvršnega komiteja KI (IK KI) in de iure njen glavni predstavnik, glede na to, da so položaj predsednika KI odpravili.[34] Ta položaj pa mu ni veliko koristil v vodilni partijski strukturi duumvirata. Vsekakor pa je Buharinov najvišji položaj v KI dvignil njegovo osebno veljavo, koristil pa je tudi ugledu duumvirata. Buharinova vplivna sfera se je s tem položajem znatno razširila. V političnem sekretariatu IK KI je okrepil svoj položaj tako, da je v njem namestil svoje privržence. Po letu 1925 so delali priložnostno v aparatu KI številni mladi buharinovci. Švicarski delegat Humbert-Droz, ki je bil tesno povezan z Buharinom, je postal vodilna osebnost KI. V letih 1926 in 1927 je bil Buharin človek, ki je oblikoval uradna stališča KI.

Buharin je imel glavno vlogo v boju proti levi opoziciji. Medtem ko je Stalin vodil organizacijsko vojno, kadrovsko krepil aparat s svojimi privrženci in ga čistil oporečnikov, je Buharin vodil ideološko vojno. Njegove ideje in nasprotni argumenti so v boju z opozicijo predstavljali jedro uradnih stališč. Kot ideološki bojevnik je bil Stalinu v začetku nepogrešljiv sodelavec, kar je povečalo njegovo politično težo v duumviratu. Niti Stalin niti njegovi osebni privrženci sami niso bili kos sijajnim teoretikom, nadarjenim ekonomistom in publicistom iz vrst levice. Nihče iz kasnejših generacij ni imel govorniških sposobnosti Trockega ali Buharinovega akademskega nastopa. Buharin je bil med »večinskimi« voditelji v duumviratu Buharin-Stalin edini, ki se je lahko kosal s svojimi nasprotniki iz vrst leve opozicije, čeprav tudi Rikovu ne smemo odrekati ogromnega znanja v praktičnih ekonomskih vprašanjih. Buharinovo znanje, teoretična prodornost in izobrazba, njegova govorniška spretnost so omogočili vodilni skupini, da je obvladala opozicijo. Buharin je bil tisti, ki je odgovarjal Preobraženskemu, ki je na XIV. kongresu zlomil zapozneli poizkus Zinovjeva, da si pribori položaj boljševiškega teoretika, in spodkopal njegovo ideološko avtoriteto.[35] V februarju 1926 je Buharin potoval v proletarski Leningrad s ciljem, da brani agrarno politiko, sprejeto na XIV. kongresu.[36] Preobraženski je opisoval Buharina kot »zelo izkušenega« in »načelnega« oponenta.[37]

V političnih kapmanjah so se v nekem smislu nadaljevale programske diskusije iz dvajsetih let, odločilne, čeprav ne vselej najpomembnejše bitke je večina izbojevala pod taktirko Buharina in njegovih mladih privržencev. Nesoglasja, ki so tlela pod površino, so prikrivali s partijsko disciplino. Buharin je na petem plenumu IK KI nastopil z dvema referatoma: O kmečkem vprašanju in O diskusiji v RKP(b). K referatu o kmečkem vprašanju je Buharin pripravil teze, ki jih je plenum IK KI sprejel. V njih je Buharin razvil ideje, ki jih je oblikoval v drugi polovici leta 1924. To so bile teze o zadružništvu (to je o konzumnih zadrugah), o procesu vraščanja kmečkih zadrug v socialistično gospodarstvo, kar bi vzporedno s krepitvijo državne industrije omogočilo zmanjšanje razrednih nasprotij. Boj med buržoazijo in proletariatom je Buharin osredotočil na vprašanje boja za pridobivanje kmetov.

---

[33] XIV. sjezd, Protokoli str. 254; Pritožbe Zinovjeva, ibidem str. 113–117.

[34] Komunističeskij internacional. Kratkij istoričeskij očerk, str. 261, 262. Vlast sovjetov za desjat let 1917–1927, Leningrad 1927, str. XXXXII.

[35] Glej opombe Pokrovskega v časopisu VKA XI (1925), str. 320; Volfsons v Literaturnaja enciklopedija 1, Moskva 1929, str. 634.

[36] Glej Buharinov napad na Zinovjeva na XIV. kongresu; XIV. sjezd, Protokoli str. 136–151; Buharinov govor Leningradskaja organizacija in Doklad.

[37] New Economics, London 1965, str. 8, 295.

V referatu O razpravi v RKP(b) je Buharin nakazal novo usmeritev v sovjetski gospodarski politiki. Pritoževal se je, da so partijski kadri, ki delujejo na vasi, preveč vklenjeni v spone vojnega komunizma. Zavzemal se je za nove metode dela. Treba je dvigniti industrijo, da bi lahko kmetje ceneje kupovali domače industrijsko blago kot izdelke kapitalistične industrije. Potrebna je politična skrb, da diktatura proletariata ne bo oslabljena. Svobodnih gospodarskih metod ne smejo spremljati politične koncesije v duhu nekake parlamentarne demokracije. Glavno vprašanje za Buharina je bilo, kako utrditi zaupanje kmetov v novi sovjetski družbeni red. Opozoril je, da je v odnosu do kmetov še čutiti v zavesti partijskih aktivistov recedive vojnega komunizma. Če so hoteli v obdobju Nep stimulirati kmetijsko proizvodnjo, so morali pridobiti zaupanje produktivnih kmečkih plasti.

Buharin je tudi v politbiroju skušal uveljaviti svoj koncept v odnosu do vasi. 17. aprila 1925 je govoril moskovskemu partijskemu aktivu. Pojasnjeval je novo kmečko politiko in se skliceval na Lenina, čeprav je nekoliko odstopil od njegovih stališč. Skušal je pridobiti srednje in bogate kmete, da bi intenzivneje obdelovali svoja zemljišča in državi prodali čim več presežkov. Govoril je: »Premožnejši sloji kmetov in srednji kmetje, ki težijo k blagostanju, se sedaj bojijo akumulacije... Če si hoče kmet napraviti pločevinasto streho, ga bodo že imeli za kulaka in to je njegov konec. Če kmet kupi stroj, naredi to tako, da komunisti za to ne vedo... Naša politika do podeželja naj bo usmerjena v ublažitev, v delno odpravo mnogih restrikcij, ki preprečujejo razvoj premožnejših in kulaških posestev. Kmetom, vsem kmetom, moramo reči: Obogatite se, razvijajte svoja posestva, ne bojte se, da bi uvedli prisilne ukrepe proti vam. Naj zveni še tako paradoksalno – razvijati moramo premožna posestva, da bi pomagali tako revnim kot srednjim kmetom.«

Takšna Buharinova izvajanja so nudila obilno ideološko hrano njegovim nasprotnikom z levice. Ako bi Buharin svoje misli izrazil nekaj let prej, na to nihče ne bi postal pozoren, saj je pred dvema letoma tudi Trocki govoril v istem duhu.[38]

Buharinova krilatica: Obogatite se! je postala zanj usodna. Z njo je dal levi opoziciji, in kasneje Stalinu, v roko orožje proti sebi. Jeseni leta 1925 je bil prisiljen svoje geslo preklicati oziroma omiliti. V bistvu pa je to geslo ostalo njegova osnovna usmeritev. Računal je, da bo blagovna menjava med vasjo in mestom bolje in hitreje tekla, če bodo kmetje gospodarsko močnejši; možno pa jih bo tudi bolj obdavčiti.

Na 14. partijski konferenci 27. aprila 1925 so nekateri udeleženci načeli vprašanje nerazrednega Buharinovega pristopa do kmečkega vprašanja. Buharin se je branil pred očitki, češ da razvoj Nep na podeželju trenutno pomeni znak moči, da sedaj obstajajo na vasi oporišča, ki jih prej ni bilo: državna in zadružna trgovina. Novo usmeritev je nakazal tako, da je karikiral vojni komunizem: »Ne usmerjamo se proti kulakom, temveč želimo odpraviti sistem, ki smo ga nekoč v državi že imeli, v obdobju, ko smo imeli vse trgovine v svojih rokah in na vsaki je bil napis: Proletarci vseh dežel, združite se, v njih pa ni bilo mogoče ničesar kupiti.«

Buharin je predvideval, da se bo kmečka posest v Rusiji v naslednjih letih okrepila. Za razliko od drugih Buharin v kulakih ni videl nasprotnikov graditve socializma. Kulaška nevarnost zanj ni obstajala.

V letih 1924–1927 sta bila Buharin in Rikov pripravljena dati kapitalističnim elementom večje koncesije, kot je bilo to mogoče po mnenju Stalinove frakcije. Buharin je imel pred očmi razvoj ameriškega farmarstva, ki bi ga bilo treba vključiti v socialistično graditev. Zavedal se je možnih posledic kolektivizacije. »Koncepcija tov. Larina, ki je Buharinu očital nerazredni pristop do kmečkega vprašanja, je v tem, da srednji kmet ostaja v senci. Obstajata kulak na eni in proletarec na drugi strani, naloga nas kot ortodoksnih marksistov pa naj bi bila, da zaostrujemo razredni boj in ta zaostreni razredni boj naj bi vodil v drugo revolucijo.« Kolektivi-

[38] Trotzki, Beziehungen zwischen Proletariat und Bauerntum in Russland, IPK 69/1923, str. 568.

zacija kmetijstva je bila za Buharina sicer pomembna stvar, toda ne glavna pot v socializem.[39]

Stalin se je v ožjem krogu med konferenco distanciral od Buharinovih stališč. Kasneje je izjavil: »Nihče drug kot jaz ni izjavil v predsedstvu te konference v prisotnosti Sokolnikova, Zinovjeva, Kameneva in Kalinina, da geslo kmetom ‚Obogatite se!' ni naše geslo. Ne spominjam se, da bi Buharin podal ugovor na moj protest. Sprejet je bil sklep, naj se konča razprava o tem vprašanju...« Stalin je tudi opozoril, da je Leninova vdova Krupska po konferenci napisala članek proti Buharinovemu geslu, Buharin pa je napisal članek v obrambo svojih stališč. Po Stalinovi izjavi je večina članov CK sklenila, da ne bodo objavili nobenega diskusijskega prispevka, Buharinu pa so priporočili, naj v tisku prizna nepravilnost svojega gesla.[40] Zdi se, da Buharin ni takoj sledil temu priporočilu, zato je začel Stalin nanj izvajati pritisk. Redakcija časopisa Komsomolskaja pravda je prejela dopis, ki sta ga podpisala člana sekretariata Stalin in Molotov ter član organizacijskega biroja Andrejev. Očitno je bil to eden prvih objavljenih pisnih dokumentov Stalinove frakcije v VKP(b).

Stalin je tedaj že oblikoval drugačno stališče do kulakov kot Buharin. Na sverdlovski univerzi je 9. junija 1925 takole odgovoril študentom na vprašanje, kako naj se partija bori proti kulakom, ne da bi razpihovali razredni boj: »Jasno je, da stvar ni odvisna samo od nas. Povsem mogoče je, da bodo kulaki sami začeli v nekaterih primerih razvnemati razredni boj, da ga bodo poskušali razgreti do vrelišča in mu dati obliko banditskih napadov ali vstaj. V tem primeru bodo na svoji koži občutili posledice takšnega ravnanja, usmerjenega proti sovjetski državi.«[41] Stalin je tako razkril svoj načrt, da je treba kulake kot razred uničiti. Prikrito je izrazil misel, da je treba odpraviti Nep in konzumne zadruge, krepiti pa samo produktivne zadruge.

Buharin je v nekaterih svojih spisih iz poletja 1925 razkril prave Stalinove namene. Čeprav je bil izpostavljen ostrim napadom leningrajskega tiska, ki ga je nadziral Zinovjev, se zdi, da je le nerad preklical svoje geslo Obogatite se! Zavedati se moramo, da so tedaj frakcijski boj vodili prikrito; nesoglasja je bilo mogoče razkriti le po ovinkih. Buharin je takrat napisal dve brošuri, ki pojasnjujeta nekatere aspekte frakcijskih nesoglasij.

V brošuri Pot k socializmu je Buharin skušal popularno in preprosto podati svoje nazore. Brošura naj bi bila povzetek Buharinovih razprav z Leninom v zadnjih letih njegovega življenja. Posebej je naglašal, da je največja nevarnost za gospodarski vzpon administrativna samovolja in poudarjal zahtevo po prostovoljnem vključevanju kmetov v vse zadružne oblike: »Zadružništvo mora sloneti na načelu prostovoljnosti in notranje zadružne demokracije. Upravo in vse funkcionarje je treba voliti. Zadruge naj ne bodo izvršni organi državnega aparata.«

V polemični brošuri Karl Kautsky in Sovjetska zveza se je Buharin zavzemal za oblikovanje interesnih skupnosti, neodvisnih od državnega aparata, toda vezanih na vodilno vlogo partije. Posebno pozornost je posvetil razvoju trgovine in blagovnega prometa, katerih hitro rast je imel za pomeben činitelj, ki lahko vpliva na finansiranje industrije. Poudaril je: »Proletariat bo zmagal le, ako mu bo uspelo dvigniti industrijo, organizirati dober in cenen trgovski aparat in vsem kmetom dokazati, da je državna industrija sposobna, da bolje zadovoljuje gospodarske potrebe in rešuje nadloge kmečkega prebivalstva kot privatni kapitalist, privatni trgovec, prekupčevalec... Zaradi izostanka tujih kreditov moramo posvetiti največjo pozornost pospešitvi blagovnega prometa... Prek tržnega gospodarstva, prek razvoja trgovine, se morajo razviti gospodarski potenciali, ki so potrebni za uvajanje načrtnega gospodarstva.«

[39] IPK 79/1925, str. 1066.

[40] Stalin, Werke 7, str. 114.

[41] Ibidem, str. 155.

Buharin je nameraval svoje poglede še poglobiti in znanstveno utemeljiti. Njegovo delo Imperializem in akumulacija kapitala iz leta 1925 je nadaljevanje teoretičnih raziskav o ekonomiji rentništva iz leta 1914 in kritike Böhm-Bawerka. Vsekakor pa je velika zaposlenost z aktualnimi političnimi vprašanji in delo v kominterni Buharinu preprečevalo, da bi se poglobljeno ukvarjal s teoretičnimi ekonomskimi vprašanji, ki jih je bolj nakazoval, manj pa dajal uporabne napotke za njihovo praktično reševanje.

V boju proti opoziciji je odigrala nad vse pomembno vlogo skupina mladih Buharinovih privržencev iz Instituta rdečih profesorjev. Buharinova šola je bila v boju z levico močan, toda zelo protisloven politični instrument. V središče politične arene je stopila leta 1925. Leva opozicija je to skupino ostro napadala in žigosala kot »poosebljenje maloburžoazne dekadence, kulaškega odklona, narodniškega duha« itd. Tudi na XIV. kongresu VKP(b) so bili Buharin in pripadniki njegove šole tarča ostrih napadov. Napadi, ki so se začeli v Leningradu v začetku leta 1925, so dosegli vrhunec prav na XIV. kongresu.[42] Obtoževali so jih, da nadzirajo celoten tisk in si prizadevajo terorizirati vsakogar, ki opozarja na njihove napake ter da potvarjajo leninizem. Zinovjev in Kamenev sta dolžila Buharina, da si njegova šola prizadeva zatajiti realnost in opustiti razredna stališča. Kamenev je opozarjal, da ta šola predstavlja odklon od Lenina.

Krupska je včasih podprla Buharina in Stalina. Zavedala se je nevarnosti morebitnega neravnovesja sil v duumviratu. Institut rdečih profesorjev, zbran okoli Buharina, je ocenila kot njegov uspeh pri zbiranju izkušenih teoretikov, ki bodo usmerjali splošno linijo.

Obtožbe privržencev leve opozicije proti teoretični šoli pod Buharinovim pokroviteljstvom so bile brez osnov. V času Stalinovega obračuna z Buharinom je prišlo v Institutu rdečih profesorjev do močne polarizacije in cepitve na privržence Buharina in Stalina.[43]

Predmet zaskrbljenosti in napadov je bila majhna skupina mladih partijskih ideologov, ki so priznavali Buharina za svojega intelektualnega in političnega mentorja ter učitelja. Čeprav so Buharinovi privrženci aktivno posegli v politično kontroverzo šele leta 1925, so postali njegovi idejni privrženci že leta 1922.[44] Zbiranje mladih boljševikov okoli vodilnih članov politbiroja ni bilo nekaj neobičajnega. Večinoma so voditelji, kot npr. Trocki, Zinovjev in Stalin nastavili nekaj mladih članov partije v svojih sekretariatih, da so jim pomagali kot pomočniki. Stalin je kasneje to prakso zlorabil z ustanovitvijo posebnega tajnega »sekretariata tov. Stalina«, ki je deloval mimo vseh vodilnih organov partije in kominterne. Za sekretarje so člani politbiroja običajno izbrali najboljše med svojimi simpatizerji. Buharinov osebni sekretariat je vodil Jefim Čeitlin, ustanovitelj in nekaj časa nacionalni voditelj komsomola. Buharinovi najbližji sodelavci so se šolali v visokih partijskih institucijah, si ustvarili ustrezno ideološko avtoriteto in zavzeli pomembne položaje v partijskem aparatu. Zato sta zlasti Zinovjev in za njim tudi Stalin skušala pridobiti zase najboljše mlade buharinovce in jih vključiti v svoje sekretariate.[45]

V Institutu rdečih profesorjev so poučevali in vodili triletne študijske tečaje najvidnejši znanstveniki, družboslovci, strokovnjaki s področja gospodarstva, zgodovine in filozofije. Institut so ustanovili leta 1921 z namenom, da bi »rdeči profesorji« stopili na mesta nekdanjih akademikov carske Rusije, katerih pogled je bil obrnjen v preteklost in so novi režim le z odporom prenašali. Značilno je, da je

---

[42] Novaja opozicija, Sbornik materialov o diskusii 1925 goda, Leningrad 1926, strani 11, 46, 65, 176; XIV. sjezd, Protokoli str. 225; Preobraženski, New Economics, str. 280.

[43] Trocki, Bjuleten opozicii št. 12/13/1929, str. 18; Smilga I., Platforma pravogo kruga VKP(b), T 2825; Stalinov napad na Institut rdečih profesorjev, glej Pravda z dne 18. septembra 1929, str. 3 in z dne 20. oktobra 1929, str. 3.

[44] Pod znamenem marsizma, št. 3/1922, str. 85.

[45] Pravda z dne 24. julija 1927, str. 5; Boljševik št. 11/12-1927, str. 38, 39.

institut pred razpletom frakcijske krize med Buharinom in Stalinom leta 1927 soglasno zavrnil predlog, da izvolijo Stalina za člana Komunistične akademije z utemeljitvijo, da nima dovolj specialnih raziskav s področja marksizma. Znatno število slušateljev tega instituta se ni zaposlilo v akademskih poklicih, ampak so se vključili v partijsko delo in publicistiko.[46] Mnogi med njimi so se v frakcijskih bojih pridružili Buharinu.

Buharinove šole ni mogoče razumeti, če jo abstrahiramo od osebnosti njenega pobudnika. Tisti, ki so Buharina poznali v teh letih pravijo, da je bil plemenit, odkrit, vedno dobro razpoložen, oblečen v tradicionalno rusko »rubaško« in usnjen jopič ter obut v visoke škornje. Pri delovnih ljudeh je užival veliko priljubljenost. Tocki je izjavil, da se je Buharin obnašal kot »star študent«. Bil je daleč od za Trockega značilne strah vzbujajoče prezirljivosti, delovne pompoznosti Zinovjeva, ali Stalinove nezaupljivosti. Tudi oporečniki boljševikov so potrdili izjave, da je bil Buharin zares »ljubljenec vse partije« in povsem pritrdili Leninovemu vrednotenju Buharina v njegovi oporoki.[47] Celo Stalin ni mogel obiti tega dejstva, ko je leta 1929, po političnem obračunu z Buharinom, zlobno pripomnil: »Ljubimo Buharina, toda resnico, partijo in kominterno ljubimo še bolj.« Stari boljševiki, ki niso bili nikoli Buharinovi učenci, so ga karakterizirali kot »eno najbolj priljubljenih osebnosti ruske revolucije«. Buharin se je priznaval za Leninovega učenca, toda mislil je samostojno, kar pa pri Stalinu ni bilo zaželjeno.

Kot lahko razberemo iz sodobnih spominskih zapisov, je bila usoda buharinovcev tragična. Ko je Nemčija napadla Sovjetsko zvezo in so začele nemške čete prodirati globoko na sovjetsko ozemlje, je NKVD sumarno dala ustreliti taboriščnike, ki so bili obsojeni kot buharinovci ali trockisti v dvajsetih in tridesetih letih.

Buharinovo nadzorstvo pa ni zajelo samo tiska. Poleg kominterne in aktivnosti v delavsko-kmečkem gibanju je posvečal posebno pozornost še dvema področjema: razvil je mrežo komunističnih univerz in vzgojnih institucij. Buharinovi privrženci so bili zelo aktivni tudi v državnih gospodarskih institucijah; odgovorni so bili za načrtovanje in industrijski razvoj. Buharin je v zavezništvu s Stalinom prispeval kot svoj delež pomembno politično doto. Temu zavezništvu pa je prispeval še nekaj, česar ni mogoče izmeriti, bilo pa je prav tako pomembno v boju za Leninovo dediščino – težo svoje osebne avtoritete.

V prvi polovici leta 1925 se je triintridesetletni Buharin vse bolj povezoval s Stalinovo grupacijo in se vključeval v »vodilno partijsko jedro« novega vodstva CK VKP(b). To je bilo odobje Buharinovega največjega vpliva na sovjetsko politiko. Njegova povezanost s Stalinovo skupino je izvirala iz obdobja frakcijskih bojev triumvirata proti Trockemu. Ta triumvirat je začel proti koncu leta 1924 razpadati. Povezanost Buharina s Stalinom je dosegla višek v letu 1925, ko sta Zinovjev in Kamenev začela kritizirati Stalinov partijski aparat ter Buharinove ideološke in politične formulacije.

V politbiroju, najvišjem organu partije, je bilo v letu 1925 sedem polnopravnih članov: Trocki, Zinovjev, Kamenev, Stalin, Rikov, Tomski in Buharin, ki je postal polnopraven član politbiroja po Leninovi smrti. Prvi trije so tedaj nasprotovali uradni politiki, čeprav do pomladi leta 1926 niso nastopali povezano. Rikov in Tomski sta se v glavnem strinjala z uradno politiko, katere glavni zagovornik je bil Buharin. Ko se je Stalin povezal z Buharinom, je dobil v politbiroju večino štirih članov proti nekdanjima zaveznikoma Zinovjevu in Kamenevu, Trocki pa se je po porazu leta 1923 umaknil v politično ozadje. Tako je Buharin postal Stalinov najpomembnejši zaveznik in postajal Stalinu vse bolj enakopraven partijski voditelj. Kamenev je leta 1925 izjavil: »Sedaj vidim, tovarši, da je postal tov. Stalin popolen ujetnik tiste politične linije, katere ustvarjalec in resnični predstavnik je

[46] Alimov A., Desiat let IKP, VKA št. 12/1981, str. 13–18; Istoričeskij arhiv št. 6/1958, str. 73–90; Gukovski, Kak je stal istorikom, Istorija SSSR št. 6/1965, str. 76–99.

[47] Lenin, PSS XXVI, str. 121; Desjatij sjezd, Protokoli str. 293; XIV. sjezd, Protokoli str. 223, 461.

tov. Buharin.« Stalin pa je poudaril: »Smo z Buharinom in stali bomo za Buharinom.« Formalno v partiji ni nikoli obstajal duumvirat Buharin-Stalin, toda odnos obeh najvidnejših voditeljev v letih od 1925 do 1927 je bil duumviratu vsekakor podoben in prikrito so ga priznavali na različne načine.

Kje je treba iskati začetke duumvirata Buharin-Stalin? Duumvirat se je najbrž začel oblikovati na januarskem plenumu CK VKP(b) leta 1925, ko so se odločili za organizacijske ukrepe proti Trockemu, ki so ga odstavili s položaja v revolucionarnem vojaškem svetu. Takrat je prišlo, kot razberemo iz protokola XIV. kongresa VKP(b) do prvega javnega spopada v vodilnem jedru triumvirov. Med člani trojke ni bilo soglasja glede organizacijskih ukrepov v boju proti trockistični opoziciji. Zinovjev je zahteval izključitev Trockega iz partije; podpirala sta ga Kamenev in Sokolnikov, večina pa se je izrekla za to, da Trocki ostane v politbiroju. Na dnevnem redu plenuma CK so bili vsekakor pomembnejši problemi, kot je bilo vprašanje Trockega. Na plenarnem zasedanju CK je bilo že čutiti boj med skupino Zinovjeva in nastajajočim duumviratom Stalin-Buharin. Iz Buharinovega pisanja razberemo, da je Zinovjev zahteval, naj omejijo moč Stalinovega sekretariata. Na plenarnem zasedanju so razpravljali še o vrsti drugih organizacijskih načrtov: o spremembi obstoječe strukture CK, o premestitvah in nastavitvah na različne položaje.[48] Stalin je takrat podprl Buharinovo kmečko politiko, ker ga je Buharin podprl pri obrambi in krepitvi organizacijskih temeljev njegovega aparata. V terminologiji dvajsetih let so koalicijo Buharina, Stalina in njunih privržencev označevali kot »blok«, v sodobnih sovjetskih zgodovinah pa uporabljajo izraz »večinsko leninsko partijsko jedro«. Koalicija je Stalinu zagotavljala večino v politbiroju.

V politbiroju, ki sta ga vodila Stalin in Buharin, je prišlo do zavezništva različnih skupin, ki so imele enaka stališča v poglavitnih vprašanjih vodenja sovjetske notranje in zunanje politike. Podobno kot nekoč triumvirat in kasneje Združeno opozicijo je Stalinovo in Buharinovo skupino povezoval skupen strah pred nasprotniki in heterogenostjo njihovih pogledov. Na tem temelju je koalicija, kljub notranji napetosti, preživela ne le začetne konflikte v letu 1925, temveč tudi ostre frakcijske boje v letih 1926, 1927, katerih vsebina so bili različni pogledi na nadaljni razvoj dežele.

Razprava med desno usmerjenimi voditelji in levo opozicijo je sprva povsem zameglila osnovna vprašanja vizije socialistične graditve. Bolj ko je leva opozicija s svojo platformo razpadala, bolj se je Stalinova skupina osamosvajala od duumvirata in opozarjala na načelo državnega planiranja, na nujnost preosnove kmetijstva iz individualnih v kolektivna gospodarstva ter spreminjanja Rusije v moderno industrijsko državo. V ospredje je vse bolj sililo vprašanje, kako te cilje čim prej doseči.

Stalinu je v boju z združeno opozicijo uspelo demonstrirati moč njegovega do potankosti izdelanega partijskega aparata, ki so jo v nadaljnjih frakcijskih bojih kmalu čutili tudi Buharin in njegovi privrženci. Mehanizmi tega aparata so delovali brezhibno.

V notranjih partijskih bojih v letih od 1923 do 1929 je bilo nenehno čutiti težnjo, da bi obnovili moč in avtoriteto vodstva v takšnem obsegu, kot ju je posedoval Lenin. Ideja, da bi kdo lahko nadomestil Lenina v celoti, je bila iracionalna. Leninova avtoriteta, ki jo je užival med voditelji in partijskim članstvom, je bila nesporna. Izvirala je iz dejstva, da je bil oblikovalec partije in njena gonilna sila. Nekateri sovjetologi menijo, da je Lenin užival neke vrste karizmatično avtoriteto, ki je bila neločljiva od Lenina kot osebnosti ter neodvisna od ustavnih in institucionalnih postopkov.[49]

Nekateri Leninovi dediči so njegovo nesporno avtoriteto dojemali intuitivno, kar so tolmačili na različne načine. »Lenin je bil diktator v najboljšem pomenu

[48] Buharin, Über den 14. Parteitag, IPK 15/1926, str. 200.

[49] Mikojan A., Iz vospominanji o Lenine, Junost št. 4/1970, str. 46; glej tudi XIV., sjezd, Protokoli, str. 335.

besede«, je izjavil Buharin, ko se je z njim sprl. Pet let kasneje ga je opisoval kot »edinega voditelja, organizatorja, krmarja, zvezdo z železno avtoriteto«. V nasprotju s Stalinovo brutalno mašinerijo oblasti je naslikal Leninov človeški portret takole: »Za nas vse je bil Iljič zaupna in ljubljena oseba, sijajen prijatelj in tovariš; zveza z njim je nerazdružljiva. Pri njem ni šlo za preprosto poveljevanje... on ni bil samo ‚tovariš Lenin', temveč nekaj neizmerno več.«[50]

Leninova edinstvena avtoriteta je voditelje navdajala z dvomi, ko so razmišljali o njegovih mogočih naslednikih. Neki delegat je na XIV. kongresu figurativno očital voditeljem, da so začeli pomerjati posamezniki Leninov plašč, ki pa vsem ne pristaja. Nek drug delegat je dejal: »Opustimo raje misel o nasledstvu in naslednikih.« Leninovi dediči so se samo formalno zavzemali za kolektivno vodstvo, ki je dobivalo vedno močnejše razpoke, vse bolj pa so se uveljavljali oligarhični elementi.

Buharin je leta 1925 takole branil kolektivno vodstvo: »Ker nam Lenin manjka, ni neoporečne avtoritete. Mi imamo sedaj lahko samo kolektivno avtoriteto. Nimamo človeka, ki bi lahko rekel: Sem brez greha in lahko stoodstotno razlagam Leninov nauk. Marsikdo poskuša, toda tisti, ki izraža zahtevo po popolni stoodstotni razlagi, precenjuje samega sebe.«[51]

Dejstvo, da se je Buharin pridružil Stalinu, je tega zavarovalo pred očitki, da je prekinil tradicijo leninizma. Buharin je predstavljal vsaj videz Leninove avtoritete in bil pomemben člen večinske, kolektivne avtoritete. Kljub njegovi sorazmerni mladosti in očitkom, da so težišče njegove dejavnosti ideologija, agitacija in propaganda, ne smemo podcenjevati njegove vloge v duumviratu. To velja posebej za njegov avtoritativni glas v zunanji in notranji politiki, za razmišljanja o sovjetih v kitajski revoluciji, o kapitalnih investicijah in za bogate misli o književnosti. Stalin v letih 1924 in 1925 ni nikoli razpravljal o literarnih vprašanjih; takšnim vprašanjem se je raje izmikal. V tem času je dejansko Buharin opravljal marsikatero delo, ki bi pritikalo generalnemu sekretarju. Ščitil ga je s svojo popularnostjo in ustvaril v kominterni »ustvarjalno vzdušje« za Stalinove nastope.

Buharinova družboslovna dela so imela tedaj takšno veljavo, da so ga njegovi privrženci šteli med največje živeče marksiste.[52] Bil je edini politični voditelj, ki ga je sovjetska Akademija znanosti v letih 1928/29 izvolila za svojega člana. Buharinova politična avtoriteta je temeljila na njegovi veliki znanstveni družboslovni razgledanosti. Stalin kot generalni sekretar je bil v njegovi senci, previdno pa je v svojem sekretariatu gradil lasten aparat oblasti in pripravljal tajni pohod proti Buharinu s ciljem, da spodkoplje njegov položaj teoretika partije in si sam prilasti ta naslov. Leta 1929 je Lazar Kaganovič, Stalinov zvesti oproda, izjavil: »Izdaja v politiki se vselej pričenja z revizijo teorije.«[53]

Neizpodbitno zgodovinsko dejstvo je, da je bil Buharin eden tistih, ki je v boju z levo in združeno opozicijo s svojimi teoretično-ekonomskimi članki argumentirano zavračal teze opozicije. Pri oblikovanju sovjetske gospodarske politike je igral pomembno vlogo, znatno večjo, kot mu jo priznavajo doslej sovjetski raziskovalci, ki so še vedno pod vtisom Stalinovih frakcijskih interpretacij. Njegova nedavna rehabilitacija pa nedvomno pogojuje prevrednotenje njegove zgodovinske vloge.

(Nadaljevanje sledi)

[50] Sbornik: Tovarišč Vladimir Iljič Lenin, Ivanovo-Voznesensk 1924, str. 15; Pravda z dne 27. februarja 1929, str. 3.

[51] Buharin, Tri reči, str. 40; Carr, Socialism II, str. 226.

[52] Razumovski I. P., Kurs teorii istoričeskogo materializma, Moskva–Leningrad 1927, str. 511, 512.

[53] Stalin, Sbornik statej k pjatidesjatiletju do dnja roždenija, Moskva–Leningrad 1929, str. 48.

NIKOLAJ I. BUHARIN

Nova smer ekonomske politike

I. Vzroki preokreta ekonomske politike

Vzroki »nove smeri«* so bili globoko v sferi naše ekonomike in so se na zunaj izrazili v nenavadno ostri družbeno-politični krizi spomladi 1921. leta.

Naša gospodarska politika v razdobju tako imenovanega »vojnega komunizma« po bistvu stvari *ni mogla* biti politika usmerjenosti v razvoj proizvajalnih sil. »Udarna« in pri tem vseobsegajoča naloga je bila naloga rdeče obrambe dežele. V ta namen je šlo vse: materialni viri, organizatorske moči, skratka vse kvalificirane prvine gospodarjenja. Pri takšnem stanju stvari glede narodnega gospodarstva, temeljno geslo ni bila skrb za njegovo hitro obnovo (vsaka »melioracija« se ne realizira »takoj«), marveč takojšnji doseg proizvoda, četudi *za ceno oškodovanja proizvajalnih sil.* Ne »proizvesti«, marveč »vzeti«; vzeti zato, da bi v najkrajšem roku preskrbeli Rdečo armado, delavce obrambnih podjetij itn. To in samo to je bilo v središču pozornosti. Zmaga nad silami kontrarevolucije je zgodovinsko opravičilo te politike. V takšnih razmerah se je »planska nesmotrnost«, v kolikor so bile njene prvine prisotne, neogibno spreminjala iz plana razvoja *proizvodnje* pri pravilni delitvi v plan gospodarne *potrošnje* pri drugorazrednem pomenu proizvodnje.

Izredno jasno se je to kazalo v kmetijstvu. Naša gospodarska politika se je tu reducirala skoraj izključno na politiko narkomproda, se pravi na rekvizicijski sistem obvezne oddaje živil. Toda pri tem sistemu individualni proizvajalec, kmet, ni imel interesa, spodbude, za razširjanje proizvodnje: vseeno vzamejo, razen dela za prehrano, pa kolikorkoli razširiš obdelavo zemlje. Na ta način je bil tu konflikt med potrebami razvoja individualnega gospodastva in našo politiko. Ker je kmetijsko gospodarstvo Rusije *kmečko* gospodarstvo (državno gospodarstvo sovhozov igra v splošnem in celem zelo nepomembno vlogo), je zato bila naša gospodarska politika – in v času vojne ni mogla da ne bi bila – v objektivnem protislovju z *razvojem* celotnega kmetijstva: kriza kmetijstva se je morala zaostriti in se je v resnici zaostrila. A ker je baza naše industrije pri nas kmetijstvo, je to v splošnem in celem pomenilo tudi zaostritev *krize narodnega gospodarstva nasploh.*

Iz tega je neogibno izhajalo še naslednje. To ravnovesje med razredi, ki se je vzpostavilo v času državljanske vojne, se ni opiralo na »normalni« gospodarski proces, marveč na medsebojno vojaško zainteresiranost proletariata in kmetov. Seveda je ta vojno-politična zveza temeljila tudi na ekonomskih motivih: proletariat je dobival kruh za zaščito kmetijske zemlje pred zemljiškim gospodom. Vendar je hkrati povsem jasno, da so se ekonomska protislovja morala zaostriti do skrajnosti, kakor hitro je odpadlo dejstvo vojne. Na vrsto so prišli problemi gospodarstva, razvoja proizvajalnih sil, kar se glede na kmetijstvo razume samo v obliki rasti *malo-buržoaznega* gospodarstva. Pravilni odnos med proletariatom in kmeti v ekonomiki, se pravi takšen odnos, ki bi dajal prostor *razvoju* proizvajalnih sil, je stopil na dnevni red z vso ostrino.

To osnovno protislovje vse revolucije – proces razvoja h komunizmu pri maloburžoaznem značaju dežele – se je izrazilo v ostri *socialni krizi.*

Pri splošnem procesu ekonomskega razsula propada mesto hitreje kot vas; ta, ki obvladuje kruh, ima ekonomsko prevlado nad tistim, ki obvladuje proizvode mest-

* N. I. Buharin, Novi kurs ekonomičeskoi politiki, Petrograd, Gosudarstvennoe Izdatel'stvo, prva izdaja 1921, str. 147–152; prevedla iz ruščine dr. Cveta Mlakar – op. ur.

ne industrije. Ekonomsko se vas osvobaja izpod oblasti mesta v takšni meri, v kateri poteka rušenje proizvajalnih sil. To se je dogajalo povsod v vseh deželah v času vojne. Prav to je potekalo tudi v Rusiji, kjer se je ekonomski delež kmeta povečal v primeri z ekonomskim deležem delavca. Poleg tega v Rusiji, kjer je delavski razred prišel na oblast, in *prav zato,* ker je prišel na oblast, je moral razmetavati svoje sile (za upravljanje 160 milj. prebivalstva, za Rdečo armado itn.). Industrijsko razsulo je pretvorilo pomemben del delavskega razreda v vaške obrtnike, a del delavcev, ki so ostali v mestih, v male drugorazredne proizvajalce (izdelava vžigalnikov, zasebno samostojno delo itn.).

Pri razvoju proizvajalnih sil se mala industrijska buržoazija pretvarja v proletariat. Pri razsulu se proletariat pretvarja v malo buržoazijo. Izdelovalec vžigalnikov je zainteresiran za svobodno trgovino naravnost in neposredno tako kot obrtnik ali domač rokodelec, ali kmet.

Na 5 milijonov delavcev jih je bilo proti svobodni trgovini komajda okoli milijon skupaj s 700.000 komunisti. V takšnem položaju stvari je maloburžoazni pritisk na kadrovski proletariat, pritisk, za čigar hrbtom so bila še realna protislovja ekonomike vojnega komunizma, grozil da spodnese diktaturo proletariata.

Takšni ekonomski vzroki in politični vzroki so se zlili v eno celoto. Partija proletariata je bila prisiljena upoštevati spremenjeni odnos razrednih sil. Partija proletariata je morala v tej spremenjeni konjunkturi postaviti pred sabo *novo* nalogo, nalogo, *dviga proizvajalnih sil.* Proces demobilizacije, odprava blokade itn. so dajali že realno možnost za to delo. Nastopilo je novo obdobje. Postal je nujen »novi kurz«.

II. Osnovna naloga novega »kurza«

Pri vseh in vsakih pogojih, pri kakršnemkoli kurzu ekonomske politike za graditev komunizma, so osnovni interesi – interesi *velike industrije.* Velika industrija je izhodiščna točka vsega *tehničnega* razvoja; velika industrija je baza *ekonomskih* odnosov komunistične družbe; velika industrija je opora *socialne* sile, ki uresničuje komunistično revolucijo, industrijskega proletariata. Zato je osnovna naloga gospodarske politike, ki gre po liniji razvoja proizvajalnih sil, *okrepitev velike industrije.*

Kakor hitro postavimo vprašanje o krepitvi velike industrije, takoj naletimo na neko »bolestno« vprašanje. Za okrepitev velike industrije so nujni »fondi« (fondi živil, surovin, dodatne opreme itn.). In tu nam grozi nevarnost, da se znajdemo v naslednjem zaprtem krogu: za industrijo so nujni produkti, za pridobitev produktov je nujna industrija.

Odtod je jasno: *za dvig velike industrije je nujno povečati količino produktov za vsako ceno in z vsemi možnimi sredstvi.*

Za vsako ceno! Zato, ker sicer ne bo pri nas elementarnih predpogojev za ta podvig. S pozivi k delovnemu entuziazmu brez surovin, brez živil itn. ne pridemo daleč, kot je pokazala dosedanja iskušnja.

Z vsemi možnimi sredstvi! Zato, ker *dodatna* količina produktov, ki se mora vliti v našo veliko industrijo, mora priti *od zunaj,* ne iz sfere same velike industrije, ki je v rokah delavske države, marveč od strani, iz drugih, zunanjih virov, in po kakršnikoli ceni bi plačali te vire.

To povečanje količin produktov je *vrhovni zakon tekočega ekonomskega momenta.* V zgoraj navedenem položaju se kaže »vsa modrost« novega kurza, njegova osnova. Na to vprašanje je nujno odgovoriti: da ali ne. Tretje tu ni dano.

Kakšne vire dodatne količine produktov lahko imamo? Ti viri so naslednji: kmečko gospodarstvo, mala obrt, arenda, koncesije, zunanja trgovina.

Kmečko gospodarstvo je, kot je vsem znano, individualno gospodarstvo, maloburžoazno. Zgoraj smo že videli, da ne moremo prebiti brez *okrepitve* rasti, raz-

maha tega maloburžoaznega gospodarstva. Nasprotno. Njegov razmah je neobhodni pogoj za rast naše velike industrije. Popolnoma nepravilno je obravnavati kmečko gospodarstvo izven njegove povezanosti z ostalim okoljem, in trikrat nepravilno je to početi sedaj. Pridobitev dodatne količine produktov iz te sfere predpostavlja njeno rast, katera – začasno, v tekoči fazi razvoja – ni nič drugega kot rast buržoaznih odnosov. A ta rast daje možnost, da dobimo dodatno količino produktov.

Z *malo obrtjo* je stvar točno takšna, kot s kmečkim gospodarstvom.

Arendo je razumeti v dveh oblikah: v obliki kapitalistične arende (predaja podjetja kapitalistu) ali pa v obliki predaje podjetja delovnim kolektivom. V drugem primeru ne bo pred nami kapitalistične nevarnosti, toda v delovnih kolektivih navadno ni dovolj obratnih sredstev. V primeru kapitalistične arende se predpostavlja, da je pred nami – ne špekulativni arendator, marveč organizator proizvodnje, ki ima v tej ali drugi obliki kapital. Moral bo pridobivati surovine, živila itn. ne iz državnih skladov, pač pa iz sfere kmečkega gospodarstva in male industrije. Ker se bodo v arendo dajala, v glavnem, nedelujoča podjetja, slabo delujoča itn., in ker bo v obliki arendnega plačila imela proletarska država dodatno količino realnih vrednosti, bodo te vrednosti prišle v sestav neobhodnega fonda velike socializirane industrije.

Koncesije pomenijo same v bistvu taisto arendo. A tu bomo imeli pred seboj kapitalistične arendatorje višje marke, ki bodo lahko uvozili tudi dele *osnovnega kapitala* (strojno opremo, naprave in drugo).

Deležni odtegljaj od koncesionarjev v korist republike pomeni enega od prav takšnih virov dodatne količine produktov v fond socializirane industrije.

V zvezi s koncesijami je delno tudi *zunanja trgovina*, v kolikor nam bodo koncesionarji plačali za arendo z uvozom inozemskih produktov.

Izhajajoč iz naše osnovne naloge – povečanja količine produktov – gre proletariat na rast *neproletarskih* (maloburžoaznih in velikoburžoaznih) oblik gospodarjenja zato, da bi ohranil, podkrepil, razvil oblike *proletarskega* gospodarstva, socializirano veliko strojno industrijo.

III. Gospodarska strategija in nevarnosti »novega kurza«

V tej rasti neproletarskih, buržoaznih, kapitalističnih oblik se skriva velika nevarnost. Tudi tu leži prav tako objektivno protislovje našega »tekočega momenta«. Po eni strani smo zainteresirani za to, da bi povečali dopolnilno količino produktov, a to je mogoče doseči samo v obliki okrepitve buržoaznih tendenc razvoja; po drugi strani – prav ta okrepitev pomeni nevarnost za komunizem, tako rekoč, z drugega konca, z vidika *konkurence gospodarskih oblik*.

Dejansko, okrepitev maloburžoaznega gospodarstva, ne pomeni nič drugega kot izločevanje na osnovi blagovne menjave nakupovalca, trgovskega kapitalista, podjetnika. Kapitalistični arendator, koncesionar itn. bodo prav tako imeli v rastoči ekonomski maloburžoazni stihiji svojo trdno bazo. Kako se v takšnih razmerah kaže slika vsega nadaljnjega razvoja?

Ta slika bo povsem jasna, če razumemo novi kurz ekonomske politike kot grandiozno, na vrsto let preračunano, *strateško operacijo proletariata na gospodarski fronti*.

Kaže se nam, da imamo na tej fronti proletarske borbe položaj, povsem podoben našemu položaju v času Brestskega miru na fronti oboroženega boja z mednarodnim imperializmom.

Kakšen je bil ta položaj? In kakšna je bila naša strategija v borbi z močnejšim sovražnikom? Tu so bili naslednji elementi:

1. Osnovna nevarnost – germanski imperializem, ki je ogrozil obstoj diktature proletariata;

2. osnovna naloga za nas – zgraditev naših oboroženih sil, naše Rdeče armade;
3. osnovno geslo za ta cilj – mir pod vsakimi pogoji, z vsemi sredstvi, za vsako ceno;
4. osnovna vsebina dela: izkoristiti predah za izgradnjo Rdeče armade;
5. izvedena nevarnost: notranji vpliv germanskega imperializma;
6. dovršiti strateško operacijo; ko je zgrajena Rdeča armada, je mogoče obračati krmilo na drugo stran.

Primerjajte s tem položaj stvari na naši gospodarski fronti. Tu vidimo taiste elemente.

1. osnovna nevarnost – razdejanje, ki tudi ogroža vso graditev komunizma;
2. osnovna naloga za nas – zgraditev naše rdeče industrijske armade, to je naše velike socializirane industrije;
3. osnovno geslo za uresničenje tega cilja – povečanje dopolnilne količine produktov z vsemi sredstvi, četudi za ceno začasne okrepitve maloburžoaznih in velikoburžoaznih gospodarskih form;
4. osnovna vsebina dela: izkoriščati dopolnilne količine produktov za zgraditev socializirane industrije, da bi jo privedli »v polno bojno pripravljenost«;
5. izvedena nevarnost: notranji vpliv rastočih buržoaznih form gospodarstva;
6. dovršitev strateške operacije: ko je na osnovi izkoriščanja dopolnilne količine produktov zgrajena velika socializirana industrija, je mogoče obračati krmilo v drugo stran.

S čem je pojasnjen uspeh naše brestske politike? S tem, da se nam je posrečilo zgraditi Rdečo armado, in s tem, da je bil germanski imperializem spodkopan znotraj z revolucijo. V čem bo garancija naše zmage na fronti boja z gospodarskim razsulom? V tem, da bomo zmogli *dvigniti našo socializirano veliko industrijo.*

Ko bomo to dosegli, bomo – kot smo govorili zgoraj – »obračali krmilo«. A ta novi zasuk krmila v obratno stran zato ne bo pomenil povratka k prejšnjemu, to je k dolžnostni oddaji živil itn. Kajti te metode, prilagojene reguliranju porabe na osnovi *padanja* proizvajalnih sil, *padanja* ekonomske moči mesta glede na vas, bodo popolnoma neustrezne v položaju, ko je osnova v *razvoju* proizvajalnih sil, posebno še v *rastoči moči velike industrije.* »Zasuk krmila« bo v postopni ekonomski likvidaciji velikega zasebnega gospodarstva in v ekonomski podreditvi malega proizvajalca vodstvu velike industrije: mali proizvajalec bo vpleten v podružbljeno gospodarstvo ne z ukrepi zunaj ekonomske prisile, marveč, na glavni način, s temi gospodarskimi koristmi, ki se mu bodo dostavljale s traktorjem, z električno lučjo, s kmetijskimi stroji itn.

JELKA GERBEC

Emancipacija žensk v Italiji: med normo in stvarnostjo

Jelka Gerbec se je rodila leta 1927 v slovenski antifašistični delavski družini v Trstu, kjer živi tudi danes. Leta 1943 je stopila v odporniško gibanje, leta 1944 je bila sprejeta v SKOJ. Od leta 1945 do 1949 je poučevala na osnovnih in strokovnih šolah. Ves čas po vojni je nepretrgoma delovala v vrstah KP, kjer je opravljala najrazličnejše dolžnosti: med drugim je bila od leta 1953 dalje članica CK KP Svobodnega tržaškega ozemlja, kasneje članica pokrajinskega odbora Avtonomne tržaške federacije KPI; v tej federaciji je bila od 1963 do 1967 odgovorna za ženska vprašanja, od 1965 do 1968 za vprašanja slovenske manjšine, od 1965 do 1976 je odgovarjala za tisk in propagando pri tajništvu Tržaške federacije, od 1978 do 1987 je bila članica vsedržavne komisije za ženska vprašanja KPI. Leta 1970 je ustanovila Enotni antifašistični odbor v Trstu in bila njegova tajnica do leta 1976. Od 1976 do 1987 je bila senatorka republike Italije, od 1980 do 1983 je predstavljala Italijo v Evropskem svetu kot senatorka KPI. Sedaj je članica vsedržavnega sveta Združenja emigrantov (FILEF) in članica njegovega osrednjega odbora; je članica predsedstva združenja Italija-ZSSR v Trstu, članica pokrajinskega odbora in izvršnega odbora Tržaške federacije KPI, članica deželnega odbora KPI za Furlanijo-Julijsko krajino, odgovorna na pokrajinski in deželni ravni za področje pravosodja in javnih institucij.

UREDNIŠTVO: Znano je, da je fašizem zelo utrdil ideologijo in prakso »domestifikacije« žensk. Ali bi lahko predstavili ključne značilnosti te družbene urejenosti v predvojni oz. medvojni Italiji?

J. GERBEC: Za časa fašizma je bila po trinoški ideologiji ženska zapisana domu in družini. Zelo je bila opevana mnogoštevilna družina, da bi mogli pomnožiti italijansko fašistično družbo. Ženske so bile – prav tako kot moški – hierarhično organizirane in to že od otroških let naprej. Tako so bile najprej povezane v vrstah »Sinov volkulje« (Figli della Lupa), potem »Malih Italijank«, »Mladih Italijank«, nato še »Fašističnih žensk« oziroma »Kmečkih žensk« (na podeželju). Ženske, ki niso stopile v te organizacije, so stalno preganjali in jim grozili. Tudi v šolah so otroke obvezno vpisovali v te organizacije in jih oblačili v uniforme, če se v njih že niso sami predstavili. Tako organizirane ženske so se shajale po fašističnih domovih in se ukvarjale s fašističnimi dejavnostmi v podporo režima (npr. zbiranje volne za vojake, pletenje, nabiranje zlatnine za državni zaklad in podobno).

Ženska pa ni imela volilne pravice; tudi ni bila enakopravna z moškim v družbi in na delu. Za enako delo je bila plačana drugače – manj kot moški. Ni imela

dostopa do vseh delovnih področij, seveda ne tudi v obsegu, ki ga omogoča sedanja italijanska družba.

UREDNIŠTVO: Kako so po drugi svetovni vojni v ključnih pravnih aktih (ustava itd.) zagotovljene enake pravice za oba spola in kako so določena jamstva za uresničevanje teh pravic?

J. GERBEC: Ustava italijanske republike vključuje tudi priznanje ženskih pravic in ženske enakopravnosti v družini, v družbi, na delu, v šoli. Saj sloni na načelih odporništva, demokracije in svobode. Ko so odpravljali hude krivice in protiljudska določila stare fašistične zakonodaje, so njeni povojni sestavljalci upoštevali v temeljnem državnem aktu odpravo diskriminacije žensk ter ugotovili, da gre za pomemben in kvaliteten zasuk v italijanski družbi.

Kako se konkretno ureja žensko vprašanje, je razvidno iz mnogih členov ustave. Drugi člen npr. priznava in jamči nedotakljivost pravic človeka kot posameznika, hkrati pa tudi kot pripadnika družbenih skupin, v katerih se uveljavlja njegova osebnost. To velja kajpak za moške kot tudi za ženske. Iz tega izhajajo tudi vsa druga priznanja posameznic in kolektivov ženskega spola, kar se zelo očitno izraža v tretjem členu. Ta namreč pravi: »Vsi državljani imajo enako socialno dostojanstvo in so enaki pred zakonom, ne glede na *spol*, raso, jezik, veroizpoved, politične nazore, osebne in socialne pogoje«. Najprej se torej upošteva odprava spolnih razlik.

Ustava določa tudi odpravo vseh gospodarskih in socialnih ovir, ki z omejevanjem svobode in enakosti državljanov onemogočajo polni razvoj človeka in dejansko soudeležbo vseh delovnih ljudi pri politični, gospodarski in socialni organizaciji države.

Kar zadeva žensko enakopravnost na delu, določa člen 37. »enake pravice in enake mezde in plače, ki pritičejo delavcu moškega spola za enako delo«. Ustava jamči tudi primerno varnost matere in otroka in uskladitev vloge ženske doma z njeno delovno obveznostjo.

Šolsko obvezno in brezplačno vzgojo skoz osem let za vse jamči 34. člen ustave, ki zagotavlja tudi dostopnost do višje vzgoje na podlagi sposobnosti – in to seveda enako za oba spola.

Velika pridobitev žensk v novi ustavi je brez dvoma volilna pravica, ki jo zagotavlja člen 48, in seveda tudi vključevanje ženske v vse javne urade in njena izvolitev na javna mesta pod enakimi pogoji, kar predvideva člen 51. Žensko se lahko izvoli v poslansko zbornico (člen 56), v senat (člen 58), na mesto predsednika republike (člen 84), v vse javne uprave, v Višji sodni svet (člen 104), v Ustavni svet (člen 135). Ženske se lahko potegujejo za službo v vseh javnih upravah, kjer so predvidena imenovanja na podlagi natečajev. Ženske so lahko imenovane na mesta sodnikov in pravdnikov, za katere je predviden izbor na podlagi natečajev. Ženske lahko postanejo svetniki Kasacijskega sodišča, v katerega imenuje sodnike Višji sodni svet v skladu s posebnimi pogoji (člen 106).

Tudi v pogledu razmer v družini zagotavlja ustava enakopravnost ženske z moškimi ter predvideva moralno in juridično enakopravnost partnerjev v zakonskem stanu (člen 29).

Prav tako je prosto in enako omogočeno moškim in ženskam shajanje in združevanje v organizacije in stranke, in to na političnem, kulturnem, socialnem, zadružnem, izobraževalnem, šolskem, gospodarskem, rekreacijskem, zabavnem, verskem področju – in sicer tako v pogledu notranje tematike, kot tudi glede vprašanj, ki so zunaj te stvarnosti oz. zadevajo druge subjekte.

Vojaške službe za ženske pa ustava ne predvideva, oziroma to vprašanje prepušča posebnim zakonom. Toda doslej sprejeta zakonodaja prav tako ne predvideva te službe. Ženska gibanja tudi sicer niso ravno navdušena nad to službo.

UREDNIŠTVO: Kakšen je dejanski položaj v praksi; ali obstaja razkorak med razglašenim in uresničenim; kako so se v praksi postopno zagotavljale dejanske možnosti izenačevanja in koliko časa je trajalo, da je obča, z ustavo zajamčena pravica (s pomočjo zakona) postala dosegljiva na ključnih področjih življenja in delovanja žensk (izobraževanje, delo, udeležba v političnem življenju, družina)?

J. GERBEC: Med ustavo in stvarnostjo je še velika razdalja. V parlamentu so izglasovali vrsto zakonov za priznanje ženskih pravic in za uresničevanje ustave. Kar zadeva delo in zaposlitev naj omenim: zakon iz leta 1963, ki predvideva prepoved odpusta iz službe tistih žensk, ki stopijo v zakonski stan, da bi preprečili val odpuščanja žensk ob poroki; zakon iz leta 1964 o denarnih podporah ob porodu; zakon iz leta 1973 o nočnih delovnih urnikih v industrijskih podjetjih; zakon iz istega leta o ustanovitvi Vsedržavne komisije za vprašanja zaposlovanja žensk pri ministru za delo; zakon iz leta 1977 o enakem tretiranju žensk in moških na službenem mestu (koliko let po vojni so se v tem pogledu trdovratno ohranjali pogoji, ki so bili v veljavi v stari, fašistični Italiji!); zakon iz leta 1983 o ustanovitvi vsedržavnega odbora za izvajanje načela enakega ravnanja in uveljavljanje enakih možnosti za delavce in delavke; zakon iz leta 1976 o zaščiti otrok in naraščajnikov na delu. V tem pogledu je bilo veliko zlorab; otroško delo so delodajalci slabo plačevali, brez pristojbin in njihovo delo ni bilo zaščiteno. Sicer je mladinsko delo pred petnajstim letom starosti prepovedano, vendar je mnogo takih – zlasti iz revnejših slojev – ki se lotijo dela v zgodnji mladosti, če se ne vdajo zlikovstvu. Po večini so vključeni v delo »na črno«, torej zunaj javne regulative.

Iz letnic sprejemanja zakonov je razvidno, kako pozno se je uresničeval tisti del ustave, ki zadeva enakopravnost žensk na delu.

Leta 1952 je bilo ratificiranih sedemindvajset mednarodnih konvencij o delu, ki se v dobršni meri nanašajo na otroke in ženske in ki jih je fašistična Italija vseskozi sabotirala. Po vojni je italijanska republika te mednarodne dogovore priznala in se tako uvrstila med dežele, ki tem vprašanjem namenjajo večjo pozornost.

Zanimivi so tudi zakoni, ki določajo ženski prostor v političnem življenju in v družbi, kot so npr.: zakon iz leta 1956 o udeležbi ženske pri upravljanju pravosodja na porotnih sodiščih in na sodiščih za mladoletnike; zakonski predpisi za pristop h konvenciji iz New Yorka iz leta 1953 o političnih pravicah žensk; italijanski parlament jih je sprejel 14 let po podpisani konvenciji, se pravi leta 1967!; ratifikacija konvencije iz leta 1985 o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk, ki so jo sprejeli v New Yorku 1979. leta (pri čemer sem tudi sama sodelovala).

Prav tako je za ženske v Italiji pomembna zakonodaja s področja reforme družinskega prava iz leta 1975, ki spreminja člene civilnega kodeksa, ureja družinske odnose in jih ustrezno vključuje v sodobne razmere italijanske družbe.

Za vso družbo in še posebej za ženske je pomembna zakonodaja o razporoki. Prvi zakon je izšel šele leta 1972. Izsilili smo ga po dolgotrajnem in trdnem boju – in to šele po ljudskem referendumu. Ta zakonodaja bistveno olajšuje položaj prizadetih žensk, saj je bila dotlej ženska ob zakonski razvezi zelo prizadeta; predvsem je ostala z zelo nizkimi dohodki ali celo brez njih; težko je našla zaposlitev, ker zvečine ni bila za delo strokovno usposobljena; tudi ni mogla stopiti v nov zakonski stan (stara oblika ločitve namreč ni dopuščala obnovitve zakona); če pa je že našla novega partnerja, ni imela po njegovi morebitni smrti nobene pravice do imovine oziroma pokojnine na podlagi reverzibilnosti (posmrtnega prenosa).

Ne gre spregledati tudi zakona iz leta 1985 o posvojitvi otrok, ki postavlja v ospredje skrb za otroka, usklajuje odnos staršev do otrok, do njihovih potreb in njihove vzgoje.

Ob državni zakonodaji je pomembna tudi deželna zakonodaja, ki zagotavlja varstvo ženske in otroka v pogledu opravljanja storitev, zaščite okolja, strokovne izobrazbe in še glede drugih vprašanj, ki so v pristojnosti dežele.

Kljub temu pa moramo povedati, da mnogoteri ustavni predpisi, ki zadevajo enakopravnost žensk, še niso uresničeni. Ženska še nima enakih pravic ne v družini, ne v družbi in tudi ne na delu. V družini je še vedno velik del bremen in domačih opravil naloženo ženski, tudi delavki, ki nosi s tem dvojno obremenitev. Pri delu ni enako priznana, četudi je povprečna izobrazba žensk v Italiji višja kot nekdaj; in četudi je delež žensk med italijanskim prebivalstvom z višjo srednješolsko izobrazbo kar 53%, se na delovnih mestih in v družbi ta stvarnost sploh ne pokaže; za kolikor bolj odgovorna oziroma višja delovna mesta gre, toliko manjši je odstotek angažiranih (zaposlenih) žensk. Med skoraj trimilijonsko množico nezaposlenih je okoli dva milijona žensk. Če so v nekem podjetju na dnevnem redu odpusti, so ženske prve na seznamu, če pa se odpirajo nova podjetja in nova delovna mesta, so pa ženske na repu.

UREDNIŠTVO: Kako je organiziran boj za žensko enakopravnost? Ali bi lahko v strategiji odnosa predstavili razlike do žensk in ženskega vprašanja pri glavnih strankah v Italiji – KPI, socialistih, demokristjanih...?

J. GERBEC: Boj za enakopravnost vodijo ženske v okviru skupin, gibanj, strank, ki jim pripadajo – pa tudi enotno.

V okviru KPI je močno in organizirano žensko gibanje, ki ga vodi osrednja ženska komisija in komisije, ki delujejo pri deželnih in pokrajinskih odborih partije. Sicer pa je boj za žensko enakopravnost oziroma za enake možnosti med moškimi in ženskami stvar celotne partijske organizacije. Tako namreč je zapisano v statutu, v kongresnih tezah (zelo zanimive so teze 17. kongresa KPI, ki je bil leta 1986 v Firencah) in partijski pravilniki. Članice KPI so pred nedavnim izdale tudi svojo »listino«, ki vidi »žensko moč v samih ženskah«; to listino so posredovale tudi ženam drugih gibanj.

Kar zadeva KPI je zanimivo tudi to, da je organizirala neko skupno telo, imenovano »medparlamentarna ženska zveza«, ki združuje vse njene izvoljene poslanke in senatorke, pridružile pa so se ji tudi neodvisne ženske (zunaj strank), ki so bile izvoljene na listah KPI. Ta »zveza« se redno sestaja, proučuje zakone, ki zadevajo ženska vprašanja, oblikujejo o njih svoja mnenja; izdeluje pa tudi nove osnutke zakonov v korist žensk in pregleduje vladne zakonske predloge, ki se v celoti ali le delno nanašajo na ženska nerešena vprašanja.

Tudi socialistično organizirane ženske vodijo svoj boj s pomočjo osrednje strankine komisije ter vrsto drugih obrobnih skupin in komisij.

Krščanska demokracija ima svojo organizacijo močno povezano s cerkvenimi sedeži in je precej aktivna na ženskem področju. Toda v njenih vrstah je še vedno močno zasidrana ideja o ženski, ki je navezana na dom, na otroke in družino; seveda pa je v porastu tudi število katoliških in demokristjanskih žensk, ki se vključujejo v razne aktivnosti zunaj doma in se odločajo za delo.

Druge stranke imajo manj pomembna in samo občasno organizirana gibanja, seveda v primerjavi s prej naštetimi. Radikalna stranka ima sicer večje število organiziranih žensk, ki se vključujejo v razne pobude za žensko enakopravnost; isto velja za Proletarsko demokracijo.

Glede na odnos strank do svojih pripadnic (ženskega spola) je treba povedati, da jih v parlament, v deželne svete, v občinske, pokrajinske in krajevne svete največ predlaga in izvoli KPI. To je dokaj zgovoren dokaz zanimanja strank za ženska vprašanja.

V Italiji je zelo pomembno tudi enotno žensko gibanje, v katerega se zelo vidno in močno uvršča Zveza žensk Italije, ki jo sestavljajo predvsem članice KPI, socialistične stranke in neodvisne ženske. Tudi katoliške ženske imajo prostor v združenju ACLI, v Ženskem centru in drugih gibanjih okoli farovžev. V boju za emancipacijo so ženske angažirane še v vrstah manjših feminističnih gibanj.

UREDNIŠTVO: Kako je z navzočnostjo žensk v sindikalnem gibanju?

J. GERBEC: Na tem področju je zaznaven prav v zadnjem času bistven napredek. Sindikalno gibanje žensk se krepi, in to je zelo pozitiven znak. Pred nekaj tedni je bila na pobudo treh poglavitnih sindikalnih gibanj, CGIL, CISL in UIL v Rimu velika ženska manifestacija, katere se je udeležilo približno dvesto tisoč žensk. Zelo pozitivno in pomembno je to, da so se članice komunistične in socialistične stranke, ki so povezane v CGIL, katoliške, ki so vključene v CISL in druge, ki so povezane v UIL, znašle skupaj in skupaj manifestirale za pravico do dela za vse ženske, za enakopravnost pri mezdah in plačah, za nov režim delovnih urnikov in podobno. Menimo, da je to zelo pomemben korak na poti k sindikalni enotnosti in hkrati enoten natop za enake možnosti moških in žensk.

UREDNIŠTVO: Ali se z ženskimi problemi v novejšem času ukvarjajo tudi oporečniška gibanja – in kakšen je njihov pristop?

J. GERBEC: Oporečniška gibanja se sicer z ženskim vprašanjem ukvarjajo že dalj časa, ker je njihov sestav mešan – v njihovih vrstah je dobršen del žensk oz. deklet. Ta dekleta so pretežno povezana v feminističnih gibanjih, občasno pa se vključujejo tudi v velike enotne manifestacije oziroma vodijo posamične bitke za uresničitev raznih pobud – npr. glede nerešenega vprašanja legalizacije splava, zaradi vprašanja transseksualcev, z ozirom na vprašanja homoseksualcev, pa tudi glede drugih vprašanj, ki zadevajo civilne pravice in drugo.

UREDNIŠTVO: Z večjo samostojnostjo žensk se spreminja tudi njihovo mesto v družini in v zakonski zvezi. Kako se to kaže npr. ob razvezi?

J. GERBEC: Sedaj, ko je razporoka uzakonjena, je vse bolj enostavno. Če dobi delovno mesto, se vanj vključi, vendar je velikokrat še mnogo težav, ker pri nas ni na voljo dovolj delovnih mest. Če dobi novega partnerja, se lahko ponovno omoži. Seveda ne more več ponoviti cerkvenega obreda, če si to želi, ker cerkev tega ne dopušča, lahko pa se ponovno zakonsko poveže pred civilno oblastjo, to je na občini. V primeru smrti drugega moža ima pravico do prenosa pokojnine. Če ima nizke dohodke ali pa jih sploh nima, ima tudi pravico do pomoči s strani prvega partnerja; je pa predvidena tudi drugačna možnost: če je moški revnejši, ima slednji pravico do ženine podpore. Vsekakor imajo še vedno največ problemov ženske na jugu, ki so povprečno revnejše in manj kulturno in strokovno usposobljene.

UREDNIŠTVO: Ali je v novejšem času spremenjen tudi položaj otrok v družini in družbi?

J. GERBEC: O tem ni dvoma; na podlagi obstoječe zakonodaje ima danes otrok močnejšo zaščito in večje možnosti v pogledu izobraževanja. Vendar spričo hudih pojavov posiljevanja, tudi v družini, največ pa v družbi, spričo pedofilije, izkoriščanja otrok na področju pornografije itd. bo treba po eni strani še izpolniti zakonodajo, po drugi strani pa izpeljati močno kampanjo za spolno vzgojo in spoštovanje mladoletnikov, se pravi močno kulturno kampanjo.

UREDNIŠTVO: Kakšen je položaj žensk na trgu delovne sile in kakšni so motivi (spodbude) za zaposlovanje žensk? Ali obstajata diskriminacija in segregacija v zaposlovanju in napredovanju na delovnem mestu?

J. GERBEC: Danes je med vsemi zaposlenimi v Italiji 27 odstotkov žensk. Prej sem že povedala, koliko je žensk, ki čakajo na zaposlitev: dve tretjini vseh brezpo-

selnih. Še veliko preveč žensk je vključenih v tradicionalne sektorje dela, res pa je tudi, da ženske kljub vsemu počasi prodirajo na tista delovna področja, ki so bila dolgo namenjena samo moškim. Določene terciarne dejavnosti, mesta ki pripadajo tehnološkemu in raziskovalnemu področju, mesta v industriji, mesta v javnem upravljanju – se sicer počasi, vendar končno le odpirajo tudi ženski delavki. Danes je vedno več žensk, ki so policijski kvestorji, advokati, sodniki. Pred mesecem dni je rimska mestna uprava sprejela v službo prvo žensko – voznico mestnih avtobusov. Precej je že tudi občin, ki so službo mestnega stražarja odprle ženski – kar je bilo nekoč nepojmljivo.

UREDNIŠTVO: Kdaj so nastopile občutnejše spremembe v izobrazbeni strukturi žensk in kakšne težnje se kažejo?

J. GERBEC: Spremembe so zaznavne v zadnjih šestih ali sedmih letih, to pa glede na postopno rast višjega srednješolskega izobraževanja. Na področju višjega in visokošolskega izobraževanja je proces počasnejši, vendar traja že več let. Vsekakor kažeta oba pojava tendenco vzpona.

UREDNIŠTVO: Kako se kaže kriza socialne države (države blaginje) v zagotavljanju družbenih pogojev za večjo enakost spolov (službe za varstvo otrok, pomoč ostarelim itd.) in glede na razredno pripadnost? Kakšne rešitve ponujajo za ženske?

J. GERBEC: Socialna država je velika pridobitev za delavstvo in zlasti za delavke. Večje število jasli, zavetišč in drugih uslug v državi prinaša ženski večjo možnost zaposlitve in razbremenitve pri domačih obveznostih. Na žalost državni proračuni zadnjih treh let močno udarjajo po socialni državi in omejujejo financiranje uslug, ki so zlasti pomembne za to, da bi se ženske lahko zaposlile in vključile v družbene dejavnosti. Zadnje vladne koalicije so postopno črtale iz proračunov del nakazil za razne vrste invalidov in za usluge, ki jih potrebujejo, da ne bi bili neprestano odvisni od družine in še posebej od katere od žensk v družini (matere, hčere, sestre, žene). Vladne koalicije so črtale tudi velik del nakazil za občine in druge krajevne avtonomije, ki so poklicane, da skrbijo za jasli, zavetišča in druge usluge. Danes torej država malo, mnogo premalo podpira žensko v njenem boju za enakost v družbi in družini. Zato je žensko in demokratično gibanje, posebej sindikalno gibanje vseskozi angažirano v boju za zopetno pridobitev izgubljenih socialnih služb oz. za njihovo širitev; to se izraža zlasti v okviru prizadevanj žensk in enotnega sindikalnega gibanja z geslom »delo za vse ženske, ki želijo delati«.

UREDNIŠTVO: Slovenska manjšina je že kot skupnost v težavnem (neenakopravnem) položaju. Kako je s položajem ženske v tej skupnosti?

J. GERBEC: Slovenska ženska je dvakrat prizadeta: kot pripadnica manjšine, ki ne uživa enakega priznanja, kot ga uživata ostali dve narodni manjšini v Italiji (nemška v Zgornjem Poadižju in francoska v Val d'Aosti), in kot ženska. Zato je vključena v boj za priznanje ženskih in manjšinskih pravic, za izvajanje tistih členov ustave, ki zadevajo žensko enakost, in onih, ki se tičejo priznavanja pripadnosti svojemu narodu; bije se za lastno identiteto kot ženska in kot Slovenka. Če italijanska ženska težko prodira v javno življenje, še težje prodira slovenska ženska, saj ima običajno težave ne samo, ker je ženska, temveč tudi, ker je Slovenka. Če si italijanska ženska težko utira pot na odgovorna in zahtevna mesta kot ženska, se enako godi slovenski ženski, vendar je ta pot zanjo še trša zaradi njene nacionalne pripadnosti.

Kljub težavam pa je treba pripomniti, da pogostokrat dobi slovenska ženska

v terciarnih, trgovinskih in komercialnih dejavnostih prej zaposlitev kot italijanska ženska, ker govori – zlasti na tržaškem in goriškem območju – dva jezika. Manj prihaja to dejstvo do veljave v videmski pokrajini, ker sta na tem območju slovenski jezik in narodnost še bolj prezirana in uradno še manj priznana. Na tem območju sta tudi maloobmejni promet in maloobmejna trgovina manj razvita kot na Tržaškem in Goriškem in je zato v uradih in trgovinah povpraševanje po znanju slovenščine ali hrvaščine manjše kot v Trstu in Gorici, kjer je priliv jugoslovanskih odjemalcev večji.

UREDNIŠTVO: Ker ste bili dolgo vrsto let senatorka in ker ste si zelo prizadevali za pripravo zakona o globalni zaščiti Slovencev, Vas prosimo, da bi predstavili vse tegobe, s katerimi ste se srečevali; na kratko – kako ste se vključili v boj za zakonsko zaščito Slovencev?

J. GERBEC: V boj za našo zaščito sem vključena od vsega začetka, od vključitve v ilegalno gibanje in odporništvo – in še bolj odločno od vstopa najprej v vrste komunistične mladine in kasneje komunistične partije. Celo življenje si prizadevam za priznanje pravic Slovencev, seveda iz različnih zornih kotov in položajev. Ko sem bila v občinskem ali pokrajinskem svetu v Trstu, sem se za to vprašanje zanimala na teh ravneh, oziroma se zavzemala, da bi omenjeni upravi priznali pravice Slovencev v praksi. Ko sem delovala na prosvetnem področju, je bilo moje prizadevanje pretežno naravnano k boju proti asimilaciji in za dosego globalne zaščite. V partiji sem bila vedno vključena v boj za globalno priznanje in globalni zakon za zaščito Slovencev. Ko sem bila izvoljena v senat, je bila moja vključitev v boj za globalni zakon povsem normalna zadeva.

V ta boj sem se vključila z vsemi močmi; postal je moja osrednja skrb v senatu, kar pa seveda ne pomeni, da sem ostale zadeve zanemarjala. Pri tem pa moram povedati, da je bil ta boj najtežji izmed vseh bojev, ki sem se jih v življenju udeležila. Druge, vladne stranke so namreč vseskozi postavljale neverjetno veliko ovir in zaprek. Razpravo o zakonskih osnutkih so sabotirale z vsemi sredstvi. Ko smo komunisti – včasih v sodelovanju s socialisti – uspeli postaviti razpravo na dnevni red pristojne komisije, so drugi pristajali na to z nejevoljo, potem pa iskali mnoge poti za odlaganje razprave. Ko je kljub vsemu stvar že toliko napredovala, da smo le sestavili ožji odbor, ki naj bi poenotil pet predloženih zakonskih osnutkov in smo bili pripravljeni, da bi se lotili podrobnega dela, je pa predsednik Craxi v Beogradu obljubil, da bo vlada pripravila svoj zakonski osnutek – kar pomeni premostitev (preskok) dela za poenotenje osnutkov, ki so jih predložile stranke. Obljubil je, da bo zakon pripravljen v desetih dneh. Toda čakali smo skoraj dve leti, ker vlada svojega osnutka ni bila sposobna izdelati: mnenja so si bila globalno v navzkrižju in ni bilo nobene možnosti, da bi se mogla vlada predstaviti z enotnim besedilom. To se je sicer vedelo od vsega začetka: že ob govoru Craxija v Beogradu smo vedeli, da se taka obljuba nikakor ne bo mogla uresničiti, da je bila to zgolj poteza zavlačevanja. Zato smo tudi napeli sile, da bi razpravo spet začeli v ožjem odboru pri pristojni senatni komisiji za ustavna vprašanja. To nam je tudi uspelo. Po dolgi razpravi je poročevalec tudi sestavil enoten zakonski osnutek, četudi je bil slab. Vsekakor bi ga mogli vsaj delno spremeniti s popravki. A stvar je ostala pri tem, ker je nastopila vladna kriza in je predsednik republike sklical predčasne volitve. Zdaj, v novi mandatni dobi, po skoraj letu dni, nekatere stranke, ki so osnutke predložile v prejšnjih mandatnih dobah, še do danes tega niso storile (za ta mandat), druge, ki pa so osnutke le predložile, so to storile šele pred nedavnim! Zato se vsi, ki nam je pri srcu zaščita slovenske manjšine, s tesnobo sprašujemo, kaj namerava vlada, kaj namerava krščanska demokracija, kdaj bo mogoče začeti z razpravo?!

UREDNIŠTVO: Kakšne perspektive vidite za svoje osebno delo in življenje ter širše: za ženske ob geslu, ki ga je razglasila KPI – »od žensk – moč žensk«?

J. GERBEC: Vsaka ženska izžareva svojo moč tam, kjer živi, dela in se udejstvuje. Vedno bolj občutimo pri posamezni ženski voljo, da svojo moč pridruži moči drugih žensk. Vse bolj se čuti, da je ženska pripravljena vključiti svoje ideje, svoje sposobnosti, svoje načrte v one kolektivne, v načrte ostalih žensk. Ta posamezna hotenja je treba združiti v skupno hotenje in tako udejaniti skupno moč žensk. Zato je nujno, da iščemo poti za bolj ustrezno soočanje in združitev, da razporedimo pravo mrežo medsebojnih stikov in občevanja. Sila pomembno je tudi, da si za ta cilj zagotovimo primerna mesta in primerna sredstva. Cilj, h kateremu težimo, je krepitev ženske moči in njene pogajalske sposobnosti znotraj javnih ustanov, znotraj političnih ustanov in glede na te ustanove. V tem smislu se bijemo proti oblasti, ki je namenjena sama sebi, ki ne upošteva težav in tesnob, ki so prisotne v naši državi, ki se ne ozira na potencialne moči naše družbe, saj je osvoboditev žensk možna le zunaj logike nadrejenosti in nadoblasti, zunaj logike (sedanjega načina) trošenja bogastev.

V tej zamisli vidim tudi prostor zase, za svoje delo in življenje.

Trst, 10. aprila 1988

(Z Jelko Gerbec se je pogovarjala dr. Maca Jogan)

BOGOMIL FERFILA

Prehod partije iz zaledja na fronto?

Ekonomski center P CK ZK Slovenije in sekcija Marksističnega centra CK ZKS za družbenoekonomske odnose in družbeni razvoj sta konec aprila 1988 organizirala posvet o trgu, ki se ga je udeležilo večje število jugoslovanskih ekonomistov in družboslovcev. Izhodišče za pripravo in potek znanstvenega srečanja je bilo prepričanje, da je uveljavljanje trga, ekonomskih zakonitosti, logike konkurence v gospodarstvu in politiki edino gibalo, ki nas lahko (postopoma) potegne iz sedanjih težav. Kljub načelnim opredelitvam celotne jugoslovanske družbe za trg, tržne kriterije gospodarjenja in razvoja se v gospodarski in družbeni praksi tržni mehanizem, tržna miselnost in motivacija le počasi uveljavljajo ali pa celo nazadujejo. Alternativa administrativnega načina razreševanja gospodarskih in družbenih problemov tako na republiški kot na zvezni ravni se iz različnih praktičnih, teoretičnih in ideoloških razlogov na žalost kaže kot realno sprejemjiva rešitev za številne posameznike, skupine, podjetja.

Ekonomska in nasploh družboslovna teorija nimata večjega vpliva na spreminjanje razmerja sil, eksistenčnih interesov gospodarskih in političnih subjektov. Vendar pa menimo, da so tudi na teoretičnem področju številne praznine v tržnem utemeljevanju skoraj vseh gospodarskih podsistemov, da tudi teoretično še zdaleč ni zadosti utemeljen prehod od sedanjega avtarkičnega jugoslovanskega načina gospodarjenja v sodoben tržno utemeljen, predvsem glede na našo gospodarsko in politično stvarnost empirično možen sistem gospodarjenja.

Tudi sedanji osnutek ustavnih amandmajev je le začetni obotavljiv korak v takšni smeri. Naše obdobje in razvojne perspektive jugslovanske družbe pa zahtevajo mnogo bolj odločne poteze, mnogo bolj radikalne spremembe na ekonomskem področju glede na teorijo in prakso 70. let. Prav gotovo nam eno znanstveno srečanje ne more dati celostnega teoretičnega, normativnega in praktičnega orisa tržnega videnja posameznih gospodarskih podsistemov oz. jugoslovanskega gospodarstva in družbe v celoti.

Vsekakor pa se razprava o trgu v jugoslovanskem gospodarstvu danes ne začenja več od ničelne točke, vse dileme tržnega reformiranja našega gospodarstva se ne odpirajo povsem od začetka. Že davno je preseženo razpotje: trg da ali ne, odprto in nedorečeno pa je vprašanje, kakšne konkretne oblike trga, njegovih institucij in mehanizmov potrebujemo in kakšne družbene posledice bi to imelo za že itak slojevsko (razredno) močno diferencirano (po različnih oseh) jugoslovansko federacijo.

Danes lahko v jugoslovanskem gospodarstvu govorimo o okrnjenem delovanju trga blaga ter o nekaterih elementih trga delovne sile in trga kapitala. Politično-administrativno poseganje v kadrovsko politiko, naložbe, cene, delitev dohodka je v nasprotju s tržno logiko.

Kako doseči postopno opuščanje dosedanjega partijsko-politično-administrativnega vmešavanja v vse faze gospodarskega procesa in njegovo nadomeščanje z ekonomsko prisilo, tržno konkurenco? Kakšna je optimalna kombinacija tržnosti in zavestnega poseganja v gospodarjenje danes in kakšna v bližnji, daljni prihodnosti? Kakšne bi bile konkretne posledice doslednega oz. optimalnega dovoljenja uveljavitve tržnega mehanizma v posameznih gospodarskih in družbenih podsistemih, v posameznih gospodarskih in družbenih institucijah?

To so vprašanja, ki si jih jugoslovanska ekonomska in družboslovna misel zastavljata že kar nekaj let. Tudi odgovorov nanje se je nabralo že na kupe. Vendar gre večinoma za abstraktno teoretično ponavljanje načelnih opredelitev (očiten in obenem žalosten primerek takšnega »znanstvenega natolcevanja« je bilo letošnje aprilsko srečanje jugoslovanskih ekonomistov na Brionih).

Prav v tej smeri lahko iščemo temeljni prispevek našega posveta. Želeli smo narediti korak naprej – korak v smeri kanaliziranja razmišljanj o tržni preobrazbi na posamezne ekonomske podsisteme. Zato smo razpravo (oziroma 22 prispelih referatov) razdelili v več vsebinskih sklopov: trg delovne sile, trg kapitala, trg zemlje, trg družbenih dejavnosti, trg patentov, licenc, znanja in sklop o enotnem jugoslovanskem trgu, enakih pogojih gospodarjenja oziroma problemih tržne preobrazbe gospodarskega sistema in ekonomske politike.

Drugi pomemben prispevek posveta o trgu lahko iščemo v njegovi časovno-pomenski lokaciji, v dejstvu, da ga je slovenska partija sprejela za temeljni znanstveni prispevek pred svojo konferenco (glej tudi bistveno drugačno, »radikalistično-liberalistično« zastavitev ekonomske problematike v referatu Milana Kučana).

Jugoslovanska in slovenska partija je zadnjih 10–15 let korakala v napačni smeri, šele od sredine 80. let se je pričela plašno ozirati po novih razvojnih konceptih in strategijah. Bolj kot njena imanentna partijska logika so jo v zgodovinsko-strateško novost potiskali ekonomska, gospodarska in družbena kriza, razpadanje zamišljenega normativnega, pa tudi ideološko partijskega modela, revolt njene partijske in družbene baze itd. Z nekajletno zamudo so znanstveno poznane in nemalokrat tudi že dorečene dileme in problemi prihajali na »partijski jedilnik«.

Morda je tudi posvet o trgu meja v prehodu partije iz »zaledja na fronto«, iz »boja boječega« ovinkarjenja in sprenevedanja v pogumno in pionirsko iskanje novega, uporabnega in znanstveno utemeljenega.

Navedena zastavitev razprave o trgu je verjetno »prava stvar«. Operacionalizacija tržnega projekta je tudi še na znanstveno-strokovno-praktičnem področju v veliki meri odprta in partija (slovenska) je lahko okvir in medij združevanja programov, idej, subjektov in sredstev za izdelavo tržne (ekonomsko-politično-demokratične) strategije razvoja slovenskega in jugoslovanskega gospodarstva in družbe.

Za izčrpnejšo predstavitev posveta (katerega pismeni del je izšel pri založbi Gospodarski vestnik) prilagamo referata Rada Bohinca in Ivana Svetlika.

V avtorskem prispevku R. Bohinca so prikazane temeljne smeri tržne preobrazbe ekonomskega sistema, ki izhajajo iz tovrstnega raziskovalno-strokovnega projekta Gospodarske zbornice Slovenije. Referat I. Svetlika pa je poglobljen prispevek k integralni družboslovno-ekonomski obravnavi pomembne ideološke tabu teme »klasičnega socializma« – trga delovne sile.

RADO BOHINC

UDK 338.2:342.4(497.1)

Ustava in tržno gospodarstvo

1. Opredelitev socialističnega gospodarstva

Pri opredeljevanju ustavnih predpostavk tržno zasnovane gospodarske usmeritve izhajamo iz naslednjih determinant socialističnega gospodarstva:

– samoupravljanje kot oblika najbolj demokratičnega političnega odločanja na ekonomskem in političnem področju, ki je vezana na človeka kot osebnost in ne na njegovo lastnino;

– trg kot najobjektivnejši mehanizem razdelitve, vrednotenja ter alokacije ter kot nevtralen menjalni mehanizem, kot negacija etatističnih mehanizmov, ki so a priori subjektivni.

Samoupravljanje in trg kot temeljni sestavini socialistične družbenoekonomske ureditve sta hkrati determinanti družbene lastnine kot temeljnega produkcijskega razmerja. Ob zasebni ali državni lastnini namreč ni mogoče uresničiti obeh navedenih sestavin. Samoupravljanje se izključuje z zasebno lastnino, katere temelj sta lastninsko pogojevano upravljanje in prilaščanje. Na drugi strani se izključujeta državna lastnina in trg, saj planski mehanizem kot korelativ državne lastnine izpodrine tržnega.

Družbena lastnina je torej edino sprejemljivo temeljno lastninsko razmerje za samoupravno in tržno zasnovan družbenoekonomski sistem. Vendar pa razumevanje trga v njegovi celovitosti kot trga blaga in storitev, trga sredstev ter dela terja nekatere spremembe oziroma dopolnitve pri opredeljevanju samoupravljanja ter tudi družbene lastnine.

2. *Družbena nevtralnost trga*

Trg je kot tehnika usklajevanja družbeno nevtralen, indiferenten, vendar pa kot reprodukcijski model socializma terja upoštevanje nekaterih posebnosti, ki izhajajo iz temeljnih lastninskih razmerij. Temeljno lastninsko razmerje je namreč opredeljeno s tem, da je delo temelj prilaščanja in upravljanja. Delovna koncepcija lastnine, kar je bistvo družbene lastnine, povzroča v tehniki trga posebnosti, ki izhajajo iz naslednjih predpostavk:

– delavci so subjekt upravljanja in prilaščanja, kar ovira njihovo obravnavanje kot produkcijski faktor;

– delavci so tudi subjekt povezovanja v gospodarske enote, ki zaradi tega niso zasnovane kot osamosvojeni premoženjski subjekti, kot to velja za podjetje, ampak kot asociacija, torej kot organizacija združenih delavcev. Asociativna zasnova gospodarskega osebka preprečuje, da bi bil delavec v najemnem razmerju s podjetjem kot osamosvojenim premoženjem, kar je eden od osnovnih pogojev za delovanje trga dela;

– zasnova upravljanja kot pravice, vezane na človeka kot osebnost in ne na njegovo lastnino, ter razumevanje dela kot temelja upravljanja v smislu fizičnega vložka delavca v procesu proizvodnje sta ovira kapitalski zasnovi upravljanja kot enemu od osnovnih pogojev za delovanje trga kapitala;

– razumevanje samoupravljanja kot celovitega sistema sprejemanja odločitev, ki vključuje upravljalske in poslovodske odločitve, preprečuje jasno razmejitev pristojnosti med upravljanjem in poslovodstvom, kar je ena od predpostavk za ravnanje s produkcijskimi tvorci po gospodarsko racionalnih merilih in je eden od osnovnih pogojev za tržno determinirano upravljanje;

– nejasna razmejitev ekonomske odgovornosti in na to vezanega sistema planiranja med mikro in makro ravnijo, ki izhaja iz koncepcije družbene narave dohodka in nerazčlenjenih prilastitvenih upravičenj gospodarskih osebkov, preoblikuje vlogo države v tip države administrativnega socializma, torej države, ki odloča o vrednotenju in distribuciji produkcijskih tvorcev, kar vse preprečuje delovanje trga.

Posebnosti, ki se ob delovni koncepciji lastnine izražajo na trgu kot sicer družbeno indiferentni tehniki, terjajo ustvarjalne odgovore predvsem na vprašanja trga dela in trga kapitala ter na preoblikovanje vloge in funkcije države iz direktivne v usmerjevalno. Prilagoditve v pojmovanju delovne koncepcije lastnine ter iz

tega nekatere dopolnitve in spremembe ustavne opredelitve družbene lastnine, samoupravljanja ter vloge države so torej nujen pogoj za uveljavitev trga v naši gospodarski ureditvi.

3. Spremembe v ustavni opredelitvi družbene lastnine

Treba je delno preoblikovati tista določila, ki v veljavni ustavi definirajo družbeno lastnino na negativen način, ter oblikovati pozitivno definicijo družbene lastnine. Opredelitve prilaščanja in upravljanja morajo funkcionalno zadovoljevati potrebe tržne prometnosti. To terja določitev instituta skupnosti sredstev v organizaciji združenega dela, instituta pripadnosti sredstev OZD ter določitev prilastitvenih in upravljalskih upravičenj tako na podlagi dela kot tudi na podlagi vloženih sredstev. To dodatno terja tudi določnejšo opredelitev načela družbene in ekonomske smotrnosti ter opredelitev, da so ob izpolnjevanju tega kriterija delavci povsem avtonomni pri odločitvi o delitvi dohodka, ki ga ustvarijo.

Pozitivna definicija družbene lastnine, ki bi ustrezala zahtevam tržnega gospodarstva, bi torej imela naslednje sestavine:

– produkcijska sredstva in proizvodi pripadajo delavcem, ki z njimi delajo oz., ki jih ustvarijo;

– delavci uresničujejo pravice do upravljanja na podlagi dela s sredstvi, ki jim pripadajo, ter s sredstvi, ki jih kot rezultat svojega dela vlagajo v druge OZD;

– delavci uresničujejo pravice do prilaščanja tako na podlagi dela s sredstvi, ki jim pripadajo, kot tudi iz rezultata, ki ga ustvarijo z vlaganjem v druge OZD;

– delavci so dolžni uporabljati družbena sredstva, ki jim pripadajo tako, da dosegajo rezultate, ki se kot vrednost izrazijo na trgu. Nedoseganje tržne potrditve vrednosti njihovega dela najmanj v obsegu povprečne donosnosti družbenih sredstev se šteje kot družbeno in ekonomsko nesmotrno ravnanje z družbenimi sredstvi (dolžnostna vezanost pri ravnanju z družbenimi sredstvi);

– z družbeno določenimi pogoji gospodarjenja, z družbenim usmerjanjem gospodarskega in družbenega razvoja in z usklajevanjem odnosov na trgu ne bi smelo biti dopustno posegati v pravice do upravljanja in prilaščanja, kot so opisane, če delavci izpolnjujejo kriterij dolžnostne vezanosti (družbene in ekonomske smotrnosti), ki je v tem, da dosegajo najmanj povprečno donosnost sredstev, s katerimi delajo.

Varstvo opisanega položaja oz. upravičenj delavcev bi moralo biti tudi sodno.

Navedena opredelitev upravičenj iz družbene lastnine je le na videz blizu kolektivni lastnini zasebnolastninskega tipa. Bistven razlikovalni znak je v ohranjanju instituta dolžnostne vezanosti, ki za zasebnolastninska razmerja ne velja, ter v ohranjanju samoupravljanja kot modela odločanja po načelu en delavec en glas in negacije lastninsko pogojenega upravljanja v organizaciji združenega dela. To, da opisana definicija vključuje upravljanje po vloženih sredstvih za razmerja med organizacijami združenega dela, ne zmanjšuje samoupravnosti v odločanju, saj so sredstva, ki dajejo upravljalske pravice za primer, da se vlagajo v druge OZD, opredmeteno (minulo) delo delavcev. Na drugi strani pa je priznavanje vloženih sredstev kot temelja upravljanja oz. vključitev tega načela v družbenolastninska upravičenja pogoj za uveljavitev trga sredstev (kapitala).

Dolžnostna vezanost, kot smo jo opredelili, ki se torej veže na doseganje najmanj povprečne donosnosti družbenih sredstev, s katerimi delavci delajo, določneje opredeljujejo meje avtonomije delavcev glede ideološko najimanentnejše odločitve, to je odločitve o razporeditvi presežne vrednosti. Prepoved poseganja v delitev, če je dosežena povprečna donosnost in je s tem izpolnjen kriterij družbene in ekonomske smotrnosti, pa tudi prispeva k razmejitvi pristojnosti med državo in samoupravljanjem oz. k izostritvi dopustnega poseganja države v delitev, ob tem da je hkrati ohranjena družbenost interesa kot nasprotje popolne zasebnolastninske avtonomije.

Vključitev instituta pripadnosti ter instituta skupnosti sredstev v »lastninsko definicijo« je potrebna predvsem zaradi pravne identifikacije objekta družbene lastnine s subjektom, kar je pogoj za razpolagalno funkcijo, brez katere ni tržne prometnosti.

Vključitev upravljanja po vloženih sredstvih kot dopolnilnega temelja upravljanja znotraj upravičenj, ki izhajajo iz družbene lastnine, je nujni pogoj za uveljavljavitev trga kapitala. Povzroča pa marsikatere spremembe v organizacijski strukturi oz. sistemu odločanja, ki pa vse vodijo k preseganju avtarkije in k večji gibljivosti družbenega kapitala. Posledice uveljavitve tega načela bodo vidne predvsem v spremenjenem upravljalskem položaju vlagatelja sredstev v kakršnikoli možni inačici. To velja za njegov upravljalski položaj v razmerjih združevanja dela in sredstev *in skupnih vlaganj*, nadalje v *primerih*, ko OZD vloži svoja sredstva v ustanovitev nove OZD ali ko npr. vloži sredstva v OZD, ki je v sanacijskem postopku. V vseh teh primerih bi vlagatelj sredstev uresničeval upravljanje v obsegu vloženih sredstev skupaj z delavci tiste OZD, ki sredstva v kakršnikoli obliki prejmejo in jih uporabljajo. Seveda bi se s tem bistveno spremenil tudi samoupravni položaj delavcev, ki uporabljajo sredstva, pridobljena od delavcev druge OZD, saj bi bili v svojih upravljalskih pravicah omejeni s pravicami, ki bi jih delavci iz OZD vlagatelja uresničevali z vloženimi sredstvi. Operacionalizacija predloženega načela upravljanja po vloženih sredstvih bi postavila pod vprašaj načelo enakopravnosti OZD oz. delavcev *pri upravljanju* oz. *bi morala iti v smer* upravljalske subordinacije glede na izvor sredstev (podobno kot to velja npr. za lastna in mešana podjetja) ali pa v smer mešanih organov upravljanja, v katerih sestavi bi bili delegati tistih, ki so sredstva vložili, in tistih, ki ta sredstva uporabljajo (neke vrste mešanih delavskih svetov).

4. Spremembe v ustavni opredelitvi samoupravljanja

Prvo od potrebnih sprememb v ustavni opredelitvi samoupravljanja smo že opredelili z vključitvijo dodatnega temelja samoupravnih pravic v »lastninski definiciji«, to je upravljanje po vloženih sredstvih. Obrazložili smo tudi spremembe v organizaciji in sistemu odločanja, ki iz tega izhajajo.

Drugo skupino tovrstnih sprememb terja uveljavitev nekaterih sestavin trga dela. Če naj bo delo obravnavano tudi kot produkcijski tvorec, kar je nujnost v tržnem gospodarstvu, je treba med upravljalske odločitve uvrstiti tudi odločitve o vrednotenju in gospodarjenju s tem produkcijskim tvorcem. V pojem samoupravljanja bi torej uvrstili tudi odločitve o možni višini tega stroška, kar predpostavlja tako avtonomijo glede določanja višine osebnih dohodkov kot tudi določanja števila delavcev oz. o sklepanju in prenehanju delovnega razmerja z delavci.

Glede samoupravne avtonomije pri določanju višine osebnih dohodkov oz. razporeditvi dohodka na del, ki je namenjen osebnim dohodkom, ter na del za naložbe, smo kriterije in model opredelili z operacionalizacijo dolžnostne vezanosti kot sestavine družbenolastninske definicije. Dodamo naj le to, da se zdi kot najprimernejši mehanizem ugotavljanja povprečne donosnosti družbenih sredstev tisti, ki ga zagotavlja uvedba obresti na poslovni sklad. Samostojnost pri delitveni odločitvi ob pogoju, da se dosega vsaj povprečna višina obresti na poslovni sklad, kakor se oblikuje na trgu, je izhodišče tudi za tržno vrednotenje dela, ki hkrati upošteva ideološki pomen samoupravne odločitve o presežni vrednosti.

Razrešiti pa je treba še neskladja med asociativno zasnovanostjo gospodarskega osebka (organizacijo združenega dela), iz katere izhaja, da z delavcem ni mogoče prekiniti delovnega razmerja, razen če se ni prekršil zoper disciplinska pravila, in nujnostjo gospodarskega racioniranja s produkcijskim tvorcem delo. Slednje je namreč pogoj za uveljavitev tržne cirkulacije dela in za prilagajanje stroška dela tržni vrednosti proizvoda. Ta pogoj pa ne more biti izpolnjen, če je delavcu zajamčena stalnost delovnega mesta oz. če je dovoljeno z njim prekiniti delovno razmer-

je le, če zagreši hujšo kršitev delovnih obveznosti. Tudi raztegnitev te možnosti na delavce, ki so nevestni ali nesposobni, kot je predlagano v ustavnih amandmajih, ni dovolj za uveljavitev trga dela.

Navedeno neskladje, ki ne izhaja iz nemezdnega položaja delavca, ampak iz njegovega položaja kot subjekta organizacije, ter tudi socialni vidik, izražen v ustavni opredelitvi pravice do dela, je mogoče razrešiti le tako, da pojmujemo delo kot produkcijski tvorec, o katerem se upravljalci izrekajo po gospodarskih kriterijih. Le tako bo strošek dela podrejen gospodarskim kriterijem in tržni sposobnosti proizvoda in ne bo fiksen v tem smislu, da nanj ne bo mogoče vplivati.

Opisano izhodišče pomeni ustavno možnost za takšno zakonsko ureditev delovnih razmerij, ki dovoljuje sprejemanje odločitev o prenehanju delovnega razmerja z delavcem ne glede na subjetivne razloge (disciplinski prekršek, neresnost, nesposobnost), ampak ob izkazanih objektivnih razlogih, ki izvirajo iz ekonomskega položaja organizacije oz. njene nesposobnosti, da strošek dela pokrije s tržno vrednostjo proizvoda.

Tretja skupina vprašanj, povezanih z ustavno definicijo samoupravljanja, pa se nanaša na razmejitev med samoupravljanjem in poslovodstvom. Opustiti je treba koncepcijo, da samoupravljanje obsega celotne odločitve o delu in poslovanju od najbolj načelnih, političnih do najbolj izvedbenih. Nujna razmejitev enega in drugega področja se mora nasloniti na določno opredelitev vrste odločitev, ki se označujejo kot upravljalske in predstavljajo samoupravljanje. To je podlaga za opredelitev poslovodstva oz. operativnega izvajanja, kamor naj bi sodilo vse, razen tistega, kar se določi kot samoupravno odločanje.

V funkciji tovrstne razmejitve naj bi se kot samoupravljanje opredelili:

- sprejemanje samoupravnih splošnih aktov;
- odločanje o statusnih vprašanjih;
- določanje razvojnih ciljev oz. sprejem planskih aktov;
- odločitev o razporeditvi dohodka;
- imenovanje in razrešitev poslovodnega organa ter njihov nadzor s sprejemanjem periodičnih poročil o uspehu poslovanja;
- odločanje o posameznih pravicah in odgovornostih s področja delovnih razmerij.

Tudi določanje ravni samoupravnega odločanja (TOZD, DO, SOZD) ter določanje pristojnosti organov oz. oblik odločanja (osebno izjavljanje, delavski svet itd.) bi morali prepustiti izključno opredelitvam v samoupravnih splošnih aktih in jih ne predpisovati z ustavno ali zakonsko normo.

5. *Spremembe v opredelitvi vloge države v gospodarstvu*

Stališče do dopustnih posegov države v sfero razdelitve smo obrazložili v predlogu kriterija dolžnostne vezanosti. Tam smo se opredelili za popolno avtonomijo samoupravne odločitve o presežni vrednosti ob pogoju doseganja povprečne donosnosti družbenih sredstev, izraženih po modelu obresti na poslovni sklad, ter za možnost dogovornih kriterijev vezave dopustnega obsega delitve sredstev za osebne dohodke na dosežene rezultate le za tiste OZD, ki povprečne donosnosti ne dosegajo.

Opredeliti moramo še vlogo in pristojnosti organov DPS v sistemu planiranja in s tem obveznost ter raven in subjekte odgovornosti, ki izhajajo iz sprejetih planov.

Ustavno je treba razmejiti raven samoupravnega in družbenega planiranja. S samoupravnim planiranjem OZD ter druge samoupravne organizacije in skupnosti v pogojih delovanja trga ter svoje ekonomske samostojnosti določajo cilje svojega razvoja, pri tem pa upoštevajo na eni strani tržne pogoje, na drugi strani pa pogoje, ki izhajajo iz spodbujanja ciljev družbenega razvoja.

Na narodnogospodarski ravni določajo cilje družbenega razvoja, predvsem pa tudi ukrepe za spodbujanje njihove uresničitve, organi družbenopolitičnih skupnosti z družbenimi plani ter izvedbenimi planskimi akti.

Odgovornost za določitev in doseganje ciljev je treba opredeliti tako, da so delavci v samoupravnih organizacijah in skupnostih odgovorni za realnost ciljev in za uresničitev ciljev iz svojih planov, organi družbenopolitične skupnosti pa prav tako za realnost in uresničitev ciljev družbenih planov. V obeh primerih bi neuresničitev ciljev iz planov morala imeti za posledico obvezno ugotavljanje odgovornosti organa, ki je plan predlagal in ki je tudi odgovoren za njegovo uresničevanje (v OZD poslovodni organ, v DPS izvršilni organ DPS).

Izrecna bi morala biti ustavna prepoved, da se z družbenimi plani neposredno zavezujejo OZD, če gre za OZD posebnega družbenega pomena.

K jasnejši opredelitvi dopustnega poseganja organov DPS, ki bi preprečila položaj, v katerem bi le-ti odločali o vrednotenju in distribuciji produkcijskih tvorcev, lahko prispeva tudi ustavna prepoved zakonske ureditve, po kateri bi se veljavnost intervencijske zakonodaje lahko podaljševala v naslednje obdobje, ne da bi se poprej ugotovili učinki prvotnih, razlogi, ki narekujejo ponovno intervenco, ter odgovornost tistih, ki ponovno predlagajo intervencijsko ureditev gospodarskega življenja, ki po svoji naravi preprečuje tržno usmerjanje gospodarstva.

IVAN SVETLIK

Možnost za uvajanje trga delovne sile v Jugoslaviji

Reguliranje delovne sile se nanaša na njen razvoj, alokacijo, uporabo in določanje vrednosti. Če danes v Jugoslaviji iščemo odgovor na vprašanje, na kakšni podlagi poteka regulacija delovne sile, bomo prišli do treh temeljnih instrumentov: trg delovne sile, državna intervencija in samoupravljanje. V tem pogledu niti ni velikih razlik med Jugoslavijo in razvitimi državami. Tudi v razvitih državah poleg trga delovne sile na to področje posega država in raznovrstne oblike participacije vključujejo tudi regulacijo delovne sile. Bistvena pa je razlika v razmerju med navedenimi regulacijskimi mehanizmi.

Za Jugoslavijo bi lahko trdili, da med trgom delovne sile, državo in samoupravljanjem ni dosežena nujno potrebna funkcionalna diferenciacija oziroma diferenciacija področij, na katerih se ti instrumenti uporabljajo. Vsi se pojavljajo od ravni podjetja do globalne ravni in od reguliranja razvoja do določanja vrednosti delovni sili. Povrhu vsega trg delovne sile ni formalno oziroma institucionalno priznan, zato deluje pod površjem oziroma v ozadju formalnih institucij. Posledica tega je, da navedeni regulacijski mehanizmi delujejo drug mimo drugega ali celo drug drugega blokirajo. Lep primer za to je urejanje osebnih dohodkov v naših organizacijah.

Kot rečeno, tudi v razvitih državah trg delovne sile ni edini instrument za njeno regulacijo. Vendar pa nikjer ni izgubil funkcije osnovnega regulacijskega mehanizma. Državna intervencija (predvsem v obliki aktivne politike zaposlovanja) in vpliv sindikatov na globalni in srednji ravni ter participativne oblike na mikro ravni so v pogledu regulacije delovne sile predvsem korektivni mehanizem. Namenjeni so za odpravljanje cikličnih tržnih nihanj, za pospeševanje usklajevanja med

ponudbo in povpraševanjem po delovni sili, za odpravljanje socialnih posledic delovanja trga, za odpravljanje strukturnih neskladij, ki jim trg delovne sile ni kos ali pa nanje prepočasi reagira, za pritegnitev delovnega potenciala, ki ga ne zagotavlja trg, in podobno. Pri nas pa so stvari postavljene na glavo. Najprej s formalno odpravo trga delovne sile, ki naj bi ga nadomestilo samoupravljanje v delovni organizaciji in v SIS za zaposlovanje, nato z državno intervencijo, ki nikoli ni omogočila avtonomnega samoupravljanja, čeprav bi morda lahko ponekod nadomestilo trg delovne sile, in nazadnje s pričakovanji, da bo trg popravil napake, ki izhajajo iz nezmožnosti državnega in samoupravnega planiranja. Ta inverzna logika je v celoti zgrešena.

Iz navedenega izvedemo teze, ki jih bomo razčlenili v nadaljevanju, in sicer:

– da je trg delovne sile nujen instrument za regulacijo delovne sile,

– da trg delovne sile ni zadosten instrument za regulacijo delovne sile in da ga je treba dopolniti s korekcijskimi instrumenti,

– da korekcijski instrumenti ne morejo nadomestiti trga delovne sile.

Če trdimo, da je trg delovne sile nujni instrument za njeno regulacijo, tega ne delamo zgolj zato, ker bi se slepo zgledovali po razvitih državah. Upoštevati moramo ekonomske in socialne razloge, ki govorijo v prid temu mehanizmu. To so:

– Racionalna alokacija delovne sile, ki je ne more nadomestiti nobeno doslej znano planiranje. Gre namreč za samodejno prilagajanje hotenj posameznikov na eni in proizvodnih enot na drugi strani. Nadomestiti bi ga bilo mogoče le z detajlnim planiranjem, ki pa je časovno in stroškovno tako zahtevno, da ne more slediti spreminjajočim se okoliščinam v ponudbi in povpraševanju po delovni sili, in plani zastarijo, še preden so izdelani.

– Trg delovne sile omogoča ekonomiziranje z najpomembnejšim proizvodnim dejavnikom, to je z delovno silo kot delom oziroma znanjem, kar je pogoj za uspeh vsakega podjetja na trgu oziroma vsake ekonomije v mednarodni menjavi.

– Nepriznavanje trga delovne sile in vrednosti delovne sile je pravzaprav v nasprotju z etično postavko, da je človek najvišja vrednota, saj vodi v nemarno ravnanje z delovno silo in z ljudmi v proizvodnem procesu sploh, kar ima za posledico njihovo razvrednotenje. To vprašanje ni nepovezano z nizkimi plačami, nizkim osebnim standardom, veliko podzaposlenostjo in tudi z zanemarjanjem človekovih pravic pri nas in v drugih socialističnih državah.

– Trg delovne sile zagotavlja organizacijam avtonomijo pri poslovnih in kadrovskih odločitvah, posameznikom pa prav tako avtonomijo in osebno svobodo. Demokratično planiranje, pri katerem bi posameznik lahko dejansko odločal o svojem položaju, je mogoče v zelo omejenem obsegu.

Nič manj ni razlogov, ki govorijo v prid temu, da trg delovne sile ni zadosten instrument za njeno regulacijo.

– Trg delovne sile je povezan s trgom blaga in storitev, oba pa sta podvržena cikličnim nihanjem. Posledica tega je občasno pomanjkanje delovne sile, ki prizadene proizvodne enote, in občasni presežki delovne sile, ki prizadenejo posameznike z brezposelnostjo. Kot korekcijski dejavnik je že od Keynesa uveljavljena anticiklična regulacija, ki jo je povzela v šestdesetih letih tudi aktivna politika zaposlovanja. Ta regulacija je pretežno v rokah države. Najznačilnejši primer take regulacije je kontingentno planiranje zaposlovanja na regionalni ravni.

– V razmerju med ponudbo in povpraševanjem po delovni sili se vse bolj pojavljajo tako imenovana strukturna neskladja, ki so razultat vse krajših tehnoloških in vse daljših izobraževalnih ciklov. Zato podjetja povprašujejo po povsem drugačni delovni sili, kot jo ponujajo delavci, ki so morda celo brezposelni. Teh neskladij trg delovne sile s svojim mehanizmom dvigovanja in zniževanja cene delovni sili sploh ne more odpraviti ali pa jih odpravlja z velikim faznim zaostankom, tako da med tem časom pride že do povsem drugih neskladij, ki so pogosto posledica neuravnovešenih reakcij na prejšnja. Do neskladij med ponudbo in pov-

praševanjem pa prihaja tudi zaradi socialnih in kulturnih razlogov, ki omejujejo regionalno mobilnost delovne sile. Ko se tem razlogom pridružijo še določeni politično administrativni razlogi, je trg delovne sile povsem brez moči. Te probleme po eni strani rešuje država z aktivno politiko zaposlovanja in izobraževalno politiko. Vzpostavlja splošne izobraževalne programe za pridobitev izobrazbe, ki so podlaga za delo z različnimi tehnologijami. Hkrati pa skrbi za razvoj izobraževanja za delo, ki s splošno in kakovostno predizobrazbo usposablja in preusposablja delavce za spreminjajoča se konkretna opravila. Poleg tega država s svojimi ukrepi pospešuje regionalno mobilnost kapitala in deloma delovne sile. Na drugi strani pa se s temi problemi spoprijemajo sama podjetja, ki za vzdrževanje in razvoj svojih specifičnih tehnologij sama vse več vlagajo v znanje in usposabljanje svojih delavcev, saj le tako lahko pravočasno reagirajo na spreminjajoče se zahteve trga.

– Trg delovne sile, na katerem ravno tako prihaja do konkurence kot na trgu dobrin in storitev, izloča šibkejše oziroma težje prilagodljive skupine prebivalstva in jim grozi z revščino in socialno izolacijo. Zato jih ščiti država s svojimi socialnimi programi oziroma programi aktivne politike zaposlovanja: zavarovanje za morebitno brezposelnost, javna dela, izobraževanje in prekvalifikacije, programi socialne vključenosti in podobni.

Če je trg delovne sile nujen, a hkrati nezadosten instrument za regulacijo delovne sile, je vprašanje, kakšen tržni model bi bil pri nas sprejemljiv in mogoč, oziroma kateri pogoji bi morali biti izpolnjeni, da bi lahko deloval. Ne da bi prišli do popolnega modela, navajamo nekaj potrebnih potez.

Najprej na ravni podjetja:

– Opustiti je treba prakso zagotavljanja varnosti zaposlitve na ravni TOZD oziroma delovne organizacije. Organizacija, ki se modernizira ali ima tehnološke oziroma ekonomske presežke delovne sile iz drugih razlogov, ne more nositi odgovornosti za zaposlovanje teh presežkov. To blokira njen tehnološki razvoj in prilagajanje tržnim razmeram, hkrati pa močno povečuje podzaposlenost. Varnost zaposlitve je treba socializirati najmanj na regionalni ravni. To bo prispevalo k zmanjševanju podzaposlenosti, k dviganju ekonomske učinkovitosti in k večji medorganizacijski mobilnosti delovne sile.

– Ta ukrep je realen ob dinamizaciji ustanavljanja novih in propadanja neuspešnih proizvodnih enot. Osnovni pogoj za prvo je pluralizacija oblik lastnine, ki jih ekonomska politika enako obravnava, osnovni pogoj za drugo pa je trg dobrin in storitev in opustitev socializacije izgub.

– Kadrovanje na vseh ravneh v organizaciji je njena avtonomna zadeva. To še posebej velja za najvišje vodstvene ravni, na katerih morajo vodilni črpati svojo moč iz strokovnega znanja, ki jim omogoča pritegnitev vseh proizvodnih tvorcev in ekonomski uspeh, ne pa iz podpore političnega okolja. S tem bo tudi porasel status vseh strokovnih služb v organizaciji.

– Odpraviti je treba moč veta, ki je dana delovnemu kolektivu pri odločanju o plači za vsako posamezno delovno mesto. To povzroča trajno pomanjkanje določenih vrst delavcev in tudi previsoke plače določenim močnim skupinam. Delovni kolektiv bo moral odločati o splošni politiki nagrajevanja. Še bolje pa bi bilo, če bi to politiko vodili neodvisni sindikati, ki bi pri tem upoštevali tudi razmere na trgu delovne sile.

– Ker imamo na eni strani dobro organiziran management kot reprezentanta povpraševanja na trgu delovne sile, na drugi strani pa razmeroma razpršen delovni kolektiv kot reprezentanta ponudbe, bi razmerje moči uravnotežili s krepitvijo sindikalne organizacije.

– Navedene poteze bi vodile v segmentacijo internega trga delovne sile v delovnih organizacijah na primarni in sekundarni segment, pri čemer bi za delavce na primarnem segmentu v vseh pogledih (izobraževanje, usposabljanje, delovne razmere, nagrade, varnost zaposlitve itd.) skrbela podjetja, delavci na sekundarnem segmentu pa bi morali biti deležni podpore okolja.

Na globalni ravni:

– Predvsem bi morali razviti programe in ukrepe, ki so v razvitih državah znani pod imenom aktivna politika zaposlovanja. To pomeni razvoj strokovnih služb za zaposlovanje, razvoj programov izobraževanja za delo, za prekvalifikacije in prezaposlovanje, razvoj začasnih delovnih programov, programov za zaposlovanje na trgu delovne sile najbolj ogroženih skupin in podobnih. To pomeni tudi združevanje bistveno večjih sredstev za te namene. S tem bi pomagali delovnim organizacijam, da pridejo do ustreznih kadrov, povečali bi mobilnost delovne sile in ublažili socialne probleme.

Na regionalni ravni bi morali okrepiti oziroma razviti kratkoročno planiranje kadrov ter na podlagi predvidenih neskladij uporabiti navedene ukrepe.

– Ob že navedenem izobraževanju za delo bi morali dvigati raven splošnega in strokovnega izobraževanja. Izobraževanje za delo bi moralo biti vezano na večja podjetja, gospodarska združenja ali na delavske univerze.

– Krepiti je treba neodvisno sindikalno organizacijo, ki bi se na vseh ravneh pojavljala kot stalen partner v pogajanjih o plačah in programih aktivne politike zaposlovanja skupaj z gospodarskimi združenji, državno upravo in službami za zaposlovanje.

– Nujno je treba ločiti politične organizacije od države in oboje od gospodarstva. Brez tega ni možnosti niti za delovanje trga delovne sile niti za uspešno izvajanje drugih navedenih ukrepov.

Kaj pomenijo predlagane spremembe za samoupravljanje? V njegovi realni, to je participativni obliki, ga v ničemer ne omejujejo, temveč ga celo krepijo, na primer s krepitvijo sindikalne organizacije. V njegovi idealistični obliki, ki predpostavlja neposredno upravljanje vseh delavcev z velikimi korporacijami in dogovorno ekonomijo, ga izključujejo. S tem izključujejo ideološko fikcijo, ne pa realnosti. Neposredno upravljanje vseh delavcev je mogoče le v majhnih proizvodnih enotah kooperativnega tipa, v katerih trg delovne sile odpade kot regulacijski instrument. Kooperativni sektor pa v doglednem času ne bo izgubil svoje postranske vloge.

VIRI:

Antončič, V. idr. (1984): Tokovi zaposlovanja, Moderna organizacija, Kranj.
Svetlik, Ivan (1985): Brezposelnost in zaposlovanje, Delavska enotnost, Ljubljana.
Svetlik, I. idr. (1988): Neformalno delo, Delavska enotnost, Ljubljana.

MANCA KOŠIR

Po poti posvetovanja o novinarski etiki

Kaj in kako razmišljati o etiki,* in v njenem okviru predvsem o novinarski etiki, je govorilo posvetovanje Društva novinarjev Slovenije, ki je bilo 22. marca 1988 v Cankarjevem domu v Ljubljani. Upravni odbor ga je pripravil tri dni pred podobnim posvetom na zvezni ravni – 25. marca smo v Novem Sadu razpravljali predstavniki novinarskih aktivov z različnih koncev Jugoslavije, beseda pa je tekla o osnutku novega kodeksa novinarjev Jugoslavije, ki je v javni razpravi.

Predlog, naj se pripravi nov novinarski kodeks, saj (še) veljavni, sprejet oktobra leta 1982 v Kumrovcu, v marsičem ni ustrezen, je dalo pred dvema letoma na svojem rednem občnem zboru Društvo novinarjev Slovenije. Predvsem smo polemizirali s temeljnim načelom, ki pravi, da je »novinar družbenopolitični delavec, zavestno privržen idejam marksizma-leninizma«. Tudi formulacija »odprtost glasil za idejno, razredno opredeljeno in resnično (zoper resnico nismo rekli nič, op. M. K.) javno besedo je pogoj podružbljanja informativne dejavnosti, za katero so novinarji tudi poklicno, moralno politično odgovorni«, nam je bila sporna. Z znano košarico o moralno-politični odgovornosti, v katero sodi rdeča izkaznica ZKJ, klicanje na partijsko odgovornost in samokritika, se vrsta slovenskih novinarjev že dolgo ne strinja. Menimo namreč, da je novinar odgovoren *javnosti* in ne partijskemu vrhu, njegovo temeljno opravilo pa ni boj za »uresničitev vloge delavskega razreda« (kot piše v kodeksu), temveč iskanje resnice in zapisovanje resničnih, točnih dejstev. V tem duhu naj bi bila spisana temeljna načela našega novinarskega kodeksa, ne pa v smislu »razvijanja jugoslovanskega socialističnega patriotizma in krepitve obrambne sposobnosti naše države in družbene samozaščite«.

Zvezna novinarska organizacija je slovensko pobudo sprejela. Ustanovila je osemčlansko komisijo, s po enim novinarjem – delegatom iz vsake republike in obeh pokrajin, ki je predložila besedilo obravnavanega osnutka (glej razdelek Dokumenti). Ta tekst je bil glavni predmet obravnave v Novem Sadu. Razprava v Ljubljani pa je skušala zajemati širše in globje. Zato so bili povabljeni različni strokovnjaki in je bilo srečanje javno – v popolnoma zasedeni okrogli dvorani Cankarjevega doma.

Ljubljanski posvet je bil zasnovan po načelu: od splošnega k posebnemu. Začel se je s premišljevanjem o tem, kaj je moralno vredno, se nadaljeval z zavzemanjem za odgovornost vsake javne besede, govoril o etiki in profesionalizaciji novinarstva. Primerjal je podobna zdravniška prizadevanja in premeril svoj predmet še

---

* V tej številki objavljamo gradiva o etiki javne besede, in sicer v štirih razdelkih: v prvem so referati z ljubljanskega posveta DNS, v drugem izbrane razprave s tega posveta, v tretjem osnutek novega kodeksa novinarjev ter trije pisni prispevki z novosadskega posveta Zveze novinarjev Jugoslavije o poklicni etiki, sklop pa zaključujemo z objavo poglavja iz ohranjene doktorske disertacije Mance Košir, asistentke na FSPN.

Avtorji prispevkov: dr. Jože Šter, izredni prof. na FSPN; dr. Alojzij Šuštar, ljubljanski nadškof in metropolit; mag. Mojca Drčar-Murko, publicistka in urednica v Teleksu; dr. Slavko Splichal, izredni prof. na FSPN; dr. Boštjan M. Zupančič, izredni prof. Pravne fakultete v Ljubljani, Vinko Vasle, novinar in urednik v Kmečkem glasu; Stanislav Klep, odvetnik; Draga Ahačič, publicistka; dr. Anton Stres, redni prof. Teološke fakultete v Ljubljani; dr. Janez Dular, izredni prof. Filozofske fakultete v Ljubljani; Bogdan Novak, novinar in urednik v Pavlihi, Bogdan Osolnik, redni prof., sodnik ustavnega sodišča SR Slovenije; Dragoslav Rančić, komentator v Politiki in predsednik komisije ZNJ za pripravo novinarskega kodeksa; Slava Partlič, novinarka in urednica v Kmečkem glasu. – *op. uredništva.*

s pravnikovimi očmi. Strokovnjaki, ki so govorili o naštetem, so bili vnaprej povabljeni, saj se vsak na svojem področju ukvarja z zadevami, ki sodijo k etiki.

Jože Šter je za vrednoto označil samo tisto, »kar *družba prizna kot vredno,* torej tisto, kar ceni več ljudi (ali večina), ne pa posameznik«. Vrednota je potemtakem le tisto, kar dejansko, objektivno gradi človeka, protivrednota pa vse, kar ga uničuje, je poudaril Šter. Kot pogoj za moralno vredno delovanje je navedel etično in moralno *znanje.* Merilo za etične vrednote je *Alojziju Šuštarju* človek kot oseba in kot družbeno bitje v vseh svojih razsežnostih. Moralnost omogoča predvsem svoboda. Ta nas sili k izbiri takšnih ali drugačnih možnosti in tako omogoča človekovo oblikovanje samega sebe; človekovo dejavno bivanje navznoter in navzven. Svoboda predpostavlja *znanje,* ki omogoča izbiro. V tem smislu je »obveščenost kot znanje in poznavanje stanja nujna zahteva človekovega dostojanstva«, meni Šuštar, in poudarja pomen *pravice do informiranosti.* Informacija pa nikoli ne more biti nepristranska in čisto objektivna, ampak je vedno delna, pogojena in pristranska, saj je naš pristop k stvarnosti vedno pristop z določenega osebnega in družbenega zgodovinskega trenutka. »Vrednostna nevtralnost je nemogoča in zato slepilo«, je zapisal Šuštar. In sklenil: »Samo obveščanje, ki pomaga k večjemu sožitju, boljšemu medsebojnemu razumevanju in spoštovanju, ostaja zvesto svojemu notranjemu bistvu in namenu: k vedno večji, globlji in širši človeški komunikaciji, od katere je danes bolj kot kdaj odvisen splošen in celovit napredek ljudi in ne nazadnje mir na svetu.«

Mojca Drčar-Murko je etiko javne besede opredelila kot oris minimalnih meril občutljivosti za družbene in splošne vrednote in dojemljivosti za družbeno moralo v širšem pomenu besede. Rekla je: *»Ni dobrega cilja, ki bi opravičil slabo sredstvo.«* In se (nas) vprašala: Ali lahko o morali govorimo tam, kjer ni zakonitosti? Ali je od novinarja mogoče pričakovati etično ravnanje, če se v družbi nasploh porazgubi občutek odgovornosti in dolžnosti? Ali je mogoče govoriti o visokih etičnih merilih, če ni zagotovljena svoboda javne besede in je beseda, čeprav ne poziva k nasilju, zlahka spoznana za delikt? Ali si je mogoče zamisliti sistem etičnih vrednot, ne da bi bila javna občila avtonomna, zavarovana pred nelegitimnimi političnimi pritiski? Taka vprašanja so v naši vsesplošni krizi nedvomno relevantna. Toda, je menila Murkova, kriza je lahko tudi produktivna, če je dovolj volje in poguma za zahtevno samoizprašanje. Etična merila pa so gradbeni material v tem postopku: s kritičnim stališčem do oblasti in določene distance do nje, z nenehnim prizadevanjem za spoznanje resnice, z odgovornostjo do javnosti in do svoje vesti nastajajo podlage za svobodo javne besede.

O pomembnosti *znanja in izobraževanja* je govoril tudi *Slavko Splichal,* ki je razmišljal o novinarstvu kot *profesiji.* Če premislimo klasične kriterije za definiranje pojma profesija, kot so 1. individualna odgovornost, 2. samo-organizacija, 3. aplikacija teoretičnega znanja, 4. etični imperativi in 5. zahteva, da je dejavnost za javno (obče) dobro in vključuje altruistične motive, se moramo s Splichalom strinjati, da lahko novinarstvo označimo kvečjemu za semi-profesijo in ne za »resnično«, kot sta to npr. medicina in pravo. Temu je tako predvsem zaradi *odsotnosti avtonomije.* »Samo sistematično znanje skupaj s profesionalno avtonomijo (pa) lahko razvija osebno odgovornost novinarjev in vzdržuje upoštevanje etike in zakonov,« je poudaril Splichal.

Svoboda tiska je najboljši porok za poštenost kake družbe, je dejal *Boštjan M. Zupančič,* saj je svoboden tisk edini odgovor na poslednje ustavno-pravno vprašanje: Kdo straži stražarje? Naravni zaveznik tiska pa je neodvisno sodstvo, ki lahko novinarja ščiti pred izvršilno oblastjo. Po Zupančiču je najbolj relevantno vprašanje, »kako vzpostaviti tako *ustavno-pravno* situacijo, ki bo dala sedmi sili dovolj avtonomnosti, da bo lahko v miru razvijala svojo *organsko* (ne mehansko) *solidarnost«.*

Anton Dolenc je v svojem pisnem prispevku predlagal vrsto sprememb osnutka novinarskega kodeksa, da bi postal ta jasnejši in za svoje področje specifičnejši.

Njegovo gradivo je eno najtehtnejših, kar jih je dobila zvezna komisija v pomoč pri redigiranju svojega osnutka. V razpravi, ki je sledila omenjenim uvodnim prispevkom, pa je Dolenc spregovoril o problematiki zdravniškega kodeksa. Na tem mestu njegove razprave ne natiskujemo, saj je o isti temi obširno spregovoril v intervjuju z naslovom Humanitarno pravo v medicini, ki je bil objavljen v TiP, št. 5–6, 1987, let. XXIV.

Uvodnim izvajanjem je sledila razprava, ki jo večidel objavljamo neokrnjeno. Povzemamo samo kratke prispevke, ki niso imeli ambicije celovitejšega razmišljanja o naslovni temi, so pa kljub temu prinesli razsežnosti, ki jih velja premisliti.

Številno ljubljansko občinstvo je pozdravil predsednik komisije, ki je pripravila osnutek novega novinarskega kodeksa, *Dragoslav Rančić*. Opozoril je na težave, s katerimi se je srečevala komisija pri svojem delu. O njih lahko berete v nadaljevanju, v katerem predstavljamo Rančićev uvodni govor na novosadskem posvetu. Tu velja izpostaviti njegovo misel, da sicer lahko razpravljamo o neupravičenosti imenovanja novinarja za družbenopolitičnega delavca, ne moremo pa se slepiti, da tisk ni vezan na politiko. Gre le za to, »da je tisk bližji svojemu namenu in svoji naravi, kadar priskrbuje gradivo za oblikovanje politike, kot takrat, kadar njega oblikuje politika.«

Boris Bergant je na kratko povzel razprave tistih novinarskih aktivov po Sloveniji, ki so na upravni odbor Društva novinarjev poslali svoje pripombe. Osnovna misel je, da okviri novinarske organizacije in tudi njenega profesionalnega kodeksa ne morejo biti ožji od okvirov socialistične zveze. Ideološkemu ekskluzivizmu potemtakem v novinarskem kodeksu ni prostora. Predsednik Društva novinarjev Slovenije je tudi povedal, da razprava o novinarskem kodeksu spodbuja razmislek o podobi novinarstva nasploh. Mnogi se zavzemajo, da ob kodeksu razmišljamo še o neki vrsti »sprejemnega izpita«, licenci za opravljanje novinarskega poklica. Njena sestavina bi bila, poleg formalne izobrazbe in funkcionalnih znanj, tudi dokazano poznavanje novinarskega kodeksa (ki je, kot so ugotovili študentje FSPN s svojo anketo, nezadostno) in zakonskih norm, ki uravnavajo področje množičnega komuniciranja. Če bi pobudo uspeli uresničiti, bi realizirali eno izmed nujnih (a še vedno ne zadostnih) točk za prehod novinarske dejavnosti iz polv pravo profesijo (glej Splichalov referat).

Da naj novinar ne bo družbenopolitični delavec, ampak javni, se niso zavzemali le novinarji, temveč tudi drugi razpravljalci. *Mišo Jezernik* je to zahtevo takole opredelil: »Toliko časa, dokler je novinar družbenopolitični delavec, velja Leninova maksima: moralno in etično je tisto, kar koristi partiji oz. revoluciji. Druge resnice in druge etično moralne norme ni. Če pa je novinar javni delavec, potem se mora na vsakem koraku zavedati, da je član judaistične krščanske civilizacije, se pravi civilizacije, ki so jo Grki naučili misliti in ki so jim Židje dali moralo. Danes je bilo že omenjenih deset božjih zapovedi, ki še vedno predstavljajo deset temeljnih vrednot te zahodne civilizacije, ki se sklepa v velikem Kantovem izreku, v njegovem kategoričnem imperativu: delaj tako, da bo lahko maksima tvojega ravnanja vsak čas poslužila za splošno zakonodajo.«

Vladimir Gajšek je opozoril na distinkcijo med moralo in etiko. Etika je namreč filozofska disciplina, morala pa del družboslovnih ved, mišljena od vojaštva do zdravništva, od teologije do muslimanstva. Gajšek je edini zastavil izredno pomembno vprašanje, ki se glasi: če javna občila ne bodo več transmisijsko sredstvo politične oblasti, se ne bo potem morda tisk sam spremenil v monopol? Mar ne bodo potem novinarji objavljali, kar se bo njim zdelo? Ne bodo novinarji zato postali sami neke vrste oblast, kot je zdaj partija na oblasti? »Bojim se«, je rekel Gajšek, »da hiše javnega obveščanja v Jugoslaviji in v Sloveniji, postajajo strašni monopolisti, ki dobivajo v svoje roke informacije in z informacijami dobivajo moč. Vemo pa, da je sleherna informacija, ki je objavljena, že izbrana informacija. Nobena informacija ne more podati celostne podobe sveta. In tu seveda nastane ne samo etično ali moralno vprašanje obstoja, temveč predvsem politično vpraša-

nje nadaljnje usode Slovencev v iztekajočem se tisočletju.« Gajšek je podprl razvoj kabelske televizije in razvoj tehnologije množičnega obveščanja nasploh. »Kajti šele z mnogopomenskostjo javnega obveščanja se bo zgodilo, da ne bo nadzora nad informacijo ali t.i. objektivnostjo – objektivne so predvsem policije. Da bo javno obveščanje sprostilo raznovrstnost interesov teh, ki informacije sprejemajo, na pa samo tistih, ki odločajo, kakšen naj bo izbor informacij.« Na koncu je Gajšek zastavil še eno vprašanje, ki ga bodo morali razmisliti naši zakonodajalci: ali v naši socialistični republiki Sloveniji obstaja kakršnakoli možnost izdajati časopis ali revijo osebno? Vpraševalec je odgovoril kar sam – ne obstaja. Tudi razloge je navedel. Ti so skrbno prekriti v ovoj govora o objektivnosti (v kateri se skriva družben nadzor). »Jaz pa bi rad tudi kdaj napisal kaj subjektivno! Konec koncev sem slovenski pesnik, sem slovenski pisatelj in seveda zavezan tudi Prešernu, Cankarju, Levstiku, Jurčiču, Kosovelu in drugim,« je zaključil svoje zanimivo izvajanje Vladimir Gajšek.

Na njegovo diskusijo se je oglasil *Bogo Sajovic*, ki ga je motilo Gajškovo razmišljanje o možnosti novinarske oblasti kot antipoda partijski. Zakaj pa to pravzaprav ne bi poskusili, je vprašal Sajovic in rekel: »Mi smo zato predlagali Mojco Drčar-Murko.« Sajovica je zanimal predvsem novinarski kodeks. Zanj kot novinarja je bistveno, da bi lahko tisto, kar je na podlagi svojih vprašanj izvedel, tudi objavil, ne da bi se mu zaradi tega kaj hudega zgodilo. Zadolžnica z njegove strani pa je (in oboje bi moral vsebovati novi kodeks), da tisto, kar je izvedel, verodostojno posreduje naprej. »Mislim«, je sklenil Sajovic, »da je v naši zakonodaji 133. člen v nasprotju s takšnim kodeksom, kot si ga želim. Zaradi tega jaz novinarskega kodeksa ne potrebujem, dokler obstaja 133. člen.«

Dimitrij Stiasny je poudarjal nujnost celovite in resnične informacije, ki jo terjajo vsi novinarski kodeksi. Celoto po njegovem mnenju tvorita tako vzrok kot posledica kakega dejstva. Če novinar ne objavi enega od te nujne dvojice, je njegova informacija polovična. Stiasny meni: »Vest o krizi, ki ne navaja vzroka zanjo (ali njenega nosilca), je po svoje tudi škodljiva. Kriza traja namreč že osem let. Osnovni pogoj za njeno ozdravitev pa je odstranitev vzrokov. Potemtakem je treba pisati predvsem o vzrokih naše krize in o njihovih nosilcih. Seveda pa imajo nosilci krize svoje ime in priimek. In tukaj je treba začeti. To je tudi novinarjeva dolžnost, ki mu jo nalaga njegova etika: informiraj celovito!« Če to ni mogoče, pravi Stiasny, je bolje pokazati pravi obraz – se pravi podobo politične diktature, ki novinarju onemogoča avtonomno delovanje.« Bolje je ne sestavljati nekaj, kar bo (spet) ostalo na papirju in na kar se utegne sklicevati (ravno) politik in kazati na to kot na lastno delo. Na eno laž še drugo. Čemu, zakaj?«, je vprašal Stiasny.

Tudi *Fran Vodnik* je opozoril na pomembno razsežnost novinarskega delovanja. Po njegovem novinarji celo podpirajo kriminal, ko objavljajo številke in uspešne pobege. To po njegovem ni vzgojno. Vodnik je rekel, da v zagrebških časopisih ni nikoli opazil toliko pisanja o kriminalu, kot pri nas. Tudi opisovanje prometnih nesreč po njegovem mnenju v slovenskem tisku ni ustrezno.

Mnenja številnih slovenskih novinarjev je predstavil *Venčeslav Japel*, ko je zahteval: »Naš kodeks bi moral biti bistveno krajši od predloženega. Moral bi biti osvobojen vsega, kar piše v ustavi, zakonih in drugje. Dejansko bi morali biti zbir etičnih pravil, ki so specifična za našo profesijo. Vsako pravilo pa je obsojeno na prekletstvo – še tako napredna ustava, še tako napredni zakon je v trenutku, ko ga sprejmemo, že reakcionaren, že vleče nazaj. Saj je odsev minulega stanja, minulega razmišljanja. Mora biti presneto dobro koncipiran, da v določenem obdobju zdrži svojo vrednost.

Čimbolj je kodeks novinarjev natančen, podroben, toliko krajši je rok njegovega trajanja. To ni tako nepomembno, saj morajo tako kodeks kot ostali dokumenti, ki ustvarjajo pogoje za naše delo in nas usmerjajo, vleči naprej.« V nadaljevanju je Japel upravičeno podvomil v besedo, ki jo osnutek navaja kar petkrat, v besedo – *resničnost:* »Mislim, da smo začarani s to besedo, ker nam vedno kdo ponuja

resničnost. Vedno nekdo stoji za nekimi resnicami, za katere misli, da so dokončne, edino veljavne. Te resnice pa se med seboj vendarle razlikujejo. Gre tudi za filozofsko vprašanje, kaj je to resnica. Ker pa smo novinarji in moramo biti pri določanju naših okvirov praktični, bi predlagal, da se ta naša manija iskanja ene in iste resničnosti, ki pomeni neke vrste hendikep in družbeno paralizo pri iskanju poti k boljši družbi, zamenja z nečim drugim. Naj zapišemo, da gre za naš trud za objektivno, celovito, vsestransko, pravočasno, točno, ali še kako drugače rečeno, informacijo. Sicer bomo ujeti v zaprt krog, v krog brez izhoda.«

Slavko Fras je pozdravil javno razpravljanje o novinarskem kodeksu, ki je teklo v obliki pogovora, v katerem so se izražala različna mnenja. Opozoril pa je, da pripravljamo kodeks jugoslovanskega novinarstva, in ne kodeks tega ali onega iz naše države, zato mora biti besedilo sprejemljivo za vse jugoslovanske novinarje. *Jelena Gačeša* je menila, da je ljubljanski posvet, ne glede na to, da gre za jugoslovanski kodeks, posvet alternativcev. Bo pa po njegovem mnenju trd oreh na jugoslovanskem srečanju novinarjev, kjer se bo postavilo vprašanje, ali smo enotna jugoslovanska organizacija in ali se borimo za enotne cilje.

Ljubljanski posvet o novinarski etiki je sklenil *Boris Bergant*, ki je med drugim dejal: »Današnjo razpravo razumemo pravzaprav kot prvi intenzivni začetek razmišljanja o izpopolnitvi tega nam skupnega – ali bo to tudi enoten, je stvar nadaljnjih usklajevanj – temeljnega dokumenta. Tudi to razpravo smo ves čas razumeli tako, da gre za izostritev argumentov in za tovariški dialog predvsem s kolegi novinarji v ostalih republikah in pokrajinah.« Bergant je povedal, da potekajo vzporedno z razpravo o novem kodeksu tudi (prav na osnovi pobude slovenskega društva, pobude za spremembo določenih sestavin zakonodaje o obveščanju. Predlogov za rešitev nekaterih zakonskih postavk je več – eden od teh, ki slovenske novinarje še posebej veseli, ne prihaja iz njihovih vrst, ampak od – javnega tožilstva. Na koncu posveta se je predsednik Društva novinarjev Slovenije strinjal s študenti novinarstva, da so novinarji pri urejevanju zadev, ki se jih še kako tičejo, premalo zavzeti. O tem je pričala tudi sestava poslušalstva ljubljanskega posveta – profesionalnih novinarjev je bilo bolj malo. »To nam je samo v opomin, da se moramo za naše lastne probleme in boljše rešitve najprej boriti znotraj lastne organizacije,« je rekel Boris Bergant.

JOŽE ŠTER

Kaj je moralno vredno?

Novinarjevo delo je vedno moralno delovanje, tj. zavestno vplivanje na družbene, medčloveške odnose (in to ne le takrat, ko komentira, ocenjuje, kritizira ipd., ampak tudi že takrat, ko le obvešča). V zadnjem obdobju v sredstvih obveščanja pa sploh povsem prevladujejo teme, ki izrecno govorijo o (ne)moralnosti v naši družbi (npr. kritike posledic ukrepov ekonomske politike, zahteve po spremembi stanja, ocenjevanja posameznih delovanj, obsojanje etatizma, zahteve za sankcije itn.). Zato je pomembno novinarjevo etično znanje. Žal poklicno šolanje novinarjev tega znanja nima v programu. Najbrž se zato ni čuditi, če nenehno beremo o moralno-etičnih kvalitetah, poslušamo zavzemanje za enakost ipd.

Toda, zdi se, da ne gre le za etično neznanje novinarjev. Če na kritike ZIS reagira časopisje republike, iz katere je predsednik ZIS, če ob različnih pogledih na posamezne probleme novinarji zastopajo vedno stališče svoje republike itn.,

potem se postavlja vprašanje, ali ni zelo problematična tudi sama morala novinarjev?!

Kaj pa, če gre le za različnost moralnih vrednot, ki so vodilo ravnanja in ocenjevanja posameznikov oziroma skupin? Vsakdo pač deluje v skladu s tem, kar ima za vredno.

Ob različnosti moralnih stališč pa se vsakemu razmišljajočemu človeku postavi vprašanje, kaj je zares moralno vredno, čigava stališča so pravilna. Resen odgovor na to vprašanje je možen šele, ko razčistimo, kaj je vrednota oziroma moralno vredno.

Če se vprašamo, ali je svoboda, pravičnost, vino, enakost itn. vrednota ali ne, se največkrat odgovori: »Zame je to vrednota, ono pa zame ni vrednota.« Vendar če zame, recimo vino ni vrednota, je vendar za mnoge vrednejše kot vse drugo. Če zame boks ni nekaj moralno vrednega, ali je to že dokaz, da je nemoralen? Zdi se torej očitno, da nekaj ni že samo po sebi vrednota, ampak šele, če jo *nekdo ceni*, če mu je pomembna, lepa, dobra ipd.

Toda, če je tako, potem gotovo ni stvari na svetu, ki ne bi bila vrednota, saj se za vsako reč najde kakšen »norec«, ki mu je vredna. To pa pomeni, da smo pristali v *moralni anarhiji*. Ima potem sploh še smisel razpravljati o morali, če je *lahko vse vredno*, tudi streljanje talcev, zapiranje svobodomiselnih državljanov, posilstva, kraje ipd.?!

Zdi se, da je rešitev iz te anarhije le v drugačni opredelitvi vrednot, to je, da je vrednota samo tisto, kar *družba prizna kot vredno*, torej tisto, kar ceni več ljudi (ali večina), ne pa le posameznik. Toda, ali je potem vredno vse, kar se izglasuje recimo v zvezni skupščini? In kaj je potem vredno v svetovnem merilu? Če ima vsaka družba svoje vrednote, potem moramo priznati, da je moralno vreden tudi fašizem, stalinizem, kolonializem itn. Če pa tudi v svetovnem merilu postavimo kot kriterij vrednega *številčnost*, potem bo vredno, da pač vsi postanemo Kitajci.

Vsakdo ve, da večina nima tudi vedno prav. Če pa je resnica lahko tudi na strani manjšine ali posameznika, potem to pomeni, da je tudi vredno lahko tisto, kar ceni *le posameznik*. Ampak ali nismo potem spet v popolnem moralnem liberalizmu oziroma anarhiji?!

Poizkusimo še enkrat z vinom. Če spijemo kozarec vina po kosilu, je to hrana; zadovoljuje torej neko človekovo biološko potrebo. Če je vino hrana, je očitno za človeka nekaj vrednega. Kadar pa se vina napijemo do pijanosti, takrat vino uničujoče vpliva na človekove duševne in telesne sposobnosti. V prvem primeru je vino hrana, torej *človeka gradi*, v drugem primeru je strup, ki *človeka uničuje*. To so objektivna dejstva, neodvisna od tega, kaj kdo (recimo alkoholik ali popolni abstinent) misli o vinu, ali ga ima za vrednoto ali ne.

Če so vsi ljudje prepričani, da se Sonce vrti okoli Zemlje, to še ni nikakršen dokaz, da se to resnično dogaja. Prav tako ni nikakršen dokaz, da je nekaj vrednota, če je nekdo (ali neka družba) prepričan, da je to nekaj vredno oziroma vrednota. *Vrednota je le tisto, kar dejansko, objektivno gradi človeka, protivrednota pa vse, kar ga uničuje.*

Vrednote torej ni brez človeka; vrednota je vedno šele *razmerje* med predmetom in človekom. Toda vrednota ni predmet, ki ga *ima* nekdo za vrednega, ni stvar, ki jo kdo *smatra* za vrednoto, temveč je vrednota le tisto, kar je *za človeka dejansko vredno*. To pa tudi pomeni, da je vrednota lahko predmet, ki ga *nihče nima za vrednoto* in obratno, da tisto, kar *imajo cele družbe za vrednoto sploh ni vrednota*. V obeh primerih gre torej le za *zmotno prepričanje* o vrednem.

Če nekaj nihče nima za vredno, seveda to *ne funkcionira kot vrednota*. To pa pomeni, da v posamezni dobi, v posamezni družbi ali pri posameznem človeku lahko funkcionira kot vrednota tudi to, kar sploh ni vrednota, tudi to, kar je dejansko (objektivno) protivrednota. Zgledov za to ni treba iskati v zgodovini, dovolj jih je tu, pri nas in v nas samih.

Znanje ima torej v morali zelo pomembno vlogo. Za novinarja, ki zelo veliko

vpliva na oblikovanje moralnih stališč ljudi, je znanje še toliko bolj pomembno. Zaradi velike moralne družbene moči novinarja je tudi njegova odgovornost velika.

Problem ni samo, kaj je vredno in kaj ni, temveč tudi, *kaj je bolj in kaj manj vredno;* gre za vprašanje najvišje vrednote. Najvrednejše očitno ni za vsakogar isto. Ne zato, ker *imajo* ljudje različne stvari za najvrednejše, temveč zato, ker so objektivne potrebe posameznikov različne. Objektivno je najpomembnejša potreba za bolnika drugačna kot za zdravega, za sitega kot za lačnega, za bogatega kot revnega itn. V tem smislu lahko rečemo, da *ima vsaka konkretna situacija svojo najvišjo vrednoto.* To pa pomeni tudi, da je za posameznika najvišja vrednota lahko drugačna kot za družbo, za en narod druga kot za drugi narod itn.; tako za posameznika kot za družbo (ali za celoto) je spet lahko najvišja vrednota druga, če gledamo dolgoročno in druga če gledamo kratkoročno. Itn.

Tudi za vsak poklic so torej različne vrednote bolj ali manj pomembne. Natančnost je za kirurgovo delo gotovo zelo pomembna vrednota, medtem ko za orača ni; pravočasnost je za zdravnika ali novinarja pomembna vrednota, za merilca višine gora pa ne. Za novinarja je razumljivost sporočila bistvena vrednota. Ustava, ki je tako obsežna in pisana za večino v nerazumljivem jeziku, ne more funkcionirati kot kodeks dolgoročnih družbenih vrednot (vsaj za večino ne)! Tudi novinarjev slabo razumljiv izdelek ne more moralno učinkovati.

Pogoj moralno vrednega delovanja je torej znanje, etično in moralno znanje. Različna moralna stališča so torej lahko izraz različnih potreb ali različnega znanja ali obojega. Toda, če je čistilki enakost vrednota, je ne moramo enako ocenjevati kot novinarja, ki se zavzema za enakost (torej za nekaj nerealnega, neuresničljivega); novinarjevo egalitaristično stališče bi morali označiti kot zlonamerno ali kot zaslepljenost. Ali če se novinar huduje nad tem, da so plače na severu trikrat večje kot na jugu države, a pri tem ne navede deleža osebnih dohodkov v dohodku tu in tam, je to težko pojasniti – zagotovo pa ne opravičiti – z neznanjem. Če moralno ocenjujemo novinarjevo delo, potem seveda – tako kot sicer – računamo *z znanjem, ki bi ga moral imeti.* Torej njegova moralna odgovornost ni manjša, če to počne iz neznanja. Je pa neznanje oziroma izdelek, ki je obtežen z neznanjem, za novinarjevo delo nemoralen.

Kodeks novinarjev bi po mojem moral vsebovati tista moralna pravila, ki so pomembna za *specifično* dejavnost novinarjev, ne pa da ponavlja obče družbene vrednote (vsebovane že v ustavi). Tako prepisovanje ustavnih in zakonskih norm v samoupravne akte in poklicne kodekse je pač le specifičen izraz etičnega neznanja, zakaj ustavna določila so tako in tako kodeks vsakega državljana in poklica.

ALOJZIJ ŠUŠTAR

Nekaj misli o novinarski etiki

Vsaka dejavnost človeka kot osebe in kot družbenega bitja ima neizogibno tudi etično razsežnost. Ravno v tem obstaja posebno človekovo dostojanstvo, da se zaveda etičnih vrednot in razlikuje med prav in napačno, med dobrim in slabim. Zaveda se tudi svoje moralne obveznosti, da dela prav in pošteno, kakor tudi svoje odgovornosti za svobodne odločitve in njihove posledice. Predpogoj za etično spoznanje in odločanje pa je najprej čim boljša obveščenost o dejanju samem in njegovi etični kvaliteti ter o njegovih posledicah za človeka samega in za družbo. Drugi pogoj pa je notranja in zunanja svoboda, možnost izbiranja in samoodloča-

nja. Oboje je sicer v življenju bolj ali manj omejeno, vendar ima normalno razvit in kolikor toliko duhovno zrel človek dovolj spoznanja in svobode, da ima čut za etično vrednotenje svojih dejanj in se v vesti zaveda svoje odgovornosti. Čim bolj ta čut človek zavestno razvija in si prizadeva za priznanje in uresničevanje etičnih vrednot, tem bolj prispeva k razvoju samega sebe kot osebe in k napredku človeške družbe ter k uveljavljanju človekovih pravic.

Kljub vsem kulturnim, svetovnonazornim in individualnim razlikam so formalno etične vrednote in obveznosti vsem ljudem skupne, vsebinsko, v izhodišču in v cilju pa se kažejo marsikakšne razlike. Merilo za etične vrednote je človek kot oseba in kot družbeno bitje v vseh svojih razsežnostih. Čim bolj kdo pozna človeka v njegovi posebnosti, v njegovem duhovnem preseganju samega sebe in v njegovi povezanosti v družbi, tem bolj spozna tudi merila, ki jih mora upoštevati pri uveljavljanju etičnega reda.

Današnji človek ima veliko večje poznanje sveta in samega sebe ter je veliko bolj obveščen o dogajanju v svetu. Ali je zato že tudi bolj razvita etična osebnost, s tem še nikakor ni odločeno. Dejstvo pa je, da je v sodobnem svetu vsestranska obveščenost vedno bolj potrebna sestavina gospodarske, družbene, kulturne in politične uspešnosti. Naše spoznanje se čedalje bolj širi, po drugi strani pa smo od tega spoznanja ali obveščenosti tudi vedno bolj odvisni. Zato je obveščanje v ospredju naše pozornosti. Kdor ima oblast nad obveščanjem, ima oblast nad mnogimi drugimi področji življenja. Kdor ima politično oblast, si jo utrjuje ali vsaj želi utrjevati z oblastjo nad obveščanjem. Obveščanje in obveščenost postaja eno poglavitnih, če že ne celo poglavitno orožje za dosego in ohranitev oblasti nasploh.

Vendar bi bilo premalo, celo usodno, če bi v svojem razmišljanju o obveščanju in moralnih pravilih, ki naj ga usmerja, ostajali samo na tej ravni. Obveščanje ni samo orožje v boju za uspeh in oblast, obveščenost ima pristno in izvirno moralno razsežnost.

Če vzamemo za izhodišče, da je človek bistveno moralno bitje, da je namreč njegova prvenstvena in osrednja naloga živeti in ravnati tako, kot je moralno dobro in prav in s tem izoblikovati sebe v etično izčiščeno osebnost, se moramo najprej ustaviti pri njegovi svobodi. Moralnost in svoboda sta najtesneje povezani. Ker smo svobodna bitja, se ravnamo v moči moralnih navodil in ne samo po vrojenih ali pridobljenih vedenjskih vzorcih. Tako imamo svobodo za podlago in razlog moralnosti, moralnost pa za cilj ali smisel svobode. Svoboda nas sili k izbiri takšnih ali drugačnih možnosti, ki se nam odpirajo vsak dan in vsak trenutek. Smisel tega nenehnega izbiranja, h kateremu smo poklicani, pa ni v njem samem, temveč v moralni kvaliteti življenja, ki ga s tem izbiranjem udejanjamo. V tem pomenu svoboda ni sama sebi namen, njen pravi namen je v tem, da omogoča moralnost: omogoča človekovo oblikovanje samega sebe, človekovo dejavno bivanje, ki ni dejavno samo navzven, v smeri zunanjih uspehov in dosežkov, temveč je vedno tudi dejavno navznoter. Vsako naše dejanje je vedno namreč tudi oblikovanje samega sebe, oblikovanje svoje moralne podobe, določanje naše moralne kvalitete.

Ta svoboda, katere zadnji smisel in namen je moralnost kot dejavno in odgovorno določanje lastne moralne kvalitete, pa sedaj terja in predpostavlja znanje. Svoboden človek je človek, ki ne razpolaga samo s seboj, temveč razpolaga tudi z možnostmi, ki se mu s svobodo odpirajo. Vedeti mora za izbiro, ki se mu odpira, zavedati se mora posledic, ki sledijo iz take ali drugačne izbire, poznati nagibe in razloge in ne nazadnje cilje ali namene, ki jih želi s svojim dejanjem doseči.

Potemtakem obveščenost ni samo koristna in potrebna, ko gre za poslovne in druge zunanje zadeve. Obveščenost kot znanje in poznavanje stanja je nujna zahteva človekovega dostojanstva, kajti samo na podlagi ustreznega poznavanja vseh okoliščin svojega življenja se človek lahko resnično osebno odloča, samo obveščenost lahko prepreči manipuliranje z njim. Pravilna obveščenost je potemtakem moralna zahteva, ki izhaja iz človekovega dostojanstva kot svobodne in moralno

odgovorne osebe, hkrati pa je tudi pogoj za to, da človek ohranja in naprej razvija svoje dostojanstvo moralnega oblikovalca samega sebe.

S tega izhodišča lahko sedaj osvetlimo tri bistvene naloge, ki jih imajo posebno tisti, ki se z obveščanjem poklicno ukvarjajo.

Na prvo mesto pride seveda pravica do informiranosti ali obveščenosti, na katero smo že opozorili. Ker je od kvalitete informacije bistveno odvisno odločanje tistih, ki jim je ta informacija namenjena, je razumljivo, da mora biti informacija kar se da celovita. Če je informacija samo delna, je lahko že dezinformacija.

V tej zvezi je treba opozoriti predvsem na kratkovidnost tistih, ki si želijo samo informacij, ki bi jih potrjevale v njihovih že sprejetih stališčih. Rečemo lahko, da se k temu nagiba vsaka ideologija, da je mogoče ideologija ravno v tem, da domneva, da ima dostop do dokončnega spoznanja in do dokončnih rešitev. V tem primeru si želi informacij, ki bi jo naj v tem potrjevale. Informacija, ki tem namenom služi, informacija, ki zapira oči pred dejstvi, ki ne potrjujejo vnaprej izdelanih ideoloških nazorov in predvidevanj, preneha biti informacija v pravem pomenu besede in se spreminja v ideološko propagando. Kot takšna ne more izpolnjevati svoje vloge obveščanja za čim bolj osebno in odgovorno ravnanje in odločanje, temveč ima ravno nasprotno vlogo: ljudi zasljepljuje in jim onemogoča ravnanje in odločanje v skladu s stvarnim stanjem.

Jasno je, da popolnoma nepristranska in čisto objektivna informacija ostaja nedosežen ideal. Kdor obvešča, ni neprizadeto bitje, temveč ostaja kljub vsemu bistveno pogojen z zornimi koti in izhodišči, ki jih vsebujejo njegova osebna stališča; še več, naša osebna stališča, naše zavzetosti in simpatije niso samo ovire, temveč imajo prav tako pozitivno vlogo. So kakor usmerjevalci naše pozornosti in dovzetnosti, ki po eni strani zožujejo naš zorni kot in se lahko spremenijo v slepo pego za določene vidike stvarnosti in določena dejstva; po drugi strani pa so kakor rumena pega za druge vidike in dejstva izredno dovzetni in občutljivi. Vsak izmed nas ima bolj izostren čut za eno področje in manj izostrenega za drugo. Čeprav je naša naloga, da širino zornih kotov in obzorij vedno bolj širimo, je vendarle res, da v nekem smislu ostajamo vedno tudi osebni, delni in zato pristranski. To dejstvo je treba sprejeti in ga priznati: najprej sebi in nato drugim. Z drugimi besedami, naši delnosti, pogojenosti in pristranosti odpomoremo veliko bolj s tem, da jo priznamo in tudi povemo, s kakšnih izhodišč in zornih kotov govorimo, kot pa da si domišljamo, da z našo osebno zgodovino pogojenih predsodkov in zornih kotov sploh nimamo.

Naš pristop k stvarnosti je torej vedno pristop z določenega osebnega in družbenega zgodovinskega trenutka. Ta posebna osvetlitev je neločljivo povezana s samo vsebino našega sporočila in je vtkana vanj celo takrat, če bi si prizadevali za nasprotno. Zato je toliko bolj pomembno, da se te nujnosti živo zavedamo in si zato osebno prizadevamo izbrati tisti zorni kot, ki je edini po svoji naravi občeveljaven in občečloveški. To pa je zorni kot morale. Biti informator je potemtakem neločljivo povezano z dejstvom formatorja. Kdor obvešča, hočeš nočeš oblikuje. Vrednostna nevtralnost je nemogoča in zato slepilo. Edino kar ostane, je naloga, da si privzemamo takšna osebna stališča, da jih je mogoče etično in moralno podajati naprej. Moralno podajati pa je mogoče le moralna stališča. Tu bi kdo ugovarjal, da je tudi moralnih nazorov veliko in zato s tem načelom nismo prišli kdovekaj daleč. Glede vsebine ene ali druge moralne norme se ljudje mogoče res razhajamo. Vsem moralnim stališčem pa je skupno, da je iskanje moralno dobrega, razločevanje med dobrim in zlim najvišja in splošna človeška dolžnost. To se pravi, da mora postati osnovna informatorjeva zavzetost zavzetost za etične vrednote pravičnosti, svobode in ohranjanja celovitega človekovega dostojanstva. Ker novinar kot vsak drug informator nujno tudi formira, mora to delati odkrito, zavestno in samokritično. Samo tako se lahko obvaruje pred samoprevaro popolne nepristranosti. To formiranje pa se zato lahko moralno opravičuje le tedaj, če je formiranje za moralo.

Končno pa je treba poudariti tretjo pomembno razsežnost obveščanja – komunikacijo med ljudmi. Ljudje smo bistveno komunikacijska bitja, bitja sožitja in sodelovanja, bitja občestvenega življenja. Dosežki enih niso samo zanje, temveč so namenjeni vsem ljudem, posebno še manj razvitim; dialog med ljudmi različnih spoznanj, kultur in vsakega drugega napredka pa pomaga, da preraščamo svoje omejenosti in postajamo deležni vsega bogastva človeškega duha. Obveščanje se torej ne ustavlja pri samem informiranju in formiranju, temveč mora s tem usposabljati ljudi za čim popolnejše sožitje in sodelovanje. To pa pomeni, da mora graditi in ne podirati, spodbujati medsebojno spoštovanje in razumevanje. S tem ni rečeno, da ne sme biti kritično. Vendar pa tudi kritika ni sama sebi namen. Namen kritike je odstranjevanje tistih pojavov, ki resnici, pravici, sožitju in spoštovanju nasprotujejo ali pa vse to otežujejo. Tudi se zavedamo, da je nedopustno vsako kritiko takoj ocenjevati kot napad. S komunikacijo pa je dana pomembna norma in vodilo obveščanja. Samo obveščanje, ki pomaga k večjemu sožitju, boljšemu medsebojnemu razumevanju in spoštovanju, ostaja zvesto svojemu notranjemu bistvu in namenu: k vedno večji, globlji in širši človeški komunikaciji, od katere je danes bolj kot kdaj odvisen splošen in celovit napredek ljudi in ne nazadnje mir na svetu.

Prav te vrednote pa so, oziroma bi morale biti osrednja gibala množičnega komuniciranja. Ena najvažnejših pokoncilskih listin, ki razlaga in tudi praktično aplicira krščanske poglede na množično komuniciranje, nosi naslov »Občestvo in napredek«, po prvih besedah tega dokumenta, ki pa se potem takole nadaljujejo: »Občestvo in napredek človeške družbe sta najvažnejša cilja družbenega obveščanja in njegovih sredstev.«

MOJCA DRČAR-MURKO

Odgovornost za javno besedo

Podlaga etike javne besede so moralne (torej avtonomne) norme, ki v določenem času in med določenimi ljudmi delujejo s svojo prepričljivostjo. Vzrok, da se družba odloči podrediti del splošne morale posebnemu, strožjemu nadzoru, je v tem, da je delovanje javnih občil zahteven in občutljiv proces. Zbirke etičnih pravil, ki veljajo za udeležence javnega komuniciranja, so še vedno morala (proste norme in ne grozijo s sankcijo), toda tako nujno potrebne za skladno življenje vseh, da ljudje ne morejo izbirati, ali jih bodo uporabili ali ne, ne da bi ogrozili svojo poklicno identiteto in verodostojnost v družbi. Vežejo jih, četudi ne pripadajo poklicnim novinarskim društvom. Etika javne besede je tako – zaradi velikega vpliva množičnih občil na usode in življenja ljudi – hkrati oris minimalnih meril občutljivosti za družbene in splošne vrednote in dojemljivosti za družbeno moralo v širšem pomenu besede. Že to pove, da ne more biti osamljena in izločena iz družbenega dogajanja; usodno je zvezana tudi s političnimi etičnimi načeli. Čim večja je volja po spoštovanju človekovih pravic (skupaj s pravnim varstvom, učinkovitim neodvisnim sodstvom in pravno državo nasploh), čim daljša je tradicija dialoga in strpnosti do drugače mislečih – tem več dolžosti imajo udeleženci procesa javnega komuniciranja.

Etiko javne besede bi lahko opredelili kot trenutno moralo na določeni stopnji razvoja družbe in jo sestavljajo številni elementi, ki so v zvezi s svobodo obveščanja kot človekovo pravico in odgovornostjo za javno izrečeno ali napisano besedo; je odsev stanja politične kulture in sistemskopolitične opredelitve vloge javnega

komuniciranja. Poklicna novinarska etika je ožji pojem zato, ker zajema le odgovornost ljudi, ki se poklicno ukvarjajo z javnim obveščanjem, določena pa je z istimi vsebinskimi prvinami. Vzporedno navajanje obeh – etike javne besede in novinarske poklicne etike – je smiselno zato, ker je po tej poti mogoče bolj prepričljivo prikazati, da spoštovanje etičnih norm javnega govorjenja in pisanja ni le stvar poklicnih novinarjev, še zlasti zato ne, ker se kot uporabniki javnih glasil vse bolj pojavljajo družbeni delavci in občani. Logično je, da utrjevanje standardov poklicne etike in njenega uresničevanja v praksi ne more ostati le zadeva enega poklica: stvar celotne javnosti je, kako podpira in zaščiti pošteno in odgovorno uporabo javne besede. Širše odpiranje javnih občil za izražanje pogledov in mišljenj pa je tudi pogoj polnega družbenega življenja.

Čeprav ima javna beseda svoja vrednotna merila tudi zunaj množičnih medijev (javna beseda na sestankih), se osmisli in opomeni šele, ko je razširjena prek javnih občil. Tako razumljena javna beseda, ki je v bistvu proces, in v njem sodeluje nekaj ustvarjalcev – viri informacij, novinarji kot oblikovalci in uredniki kot določevalci kriterijev razširjanja – zahteva, da vsi v enaki meri spoštujejo temeljna etična pravila; če v tej verigi odpove eden, je pot obvestila do javnosti motena in etična hrbtenica družbe načeta. Nujno se zato zdi težiti k temu, da bi sistem javnega komuniciranja temeljil na odprtosti, kritičnosti in kulturni javni polemiki. Pomembna podmena takega sistema je strpnost partnerjev v javnem dialogu, odprtost za argumentirana stališča drugih in priznanje lastnih napak, če so te očitne.

Eno od glavnih vprašanj etike je odnos med ciljem in sredstvom, in to se pojavlja tudi na področju etike javne besede; ni dobrega cilja, ki bi opravičil slabo sredstvo. Ta je že v zvezi z osrednjim vprašanjem poklicne novinarske etike, z odnosom do resnice. Pisana in govorjena beseda sta sredstvo za doseganje resnice, ta pa je spet sredstvo za doseganje najvišjih družbenih ciljev. Prepoved širjenja laži in polovičnih, prirejenih resnic, zavzemanje za resnico, kolikor jo novinar v določenem času lahko spozna, je osrednja naloga; javnost ima pravico izvedeti vso resnico, ki ji ni nič odvzeto. Glede na to najvišje načelo je etiko javne besede mogoče opredeliti tudi z dilemo verodostojnost-neverodostojnost in kakovostnekakovost. Posredovanje resnice je v določenih primerih upravičeno omejiti, če bi poseglo na področja, pri obravnavanju katerih zahteva poklicna etika posebno tankočutnost in varovanje zasebnosti. Teoretično so vprašanja manj sporna pri individualnih interesih, kot so pri tako imenovanih splošnih; o njih namreč na podlagi svoje presoje odločajo praviloma viri informacij in na splošno tiste strukture in posamezniki, ki imajo v rokah družbeno moč in oblast.

Če etika javne besede ni le vprašanje pravil obnašanja, pa tudi ne nekakšne poštenosti v dobesednem pomenu, temveč je razmerje, v katerem več ustvarjalcev nosi odgovornost za to, ali družba ima na voljo resnično informacijo, jo je težko ločiti od splošnih družbenih razmer. Ali lahko govorimo o morali tam, kjer ni zakonitosti? Ali je od novinarja mogoče pričakovati etično ravnanje, tudi tako, da se izpostavlja in tvega, ko se bori za posredovanje resnice, če se v družbi nasploh porazgubi občutek odgovornosti in dolžnosti? Ali je mogoče govoriti o visokih etičnih merilih, če ni zagotovljena svoboda javne besede in je beseda, čeprav ne poziva k nasilju, zlahka spoznana za delikt? Ali si je mogoče zamisliti sistem etičnih vrednot, ne da bi bila sredstva javnega obveščanja avtonomna, zavarovana pred nelegitimnimi političnimi pritiski?

Družbena, ne le ekonomska kriza, v kateri smo že nekaj let, je najbolj prepričljiv odgovor na zastavljena vprašanja; finančni škandali so se dotaknili vprašanj elementarne poštenosti, pretiran normativizem je zmanjšal učinkovitost zakonov, razdrl pa nujno moralno mrežo, ki spremlja in povezuje zakone, nedoločenost družbene lastnine z občasnimi kriminalnimi vplivi političnih dejavnikov zmanjšujejo pomen uzanc, pa tudi nepisanih pravil v gospodarskem prometu. Etika dela je izgubila sijaj, občutek, da je s špekulacijo mogoče doseči več kot z delom, zaneslji-

vo vpliva na vse sfere družbenega življenja in moti druge ciljne vrednote socialističnega sistema; socialna pravičnost kot porazdelitev bede – ob porabniškem komunizmu za elite – je dogmatska karikatura prvotnih ciljev.

Toda, kot se je že velikokrat pokazalo, kriza je lahko produktivna, če je dovolj volje in poguma za zahtevno samoizprašanje. Etična merila so gradbeni material v tem postopku: s kritičnim stališčem do oblasti in določene distance do nje, z nenehnim prizadevanjem za spoznanje resnice, z odgovornostjo do javnosti in do svoje vesti nastajajo podlage za svobodo javne besede. Javna beseda v službi resnice, demokracije in svobode podira nezaupanje, onemogoča ali vsaj omejuje manipuliranje, sproža strpen javni dialog. Če je javna beseda lahko kaznivo dejanje, je možnost kritičnega razmišljanja dolgoročno omejena in o svobodno oblikovanem javnem mnenju ni mogoče govoriti. Zaradi središčnega pomena javnih občil v sodobnih družbah etika javne besede v končni posledici brani ustavno zagotovljeno pravico do obveščanja; ta je v našem informativnem sistemu teoretično vodilno načelo, ker je obveščenost podlaga samoupravljalčevega odločanja, na njem pa sistem v ustavnem pogledu sloni.

Brez minimalnih pravil etike javne besede družbe ne morejo napredovati, tudi zato ne, ker v komunikaciji med nosilci stvarnih interesov, iskrenost ni zaželena. V zapletenih državnih tvorbah, ker so posamezne plasti na različnih razvojnih ravninah, je tisk še posebno natančno merilo politične kulture in kazalcev pretresov v notranjosti, čeprav se morda na političnem površju ne izražajo v taki ostri obliki in je njihova zunanja oblika popravljena. Trdim, da vrsta političnih nesporazumov nastane zato, ker udeleženci javnega dialoga ne poznajo dovolj etičnih pravil, brez katerih javne besede ni mogoče odgovorno uporabljati.

Iz nenehnih poskusov iskanja formule »jugoslovanstva« v javnem obveščanju je očitno videti, da je naša gospodarska in politična kriza prizadela tudi sistem vrednot, za katerega se je mislilo, da zagotavlja enotnost pogledov in dejanj. Sistem je močno načet, ker je postala neustrezna dogmatska teza o tisku kot o specifičnem delovnem sredstvu politike, v okviru katere so se kot resnične predstavljale domneve o nekonfliktnih interesih, in ne glede na to, ali so se pričakovanja prekrivala z dejstvi.

Ob prelomu z enopomensko formulo jugoslovanstva nastaja precejšnja zmeda; ker razpadajo skupnostni kriteriji, se zdi, da so z njimi ogroženi tudi temelji družbene in pravne ureditve. Tako za naše poklicne potrebe, kot za politične, je najprej treba priti do dna tej očitno napačni predpostavki. Moja delovna teza je: poklicna novinarska etika je v razpletanju jugoslovanske krize ne le strokovnotehnično sredstvo, ampak tudi političnoidejni sistem kriterijev. Je hkrati cilj in sredstvo, kajti edina možnost, da bi prišli do razgrnitve napotvorjenih (resničnih) interesov posameznih delov jugoslovanske skupnosti, je dosledna poklicna etičnost in strokovna neoporečnost. Taka načela, kot so resnicoljubnost, ločevanje med dejstvi in mnenji, odgovornost javnosti, neizkrivljeno podajanje mnenj drugih, bi šele omogočila, da bi prišli do ravni, ko bi lahko začeli sestavljati skupnostne vrednote (jugoslovanstvo). Možno je, da bi potreba po definiciji takih skupnostnih ciljev celo odpadla, ker bi tisk končno začel opravljati vlogo, ki mu je v demokratični, pravni državi odmerjena: postal bi prostor za prelivanje idej, spodbujal bi pretok obvestil od spodaj navzgor in bi s širjenjem prostora za svobodo tiska opravljal pomembno kontrolno funkcijo v dejanskem pluralističnem političnem sistemu. Ko bi se uveljavila temeljna poklicna pravila, bi bilo laže videti nedovoljene pritiske in hrbtenica neodvisnosti tiska bi se okrepila. Verjetno bi sama javna občila izločila udeležence komuniciranja, ki temu ne bi bili kos, in v proces ugotavljanja odgovornosti vpela tudi takojšnjo sodbo javnosti.

Cilj – sistem vrednot jugoslovanskega javnega obveščanja – je dosegljiv z dosledno uporabo splošno znanih, univerzalno priznanih, torej tudi nespornih standardov etike javne besede in ožje novinarske poklicne etike. To bi zmanjša-

lo možnost, da bi bila javna občila izrabljena v manipulativne cilje, ali da bi varala sama sebe in druge.

To ni neizvedljiva naloga, že zato ne, ker so zametki v prebujenem jugoslovanskem novinarstvu. Dve leti preporoda – močne intelektualne konkurence – sta zelo zvišali profesionalno raven, močno povečali občutljivost javnosti in s tem vplivali na večjo stopnjo odgovornosti novinarjev. Možnost izgube poklicne verodostojnosti je v primeru neetičnega pisanja zdaj mnogo večja kot nekoč, ko so forumi lahko pokrili nekakovostno in neetično delo posameznih hiš in novinarjev, oziroma jih s splošno odvezo osvobodili etične odgovornosti, če so taka dejanja storili zaradi tako imenovanih višjih koristi (dnevne politike).

Poklicna etika novinarjev je pot do neodvisnega in odgovornega novinarstva, ki mu v postopku demokratizacije in modernizacije pripada ena od ključnih vlog. V tej razsežnosti so etična merila prej napotilo in spodbuda k določenemu pozitivnemu, naprednemu ravnanju, kot je z njimi mogoče zapovedovati, prepovedovati in kaznovati. Del neetičnega ravnanja je v resnici mogoče zajeti z izrekanjem kritike, potem ko je neetičnost ugotovil neodvisen organ, toda zvečine gre le za kriterije, ki se širijo in poglabljajo z nepretrgano dolgotrajno in množično uporabo. Gre za proces oblikovanja pravil, prodiranja v zavest množice udeležencev javnega obveščanja, v prvi vrsti seveda novinarjev, in učenja na napakah. Čimveč je kompromisov s poklicnimi etičnimi merili, v tem večjo krizo neiskrenosti zapada družba. In narobe, čim trdnejša so pravila, tem teže si je privoščiti uporabo nepoštenih sredstev.

SLAVKO SPLICHAL

Izobraževanje, etika in profesionalizacija novinarstva

Za današnjo razpravo bi bilo potrebno uvesti nekaj metodoloških napotkov (če mi ne zamerite te besede). Zdi se mi, da je mogoče razpravljati o problematiki novinarske etike v najširšem pomenu besede na več ravneh. Prva raven je obče družbena, kjer gre v bistvu za etiko *javne besede,* ki je pač mnogo širši pojem od novinarske etike.

Na drugi ravni lahko razlikujemo pojma novinarske profesionalne etike in kodeksa novinarske etike. Mislim, da gre tu za dve pomembni razliki, o katerih želim kasneje reči nekaj več. Gre za vprašanje, v kolikšni meri kodeks dejansko izraža stopnjo razvoja profesionalne novinarske etike. Naj to ponazorim z dvema primeroma, ki zelo plastično ponazarjata to vprašanje. Jugoslovanski novinarski kodeks med drugim eksplicitno postavlja moralni imperativ, ki ga je mogoče brez težav tudi sankcionirati v okviru stanovske organizacije, da se novinarji v nobeni obliki ne smejo ukvarjati z ekonomsko propagando oziroma reklamo. Bolj ali manj je obče znano, da se precejšen del novinarjev s to stvarjo ukvarja, in kolikor je meni znano, se nobenemu od njih nikoli ni nič »hudega zgodilo«, oziroma tako ravnanje ni bilo nikoli deležno kakšne posebne kritike. Drugi primer je znameniti primer marksizma, leninizma ali v novejši verziji marksizma, ki se pojavlja v taki ali drugačni obliki oziroma naj bi bil eden od temeljev delovanja novinarjev. Dokler se ni nenadoma nekdo spomnil in opozoril, da ta vrednota v bistvu ni več vrednota, ki bi bila vrednota za globalno družbo in še manj za novinarski poklic, do tedaj, ne glede na to, da je bila zapisana v kodeksu

in da bi jo bilo mogoče v principu sankcionirati, nihče od novinarjev, ki ni »stal na teh pozicijah«, zaradi tega ni bil kritiziran in zelo verjetno tudi v prihodnosti ne bo.

Tretjo raven razpravljanja je mogoče opredeliti kot razliko med občimi družbenimi normami in specifičnimi novinarskimi vrednotami oziroma moralnimi normami. Mislim, da bi tu morali dejansko poudariti, in mislim, da bi to moralo biti tudi stališče društva oziroma novinarjev, da kodeks ni obremenjen z normami, ki niso specifične v profesionalnem smislu za opravljanje novinarskega poklica in bi torej tudi kodeks moral pretežno ali celo izključno vsebovati specifične profesionalne etične norme. Tu bi predlagal celo korak dalje, namreč, da bi kodeks vključeval predvsem tiste norme, ki jih je na določen način mogoče v okviru stanovske organizacije sankcionirati.

Tu se vračam na osnovno vprašanje, o katerem želim še nekaj reči, namreč na vprašanje razmerja med tistim, kar je napisano v kodeksu, in tistim, kar je obča problematika profesionalne novinarske etike. Zdi se mi, da bi zelo malo storili za profesionalno novinarsko etiko, če bi se ukvarjali predvsem ali celo samo s kodeksom. Po podatkih Unesca je v šestdesetih državah na svetu sprejet novinarski kodeks v zelo demokratični podobi, in to celo v državah, kakršna je Južna Koreja; prav korejski kodeks dajejo običajno za zgled, kako velika je lahko razlika med tistim, kar je v kodeksu zapisano, in tistim, kar je dejanska moralna praksa novinarjev. Bojim se, da ta razlika obstaja tudi v Jugoslaviji, in sicer v tem smislu, da je ta razlika relativno velika; da v določenem smislu mora ta razlika obstajati, je tako rekoč samoumevno. Poudariti želim, da je od družbenih okoliščin odvisno, v kakšni meri se znotraj nekega poklica – in tu se pogovarjamo o novinarskem poklicu – razvije neka specifična poklicna etika. Moram reči, da te okoliščine v Jugoslaviji niso posebej prijazne kar zadeva novinarski poklic, čeprav v zadnjem obdobju nedvomno postajajo prijaznejše.

Pred dvema desetletjema je Skornia (1968; 194) zapisal, da novinarske zaposlitve v profesionalnem smislu nimajo nobenega specifičnega pomena: »ne predstavljajo specifičnih, nacionalno ali mednarodno priznanih izobraževanj, sposobnosti, integritete, discipline ali preskusa usposobljenosti. To je v ostrem nasprotju z besedo, kot je na primer ‚zdravnik', ki ima po vsem civiliziranem svetu specifičen pomen glede usposobljenosti in funkcije.« Čeprav se pomembnost in vpliv novinarstva povečujeta, saj novinarstvo vključuje vedno več in bolj raznovrstne dejavnosti, od zbiranja in distribucije informacij do interpretacije informacij, vzgoje in socializacije, novinarjem v večini držav – paradoksalno – ni potrebno izpolnjevati nobenih posebnih standardov, da bi se lahko zaposlili. V nasprotju z dokaj natančnim zakonskim urejanjem delovanja množičnih občil, v katerih so novinarji zaposleni, in zahtevami glede strokovne usposobljenosti, ki jih mora izpolnjevati tehnično in drugo ne-novinarsko osebje v občilih (npr. inženirji, pravniki), se zdi poklicna usposobljenost novinarjev še vedno nepotrebna. Kot je zapisal Skornia, bi to protislovje lahko primerjali z zahtevo, da mora imeti v lekarni dostavljač licenco, farmacevtu, ki izdaja zdravila, pa ni treba izpolnjevati nobenih posebnih pogojev.

Poudariti moramo, da vprašanje poklicne usposobljenosti neposredno nima nič opraviti s *posebno zakonodajo* in *licencami za novinarje*. Poleg zakonov, ki urejajo področje množičnega komuniciranja, imajo sicer mnoge države tudi posebno zakonodajo za opravljanje novinarskega poklica, vendar so novinarji v večini držav pri opravljanju svojega dela zavezani samo splošni zakonodaji. Mednarodna komisija za proučevanje komunikacijskih problemov (Mac Bride, 1984; 181) ugotavlja, da na smiselnost uradnega reguliranja, ki določa pravni položaj novinarskega poklica, v različnih državah gledajo različno. Uradne licence za novinarje niso nič novega in se celo širijo – npr. v Latinski Ameriki, vendar izkušnje kažejo, da zapleteni postopki akreditacije povečujejo vladno intervencijo v nacionalnih in mednarodnih komunikacijskih tokovih. Tak poklicni status, za katerega si prizadevajo novinarji zlasti v Latinski Ameriki (licenca je uveljavljena v Boliviji, Brazi-

liji, Kolimbiji, Costa Rici, Dominikanski republiki, Ekvadorju, Gvatemali, Hondurasu, Panami, Peruju in Venezueli), postavlja v ospredje vprašanje značaja omejitev in privilegijev, ki so jih deležni poklicni novinarji. Z vidika ustavnosti lahko institucijo licence nedvomno označimo kot neskladno z ustavnimi deklaracijami delovnih pravic in svoboščin državljanov, prav tako pa npr. z deklaracijo o človekovih pravicah in svoboščinah OZN, čeprav po drugi strani tisti, ki so naklonjeni licenci, dokazujejo, da je licenca nujna za zagotovitev pravic novinarjev (Mac Bride, 1984; 182). Eden od ključnih problemov, s katerim se soočimo pri teh nasprotnih stališčih, je dejstvo, da so zakonske definicije »novinarja« zelo ohlapne, ne vključujejo objektivnih kriterijev kot pogojev za novinarsko zaposlitev in še zlasti ne zadevajo novinarskega poklica (profesije). V takih okoliščinah se uradne licence novinarjev zlahka sprevržejo v *preventivno cenzuro* kot učinkovit instrument za zagotavljanje novinarske lojalnosti vladajočim elitam, novinarska »profesija« pa v sredstvo politike posameznih (političnih) skupin, torej v propagando.

V morda najbolj znanem sistemu izdajanja dovolilnic (licenc) za opravljanje novinarskega poklica – v sosednji Italiji – morajo bodoči novinarji opravljati sprejemne izpite pred izkušenimi novinarji. Vendar pa smejo opravljati izpit samo novinarski pripravniki, ki že imajo delovno pogodbo. Z drugimi besedami, »da bi postal novinar, moraš delati kot novinar« (Savarese, 1986; 170). V Italiji je edini možen način novinarske zaposlitve *»kooptiranje«;* vladajoče politične elite izbirajo tiste, *»ki so jih voljne sprejeti v svoje vrste, in učijo rekrute potrebnih stališč in* interesov.« V tem sistemu ni potrebna nikakršna posebna izobrazba niti formalna kvalifikacija – ne za vstop v poklic ne za kasnejše poklicno napredovanje. Celo nasprotno: Savaresejeva kritično poudarja (1986; 171), da je prav zaradi takega sistema novinarski poklic v Italiji prej obravnavan kot vaje v retoriki kot pa intelektualna zaposlitev; novinar ni nekdo, ki ve, kako se piše, ampak tisti, ki ima pravico izbirati, o čem bo pisal.

Vendar pa sta v večini sodobnih razprav (tudi v Italiji) *znanje in izobraževanje* obravnavana kot jedro profesionalizacije novinarstva. McLeod in Haweley (v Skornia, 1968; 197) naštevata v neobjavljeni študiji o novinarski profesionalizaciji osem kriterijev, ki bi morali biti izpolnjeni, da bi novinarstvo (kot katerakoli druga zaposlitev) postalo *profesija:*

1. opravljati mora specifično in bistveno dejavnost,
2. poudarjati mora intelektualne tehnike,
3. imeti mora dolgo obdobje specializiranega usposabljanja, v katerem si je mogoče pridobiti sistematično znanje, ki temelji na raziskovanju,
4. imeti mora visoko stopnjo avtonomije,
5. novinarji morajo sprejemati široko osebno odgovornost za svoje presoje in akcije,
6. poudarek mora biti na dejavnosti, ne pa na privatnem ekonomskem pridobivanju,
7. razviti mora obsežno samoupravno organizacijo,
8. imeti mora etični kodeks, ki se je izčistil v konkretnih primerih.

McLeod in Hawley v bistvu samo povzemata ključne ugotovitve iz klasičnih poskusov, da bi natančneje definirali pojem profesija (poklic), v katerih so poudarjeni 1. individualna odgovornost, 2. samo-organizacija, 3. aplikacija teoretičnega znanja, 4. etični imperativi in 5. zahteva, da je dejavnost za javno (obče) dobro in vključuje altruistične motive. Z drugimi besedami, za prave poklice (v nasprotju s kvazi – ali semi-poklici) ne denar ne druge oblike osebne promocije ne morejo biti končni cilj dejavnosti.

Če primerjamo novinarstvo z bolj tradicionalnimi in »resničnimi« profesijami, npr. medicino ali pravom, ga lahko označimo kvečjemu za semi-profesijo – predvsem zaradi *odsotnosti avtonomije.* Novinarstvo je pretežno podrejeno bodisi politiki (državi, političnim strankam, interesnim skupinam) ali ekonomiji (reklama), ali pa kar obema (Ruotolo, 1987; 130; Kang, 1987; 10–11). Pritiski trdno organizi-

ranih družbenih struktur in organizacij na novinarje jim preprečujejo opravljati specifične družbene funkcije. Olsson ugotavlja (1984; 3), da novinarsko delo poteka v »napetosti med rutinskimi in nerutinskimi opravili«, pri čemer so prva tipična značilnost birokratizacije novinarstva. Podobno Johnstone in sodelavci (1976; 94–95) razlikujejo administrativne in profesionalne kariere v novinarstvu, ki jih obravnavajo predvsem kot subjektivne dileme novinarjev, ne pa kot specifične družbene okoliščine, ki določajo družbeno vlogo novinarstva. Vendar se administrativne kariere pojavljajo predvsem v organizacijskih okvirih, ki maksimirajo možnosti vplivanja na družbo in finančne nagrade, medtem ko profesionalne kariere temelje na maksimiranju priložnosti profesionalne avtonomije. Po drugi strani Hemanus (1987; 4) obravnava tri vrste pritiskov v smeri večje avtonomije novinarstva in novinarjev. Prvi »pritisk« se izraža v tendenci k profesionalizaciji in nepristranosti »svobodnjaškega« in »družbeno odgovornega« novinarstva, kot se je uveljavljalo v ZDA. Drugi pritisk gre v smeri formalizacije novinarskega poklica s pomočjo licenc. Končno gre za pritisk alternativnega novinarstva, ki zavrača profesionalizacijo v novinarstvu, ampak teži k novinarstvu kot »forumu maksimalno svobodnega samo-izražanja«.

Čeprav novinarstvo nedvomno tvori specifično in bistveno dejavnost v družbi in celo priznava – če že ne poudarja – pomembnost intelektualnih in etičnih standardov, pa ne opredeljuje »sistematičnega fonda znanja, ki temelji na raziskovanju«, ki bi vzpostavljal definitiven *akademski standard profesionalne usposobljenosti.* Predmet posebnih znanstvenih disciplin na univerzah namreč ni čisto »znanstvene narave«, ampak vedno pripada posebnemu področju družbene prakse, in ti interesi selektivno vplivajo na razvoj znanja na univerzah (Langer, Sandberger, 1987; 89). Samo sistematično znanje skupaj s profesionalno avtonomijo lahko razvija osebno odgovornost novinarjev in vzdržuje upoštevanje etike in zakonov. Podobnost v izobraževanju vodi k podobnim vzorcem profesionalne socializacije in profesionalne kulture oziroma k oblikovanju skupin z višjo stopnjo soglasnosti o vrednotah in stališčih, kar je bistveni pogoj za dosego situacije, v kateri bodo novinarji izpostavljeni lastni kontroli, ne pa kontroli zunanje avtoritete. Poleg tega sta razumevanje teoretične strukture specifičnega dela znanosti in aplikacija tega znanja na vitalno človekovo dejavnost sama po sebi bistveni razsežnosti profesionalizacije novinarstva.

Ne- ali polprofesionalni značaj novinarstva nadalje označuje *interprofesionalna mobilnost* iz novinarstva v druge (semi)profesije, npr. politiko, državno upravo, stike z javnostjo, reklamo (Kang, 1987; 3). Po svojem značaju je ta mobilnost prej vertikalna kot horizontalna, saj novinarji z zamenjevanjem dela želijo doseči višji družbeni status. Ta proces ni omejen na intra-generacijsko mobilnost, ampak se razteza tudi na intergeneracijsko mobilnost, kar je praviloma značilnost zaposlitev, ki niso prave profesije (npr. v nasprotju z družinskimi tradicijami zdravnikov in pravnikov). Čeprav inter- in intrageneracijske mobilnosti iz novinarstva v druge poklice ne moremo zvesti na statusne faktorje odbijanja, pa taka mobilnost vendarle dokazuje pomanjkanje profesionalne tradicije v novinarstvu. Še več, integracijsko mobilnost omogoča odsotnost sistematičnega in specifičnega izobraževanja za novinarstvo, kar je po drugi strani eden izmed ključnih dejavnikov profesionalizacije. Seveda pa je pri obravnavanju mobilnosti potrebno upoštevati tudi dostopnost delovnih mest v različnih zaposlitvenih razredih v družbi. Pri tem pa je spet treba upoštevati, da se število delovnih mest v vseh sodobnih družbah povečuje.

Če obravnavamo profesionalizacijo novinarstva z vidika specifičnih nalog, pravic in dolžnosti novinarjev, je treba posebno pozornost posvetiti *profesionalni etiki.* Za profesije to običajno pomeni pogodbeno obveznost v smislu, da morajo člani profesije, ki se povezujejo v združenje, soglašati s kodeksom profesionalne etike in sprejemati moralno avtoriteto organizacije, vključno z njeno pravico, da posameznega člana suspendira ali izključi iz organizacije, s tem pa tudi iz profesije. Po ugotovitvah MacBrideove komisije imajo kodekse novinarske etike, ki

se med seboj sicer dokaj razlikujejo, v blizu 60 državah in v veliki večini so jih sprejeli novinarji sami. Vendar so le redki etični imperativi univerzalni in sprejeti v vseh državah (npr. pravica dostopa do informacij, načelo objektivnosti, zaščita človekove integritete), pa še ti so praviloma močno ohlapno definirani. Nasploh velja, da poklicna združenja novinarjev nimajo velike moralne moči (ne navznoter ne navzven) in da profesionalna etika še zdaleč ni univerzalna. Nasprotno, formulacija mednarodnega etičnega kodeksa je še vedno močno kontroverzna problematika predvsem zaradi bistvenih političnih razlik med posameznimi državami, manj pa zaradi razlik znotraj novinarstva. Ne glede na vzroke je treba poudariti, da odsotnost mednarodnega etičnega kodeksa jasno kaže, da je odsotna še ena pomembna razsežnost profesionalizacije novinarstva.

Za Skornio bi morala idealna medijska situacija omogočati medijem, »1. Da bi imeli zaposlene samo usposobljene, izobražene novinarje, ki bi se polno zavedali učinkov svojega delovanja. 2. Na voljo bi imeli čas, kadre, sredstva in svobodo (pred vmešavanjem nadrejenih ali sponsorjev), ki so potrebni za poročanje in interpretiranje novic po svoji presoji. 3. Plače in zaposlitvena varnost bi ustrezala pomembnosti profesije.« Za ZDA Skornia ugotavlja, da taki pogoji skoraj nikjer niso izpolnjeni. Še več, mnenja je, da se uveljavlja antiprofesionalizem oziroma da je *prodor nove komunikacijske tehnologije* devalviral pomen družbenih in človeških faktorjev v novinarstvu. V nedavni analizi južnokorejskih novinarjev, ki imajo skoraj idealen kodeks novinarske etike, praksa pa od njega močno odstopa, je Kang (1987; 17) manj pesimističen ob ugotovitvi, da izražajo novinarji majhno profesionalno pripadnost (pomembnost znanja, etičnega kodeksa in avtonomije), pač pa veliko zaposlitveno oziroma delovno pripadnost (ekonomske ugodnosti, družbeni vpliv in osebne dispozicije novinarjev). O podobnih ugotovitvah poroča Ruotolo (1987) iz drugih treh držav v razvoju v Latinski Ameriki: Brazilije, Kolumbije in Costa Rice. Nasprotno pa Pollard (1985; 35) ugotavlja za kanadske novinarje, da jih združujejo profesionalno relevantne norme, vrednote in simboli. Te značilnosti Pollard pojasnjuje z dejstvom, da so kanadski novinarji danes nasploh mnogo bolje izobraženi in da je med njimi dvakrat več diplomiranih v novinarstvu ali sorodnih disciplinah na univerzi kot pred desetletjem.

Vsi ti primeri kažejo, da se novinarji v različnih političnih in kulturnih okoljih med seboj močno razlikujejo v zaposlitvenih in profesionalnih pričakovanjih, pripadnostih in vrednotah. Iz tega tudi lahko izpeljemo zaključek, da *novinarstvo na sedanji stopnji razvoja ni mednarodno normiran poklic.* Nasprotno, novinarstvo se od države do države razlikuje glede na družbeni status poklica, etična načela, izobrazbene standarde, avtonomijo in odgovornost. Kljub temu pa ni mogoče tudi mimo dejstva, da se v zadnjem obdobju intenzivira razvoj novinarstva v smeri večje profesionalizacije v številnih državah. Wilhoit, Weaver in Gray (1984; 11) na primer ugotavljajo, da sicer obstajajo značilne razlike med novinarji v ZDA, Angliji in ZRN, vendar pa novinarji v teh treh državah »izražajo podobne ideje o vlogi tiska« in so »pomembno podobni v določanju vpliva na javno mnenje, ki naj bi ga imel tisk«. Ali lahko pričakujemo, da se bodo ti in podobni trendi nadaljevali tudi pri nas?

LITERATURA:

Hemánus, P. (1987) »Alternative Journalism – What Does It Mean?«. Referat na seminarju *Research in Journalism*, Dubrovnik.

Johnstone, J. W. C., et al. (1976) The Newspeople: A Sociological Portrait of American Journalists and Their Work, Urbana: University of Illinois Press.

Langer, J. and Sandberger J. U., (1987) »Zum Wissenschaftsverständnis von Studierenden: Theoretische Überlegungen und empirische Befunde«. In B. Dippelhofer-Stien and G. Lind (eds.) *Studentisches Lernen im Kulturvergleich*, Weinheim: Deutscher Studien Verlag.

MacBride, S. (1984) *Many Voices, One World*, Paris: Unesco.

Kang, J. M. (1987) »Reporters and their Professional Occupational Commitment in a Developing Country«, *Gazette*, Vol. 40, No. 1; 3–20.

Olsson, T. (1984) »How Are We to Understand Journalistic Activity?«, referat na seminarju *Research in Journalism*, Dubrovnik.

Pollard, G. (1985) »Professionalism among Canadian Newsworkers«, *Gazette*, Vol. 36, No. 1; 21–38.

Ruotolo, A. C. (1987) »Professional Orientation amnog Journalists in Three Latin American Countries«, *Gazette*, Vol. 40, No. 2; 131–43.

Savarese, R. (1986) »Cooptation Mechanisms and Professional Practice in Italian Journalism« in G. Bechekkoni (ed), *The Italian Case: State of the Art and Media System*. Trento. Chianciano: AIS.

Skornia, J. S. (1968) *Television and the News*, Palo Alto: Pacific Books.

Unesco (1975) *La formation des professionnels de la communication*, (Etudes et documents d'information, No. 73) Paris: Unesco.

Wilhoit G. C., Weaver D. H., Gray R. G. (1984) »Professional Roles, Values and Ethic of Journalists in Three Democratic Sociaties«, referat na *14. konferenci IAMCR*, Praga.

BOŠTJAN M. ZUPANČIČ

O javni poštenosti

I

Svoboda tiska je najboljši porok za poštenost kake družbe. Govoriti o zlorabah te svobode, torej tudi o nekakšni novinarski etiki, je trojanski konj tistih, ki se take svobode boje. Javnost se nad svobodo tiska ni še nikoli zgražala, prav tako pa tudi ne moremo reči, da bi tisk prizadejal krivico »nejavnim« posameznikom. Protagonista na bojišču svobode tiska sta pogumni novinar in ogroženi politik. Spuščati se v globokoumne razprave o novinarski etiki – kakor da bi bila ta kaj drugačna od siceršnje resnicoljubnosti in poštenosti – pomeni z deontološko barvo prekrivati razdrapani zid politične nasilnosti. Svoboden tisk je edini odgovor na poslednje ustavnopravno vprašanje: »Quis custodiet custodes...?« (Kdo straži stražarje?).

Sodna veja oblasti je v vseh državah *pravno* izpostavljena javnosti. Načelo javnosti je del vsakega sodnega postopka, kazenskega, civilnega in vseh drugih. V najenostavnejšem pravnem učbeniku je vedno zapisano, da je namen načela javnosti kontrola nad delom sodišč. (Pri tem seveda točno vemo, da se tistih nekaj zlorab tudi na sodišču vedno zgodi v senci zasebnosti.) Problem modernega kazenskega postopka, na primer, je ravno *nejavno* predhodno policijsko delo, ko se v zasebnosti policijskih zasliševalnic dogajajo stvari, o katerih potem ni dokazov.

Zakonodajna veja oblasti je prav tako izpostavljena javnosti, saj zakon lahko velja samo, če ga ljudje poznajo. Postopki, ki vodijo do zakona, zakonodajne komisije in politični manevri ob samem glasovanju – vse to je danes še neprimerno bolj javno, kakor je bilo včasih; na kabelski televiziji lahko državljan, ki ga to zanima, spremlja vsako odločilno fazo zakonodajnega dogajanja.

Problematična pa je *izvršilna* veja oblasti. Ta ima v rokah bolj osredotočeno moč, od dne do dne je vpletena v sprotno sprejemanje včasih zelo kočljivih odločitev, ki poteka na precej bolj neformalen način; posameznik ima pogosto pri tem odločilno vlogo – skratka, izvršilna veja oblasti je največja nasprotnica svobode (in ne samo) tiska ravno zato, ker je njene kontrole najbolj potrebna.

Svoboda tiska je temelj demokratičnosti in je zato v modernih državah deležna prvorazrednega ustavnega varstva. Kaj to pomeni?

To pomeni, da sta neodvisno sodstvo, ki bo novinarja ščitilo pred izvršilno vejo oblasti, in tisk naravna zaveznika. Tisk mora storiti vse, da bo imela družba za

sodnike najboljše ljudi, kajti moderna družba je primorana (zaradi svetovne, konkurenčne javnosti drugih držav) *sodno* legitimirati vsako nad novinarjem izrečeno sankcijo.

II

Kaj je ob vsem tem mogoče in treba pričakovati od novinarja? Novinar je vpleteni opazovalec, zato ne moremo govoriti o kakšni objektivnosti – razen kot o *idealu*, kateremu mora pri raziskovanju kakega primera novinar slediti. Ameriška masovna občila goje mit objektivnosti, čeprav je jasno, da so ameriška *mass media* gol izraz hegemonija kapitalistične družbene zavesti. To, česar pri našem novinarstvu pogrešam, je prava *zagrizeno temeljita reportaža*, tisto, kar v pravu imenujemo *fact sensitivity*, skratka sposobnost za odkrivanje dejstev, smisel za vsak detajl in za dorečenost (tudi jezikovno) končnega izdelka. Naši časopisi so polni mnenj. A mnenja so poceni, tudi če so izvirna.

Novinarska epistemološka metoda je nekje na sredi med pravno in med zgodovinsko. *Pravno metodo* raziskovanja omenjam zato, ker je prirejena za *sporna* vprašanja, ki so v političnem poročanju v ospredju. V pravu praviloma raziskuje tožilec, ker je na njem dokazno breme: dokazuje naj vedno tisti, ki inicira določeno trditev. Tožena stranka ima pravico do odgovora, toren v novinarstvu pravico do nasprotne objave. Sodi pa v obeh primerih javnost. Ta javnost je seveda tudi razslojena, zato pa imamo časopise, ki igrajo na najnižji skupni imenovalec, in one, ki vlečejo kulturo naprej. V tem pogledu novinarsko tržišče ni nič različno od npr. glasbenega. *Zgodovinska metoda* je novinarjevo orodje natanko toliko, kolikor tisku manjka tista kontrola nasprotne stranke, ki je značilna za sodni kontekst, kjer vsakemu tožilskemu »da« takoj nasprotuje zagovornikov »ne«. Zgodovinska metoda pa pomeni tudi nekaj več: da namreč novinarji praviloma raziskujejo neponovljive dogodke, katerih ni mogoče »znanstveno« dokazati. Spričo tega so za novinarja dokumenti in listine praviloma najboljši dokazi, medtem ko za priče veljajo isti pomisleki o zanesljivosti, kakršne goji dokazno pravo. Resnica ima za novinarja dva poglavitna aspekta: *odkrivanje* in *preverjanje*.

III

Iz zapisanega se že vidi, da je vprašanje javne poštenosti predvsem politično in epistemološko vprašanje.

Po mojem je etično vprašanje novinarskega poročanja sicer aktualno. Vendar ta aktualnost ni nič različna od one, katero srečujemo pri t. i. medicinski deontologiji, pri sodniškem etičnem kodeksu, odvetniški etiki in sploh pri tistem, kar imenujemo vprašanje profesionalne odgovornosti. Že s čisto antropološkega stališča pa je etika opravljanja določenega dela *del* tega dela samega: v vsakem poklicu se že *organsko* vzpostavijo določena pravila igre. Ta pravila niso umetna in arbitrarna, marveč jih narekuje vsakdanje delo. Zato je nespametno novinarju vsiljevati nekakšno deontologijo, ki bi bila oddvojena od ontologije njegovega vsakdanjega dela, kakor da ne bi vsak pameten časopisni pisec vedel, da mora svoje podatke preverjati itd. Je že prav, če se taka pravila zapišejo, vendar si od takega zapisovanja ni treba veliko obetati, ker obveljajo navadno zgolj tista pravila, ki so normativno integrirana v sam poklic – in katerih zapis je potemtakem tako ali tako postranska stvar. Morda je smotrno imeti častno razsodišče za novinarje in važnejše kot nekakšna pravila poslovanja je, da so *sodniki* v takem razsodišču najpametnejši, kar navadno tudi pomeni, da so najpoštenejši.

To, kar mene pri vsej stvari veliko bolj zanima, je vprašanje, kako vzpostaviti tako *ustavno-pravno* situacijo, ki bo dala sedmi sili dovolj avtonomnosti, da bo lahko v miru razvijala svojo *organsko* (ne mehansko) *solidarnost*. Najbrže ne more biti dvoma o tem, da je vsakdanje opravljanje novinarskega dela polno *konkretnih* vprašanj, na katera si mora družba odgovoriti. Predstavljajmo si situacijo, v kateri novinar na tak način opisuje stavko delavcev, da s tem posredno vzpodbuja k nasi-

lju nad stavkokazi. Takoj se postavi vprašanje, ali naj kaznovalni interes enostavno prevlada nad svobodo tiska. Če se verski tisk prične vmešavati v politična vprašanja, se takoj vzpostavi dilema med načelno svobodo tiska ter načelom ločitve cerkve od države. Ali ima npr. policija pravico napraviti hišno preiskavo v prostorih študentskega časopisa, da bi dobila fotografije, na katerih so nasilni študentje z demonstracij (katere je treba identificirati v interesu kazenskega postopka)?

To so morda značilna vprašanja, katerih pa nikakor ni mogoče rešiti s širokimi potezami presplošne deontologije. To so zamotana in strokovno zahtevna vprašanja, polna bistvenih detajlov, katera lahko razreši samo sodišče v umirjenem postopku in upoštevaje vse okoliščine. Vendar pa iz takih konkretnih vprašanj nastajajo splošne načelne rešitve, katere mora družba beležiti, da bi iz posameznosti potem nastal usus, ki bi imel precedenčno moč.

Naš politični sistem ima institucijo, ki je prav za tak način dela ustanovljena in ki v nekaterih zahodnih demokracijah natanko tako tudi *učinkuje*. Taka institucija je *ustavno sodišče*. Spusti se lahko v detajlnost vsakega problematičnega primera, obenem pa, vsaj na dolgi rok, kopiči politična pravila igre, ki so bistvo vsake civilizirane in civilne družbe.

Slovenski novinarji nočejo biti družbenopolitični delavci

V pomoč posvetovanju o novinarski etiki in kodeksu smo študentje prvega letnika novinarstva Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo iz Ljubljane naredili anketo med profesionalnimi novinarji. Računali smo, da bomo dobili najmanj 200 odgovorov. Žal smo se pri tem ušteli. Kar nekaj študentov se je namreč vrnilo praznih rok, ker vprašani niso hoteli odgovarjati, nekateri profesionalni novinarji pa so svoje mlajše kolege celo nevljudno odslovili. Tako smo uspeli anketirati 142 novinarjev iz vse Slovenije, zaposlenih vsaj leto dni v časopisih in RTV hišah.

Izobrazbena struktura naših anketirancev je pisana. Visoko izobrazbo ima 92 ali 65%, višjo 25 ali 18% in srednjo prav tako 25 ali 18% anketiranih novinarjev.

Med anketiranimi novinarji jih 37 ali 26% delo opravlja od 10 do 15 let. Sledijo novinarji z delovno dobo 5–10 let (takih je 26 ali 18%), do pet let delovnega staža 25 ali 17% anketiranih. 23 ali 16% novinarjev je zaposlenih od 15 do 20 let. Od 20 do 25 let je v profesionalnem novinarstvu 22 ali 15% novinarjev, najmanj pa je seveda tistih z več kot 30 leti staža (9 ali 6% anketirancev).

Na vprašanje, ali novinarji potrebujejo svoj kodeks ali ne, jih je 128 ali 90% odgovorilo z »da«. Ker nas je presenetilo število odgovarjajočih z »ne«, smo se ukvarjali zlasti z njihovimi odgovori. Večina tistih, ki meni, da kodeksa ne potrebujejo, pravi, da naj se novinar pri svojem delu ravna v skladu s svojo lastno vestjo, ne pa s tem, kar je zapisano na papirju. Med vsemi nas je najbolj presenetil odgovor, za katerega ni naključje, da prihaja iz redakcije Kronike. Menimo, da je pisanje v kroniki tisto področje, kjer bi morala biti novinarjeva vest najbolj tenkočutna in občutljiva. Prav novinar Kronike pa nam je odgovoril takole: »Novinarski kodeks ni potreben zato, ker smo ljudje tako polni, zdravi in odrasli, da na osnovi znanja, tistega, ki ga dobimo skozi študij na FSPN ali kje drugje, skozi kontakte z maso, vemo, kaj je prav in kaj ne.«

Večina tistih, ki je odgovorila pritrdilno, svoj odgovor utemeljuje s trditvijo, da so v vsaki instituciji potrebna določena pravila v odnosu do javnosti in med novinarji samimi.

Skoraj brez izjeme se novinarji strinjajo s predlaganimi spremembami v kodeksu. Najbolj so poudarili, da niso družbenopolitični, pač pa javni delavci. Prav tako s svojim delom ne želijo biti odgovorni delavskemu razredu ali Zvezi komunistov. Ravno ob tem so mnogi bili mnenja, da članstvo v ZK ne bi smelo vplivati na novinarjevo delo in položaj. Partijska izkaznica je stvar osebne odločitve in mora kot taka biti ločena od profesionalnega novinarstva.

Na koncu naj še povemo, da vrsta anketirancev ni poznala kodeksa; niti onega, ki je še v veljavi niti tega, ki se pripravlja. Kaže, da tudi novinarska kobila nima denarja za močne čevlje . . .

VINKO VASLE

Etika, morala in ideologija

Zanimivo bi bilo zdaj, ko se govori o tistih famoznih 200 člankih, v katerih naj bi Mladina blatila ali ne vem kaj še vse našo jugoslovansko ljudsko armado, da bi nevtralna skupina, če se bo oblikovala, analizirala tudi ostale članke, ki jih sredstva javnega mnenja posvečajo JLA. Upam si trditi, da bi vsaj 50 odstotkov prispevkov oz. njenih avtorjev moralo odgovarjati pred častnim razsodiščem zaradi svojega pisanja; govorim o pozitivističnih člankih, ne o tistih, ki so bili objavljeni v Mladini. To velja zlasti za dnevno-politični tisk. Vsi vemo, kakšni kadri spremljajo področje JLA; seveda so tudi izjeme in opravičujem se tistim, ki so na tem področju vendarle drugačni. Mislim pa, da je večina teh prispevkov propagandnega značaja; nekaj je o tem že govoril tudi dr. Splichal, in s tega vidika bi lahko govorili, da niso etični, moralni itd. Veliko je navijaških, neobjektivnih, še več pa je protokolarnih, promocijskih, kadar je pač naša JLA slavila kakšne pomembnejše jubileje itd. Mi si pred tem zatiskamo oči in tudi sama JLA si jih, čeprav bi se morali novinarji najbolj zavedati, da delamo s tem tudi JLA slabo uslugo.

Sodeč po dosedanjih, večkrat tudi zelo nestrpnih odmevih na osnutek novega novinarskega kodeksa, bo po mojem mnenju zelo težko priti do nekega skupnega pogleda oziroma do skupnih opredelitev o etiki javne besede oziroma novinarski etiki. Ne zato, ker bi bili ti pogledi v vrstah jugoslovanskih novinarjev tako diametralno drugačni, ampak predvsem zato, ker se tej drugačnosti zoperstavljajo različne vrste arbitriranj, zlasti tistih na ideološki ravni. Še vedno se namreč skuša dokazovati, da se je vsa naša »zgodovina« začela, za marsikoga pa žal tudi končala, z nekakšnimi večnimi revolucionarnimi spoznanji, ki so začetek in konec vsega, so torej nedotakljiva, in je v končni posledici njihovo prevrednotenje vsaj hudo vprašljiva stvar, če ne že kaznivo dejanje.

Natančnejša analiza dosedanjih reakcij na pisanje o JLA bi to nedvomno dokazala, zlasti pa bi dokazala, da se vladajoča elita ne želi odpovedati ideološkim ritualom, ker so le-ti pogoj njene legitimnosti. Zato potrebuje ideološke aksiome, z dogmatičnostjo, neredko pa tudi z odkrito represivnostjo brani okope konservativizna boljševističnega tipa. Zato nas zatekanje k ritualom in mitom ne sme preveč čuditi; živimo pač nekakšen mitološki socializem, katerega temeljna praksa je ohranjanje ali pa iskanje zgolj novih ideoloških konstrukcij, ki naj bi že same po sebi varovale, kot pogostoma slišimo, temeljne revolucionarne vrednote.

S tega vidika lahko razumemo žolčne in živčne reakcije na posamezna pisanja o JLA, reakcije, ki apriori odklanjajo vsako razpravo, tudi najbolj nedolžno, kajti armada ni samo tabu, je tudi mit s predpisanimi rituali in obnašanjem, je uniformnost in uniformiranost, je zelo natančno izvedena hierarhija posameznikov, je sistem znakov in oznak, sistem prav posebnih vrednot, poveljevanj in ukazovanj. Je torej čista forma vrha družbene piramide in kot takšna idealni vzorec funkcioniranja oblasti, ki del teh vzorcev in vrednot vgrajuje v svojo pogojno civilnost, da bi se obranila in ohranila, ne glede na ligitimnost, ki ji jo lahko dajejo samo priznane obče civilizacijske vrednote. Brez njih tudi civilna oblast funkcionira vojaško in brez njih ni prave ločnice med vojaškim in civilnim, kar je nenazadnje predpogoj za kasnejšo družbeno kontrolo, tako nad oblastnim kot tudi nad vojaškim. Zadosten dokaz za takšno predpostavko je nedavno sporočilo CK ZKJ, ki je izraz tipične manire represivnega in militantnega, saj enači vojaško z ideološkim, ko vzpostavlja enačaj med tako imenovanimi napadi na JLA ter napadi na naše temeljne družbene vrednote – namesto da bi se zavzelo za odprto komunikacijo z armado, ki vendarle deluje v sistemu splošnih družbenih vrednot in bi morala biti vse bolj z njimi, ne pa nad njimi.

Tu se seveda vzpostavlja vprašanje drugačnih vrednostnih sistemov znotraj armade same, ki ne morejo biti v koliziji celo s priznanimi vrednotami te družbe – ena od njih pa je prav gotovo neuvrščenost – ni pa seveda edina.

S tega vidika pisanje Mladine, ki je pač najbolj na udaru, ne more biti sporno. Zadnji poskus zaplembe pa samo dokazuje in potrjuje tezo, da politika in ideologija ščitita armado pred radovednimi vprašanji zaradi same sebe, da bi ohranili svoje rituale in mit o svoji nezmotljivosti in danosti za vselej. Načelo »omejene demokracije« naj bi bilo torej vodilo za javno odpiranje družbeno relevantnih vprašanj tudi v sredstvih javnega obveščanja. Meje ali nemeje takšne demokracije pa je mogoče sproti določati, jih prilagajati dnevnopolitičnim potrebam in podrejati posamičnim interesom, ne pa občanskim civilizacijskim interesom.

To naj bi veljalo tudi za etiko, moralo in druge vrednosti ter vrednote, pozabljajoč, da to ne morejo biti ideološki konstrukti – ko gre za reči, ki so rezultat civilizacijskih družbeno-zgodovinskih pridobitev in jih noben akt, napreden ali nazadnjaški, human ali nehuman, niti ne določa niti ne omogoča. Te pridobitve preprosto so, so bile in bodo. Ker pač niso rezultat ene, dveh ali treh generacij, ampak so geneza človeškega duha in misli. Zato se mi zdi nekoliko sporno iskati temelje humanizma, etike in morale v ideologijah. Te lahko postavljajo le takšne ali drugačne okvire ali spone, lahko so bolj ali manj radodarne, represivne ali demokratične. Lahko sprejemajo ali zanikajo, nikakor pa ne določajo bistvenih družbenih in človeških vrednot, ne morejo jih definirati ali redefinirati, jih zgolj vgrajujejo, selekcionirajo, predrugačiti jih v njihovem bistvu ne moremo.

Ideologije zelo rade gradijo kitajske zidove okrog občih civilizacijskih vrednot, da lahko funkcionirajo. Zato si te vrednote v prvi vrsti podrejajo, namesto da bi jim bile podrejene. Če danes pravimo, da se nam stare vrednote rušijo, izginjajo in da iščemo nove, je to le pogojno res. V bistvu pa se moramo najprej vrniti k temeljnim človeškim ali če hočete demokratičnim vrednotam – lahko bi rekli, da je pač žal tako. Na področju javne novinarske publicistične besede tudi ne iščemo nekakšnih popolnoma novih vrednot, neke posebne pa vsekakor. V tej fazi si moramo prizadevati za reafirmacijo tistih vrednot, ki so bistveni konstitutivni element aktivne, ne pa anonimne javnosti, razmišljajoče, ne pa kimajoče javnosti, javnosti, ki je ustvarjalec, ne pa izvajalec. Samo v tej funkciji vidim in razumem tudi vlogo in poslanstvo novinarjev in novinarskih hiš kot integrativnega dejavnika demokratične skupnosti posameznikov, kot tudi soustvarjalca in povezovalca družbenega, civilnega in občanskega. To pa je popolnoma nekaj drugega od tistih prepričanj, ki novinarstvo vidijo zgolj v funkciji politike ali ideologije in njunega ohranjanja ter samopotrjevanja.

V preteklosti se je profesiji, ki je tako razumela svojo vlogo, to, včasih pravo hlapčevanje forumom in posameznikom, hudo maščevalo. Zavezano dogmam in tabujem, klanjanju ideologijam in idejam demokratičnega omejevanja, je bilo in marsikje še je prava razvojna cokla in eden od pomembnih vzrokov, ne pa zgolj posledica, sedanje hude globalne družbene krize pri nas. Odvezo za takšen greh si mora jugoslovansko novinarstvo šele zaslužiti.

Svojo zavezanost novim potem, suverenost in avtonomnost lahko dokaže samo z visoko profesionalnim neprestanim vgrajevanjem temeljnih občanskih človeških vrednot in interesov v svoje besedovanje – gre za ustvarjanje, ne pa za podrejanje. V tem smislu se mi zdi, da je tudi sedanja bitka za moderen kodeks javne novinarske besede izjemnega pomena. Kajti gre za določanje nekaterih novih opredelitev ali pa za opuščanje starih, nekakšnih ostankov preživele družbene zavesti, za boj med starim in novim, ne nazadnje za boj med nazadnjaškim in naprednim in pa za boj med včeraj in jutri.

Prepričan sem, da si ob pripravi novega kodeksa, čeprav je dr. Zupančič govoril tudi o omejenosti takšnih aktov, kljub vsemu ne bi smeli privoščiti nikakršnega politikantskega taktiziranja in iskanja za vse sprejemljivih kompromisov. Če smo različni, smo pač različni. Kompromisi vrednote samo deformirajo. Etika in mora-

la pa nista politični kategoriji, še manj ideološki, sta zgolj v zgodovini človeštva razpoznavni civilizacijski vrednoti.

STANISLAV KLEP

Novinarjeva etika

Menim, da je pravi vzrok splošnega nazadovanja vseh tako imenovanih socialističnih družb v ideologiji in praksi marksizma-leninizma, ki je v ekonomskem pogledu nasilje nad razvojnimi zakonitostmi, v naravnoetičnem pa zanikanje mnogih tradicionalnih vrednot, strnjenih v pojmu človečnost.

Prvo in najvišje načelo vsake etike je »Ne ubijaj!« Najbolj znani etični princip, ki sta ga zagovarjala Sokrat in Demokrit, je zaobsežen v spoznanju, da je bolje trpeti krivico sam, kot jo storiti drugemu. Etični princip evropske civilizacije pa je vsebovan v zapovedih: »Ne ubijaj, ne kradi, ne laži!« Prav ta etični princip pa je odločno zavračala ideologija marksizma-leninizma kot preostanek buržoazne miselnosti, kot buržoazno navlako. Ne samo v teoriji, marveč tudi v praksi. In ne samo v času revolucije, marveč tudi po njej. Ideologija dolga, dolga leta o etiki ni govorila.

Nadaljnje etično načelo, ki je izpeljano iz zapovedi »ne laži«, je ideja Resnice, ideja nenehnega iskanja Resnice in približevanja k njej. Iskanje Resnice je kategorični imperativ vsakega napredka, vsake znanosti, kulture in občega razvoja. To etično načelo je ideologija zapostavljala, če ga že ni apriori zanikala. Njej iskanje Resnice sploh ni bilo potrebno, vsaj ne v družboslovju in ekonomiki, kjer je »znanstveni socializem« odkril že končno Resnico. V njem je dosežen zenit družbene in ekonomske znanosti. Višje Resnice ni.

Ker smo Resnico omalovaževali (v tehniki in drugih znanostih smo jo delno upoštevali), smo s tem v marsičem dajali prostor neresnici in neresnicam, ki smo jih tako dolgo ponavljali, da smo jih začeli sprejemati kot naše Resnice, resnice naše stvarnosti. Ena takih neresnic, ki je najbolj očitna, je (poleg drugih manj očitnih) prevzeta tudi v našo Ustavo. To je oblast delavskega razreda (določen napredek vidim v tem, ker smo opustili »resnico« o diktaturi proletarijata). Naša družba je pristala na to neresnico, čeprav vsak razmišljajoč človek ve – delavec pa to čuti – da je oblast delavskega razreda neresnica in da delavski razred nikjer ne more biti na oblasti, da je lahko na oblasti le nekaj dni ali ur v času stavke, in še to samo na omejenem prostoru tovarne ali rudnika, dokler ga ne ukroti prava oblast po svojih organih (SLO in DS).

Ali je naša družba sposobna premagati vsaj to neresnico in jo v Ustavi opustiti? Novinarji, ki imajo v precejšnji meri dostop do medijev, morejo v iskanju Resnice doseči več kot druge kategorije občanov. Pač odvisno od tega, čemu bodo dali prednost: ali idejnosti (marksizmu-leninizmu), ki je kritiko neredko preganjala kot sovražno dejavnost, ali Resnici, ki ni vedno očitna, ki jo je treba iskati in odkrivati. Z resnico, ki je za oblast neprijetna, pa bodo novinarji imeli še vedno težave. Pa ne samo novinarji. Tudi drugi, ki govorijo in pišejo.

Vesel sem odločitve slovenskih novinarjev, da črtajo iz kodeksa njihove poklicne etike določbo in pogoj privrženost marksizmu-leninizmu, ker je le ta v svojem bistvu negacija etike. Samo človekovo nenehno iskanje Resnice in njegova kritična misel, prosta vseh ideoloških spon, more voditi k napredku. Vztrajanje pri ideologiji dobe parnega stroja, ki je empirija že dolgo več ne potrjuje kot napredno, pomeni sprejeti materialno in duhovno uboštvo kot način življenja naše družbe.

S preživelo ideologijo pa je podobno kot s sveto kravo, ki nam je zaprla pot naprej. Gorje, če se je dotakneš. Zreci te bodo prekleli.

Novinarjeva svobodna in poštena misel pa še ni nobeno jamstvo za njegovo fizično svobodo, če gre za prepovedano temo in za neprijetno Resnico. Odkrivanje Resnice mnogokrat zahteva velik intelektualni napor, izreči jo, pa velik pogum.

Novinarjeva etika je odnos do Resnice v njegovi javni besedi.

DRAGA AHAČIČ

Nasprotje med individualno in družbeno moralo v javnem izražanju

Spričo različnih mnenj naj najprej na kratko opredelim svoje pojmovanje morale. Ne da bi se posebej zaustavljala pri raznih njenih vrstah, kot so na primer plemenska, verska, politična, poslovna morala, morala podzemlja itd., ki osnovno, individualno moralo dopolnjujejo s svojimi posebnimi normami ter jo prirejajo svojim posebnim namenom in včasih tudi spornim interesom, ki dajejo taki morali tudi sporno moralno vrednost, naj predvsem izpostavim dvoje vrst morale: individualno moralo in družbeno moralo.

Individualno moralo kot skupek norm določenega človekovega obnašanja in ravnanja, ki jih posameznikova zavest oblikuje glede na njegove odnose s soljudmi in družbo ter kot človekova vest tudi nenehno preverja njihovo izpolnjevanje, že dve tisočletji naše civilizacije uravnavajo preprosti in jasni postulati, ki imajo skupni imenovalec v znani maksimi: ne stori bližnjemu tistega, česar ne želiš samemu sebi. Njena poglavitna značilnost pa je, da njen nosilec nima niti ne pričakuje od nje zase nobene koristi, pač pa se zaradi nje včasih celo izpostavlja manjšim ali večjim težavam in v skrajnih primerih celo kazenskim sankcijam.

Medtem pa družbeno ali bolje rečeno oblastniško moralo, ki jo oblikuje, uzakonja in s penalnim kodeksom ščiti vladajoča družba, vselej usmerja pragmatistični, politično oblastniški interes in njegova preračunljiva neizbirčnost do sredstev, ki naj jih posvečuje cilj, ali dogmatska samoprevara, da je moralno vse, kar služi revoluciji. Če ostajajo izhodišča in cilji individualne morale v glavnem nespremenjeni in za vse enako brezpogojno veljavni, se moralna merila različnih družb spreminjajo; in celo v okviru ene in iste družbe v praksi niso za vse enako veljavna (npr. v nepravnih družbah). Pač pa so si vse vrste družbene morale sorodne v tem, da bolj ko poudarjajo svoje visoke moralne norme in cilje, bolj amoralna in nemoralna je njihova praksa. To pa zato, ker njihove moralne postulate večinoma oblikujejo take ali drugačne koristi vladajočih; v tem primeru namen in cilj njihovih moralnih postulatov ni v morali sami, ampak je zunaj nje.

Očitno je torej, da se individualna in družbena morala le redkokdaj lahko skladata in da prihaja med njima do neizbežnega konflikta, brž ko posameznik svojo individualno moralo postavi nad družbeno moralo, če spozna le-to za sporno. Vsekakor sta zanesljivost in trdnost morale neke družbe v premem sorazmerju z njeno demokratičnostjo, strpnostjo, enakopravnostjo in odgovornostjo; po drugi strani pa se posameznikovo moralno obnašanje v največji meri lahko uveljavlja in širi v družbi, ki ustvarja take razmere, v katerih se ljudje brez vsakega strahu in tveganja lahko obnašajo, kot jim veleva njihov notranji moralni kodeks oziroma njihova vest. Individualna morala, ki vključuje osebno odgovornost, poštenost, izpolnjevanje dolžnosti in obzirnost do soljudi, vselej pomeni tudi družbeno mora-

lo, medtem ko zlasti danes v večini primerov nikakor ni mogoče trditi, da velja tudi obratno. Resnična morala namreč ni stvar narekovanih norm, pravil in smernic, ampak je stvar posameznikove proste izbire, njegovega notranjega hotenja in potrebe biti moralen in pokončen, hotenje, ki izhaja iz osnovnega čuta za pravičnost in iz zmožnosti moralne presoje.

Latentna nasprotja med posameznikovo in družbeno moralo v največji meri prihajajo do izraza pri družbenokritični publicistiki, ki ji zato velja naša posebna pozornost kot najbolj oporekani in zato hkrati najbolj zahtevni in tvegani obliki javnega izražanja. Lahko rečemo, da vsak družbenokritični angažma nahaja svojo prvo motivacijo, vzpodbudo in merilo v individualni morali in prav ta daje družbeni kritiki značaj moralnega družebnega korektiva, na osnovi katerega se oblikuje samostojno, spontano javno mnenje. Ravno zaradi tega je moralna odgovornost takega pisanja toliko večja in bolj zaostrena, čeprav se seveda ne strinjamo s tistimi mnenji, ki pristajajo na apriorno pristranost določenih (dogmatskih) moralnih stališč.

Vsako stališče, tudi moralno, je navsezadnje subjektivno, vendar pa ni s tem hkrati nujno tudi pristransko; pač pa dobiva toliko večji objektivni pomen in veljavo, kolikor bolj resnične in utemeljene so njegove stvarne trditve in iz njih izvedeni načelni sklepi in kolikor bolj dosledno in brezkompromisno, z najrazličnejših zornih kotov so preverjene in kompleksne njegove ocene.

Poleg resničnosti, utemeljenosti, in nepristranosti pa so moralni postulati javnega družbenokritičnega pisanja tudi iskrenost in nepreračunljivo notranje prepričanje avtorja v svoj prav in njegova pripravljenost, da scela stoji za njim, medtem ko je moralno sporno taktizersko (kot bi rekel Cankar) »preklinjanje tistih, ki so še davi molili«, in ki so, če se vreme nocoj zasukne, jutri spet pripravljeni moliti. Morala nedvomno dopušča razvoj človekove misli in prepričanja, ne prenese pa politikanske dvoumnosti in spekulantstva.

Nikakor pa ni pri družbeni kritiki moralno sporno to, kar ji vladajoča družba običajno očita: namreč, spodkopavanje samoupravnega socialističnega sistema in države, zanikanje vodilne vloge zveze komunistov, politizacija, boj za oblast in podobno, zlasti ker obstoječe konkretne razmere dejansko postavljajo pod vprašaj tako oznako samoupravni kot socialistični. Prav tako pa se glede na nazorne rezultate 43-letnega vladanja ZK lahko kdo upravičeno zavzema za prenehanje tega tako neučinkovitega vodenja. Tudi politizacija in boj za oblast navsezadnje ne moreta biti dosmrtni monopol in izključna predpravica tistih, ki so na oblasti, zlasti še, ker nikakor ni mogoče trditi, da je obstoječi sistem najvišja, popolna in neprekosljiva stopnja razvoja človeške družbe.

Pač pa ostaja kategorično osnovno vprašanje družbene morale: namreč, ali in koliko bo družba dopustila do veljave individualno moralo družbeno angažiranega javnega izražanja.

ANTON STRES

Morala je občečloveška ali pa je ni

Ko gre za kodeks novinarjev Jugoslavije, je odločilno vprašanje, za kakšen kodeks gre. Iz vseh dosedanjih razprav je mogoče razbrati, da gre za moralni kodeks, da gre za pravilnik o ravnanju novinarjev, ta pravilnik pa ima za svoje izhodišče moralo ali etiko. Ne gre torej samo za vprašanje profesionalne kvalitete,

še manj za vprašanje politične uporabnosti ali ideološke ustreznosti, gre za vprašanje etike. To pomeni, da kodeks ne bo – ali pa vsaj ne bo v prvi vrsti – strokovni pripomoček, še manj seznam ideoloških trditev, ki jih je treba oznanjati ali proti katerim se ni dovoljeno pregrešiti, temveč bo seznam tistih pravil delovanja, ki bi naj zagotavljala, da bo novinarjevo delovanje moralno prav, da bo usklajeno s tistim, kar imamo za dobro in za prav.

Specifičnost, svojevrstnost tega moralnega vidika najlaže uvidimo, če primerjamo moralno kvaliteto s strokovno. Pri vsakem človekovem dejanju, tudi pri novinarskem, lahko razlikujemo ta dva vidika. Vsi vemo, da je zločin lahko narejen izredno strokovno, celo tako strokovno, da ga policija ne bo nikoli odkrila, pa vendarle ostane zločin. In obratno. Nekdo hoče dobro, hoče najboljše, sama plemenitost ga je in se trudi, da bi tudi strokovno bil na višini, pa se mu ne posreči: prihiti na pomoč človeku, ki ima avtomobilsko nesrečo, zastonj se trudi uro ali dve z motorjem, pa ga bolj pokvari kot popravi. Moralna kvaliteta dejanja in strokovna sta dva vidika, ki ju je mogoče jasno razločevati. Ko gre za novinarski kodeks, ne mislimo na strokovni priročnik, temveč na tista pravila, ki bodo zagotavljala, da bi novinarjevo delovanje ustrezalo normam moralne kvalitete, in to v skrajnem primeru tudi navkljub strokovnim pomanjkljivostim.

Morala pa je po svojem izvoru in svojem bistvu občečloveška. S tem seveda ni rečeno, da je vsako moralno pravilo takšno, da ga vsi ljudje dejansko priznavajo, vendar pa je namenjeno temu, da ga priznajo vsi ljudje. To je nujno njegov cilj in njegov kriterij. Občečloveškost, obveznost za vsakega človeka je prva in najbolj jasna značilnost moralne norme. Srečamo jo v Evangeliju. »Ne storite drugim, kar ne želite, da bi drugi vam storili.« 1700 let pozneje naletimo na isto misel pri I. Kantu, ko vidi prvo in najbolj neposredno formulo kategoričnega moralnega imperativa v naslednjem ukazu: »Ravnaj se samo po tistem načelu, v moči katerega lahko hočeš, da postane splošen zakon«. Že samo ta dva primera, eden vzet iz religije, drugi pa od enega najpomembnejših mislecev o morali, jasno kažeta, da je morala občečloveška ali pa sploh morala ni.

V tem je morala močno podobna znanosti. Kakor velja resnica za vse, in ni moje ali tvoje resnice, ki bi naj vedno ostala samo moja ali samo tvoja, tako je tudi z pravico, s tistim, kar je moralno prav. Zato nad resnico in pravico nima nihče monopola: nobena ideologija, nobena religija, nobena politika. Pač pa oni dve – resnica in pravica – odločata o ideologiji, religiji in politiki. S tem ne trdim, da se ljudje glede tistega, kar je res in kar je prav, vedno tudi dejansko ujemamo. Toda vsa naša pogovarjanja, vsa naša srečevanja se dogajajo v prepričanju, da bi se končno vendarle lahko sporazumeli, da je tisto, kar je dokončno res, res za vse, in da je tiso, kar je prav, prav tako prav za vse.

Morala je potemtakem občečloveška ali pa sploh morala ni. Iz tega sledi neogibna posledica tudi za kodeks novinarske etike: če naj bo ta kodeks res kodeks novinarske etike in ne novinarske ideologije ali politike, potem ne more biti že vnaprej podrejen nobeni ideologiji in nobeni politiki. Kakor ni npr. marksistične resnice, ki ne bi hotela biti resnica za vsakega človeka, tako ni pravice, ni tega, kar je prav, kar ne bi mislilo biti prav za vsakega človeka.

Samo pod tem pogojem pa lahko novinarstvo izpolnjuje svojo vlogo v sodobni družbi, ki naj bo odprta in komunikacijska družba. Še več, samo tako, k občečloveškim vrednotam usmerjeno novinarstvo lahko v naši družbi in našem trenutku izpolnjuje svoje počlovečevalno poslanstvo. Vsi vemo in se zavedamo, kako pomembno vlogo igra v sedanjem našem trenutku javno mnenje, da je to javno mnenje pravzaprav pravi in najuspešnejši korektiv politične samovolje in računice. To svojo vlogo pa lahko izpolnjuje le od politične ideologije neodvisno novinarstvo: novinarstvo, ki se izpostavlja edini nesporni avtoriteti: tistemu, kar je res in kar je prav in kar je kot tako onstran posebnih, partikularnih interesov in hotenj.

JANEZ DULAR

O jezikovni ravni novinarstva

Nisem novinar, kot predsednik skupnega jezikovnega sveta RTV Ljubljana in kot posameznik, »ki se s to tematiko srečuje v svoji vsakodnevni življenjski in delovni praksi«, pa imam sodelovanje na javni tribuni o novinarski etiki za svojo pravico in dolžnost; zato dovolite, da vam sporočim nekaj misli in predlogov v zvezi z jezikovnimi vprašanji ob osnutku novega kodeksa.

V dosednjem novinarskem kodeksu je bila pred jugoslovanske novinarje postavljena tale zahteva: »Javna reč mora da bude izgovorena ili napisana jezikom jasnim i razumljivim radnom čoveku i građaninu.« Kljub ideološko-politični aktualizaciji zadnjih štirih besed tega določila menim, da gre za upravičeno in razmeroma jasno postavljeno normo, in ne morem razumeti, zakaj so jo sestavljalci osnutka novega kodeksa prečrtali. V osnutku sicer piše, da novinar »poštuje kulturu i etiku javne riječi« (str. 3, 2. odstavek), vendar je ta stavek dosti bolj abstrakten in ohlapen kot prejšnji. Neredki jezikovni ekscesi v naših množičnih občilih dokazujejo, da jezikovna raven slovenskega in jugoslovanskega novinarstva ni posebno visoka, gotovo pa ne tako samoumevna in trdna, da se zanjo ne bi bilo treba potegovati z bolj zavezujočim, natančnejšim določilom v novinarskem kodeksu. Na prvi strani osnutka (2. odstavek) piše, da »se novinar zalaže za: opće ljudske vrijednosti, iznad svega mir, demokratiju, ljudska prava (...)« Iz izrazov demokracija, človekove pravice ipd. v tem sobesedilu sklepamo, da se bodo novinarji čutili moralno zavezane tudi bralcem in njihovi dojemljivosti, torej se bodo morali potruditi za pisanje, razumljivo čim širšemu krogu naslovnikov, ki jim je posamezno glasilo namenjeno. Zadnji čas smo prav iz novinarskih krogov slišali precej kritik zaradi zaprtosti virov informacij, vendar je nerazumljivo pisanje, najsi bo hoteno ali nehoteno, po svojih učinkih enako hotenemu prikrivanju informacij. Nasprotuje pravici bralcev do obveščenosti, onemogoča dialog. Zato predlagam, naj se omenjeno določilo iz starega kodeksa prenese tudi v novega (pri tem naj se odpravi samo njegova ideološko-politična poantiranost), ali pa naj se zahteva po jezikovni razumljivosti (in seveda pravilnosti) vstavi v druge točke novega kodeksa, npr. v 4. odstavek na 3. strani (poleg resničnosti, pravočasnosti ipd. lastnosti informacij naj se izrecno omeni njihova jezikovno pravilna in razumljiva ubeseditev).

BOGDAN NOVAK

Potrebna je osebna etika

Z novinarskim kodeksom sem imel kar precej opravka in to z vseh treh možnih plati: kot član častnega razsodišča, kot obtoženec pred častnim razsodiščem in kot tožnik pred častnim razsodiščem DNS.

Kot član častnega razsodišča pred štirinajstimi leti se še danes živo spominjam neke razprave, ki se je končala brez sodbe. Takratni predsednik razsodišča Š. K. ki je imel vedno zelo tenak posluh za etiko, je ugotovil, in člani ČR smo se strinjali z njim, da ima naš kodeks preveč splošne in ohlapne določbe, tako da po njih ni mogoče obsoditi nikogar – ali pa vsakogar (izjema so seveda najbolj grobe in očitne kršitve).

Tistega leta 1974 smo sicer v Splitu na jugoslovanski skupščini novinarjev spreminjali tako statut kot kodeks ZNJ, vendar menim, da smo v bistvu samo pretakali vodo iz enega škafa v drugega.

Deset let pozneje sem stal pred častnim razsodiščem DNS, ki ga je vodila K. L. Moj glavni urednik M. M., predsednik društva in znani trojni funkcionar J. K., predsednik SZDL F. Š. in še nekateri kolegi iz DNS so zahtevali, da se me postavi pred častno razsodišče društva.

Predsednica ČR je od vseh imenovanih prosila konkretne predloge, o čem naj razpravlja ČR oziroma česa me dolžijo. Ker ni dobila odgovora na svojo pismeno zahtevo, je sama (!) sestavila obtožnico, pri čemer je pobrala kar obtožbe iz zapisnikov izdajateljskega sveta Pavlihe in upravnega odbora DNS. Njej so pač ukazali, da mora soditi, pa je sestavila obtožnico: kadija te tuži, kadija ti sudi.

Obtožen sem bil z današnjega vidika smešnih stvari. Najprej, da sem napovedal objavo razvpitega seznama IMV, ne da bi ga sploh imel v rokah, pri čemer se je porajal dvom o tem, ali zares obstaja. Pa še za tri drobižke. V članku Prijatelji drugega avtorja, ki sem ga dovolil objaviti, je pisalo, da se je neki bežigrajski funkcionar peljal službeno na proslavo pobratenih občin v Ilirski Bistrici, odkoder je doma, njegova občina pa sicer ni pobratena s tem mestom. V kratki bodici je nek drug avtor imenoval akademike častihlepneže, spet so sodili meni, ker sem to dopustil. Zadnja in najbolj smešna obtožba je bila zaradi karikature. Na njej je deset odstotkov mravelj rdečih in te komandirajo, črne mravlje garajo, nad vsemi pa murenček veselo prepeva tisto znano Delam, delam kot zamorc.

Sam sem priznal, da je izraz častihlepneži lahko tudi žaljiv in da ni bilo prav, ker ga nisem črtal. Razsodišče se je s tem strinjalo. Obtožbo zaradi mravelj so zavrnili gladko. Za članič o funkcionarju so rekli, da mu pripisujemo vnaprej nekaj, kar naj bi storil (v resnici je storil). Za seznam IMV je sodišče reklo, da dopušča možnost, da sem hotel z napovedjo objave izzvati tožbo, v kateri bi lahko potem uradno zahteval seznam s pomočjo sodišča. Nato je nadaljevalo s traktatom o potrebi po širšem pogovoru o satiri na Slovenskem.

Takšna sodba seveda ni bila ne krop ne voda, pa načelu, naj bo volk sit in kozel cel. Nisem bil niti obsojen niti oproščen, mnenje razsodišča pa je bilo takšno, da bi lahko veljalo tudi za setev koruze. Vendar je treba priznati pošteno, da so bili tedaj drugi časi, alternativci smo šele začenjali družbeno prenovo. Sodišče je vseeno kljub pritiskom imelo toliko poguma, da me vsaj ni obsodilo za kršenje novinarskega kodeksa. Ubralo je pač tedaj običajno taktiko izmikanja, da je kozla teplo po njegovi senci, kar pa je bilo volkovom v slabo zadoščenje, saj so pričakovali ostro obsodbo, na podlagi katere bi me razrešili funkcije odgovornega urednika Pavlihe in v novinarsko čredo vrnili mir.

Pred naslednjim častnim razsodiščem, ki ga je vodila pravno podkovana in osebno zelo poštena MDM, sem stal kot tožnik zoper J. K., ki je v Delu trdil, da sem z lažmi spremenil uredniški spor v političnega. Ker je zavrnil tovariško obravnavo, sem zahteval disciplinski postopek, v katerem kljub večkratnim pozivom obtoženi J. K. ni ponudil niti enega dokaza za moje »laži«, zato je bil obsojen in ČR je poslalo sodbo vsem časopisom. Objavil je ni nihče, čeprav je ČR to odločno zahtevalo.

Realno gledano na vse tri primere delovanja ČR in obravnave kodeksa, je bil učinek v vseh primerih enak. Dokazano je bilo, da kodeks nima nikakršnega smisla in posledica tega je, da je čisto vseeno, ali ČR razsoja ali ne, pa čeprav ima tudi namene, da to opravi častno in pošteno.

Komu je torej potreben kodeks? Kajti, če je tu in nekateri nenehno čutijo potrebo po njegovem spreminjanju in ohranjanju, potem ga nekdo potrebuje. Stvar je takoj jasna, če pogledamo malo nazaj. S kodeksom so rožljali in grozili F. Š., J. K. in M. M. Kodeks torej potrebuje politika, potrebujejo ga okosteneli

uredniki, ki hlapčujejo politiki, da z njim grozijo novinarjem. Kodeks je v njihovih rokah ograja za ovce – do sem se sme, naprej pa niti koraka več, razen v volčje žrelo.

Sam nisem ne družbeno političen delavec, tudi javni delavec ne, sem zgolj in samo novinar, strokovni delavec in moj kodeks je moja vest, moja osebna morala. Drugih meja ne priznavam.

Vzemimo preprost primer. Novinar ali kdorkoli drug, ki nastopa v javnosti, zavestno ali pa nehote navede neresnico. Po domače rečeno se hote ali nevede zlaže. Ne glede na vse kodekse tega sveta ga bodo ljudje, ko bo prišla resnica na dan, moralno obsojali in doletela ga bo najhujša možna obsodba poštenih ljudi: ne bodo mu več verjeli, ker je zapravil zaupanje ljudi, pa naj poslej govori samo resnico.

Tako se je zgodilo na primer znanemu politiku S. D., ko je po televiziji prepričljivo govoril o tem, da je med kosovskimi nemiri umrla ena sama oseba. Pozneje se je izkazalo, da je to le del resnice in ta politik je doživel med ljudmi inflacijo svojega ugleda: izgubil je zaupanje. Pa vendar – politiki nimajo kodeksa.

Rekel sem že, da se smatram zgolj za novinarja. Seveda priznam, da sem tudi javni delavec. Vendar ne v nekem posebnem smislu, temveč prav tako, kot so javni delavci komunalci, politiki, znanstveniki, ki objavljajo svoje izsledke, pisatelji, igralci, slikarji in sploh vsakdo, ki kaj pove ali napiše za javnost. Saj končno trdimo, da mora biti sleherno delo javno, celo delo zveznega javnega tožilca in JLA.

Toda kodeks velja samo za javno nastopanje novinarjev. Če zvezni javni tožilec M. B. zatrjuje, da ni naročil pregona, republiški in temeljni tožilec pa ga postavita na – resnico, tožilec ne more odgovarjati po novinarskem kodeksu. Čeprav, to je treba povedati, nekateri zagovarjajo, naj bi kodeks o javnem obveščanju, kakor ga tudi imenujejo, veljal za vse udeležence javne besede. Osebno se mi zdi to pobožna utopija.

Zaradi vsega tega ostajam pri mnenju, da je novinarski kodeks nepotreben in nepomemben. Namesto tega bi morali bolj uveljavljati z odkrito in neovirano svobodno polemiko – etiko poklica, etiko odgovornosti pred javnostjo. Za to niso potrebne neke posebne norme. Zadostujejo osebna poštenost, redna zakonodaja (očiščena politike in ostankov iz Stalinove ustave, npr. čl. 133 in še drugi, podobni) in merila splošne družbene morale.

Družbena morala in z njo zakonodaja, se nenehno spreminjata v skladu z družbenim preporodom. Kar spomnimo se. Še včeraj smo prisegali na marksistično-leninistično-komunistično omejenost novinarjev, danes se tega otepamo in zahtevamo črtanje člena, ki zahteva takšno usmerjenost od vseh novinarjev, tudi tistih, ki mislijo drugače.

Kaj pa jutri? Kaj vse bomo še črtali iz kodeksa in zakonodaje? Zato predlagam, da črtamo cel kodeks. Pred zakonom smo vsaj načelno enaki. Prav gotovo pa pred resnico. Pred zgodovinsko resnico, ki vselej pride na dan.

Moj kodeks zatorej ostaja moja vest, položena na tehtnico skupaj z vestjo drugih. Moja morala, nenehno soočana z moralo vseh. Vse drugo je prazna slama.

Kodeks novinarjev Jugoslavije

(Prvi osnutek)

Ta kodeks zajema etična in poklicna pravila, ki veljajo za novinarje in vse tiste, ki z govorjeno in pisano besedo, fotografijo, karikaturo in filmom ali v kakšni drugi obliki obveščajo javnost.

Novinar je javni delavec, ki opravlja svoje temeljno poklicno dejavnost – obveščanje javnosti. Pri tem se novinar zavzema za:

– splošne človeške vrednote, predvsem mir, demokracijo, človečanske pravice, družbeni napredek, nacionalno svobodo kot tudi za spoštovanje vrednot vsake kulture in za pravico vsakega naroda do svobode in neoviranega razvoja;

– nedotakljivost in celovitost države, enotnost federativne ureditve socialistične Jugoslavije, sistem socialističnega samoupravljanja, načelo enakopravnosti narodov in narodnosti ter miroljubne koeksistence v mednarodnih odnosih.

Kodeks temelji na:

– ustavni pravici javnosti, da je pravočasno, celovito in resnično obveščena o vseh vprašanjih, ki so pomembna za njeno življenje in delo, o dogodkih doma in v svetu ter o drugih vprašanjih, ki so pomembna za družbeno skupnost;

– na zakonskih določbah, ki natančneje urejajo navedeno ustavno pravico;

– na splošno veljavnih etičnih normah obnašanja in skupnega življenja ljudi v razviti demokratični socialistični družbi.

Kodeks nalaga poklicnim novinarjem in vsem drugim, ki sodelujejo pri obveščanju, ki z vestmi, mnenji in poročili, objavljenimi v tisku, prek radia in televizije ali kako drugače obveščajo javnost, da se dosledno ravnajo po njegovih določbah.

SPLOŠNA NAČELA

Sleherno ravnanje, ki komerkoli jemlje pravico do informacije in ovira občane, da v skladu z ustavo izražajo svoja mnenja in stališča v javnih občilih, je v nasprotju s svobodo javnega obveščanja.

Zato se morajo novinarji in vsi udeleženci javnega obveščanja zlasti zavzemati:

– za humane socialistične odnose med ljudmi in za spoštovanje človekove svobode in dostojanstva;

– za uresničevanje ustavne vloge delavskega razreda in vseh delovnih ljudi Jugoslavije ter njihove pravice, da svobodno odločajo o svojem življenju in delu;

– za enotnost in enakopravnost v skupnem življenju narodov in narodnosti Jugoslavije;

– za krepitev jugoslovanskega socialističnega patriotizma, obrambne sposobnosti naše države in za razvoj njenih revolucionarnih pridobitev in tradicij;

– za dosledno miroljubno koeksistenco v mednarodnih odnosih.

PRAVICE, DOLŽNOSTI IN OBVEZNOSTI

– Pri opravljanju svojega dela v tisku, na radiu in televiziji ali drugih občilih se novinar ravna po ustavi SFRJ in zakonu o javnem obveščanju. Za svoje delo

odgovarja kazensko, moralno in politično pred družbo, zakonom in poklicno organizacijo.

– Pri svojem javnem delu izhaja novinar iz družbenih načel, da so v sistemu socialističnega samoupravljanja javna občila svobodna, samostojna in raziskovalna v interesu javnosti dela, socialistične demokracije in družbenega napredka.

– Novinar izraža samostojno mnenje in kritično stališče ter tako aktivno sodeluje pri ustvarjanju javnega mnenja in kolektivnem javnem razsojanju o zadevah, ki se tičejo vseh. Zloraba svobode javne besede je samo tisto, kar je v nasprotju z ustavo SFRJ.

– Novinarjeva pravica, dolžnost in obveznost je, da se bori za svoboden pretok informacij na vsem jugoslovanskem prostoru, za odprtost javnih glasil za mnenje in stališča občanov in institucij sistema, za javnost dela in za širjenje svobode in samostojnosti delovanja javnih občil.

– Novinar se mora – izhajajoč iz marksističnega svetovnega nazora – boriti za razvoj demokratičnih in humanih odnosov v družbi, za uresničevanje ciljev socializma, krepitev bratstva in enotnosti, za socialno pravičnost, enakopravnost narodov in narodnosti, neodvisnost in celovitost Jugoslavije in jugoslovanski socialistični patriotizem.

– Pri poročanju in zlasti komentiranju, v dialogu in polemiki novinar vselej pazi na kulturno raven javne besede. Bori se proti primitivizmu v javnem občevanju, ogiba se arogantnemu in vzvišenemu odnosu do drugih, vulgarnosti, posmehovanju in podcenjevanju, izzivanju in spodbujanju nizkotnih pobud in nagnjenj, spoštuje kulturo in etiko javne besede in upošteva dosežke in progresivne vrednote civilizacije. Novinar v polemiki spoštuje dostojanstvo nasprotnika, vendar tudi javno opozarja in kritizira: Če nasprotna stran ne upošteva teh pravil obnašanja, jo opozori na enake obveznosti v javnem obveščanju.

– Novinar se mora boriti zoper vse ideologije sovraštva, rasne in nacionalne nestrpnosti in delitve ljudi na rasni, nacionalni ali verski podlagi.

– Novinar pazi na to, da je vsaka informacija, ki jo posreduje javnosti, resnična, kar se da popolna in pravočasna, v skladu z zakonskimi obveznostmi vseh občil in javnosti njihovega dela. Iz informacij ne izpušča podatkov in mnenj, s katerimi se ne strinja okolje, v katerem dela, kadar so ti podatki pomembni za to, da bi si lahko javnost ustvarila celovito in objektivno podobo. Če kakšen vir obveščanja neupravičeno odkoni informacijo, se novinar prizadeva, da pride do nje, o tem pa poroča javnosti.

– Ob navajanju tujih mnenj, spoznanj in podatkov mora novinar obvezno citirati avtorja.

– Novinar vselej skuša preveriti točnost podatkov, ki se mu zdijo nezanesljivi, če pa to zaradi časovne stiske ni mogoče, podatke bodisi izpusti ali pa javnost obvesti o svojih dvomih o njih; če je dobil informacijo od odgovorne osebe, organa, organizacije ali skupnosti in ni imel razloga, da bi dvomil o njihovi resničnosti, ga to odvezuje odgovornosti. Vendar novinar v takšnem primeru v interesu objektivnega obveščanja javnosti opozori na netočnosti, če tega niso storili avtorji informacije, kar je po tem kodeksu obojestranska dolžnost (tako avtorja informacije kot tudi novinarja).

– Novinar in novinarske organizacije morajo varovati ugled, dostojanstvo in poštenost svojega poklica, sodelovati in med seboj gojiti kolegialne in tovariške odnose ter poklicno solidarnost.

– Delo novinarja je izpostavljeno kritiki in sodbi javnosti. Novinarji in uredništva morajo skrbno obravnavati predloge, sugestije, pripombe in kritike, ki so nanje naslovljeni.

– Neobjavljanje kritike dela javnih glasil je v nasprotju s tem kodeksom.

– Kodeks novinarjev Jugoslavije ne dovoljuje novinarju, da služi kateremukoli zasebnemu interesu, posamezniku ali skupini, ali da se podredi pritisku, ki je v nasprotju s sprejetimi družbenimi normami.

– Novinarji se morajo postaviti po robu sleherni zlorabi družbenega vpliva na javna občila.

– Novinar z resničnim obveščanjem pomaga delovnim ljudem in občanom, da uveljavljajo svojo ustavno pravico nadzora nad delom institucij sistema in nad nosilci javnih pooblastil.

– Novinar upošteva z zakonom določene vojaške, državne, poslovne in gospodarske tajnosti.

– Novinar se ravna po embargu in drugih dogovorih za objavo informacije. Če so po njegovi sodbi takšne omejitve uporabljene za zapiranje informacij, opozori na to pristojne, in zahteva od njih pojasnilo za javnost.

– Novinarjeva pravica in dolžnost je, da preverja podatke, ki jih dobi pri virih obveščanja, če obstajajo razlogi, da dvomi o njihovi verodostojnosti. Če odkrije, da je vir obveščanja zamolčal, ali javnosti nepopolno predstavil pomembna dejstva, ima novinar pravico to sporočiti javnosti.

– Resnično, objektivno in pravočasno obveščanje je dolžnost novinarja in uredništva, zavzemanje političnih stališč v avtorskih prispevkih pa njuna pravica.

– Novinar upošteva avtorstvo drugih novinarjev in drugih avtorjev prispevkov. Nadalje upošteva načelo, da je nedopustna takšna predelava oziroma skrajšava in spreminjanje njihovih prispevkov, ki pačijo avtorjeve misli in škodujejo resničnosti in popolnosti njihovih informacij. Spremenjeni prispevki se smejo objaviti samo z vednostjo in soglasjem avtorja. Če ni soglasja, ima avtor pravico umakniti svoj prispevek in podpis.

– Prispevek brez avtorjevega imena in prispevek s psevdonimom štejeta kot uredniška. Za njuno objavo so odgovorni glavni urednik, področni urednik in uredniški kolegij javnega glasila.

– Plagiat je nezdružljiv z novinarskim kodeksom.

– Novinar tankočutno varuje človekovo zasebnost, zlasti intimnost pred neupravičenim razgaljanjem v javnosti. Izjemno obziren je pri poročanju o nesrečah, družinskih tragedijah, boleznih in smrti ter pri poročanju s pravosodnega področja. Novinar se skuša, če za javno obveščanje zares ni neizogibno potrebno, izogniti navajanju imen in naslovov, nacionalne pripadnosti in drugih okoliščin, po katerih bi bile prizadete osebe po nepotrebnem identificirane. Novinar se zlasti izogiba temu, da bi objavil obtožbe, katerih namen je izzvati škandal, izsiljevati ali namenoma škodovati ugledu določene osebe.

– Pri poročanju s pravosodnega področja mora novinar dosledno upoštevati zakonske določbe o ugotavljanju krivde in priporočila pristojnih pravosodnih organov. Zlasti mora paziti na to, da so vsi ljudje pred zakonom enaki in da ni nihče kriv, dokler ni pravnomočno obsojen.

– Novinar mora zlasti obzirno poročati o boleznih in še nepreverjenih novih načinih zdravljenja, nadalje o telesno in duševno prizadetih osebah, o seksualnih ekscesih in zablodah, o prostituciji, družinskih dramah in samomorih. Pri posredovanju informacij z medicinskega področja mora upoštevati zahteve in nasvete stroke in njej prepustiti strokovno obdelavo tem s tega področja, namenjenih javnosti. Pri svojem pisanju o boleznih in njihovem zdravljenju se novinar izogiba temu, da bi ustvarjal lažno upanje v ozdravitev hudih bolezni, prav tako pa je kritičen in skrajno previden pri poročanju o različnih »čudodelnih« zdravilih in metodah zdravljenja.

– Otrokom in mladoletnikom namenja novinar posebno pozornost in obzirnost pri poročanju.

– Novinar se ne ukvarja z ekonomsko propagando in ne piše prispevkov po propagandnih naročilih. Pazi na to, da je ekonomska propaganda v javnih občilih vidno ločena od drugih prispevkov.

PRAVICE NOVINARJA PO TEM KODEKSU

– Novinar, ki dela v duhu kodeksa, uživa vso podporo svojega uredništva in svoje poklicne organizacije. To velja zlasti v primerih:
– ko viri informacij – v nasprotju z zakonom – zapirajo informacije in novinar zato ne more normalno opravljati svojih nalog;
– ko mu je kakorkoli onemogočeno, da bi prišel do pravočasne, resnične in popolne informacije;
– če je zaradi spoštovanja zahtev svojega poklica in njegovih etičnih norm izpostavljen pritiskom, grožnjam, žalitvam in drugim neprijetnostim, kadar ne gre za zakonsko določene državne, vojaške ali gospodarske skrivnosti;
– če uredništvo ne more nuditi novinarju tega varstva, se obrne na novinarsko organizacijo, ki mora posredovati. To stori prek svojih organov – častnih razsodišč – in drugih posebej odgovornih za varstvo novinarske etike. Ti organi obravnavajo pritožbo in z njo seznanijo javnost, če je potrebno – in tudi v skladu z zakonom in statutom novinarske organizacije – začno tudi druge postopke.
– Častna razsodišča in drugi organi za varstvo novinarske etike morajo obravnavati in presojati ter začeti ustrezne postopke tudi v primerih, kadar se kolektivno kršijo določbe kodeksa.

KONČNI DOLOČBI

Pravila tega kodeksa veljajo za vse poklicne novinarje in druge udeležence javnega obveščanja.

Sankcije za kršitve so določene v statutu Zveze novinarjev Jugoslavije in statutih novinarskih organizacij v republikah in pokrajinah.

BOGDAN OSOLNIK

Kako povrniti zaupanje v novinarstvo?

Uvodna beseda na posvetovanju ZNJ o kodeksu poklicne etike jugoslovanskih novinarjev v Novem Sadu

1. Vprašanja, ki zadevajo poklicno etiko novinarjev, so večno aktualna tema tudi v življenju drugih narodnih in mednarodnih novinarskih organizacij. Sam razvoj družbenega življenja in sodobne tehnologije komuniciranja omogoča – pa tudi zahteva – dozorevanje in nenehno izpopolnjevanje norm poklicnega ravnanja v novinarstvu in v javni besedi nasploh. Razprava o integriteti in standardih novinarskega poklica je sestavni del boja za demokratizacijo družbenega življenja, pa tudi za priznanje družbenega statusa novinarstva.

Tudi sedaj začeta razprava o nujnosti dopolnjevanja kodeksa profesionalne etike jugoslovanskih novinarjev je širšega družbenega pomena. Trenutek, v katerem je naša družba, zahteva pretehtanje položaja in vloge novinarjev ter načel, po katerih naj se ravnajo pri svojem delu. V razmerah, ko je gospodarska kriza v naši

državi zastavila vprašanje tudi o temeljih političnega sistema in povzročila hudo krizo zaupanja in vrednot, v razmerah, ko vsa družba išče nove ideje in rešitve, je vloga javne besede toliko pomembnejša in odgovornejša. Čeprav je pogosto slišati, da so novinarji prav v teh zapletenih in občutljivih razmerah začeli odkrivati sami sebe in da so že odigrali pomembno vlogo, zlasti pri razkrivanju raznih negativih pojavov in odstranjevanju lažnih avreol, pa se vendar moramo zavedati, da se v javnosti pomanjkanje zaupanja kaže tudi v odnosu do tiska in celotnega sistema javnega obveščanja. To na primer potrjujejo podatki nekaterih raziskav javnega mnenja, ki kažejo, da precej ljudi omenja potrebo, da si pomagajo s tujimi radijskimi ali televizijskimi oddajami ali da kupujejo časopise iz drugih republik, da bi bili bolje in natančneje obveščeni o tem, kaj se dogaja pri nas. Poleg tega je verodostojnost javne besede postala vprašljiva tudi zaradi tako imenovane inflacije besede, kot tudi zaradi dolgoletnih zlorab zaupanja javnosti v mnogih javnih nastopih, pri katerih je bila resnica zaobidena, če ne celo prikrita ali sprevržena. Zato razprava o kodeksu novinarske etike v tem trenutku daje možnost, da se odkrito pogovorimo ne samo o posameznih formulacijah, ki so ponujene v besedilu sprememb, temveč tudi o bistvu problemov, s katerimi se v danih okoliščinah ubadajo novinarji pri svojem delu, saj morajo prav načela poklicne etike pomeniti podporo zavestnemu in odgovornemu opravljanju njihovega družbenega poslanstva. Vloga poklicne etike ni samo v tem, da kaj prepoveduje ali odsvetuje, temveč da tudi spodbuja k naporom in celo k nekaterim odrekanjem ali žrtvam v imenu vrednot in ciljev, ki jih v svoji zavesti prevzemamo za svoje. Zato se z razpravami o kodeksu novinarske etike pravzaprav začenja obravnavanje najbolj občutljivih vprašanj našega novinarstva. Takšne razprave bodo ob sodelovanju široke javnosti pomenile tudi prispevek k vračanju zaupanja javnosti v delo novinarjev in verodostojnost naše javne besede.

2. Danes že na milijone ljudi na svetu na ta ali oni način dela pri komunikacijah. Vendar pa je pri tej dejavnosti posebna vloga namenjena novinarstvu kot poklicu, čigar delo je velikega družbenega pomena.

Ali je novinarstvo poklic ali ni, o tem se je v preteklosti veliko razpravljalo pri nas in po svetu. Danes se splošno mnenje nagiba k temu, da je treba tistim, ki posvetijo svoje življenje novinarstvu, nujno priznati poklicni status z vsemi posledicami, ki izvirajo iz tega. Da bi si novinarstvo zagotovilo priznanje kot resnična profesija – čeprav delo pri komunikacijah omogoča tudi interprofesionalno mobilnost in deprofesionalizacijo – pa mora med drugim oblikovati in varovati svojo poklicno integriteto ter standarde delovanja, pa tudi vsa ta določila verificirati v najširši javnosti.

Med priporočili Unescove mednarodne komisije za raziskovanje informacij, objavljenimi v knjigi Veliko glasov – en svet, je v poglavju, ki nosi naslov: Profesionalna integriteta in standardi, na prvem mestu zapisano:

»39. Pomembnost novinarskega poslanstva v sodobnem svetu zahteva ukrepe, ki bodo okrepili novinarjev status v družbi. Celo danes v mnogih državah ne jemljejo novinarjev kot člane priznanega poklica in torej z njimi temu ustrezno ravnajo. Da bi se takšne razmere spremenile, mora novinarstvo dvigniti svoje norme in kakovost in si povsod zagotoviti priznanje kot resničen poklic.«

Priznavanje statusa poklica ima za novinarstvo različne posledice. Po eni strani to zahteva izpopolnjevanje znanja in drugih kvalifikacij, potrebnih za opravljanje poklicnega novinarskega dela, in morda tudi poseben sistem njihovega preverjanja. To seveda ne bi smelo pomeniti – na kar še posebej opozarjam – uvajanje kakih posebnih dovoljenj ali certifikatov za novinarsko delo. Po drugi strani to priznavanje pomeni tudi večjo avtonomnost poklica in močnejšo vlogo novinarske organizacije ne samo pri oblikovanju norm poklicnega ravnanja, temveč tudi v skrbi za njihovo uresničevanje. Te skrbi ni mogoče omejiti zgolj na sprejemanje

disciplinskih ukrepov, kadar so kršene poklicne norme, temveč bi se morala pokazati tudi v podpori novinarjev, ki neupravičeno ali prav zaradi predanosti ciljem in etičnim normam svojega poklica, prihajajo navzkriž z državnimi ali političnimi centri moči. Nekatere moti, da je poudarjen poklicni status novinarstva, ker mislijo, da je pri tem pozabljena družbena oziroma javna vloga novinarja. Toda sama narava novinarskega dela je takšna, da ta dejavnost ne more biti drugačna kot javna oziroma družbena, vendar je njeno natančnejše specifično določilo poklicno ukvarjanje z novinarstvom. Med novinarji in drugimi javnimi delavci je vendarle pomembna razlika v tem, da novinar svoj obstoj povezuje z novinarskim delom, da mora za to imeti posebno znanje in spretnosti in da se izpostavlja tudi nekaterim poklicnim tveganjem. Novinar bo svojo vlogo javnega delavca najbolje izpolnjeval prav s tem, da bo poklicno delo opravljal vestno in odgovorno, v skladu s pomenom objavljene besede v javnem življenju.

V razpravah o različnih formulacijah o statusu novinarja je pravzaprav bistveno vprašanje, zaradi katerega se lomijo kopja, samostojnost novinarskega dela, zlasti kar zadeva državne in politične strukture. Še iz časov, ko se je na vlogo sredstev javnega obveščanja gledalo kot na transmisijo družbenopolitičnih organizacij, kot na sredstvo njihove agitacije in propagande, se je ohranilo pojmovanje, po katerem se od novinarjev pričakuje angažiranost, ko gre za dnevno politiko, v kateri naj bi imeli vlogo odvetnikov, brez kakršnekoli kritične distance. To pojmovanje je izviralo iz pričakovanj, morda tudi iluzij, da bodo družbenopolitične organizacije zares najbolj avtentične zagovornice interesov javnosti in posredovalke volje javnega mnenja. Toda dejstvo, da so se družbenopolitične organizacije same v veliki meri spremenile v odtujene centre družbene moči in da so se na vseh ravneh – od občine do federacije – dokaj birokratizirale in zaprle v forumsko delo, je vplivalo na to, da se v političnem življenju vse bolj poglablja prepad med deklarirano uradno politiko in državljani in da je čutiti pomanjkanje medsebojne komunikacije in zaupanja. Opozorila na takšne pojave so včasih prihajala tudi iz novinarskih vrst ali iz redkih institucij za raziskovanje javnega mnenja. Vemo, da takšna opozorila niso vedno naletela na razumevanje, temveč so tisti, ki so se čutili prizadete, celo sprejemali razne represivne ukrepe.

Danes je vedno bolj jasno, da naša družba potrebuje svobodno in odgovorno novinarstvo, ki bo pomagalo uveljaviti vse pozitivno in ki bo – brez strahu in pomišljanja – razkrivalo vse, kar je negativno: primere zlorabljanja oblasti, izigravanja javnih interesov, birokratskega vmešavanja v javno življenje, malverzacij družbenega premoženja in druge pojave, ki ogrožajo uspešen razvoj naše skupnosti in zavirajo demokratizacijo javnega življenja. Novinarstvo bo največ koristilo naši politiki, če bo s svojim odgovornim poklicnim delom pomagalo, da bo javnost čim bolje seznanjena z resničnim stanjem stvari v naši družbi in da bo dobila občutek, da ni zgolj predmet manipulacij. Samo tako bo prispevalo tudi k zmanjševanju krize zaupanja, ki bi utegnila imeti za našo družbo katastrofalne posledice, če bi se še poglabljala.

3. Osrednje vprašanje vseh razprav o poklicni etiki je vprašanje svobode in odgovornosti novinarjev.

Zmedo in težave največkrat povzroča nesporazum glede tega, kako zaščititi uveljavljanje svobode pri komuniciranju pred morebitnimi zlorabami, ne da bi to šlo na račun same svobode. To je večna dilema, ki je ni mogoče reševati samo z zakonskimi predpisi, temveč zahteva prav pomoč poklicne etike.

Uveljavljanje načel odgovornosti mnogi omejujejo zgolj na odnos do organov oblasti ali do upravljalskih struktur v samih medijih. Zato naglašanje odgovornosti pogosto enačijo z omejevanjem svobode novinarjev in podrejanjem merilom in interesom teh organov in struktur. Takšno pojmovanje odgovornosti novinarja seveda ni združljivo s sodobnim pojmovanjem vloge svobode informacij v demo-

kratični družbi, ne s priznavanjem poklicnega statusa novinarja, njegove svobode in osebne nedotakljivosti.

Novinar ima pri opravljanju svojega poklica predvsem moralno obveznost, da vestno išče in objavlja resnico. Čeprav utegne biti pojmovanje resnice različno – tu nas ne zanima iskanje filozofskega pojasnila tega pojma – vendarle obstajajo pisana in nepisana pravila, kako do nje priti. V interesu demokratičnega javnega življenja je, da lahko novinar svobodno zbira informacije, išče in razkriva dejstva, analizira pojave in objavlja sodbe in mnenja o vprašanjih, ki so v javnem interesu. Pri tem je odgovoren za to, da to dela vestno, brez predsodkov in brez slabega namena. Tako se potrjuje, da sta svoboda in odgovornost neločljivi. Svoboda brez odgovornosti vodi v zlorabe, a tudi brez svobode ne more biti prave odgovornosti. V samoupravni družbi je najvišje merilo odgovornosti novinarskega dela uveljavljanje pravic državljanov in vse javnosti, da so pravočasno, resnično in popolno obveščeni o vsem, kar potrebujejo za kvalificirano udejstvovanje v javnem življenju.

Sporočanje resnice – tudi, kadar je boleča – se ne more podrejati interesu posameznih družbenih struktur, da bi pred javnostjo prikrili nekatera dejstva ali da bi jih posredovali samo deloma ali celo v sprevrženi obliki.

Eno od bistvenh vprašanj morale je vselej bilo razmerje med cilji in sredstvi. Neredko se je dogajalo, da so v zgodovini človeške družbe z vzvišenimi cilji opravičevali tudi nečastna sredstva, in tako so bila žrtvovana mnoga človeška življenja. Znano je, da je bila tudi v ideologiji socializma neupravičeno zapostavljena vloga morale in da je precej časa prevladovalo njeno utilitaristično pojmovanje, po katerem je veljalo, da je moralno oziroma upravičeno vse, kar rabi interesom socializma. Nesprejemljivost takšnega pojmovanja je potrdila izkušnja, da so se pogosto kot tolmači interesov socializma pojavile sile, pa tudi posamezniki, ki so na ta način opravičevali ne samo svoje posebne interese, temveč tudi teptanje človeških svoboščin, kar je imalo za posameznike, pa tudi za vso družbo, zelo hude posledice.

Med subjekte, ki naj bi nastopali v vlogi čuvarjev novinarske poklicne etike, bi morali vsekakor šteti najprej same novinarje in njihove profesionalne organizacije, ker pa gre za interese širše javnosti, imajo pri tem pomembno vlogo tudi njeni predstavniki. To vlogo naj bi pri nas odigrali založniški in drugi sveti. Prizadevati bi si morali za to, da bi se pri izbiri njihovih članov še bolj upoštevale človeške in družbene kvalitete in da bi se prek načina njihovega dela še bolj pokazalo, da so predstavniki javnosti in da njej odgovarjajo za svoje delo. Celo v nekaterih državah, kjer so podjetja s področja tiska, radia in televizije v zasebni lasti, obstajajo organi z veliko moralno in družbeno avtoriteto, ki skrbijo za spoštovanje pravil ravnanja v novinarstvu, zlasti pa za zaščito pravic človeka in njegovega osebnega življenja.

Uresničevanje načel novinarske etike seveda doživlja svojo prvo preizkušnjo v zavesti vsakega posameznega novinarja, ko se pri svojem delu srečuje z dilemami, ki jih mora reševati sam s svojo vestjo. Če se zavzemamo za svobodo in samostojnost novinarskega poklica, to seveda ne pomeni potegovanja za nekakšno nevtralnost vrednot, ki v praktičnem življenju, še zlasti pri novinarskem delu, ni mogoča. Zato je prav, da osnutek kodeksa opozarja na dolžnost novinarja, da se bojuje tudi za splošno priznane družbene vrednote: za razvoj demokratičnih in humanih odnosov v družbi, za doseganje ciljev socializma, za krepitev bratstva in enotnosti, za socialno pravico, za enakopravnost narodov in narodnosti, neodvisnost in integriteto Jugoslavije, za jugoslovanski socialistični patriotizem.

Za uresničevanje teh vrednot in za opravljanje novinarskega poklica nasploh ni mogoče postavljati kot pogoj marksističen pogled na svet. Takšno določilo v kodeksu ne pomeni merila ravnanja, ki bi ga lahko zanesljivo verificirali v praksi novinarskega dela, saj je znano, da se srečujemo z različnimi tolmačenji in še zlasti aplikacijami marksizma v konkretni dejavnosti. To določilo ne more kot pogoja za

opravljanje novinarskega dela postavljati članstvo v Zvezi komunistov Jugoslavije kot družbenopolitični organizaciji, ki temelji na ideologiji marksizma. V naši državi je z ustavo zagotovljena enakost vseh državljanov, ne glede na narodnostno pripadnost, raso, spol, jezik, veroizpoved, izobrazbo in družbeni položaj. Ustava tudi zagotavlja svobodo mišljenja. Ustavno sodišče Jugoslavije je s svojim sklepom razglasilo za neustavno, da bi kot pogoj za prevzem kakega delovnega mesta ali funkcije v družbi predpisovali moralnopolitično ustreznost, ki je bila v praksi ponavadi enačena s članstvom v ZKJ. Opozarjam, da je tudi s posebno mednarodno konvencijo prepovedano, da bi kot pogoj za prevzem posamezne poklicne dejavnosti postavljali merila ideološke ali strankarske pripadnosti.

4. Pomembno področje poklicne etike, v dosedanjem kodeksu zapostavljeno, je povezano z zaščito človekove osebnosti in zasebnega življenja ljudi. V sodobni tehniki množičnega komuniciranja je mogoče prizadejati človeškemu dostojanstvu, ugledu in časti posameznika nepopravljivo škodo. Z zakonskimi normami, ki prepovedujejo žaljenje časti in ugleda oziroma klevetanje, ta problem ni popolnoma urejen. Pravna sankcija, četudi je komu omogočila zadoščenje pred sodiščem, le težko popravi posledice, ki so nastale s tem, ko je bil nekdo prek množičnih medijev, to je pred najširšo javnostjo, neupravičeno izpostavljen kritiki ali obsodbi oziroma preziru ali posmehovanju.

V osnutku novega kodeksa je tem vprašanjem upravičeno posvečeno več pozornosti kot v prejšnjih. Prav tako so dokaj izčrpno obdelana vprašanja, ki zadevajo odnose v samem poklicu: negovanje kolegialnih odnosov, spoštovanje avtorstva, prepoved plagiata itd.

Morda bi bilo treba bolj jasno opredeliti le stališče, ki govori o odnosu novinarja do ekonomske propagande. Glede tega je bila morda preciznejša formulacija v dosedanjem kodeksu, da je za novinarja nedopustno akvizitersko delo ali ukvarjanje z reklamno-propagandnimi posli, ki bi ogrožali objektivnost njegovega poročanja. Temu bi morali dodati, da je novinarju prepovedano sprejemanje podkupnine ali kakršnihkoli uslug in prednosti, ki bi ga napeljevala k skrivanju ali potvarjanju dejstev, pomembnih za javnost.

5. Na koncu – vendar ne kot zadnje po pomembnosti – bi rad omenil pomen norm v mednarodnem komuniciranju. Ponavadi je kot mednarodno pojmovano komuniciranje med ljudmi, ki jih ločujejo državne meje, ker je v jeziku OZN pojem nacionalnega izenačen s pripadnostjo suvereni državi. V Združenih narodih vse od njihovega obstoja opozarjajo na poseben pomen informacij in komunikacij za mednarodno razumevanje kot pogoja krepitve zaupanja in miru. Posebej bi pri tem rad poudaril pomembnost deklaracije Unesca o temeljnih načelih deleža množičnih medijev pri krepitvi miru, uveljavljanju človekovih pravic in boju proti rasizmu, apartheidu in vojnemu hujskaštvu. Deklaracija, ki je bila sprejeta na 20. generalni konferenci Unesca v Parizu 22. novembra 1978 s soglasjem vseh držav članic, zasluži našo pozornost tudi zaradi tega, ker pomeni prva splošno sprejeta mednarodna pravila ravnanja na področju množičnih komunikacij. Pri njihovem sestavljanju so poleg predstavnikov vlad sodelovali tudi predstavniki mednarodnih novinarskih organizacij ter drugi strokovnjaki s tega področja.

Deklaracija posebej poudarja vlogo, ki jo morajo imeti množični mediji pri krepitvi miru in mednarodnega razumevanja ter pri izkoreninjanju propagande vojn, rasizma in apartheida. Zato morajo biti spoštovane pravice in dostojanstvo vseh narodov in posameznikov, brez razlikovanja po rasi, spolu, jeziku, narodnosti ali filozofskem prepričanju.

Deklaracija v členu III. naglaša:

»Vloga množičnih medijev v preprečevanju osvajalnih vojn, rasizma, apartheida in drugih kršitev človekovih pravic – pojavov, ki izvirajo med drugim iz predsodkov in neznanja – je v tem, da s poročanjem o ciljih, aspiracijah, kultu-

rah in potrebah vseh narodov prispevajo k odpravljanju neznanja in nezaupanja med njimi, tako da prebivalci posameznih dežel bolje razumejo potrebe in želje drugih . . .«

Dokument prav tako govori o tem, da imajo množična občila nalogo »vzgajati mladino v duhu miru, pravičnosti, svobode, vzajemnega spoštovanja in razumevanja, in tako prispevati k napredku na področju človekovih pravic in k uresničevanju enakosti vseh ljudskih bitij in narodov, h gospodarskemu in družbenemu napredku.«

Deklaracija govori tudi o prizadevanjih, da bi v svetu zagotovili večjo enakopravnost pri kroženju informacij, kar je bistvo pojmovanja o novi mednarodni ureditvi pri obveščanju. Posebej opozarja na to, da množični mediji pripomorejo h krepitvi miru in mednarodnega razumevanja, k napredovanju človekovih pravic in k uveljavljanju pravičnejše in enakopravnejše mednarodne gospodarske ureditve.

O vplivu javne besede na mednarodne odnose govorijo tudi drugi dokumenti Združenih narodov – nekateri med njimi imajo značaj obvezujočih mednarodnopravnih sporazumov – ki se zavzemajo za krepitev mednarodnega sporazumevanja, občečlovečanskih vrednot in občutka odgovornosti za usodo življenja na našem planetu.

Prav gotovo bi bilo treba nekatera načela, ki izvirajo iz teh dokumentov in zadevajo področje javne besede oziroma množičnih občil, prevzeti tudi v naš kodeks. Še posebno pomembno pa bi bilo, da bi ta načela uresničevali tudi v praksi komuniciranja znotraj naše večnacionalne družbe. Poklicna etika novinarjev v naši državi bi se morala še posebej izražati v odnosih med narodi in narodnostmi ter med republikami. Novinarstvo bi se moralo predvsem v lastnih vrstah postavljati po robu temu, da bi ga izrabljali za netenje nacionalističnih strasti ali da bi samo prispevalo k neargumentiranemu medsebojnemu obtoževanju, ustvarjanju negativnih stereotipov na temelju nacionalne pripadnosti in k podobnim pojavom, ki so nam vsem znani.

Posebno moramo razvijati etiko civiliziranega dialoga, ki posega po argumentih, ne pa po podtikanjih ali grobih poskusih osebnega diskvalificiranja vsakogar, s komer se ne strinjamo. Naš vstop v 21. stoletje ne zahteva samo sprejemanje ustrezne tehnologije, temveč tudi pomembne spremembe v zavesti ljudi, v smeri prevzemanja občečloveških vrednot in interesov. To še posebej velja za nas, ki uporabljamo javno besedo.

DRAGOSLAV RANČIĆ

Zakaj pripravljamo nov kodeks?

(Uvod v javno razpravo)

Osnutek kodeksa Zveze novinarjev Jugoslavije, ki je pred vami, smo pripravljali sorazmerno dolgo in s precejšnjimi težavami, vendar z enotno željo sestavljalcev iz vseh naših zvez in društev, da bi sodobno jugoslovansko novinarstvo projektirali manj kot transmisijo politike, zlasti dnevne, pa bolj kot dejavnik samostojnejšega delovanja v razvitejši socialistični samoupravni demokraciji, k čemur to društvo nedvomno teži.

Naš dosedanji kodeks, ki vsebuje veliko dobrih rešitev, gledano tudi z vidika

današnjih razmer, je bil vendarle izdelan v času, ko smo z novinarstvom bolj razumeli agitacijsko moč politike in manj svobodo in pravico državljanov do resnične, objektivne in pravočasne informacije. To je prvi razlog za pripravo novega kodeksa.

Drugič, ob naših bolj in bolj živahnih političnih razpravah, ki jih novinarji posredujejo javnosti in v katerih po naravi svojega dela pogosto tudi sami sodelujejo, občutimo potrebo po dopolnitvi, spremembi in racionaliziaciji družbenih pravil, ki opredeljujejo etiko in kulturo javne besede. V Socialistični zvezi so dali pobudo za izdelavo splošnega etičnega kodeksa javne besede. Verjetno bo to delo dolgotrajno. Naš osnutek novega novinarskega kodeksa izhaja iz domneve, da novinarji – katerih delo je obveščati javnost, komunicirati z njo in vplivati na oblikovanje javnega mnenja – čutijo obveznost, da prevzamejo del odgovornosti za etiko in kulturo javne besede. Morda smo s to obveznostjo prevzeli nase večjo odgovornost, kot pa so naše moči. Toda mi smo prvi, ki se jih to tiče, saj je naše delo javno, vsaka naša napisana ali spregovorjena beseda je tudi javna. Potemtakem smo tudi odgovorni za etiko in kulturo javne besede.

Tretja pobuda, spričo katere smo se lotili tega tako zahtevnega in občutljivega posla, kot je izdelava novega novinarskega kodeksa, je vse večja profesionalizacija novinarske stroke. Res da nismo profesija v polnem smislu, v kakršnem so to zdravniki, inženirji ali pravniki, vendar smo že zdavnaj nehali biti strokovni in tehnični instrumenti agitacije in propagande. Smo namreč, kot je pred kratkim dejal Slaven Letica, nekakšen pol-poklic, vendar je že tisto »pol« dovolj, da se vprašamo, kaj smo. Zavedamo se, da je naša družbena in politična vloga specifična in nedvomno pomembna, pa najsi smo novinarji takšni ali drugačni. Če nismo samo transmisija politike, potem se neizogibno zastavlja vprašanje definiranja oziroma redefiniranja našega družbenega statusa. Kodeks naj bi nam določil ta družbeni status, seveda ne samo na podlagi naših hotenj in želja, marveč tudi po sodbah drugih družbenih dejavnikov.

Osnutek novega kodeksa – kakor ste lahko razbrali iz priloženega besedila – ne opredeljuje novinarja več kot »družbenopolitičnega delavca«, marveč kot »javnega delavca, čigar osnovna poklicna dejavnost je obveščati javnost«. S tem nismo hoteli reči, da je politika eno in novinarstvo nekaj povsem drugega. Vsi se dobro zavedamo, da je novinarstvo del politike, celo kadar si samo novinarstvo dela utvare, da to ni. Toda družbenopolitični delavec je pri nas najpogosteje sinonim za politika. Mi to nismo. Opravljamo sicer družbeno ali družbenopolitično delo, vendar smo predvsem novinarji, profesionalci, ki razlagamo ali populariziramo politiko, ki pa tej isti politiki tudi ugovarjamo zaradi njenih družbenih učinkov, zaradi česar se ne morejo z njo istovetiti.

Dvoje mnenj govori v prid tej tezi.

»Zakaj je pomembno razločevanje?« – je vprašal eden izmed naših kolegov (Mirko Galić) med dosedanjimi razpravami. – Zato, ker so novinarju kot družbenopolitičnemu delavcu nalagali odgovornosti in obveznosti pravega družbenopolitičnega delavca, priznavali pa so mu le pravice – novinarja. Novinar ne sme in ne more zahtevati drugih pravic kot pravice, da svobodno, neovirano piše o tistem, kar vidi, kar ve. Iz te in takšne pravice izhaja tudi njegova odgovornost, da je resnicoljuben, objektiven, da nič ne zamolči pa tudi ne dodaja.

Pa si poglejmo še drugo mnenje, izraženo v vprašanju: kako da imata različna poklica, politika in novinar, skupni predznak? Nek naš kolega (Jug Grizelj) meni, da se je to zgodilo zato, ker je »šla politiki v nos temeljna narava novinarskega poklica, zaradi česar ga je stlačila v misti koš s seboj, da bi bil tudi ta poklic, novinarski, bolj zavezan politiki kot pa resnici.«

Vsi vemo, da obstajata resnica in politična resnica, ta druga pogosto bolj kot preludij v odkrivanju popolne resnice. Zahtevnost našega dela je v tem, da smo družbi dolžni odkrivati popolne resnice (oz. da k temu težimo).

Po takšnih mnenjih iz uvodnih razprav se je ravnala komisija, ki je pripravila

osnutek novega kodeksa, zaradi česar je tudi prišlo do te nove definicije novinarja kot javnega in ne nujno tudi kot družbenopolitičnega delavca. Seveda je lahko novinar tudi družbenopolitični delavec, vendar predvsem takrat, ko se ob opravljanju svoje poklicne dejavnosti ukvarja tudi s politiko v funkciji izvoljenega člana kakšnega političnega telesa.

Opozoriti moram na to, da javnost ni povsod odobravala te nove definicije in ji pritrjevala, čeprav smo bili v komisiji prepričani, da odseva razpoloženje velike večine novinarjev.

Nekateri npr. menijo – to pa boste razbrali iz povzetka razprave z dne 7. marca 1988 v sekretariatu zvezne konference Socialistične zveze za obveščanje in javno mnenje – »da je odvzemanje družbenopolitične funkcije novinarju del prizadevanj, da se izključi ideologija iz družbenega delovanja, ali pa zahteve po enakopravnosti vseh ideologij«.

Drugi menijo, da bi poimenovanje – javni ali družbenopolitični delavec – lahko sploh izpustili, če bi bilo iz določb kodeksa jasno razvidno, da je novinar delavec na zelo pomembnem področju družbenega življenja, menimo pa, da se to prav gotovo jasno vidi.

Mimo tega želim pritegniti vašo pozornost k nekaterim bistvenim določbam osnutka kodeksa, ki smo jih v komisiji opredelili kot novosti in za katere sodimo, da bi bile lahko pomembne za dolgoročno veljavo tega dokumenta – če ga bo seveda javnost sprejela in če bo tudi kasneje osvojen.

Glede na to, da smo strokovna in ne politična organizacija, smo menili, da se moramo ravnati predvsem po ustavi SFRJ in sedanji zakonodaji, ki ureja delo občil in javno besedo sploh.

Zato se pomudimo pri prvih treh odstavkih iz poglavja, ki govori o pravicah, dolžnostih in obveznostih novinarja – predvsem z vidika ustave in zakonov, torej s stališča pravne države.

V prvem odstavku je rečeno, da se novinar pri opravljanju svojega dela ravna po ustavi in določbah zakona o javnem obveščanju in da za svoje delo »civilno, moralno in politično odgovarja pred družbo, zakonom in poklicno organizacijo«. Ker omenja stari kodeks »moralno-politično odgovornost« – kar je bolj podobno idejni in partijski, kakor pa poklicni kategoriji – in ker smo izhajali iz podmene, da novinar ni nujno družbenopolitični, marveč pretežno javni delavec, smo bili v dvomih, kako naj opredelimo novinarsko odgovornost. Zato smo sklenili, da ta ni samo politična, marveč občutno širša – civilna in moralna, v skladu z družbenimi konvencijami v pravni državi, čeprav je povsem gotovo, da novinar odgovarja za svoje delo tudi pred politično javnostjo in pred lastno vestjo.

Drugi odstavek iz istega poglavja, v katerem je rečeno, da novinar pri svojem javnem delu »izhaja iz družbenih načel, da so v sistemu socialističnega samoupravljanja sredstva javnega obveščanja svobodna, samostojna in raziskovalna«, je dobil navdih, kot ste lahko opazili, v programu ZKJ. Praksa nam je ponudila dovolj dokazov, da verjamemo, da raziskovanje resda ni problem, da pa je samostojnost, ne oziraje se na številne lepe besede iz političnih razglasov, v praksi relativna in da je odvisna od demokracije družbe v celoti. To seveda ne spravlja v dvom našega prepričanja, da smo tisto, o čemer se govori – da smo pomemben dejavnik v demokratizaciji družbe, zaradi česar moramo tudi vztrajati pri samostojnosti. Pri kakšni samostojnosti? Seveda nismo neodvisni od družbe in sistema, v katerem živimo, nismo pa tudi zunaj družbe in nad njo; zavedamo se tega, da se razvijata tako družba kot sistem in da je v naravi našega dela, da to izražamo in da to posredujemo javnosti.

Pri nas nimamo natančne in jasne definicije svobode tiska, čeprav vemo, da se s stopnjo svobode tiska meri stopnja demokracije družbe in sistema. V političnem življenju se slišijo od časa do časa opozorila o zlorabi svobode javne besede. Nismo si mogli zastaviti tako ambiciozne naloge, da bi definirali svobodo tiska, saj je to naloga vse naše družbe. Zato smo se v tretjem razdelku istega poglavja o pravicah,

dolžnostih in obveznostih novinarja – v katerem je rečeno, da sodeluje pripadnik našega poklica »z izražanjem samostojnega mnenja in kritičnega stališča aktivno pri ustvarjanju javnega mnenja in kolektivnem javnem razsojanju o zadevah, ki se tičejo vseh« – zatekli nekako k dodatnemu, ločenemu odstavku, k metodi inverzije. Nismo torej definirali svobode tiska, smo pa sodili, da izhaja zahteva po večji svobodi tiska iz duha programa ZKJ in nalog časa, v katerem živimo, in tako smo dejali, da je »zloraba svobode javne besede samo tisto, kar je v nasprotju z ustavo SFRJ«. Pred očmi smo imeli pravico do izražanja drugačnega mnenja, kot je ustaljeno ali prevladujoče, oziroma do svobode tudi za tiste, ki mislijo drugače – seveda v okvirih ustavnih določb pravne države.

Ne glede na dosežke našega tiska pa si ne smemo delati utvar, da delamo velike zgodovinske korake. Toda po vsem sodeč, tudi po našem razpoloženju, smo za odpravo statusa quo. V osnutku kodeksa smo zapisali, da morajo novinarji nasprotovati podrejanju kakršnemukoli zasebnemu interesu, posamezniku ali skupini, kot tudi, da novinar z »resničnim obveščanjem« pomaga delovnim ljudem in občanom, da uresničujejo svojo ustavno pravico nadzorstva nad delom institucij, sistema in nosilcev javnih pooblastil«. Seveda se zavedamo, da se te določbe ne tičejo samo novinarstva, marveč tudi demokratizacije družbe v celoti, ki ji novinarstvo prispeva svoj delež.

Opozoriti želim še na neko novo opredelitev, katere uresničitev v praksi ni odvisna toliko od vse družbe, kolikor predvsem od novinarjev samih.

V tej opredelitvi pravimo, da je »resnično, objektivno in pravočasno obveščanje dolžnost novinarja in uredništva, izražanje političnih stališč v avtorskih tekstih pa njuna pravica«.

Kaj to pomeni?

Želeli smo povedati, da bi morali dobiti objektivno informacijo iz svojega in drugega okolja vsi, in da je dolžnost novinarjev, da jo posredujejo javnosti, pa najsi je uredništvu in centrom politične moči, s katerimi je bolj ali manj povezano – to všeč ali ne. Pravica uredništva pa je, da svoje politično stališče o takšni informaciji posreduje javnosti, vendar šele potem, ko je tej isti javnosti objektivno in resnično predočilo dejstva.

Ni potrebno, da bi tu govoril o nujnosti svobodnega pretoka informacij na enotnem jugoslovanskem prostoru. Osnutek kodeksa je v zvezi s tem, vsaj tako upam, dovolj jasen. Želim pa opozoriti na nekaj drugega, prav tako pomembnega. Nepopolna ali zavestno popačena informacija je pogosto isto kot dezinformacija. Ker govorimo tu o poklicnih in etičnih normah, ki naj urejajo naše delo in javno vedenje, postavljam vprašanje: mar ni prikrivanje informacije ali zavestna predstavitev polinformacije – potemtakem pogosto zavestna predstavitev dezinformacije – tudi nemoralno početje in verjetno kaznivo dejanje po določbah kodeksa o etiki javne besede, naše ali katerekoli druge? Upam, da se bomo tu pogovorili tudi o tem.

V osnutku kodeksa smo nadalje poudarili, da je delo novinarja izpostavljeno kritiki in sodbi javnosti in da »morajo novinarji in uredništva z dolžno pozornostjo obravnavati predloge, sugestije, pripombe in kritike, ki jih dobivajo«. Prepričani smo, da smo dovolj strogo in dovolj kritično naravnani tudi do možnih poklicnih zlorab tiska. Osnutek novega kodeksa zaostruje to vrsto odgovornosti ali pa jo ohranja vsaj na isti ravni, kot prejšnji kodeksi. Če je razlika, v čem je potem?

Verjetno v tem, da določbe novega kodeksa zajemajo tudi to, da je lastno poklicno odgovornost, pa naj je ta še tako velika in družbeno pomembna, lažje prevzeti, če je ta samo lastna odgovornost, s pravico do delovne napake – ne pa tudi tuja, preseljena iz centrov politične moči in naprtena novinarjem in uredništvom.

Naj omenim še vtis o splošnem vzdušju, v katerem poteka razprava. Ko smo se začeli ukvarjati z novim kodeksom, kaže, da smo se lotili tudi neke vrste pionirskega dela, ki naj bi ga šele uradno priznali – če pomislimo, da stopamo z zbirko

poklicnih in etičnih pravil v javnost, ko sta vsa naša ustavna zgradba in zakonodaja, ki ureja odgovornost za javno besedo, izpostavljena širokemu javnemu preizkušanju. Pogosto smo, ko smo citirali mnenja tudi drugih in bolj pristojnih, kot smo mi, seznanjali javnost s tem, da je naša zakonodaja, zlasti tista, ki opredeljuje družbene konvencije javnega nastopanja in javne besede, v marsičem zastarela, obremenjena z mnogimi nasprotji in protislovnimi normami, omejujoča, včasih pa tudi po nepotrebnem ideološko ekskluzivna ali celo represivna (tu mislim med drugim zlasti na 133. člen kazenskega zakona o verbalnem deliktu). Marsikaj v tej zakonodaji naj bi – sodeč po številnih javnih zahtevah – šele doživelo spremembe.

Po drugi strani so številni naši politični razglasi zelo svobodoumni – vendar ne tudi nujno skladni z zakoni.

Ko smo pripravljali osnutek kodeksa, smo se znašli v tem razkoraku, na meji med političnimi slogani s pomembnimi svobodoljubnimi sporočili, ki jih je mogoče v praksi samovoljno, voluntaristično razlagati in uporabljati, ter strogimi normativnimi akti. Odločili smo se za dosledno upoštevanje ustave in zakonov, takšnih, kakršne imamo, saj je mogoče le v institucionaliziranih okvirjih pravne države določiti samostojnost in svobodo tiska, ki ju razglaša politika. Seveda vemo, da je samostojno delovanje tiska prvi pogoj za njegov ugled v javnosti in da že s tem najbolj koristi politiki. Toda naš kodeks časti in dela, naša samostojnost in pravica do negovanja dostojanstva poklica – celotno zbirko poklicnih in etičnih pravil pripravljamo med drugim prav zato – se lahko najbolje izrazijo skozi tisto, kar nam zakon omogoča v svojih določbah in uporabi. Zato bi bilo logično pričakovati, da bomo kot novinarji aktivneje sodelovali tudi v razpravah o spremembah in pripravljanju takšnih zakonov, saj naš kodeks, čeprav bi bil celo najboljša projekcija naših želja in razpoloženja, ne more uživati družbeno priznane veljave brez jasnih zakonskih opredelitev in podpore družbe.

Na koncu še nekaj o pripombah, ki smo jih dali v komisiji sami, ko smo končali osnutek kodeksa. Na skupščini novinarjev v Ljubljani, kjer smo sklenili pospešiti izdelavo tega teksta, so nam kolegi naročili: »Napravite nekaj tako jasnega in natančnega, kot je deset božjih zapovedi!« Želeli smo to storiti, vendar smo doumeli, da v Mojzesovih časih niso poznali dolžine vseh jugoslovanskih zakonov, resolucij in razglasov. Tudi mi smo se neizogibno ujeli v to posebnost našega političnega življenja. Po eni strani zaradi samih zakonov, po drugi strani pa zaradi želje in potrebe, da ohranimo vse tisto, kar je v starem kodeksu dobro – vsaj se zgodovina zagotovo niti to pot ne začenja z nami – hkrati pa da zavzamemo do njega časovno in vsebinsko distanco.

Upamo, da bo javna in docela demokratična razprava o osnutku kodeksa pomagala, da nekatere formulacije ali nepotrebno ponavljanje strnemo ali celo izrežemo, da bi, ko bomo odpravili vse dileme (med katerimi so tudi nekatere politične), skrčili besedilo na polovico sedanje dolžine – da bi bilo vsem razumljivo in da bi lahko vsako določbo v praksi enostavno uporabljali – brez tveganja, da bi jo bilo mogoče razlagati dvoumno.

To bi nam med drugim pomagalo, da bi nekatere incidenčne situacije v tisku in s tiskom, kakršnih je v zadnjem času več in več, lažje spoznali in reševali. Zdaj se pogosto mešajo poklicne in politične ali celo lažno politične in politikantske ocene o takšnih situacijah. V prihodnje bi bil lahko kriterij preprostejši. Če je novinar ravnal v skladu s kodeksom, bi za njim solidarno stala tudi njegova strokovna organizacija. Če pa je kršil kodeks, bi ga morala ta njegova strokovna organizacija samostojno, zaradi varovanja časti poklica in brez zunanjih političnih zahtev poklicati na odgovornost.

Sleherna kritika, pripomba ali sugestija bi nam zelo pomagala pri tem, da besedilo izboljšamo, da bo jasnejše, krajše in trajnejše, razen tega bi bilo tako besedilo – glede na namero Socialistične zveze, da začne javno razpravo o odgovornosti za javno besedo nasploh – naš skromen prispevek k skupnemu oblikovanju etike in kulture govora ter javnega komuniciranja.

SLAVA PARTLIČ

Komu služi kodeks novinarske etike?

Zdi se mi, da moramo v razpravi o osnutku novega kodeksa etike jugoslovanskih novinarjev odgovoriti najprej na vprašanje – kaj pravzaprav hočemo: kodeks etike ali kodeks ideologije. Ko bomo odgovorili na to vprašanje, bodo izginile dileme, ali je novinar javni ali družbenopolitični delavec, je odgovoren javnosti ali predstavnikom oblasti, kakšen mora biti njegov svetovni nazor ipd.

Veljavni kodeks je še vedno zlepljenka moralnih vrednot in ideoloških dogem oziroma zapovedi za opravljanje novinarskega poklica. In morda ni naključje, da je v naslovu tega akta etika izpuščena. V uvodnem delu je tako zapisano, da novinarji opredeljujemo svoje moralne in poklicne norme izhajajoč iz Ustave SFRJ, Programa ZKJ in drugih temeljnih dokumentov ZKJ in SZDL Jugoslavije itn. Tako izhodišče se mi zdi napačno. Mislim namreč, da je pravi vir naših moralnih in poklicnih norm »služenje« človekovi pravici do objektivnega obveščanja in obveščenosti o družbeni stvarnosti. Te pravice pa človeku ni podelila ne naša ustava, ne program ZKJ, ne drugi politični dokumenti. Ta pravica preprosto je, obstaja, ne glede na to, ali je v določenem družbenopolitičnem prostoru zaščitena in priznana ali kršena in teptana. Skupaj z drugimi temeljnimi človekovimi pravicami je tudi ta pravica dediščina dolgega civilizacijskega procesa. Naša družba je humana, naša partija pa avantgardna ravno v tem, da je v svojih temeljnih dokumentih človeku to pravico, kakor tudi vse druge temeljne človekove pravice, javno priznala, vsaj deklarativno. Ni pa mu jih dodelila, ni njihov vir.

Iz zgodovine filozofije vemo, da si o izvoru ljudske morale, s tem pa tudi prava, etike, temeljnih človekovih pravic torej že starogrški filozofi im modreci niso bili edini. Po enih je morala – človekova sposobnost razločevanja med dobrim in zlim – božji dar. In edino pri dodeljevanju te vrline – za razliko od vseh drugih – je Zevs izrecno vztrajal, da jo dobi vsak človek enako. Drugi, zlasti sofisti, pa so trdili, da so si moralo in s tem etiko in pravo preprosto izmislili nemočni, šibki ljudje, in to zato, da bi s tem omejili oblast močnih. Slednji se torej svobodno odločajo o tem, ali bodo te omejitve lastne moči spoštovali ali ne. Podoba današnjega sveta, teptanje temeljnih človekovih pravic, in nenazadnje družbena in moralna kriza pri nas, mi pravijo, da so bili sofisti očitno bliže resnici. Žal. A kaj, ko drugega orožja zoper tiranijo močnih kot je morala, etika in pravo, šibki ljudje tudi danes nimajo.

Slovenski pisatelj, dramatik in publicist Miloš Mikeln je ob neki priložnosti zapisal, da ga naše (jugoslovansko) novinarstvo spominja na rast japonskega okrasnega drevja, ki mu vrtnarji – izhajajoč iz svojega pogleda na estetiko – ne dajo svobodno rasti v višino. Od neprestanega rezanja so veje tega drevja bolno skrotovičene, a se vendar obračajo za soncem. Všeč mi je ta literarna prispodoba, ker mislim, da v sebi nosi velik del resnice o nas – jugoslovanskih novinarjih, o težavah naše poklicne in etične rasti.

Ne delam si sicer utvar – tudi jugoslovansko novinarstvo je, kot vsa druga, vzklilo iz polja ideologije in politike. Zato, da bi razglašalo njeno resnico o družbeni stvarnosti, opravljalo ideološko-propagandni posel. Preobrazba novinarstva iz ideološko-politične propagandne dejavnosti v avtonomno poklicno dejavnost, imenovano objektivno obveščanje in raziskovalno novinarstvo, nikjer v svetu in tudi pri nas ni končana. In bojim se, da tudi ne bo – vse dotlej, dokler bodo obstajale različne ideologije in politike. Njihova temeljna značilnost je namreč prav ta, da priznavajo le tiste resnice o družbeni stvarnosti, ki jih same razglašajo. Nestrpne pa so do vseh drugih resnic, ki njihovim političnim in ideološkim ciljem ne služijo.

Če vprašamo preproste ljudi, kakšen naj bo novinar, kako naj dela, da ga bodo

spoštovali, praviloma rečejo: »Novinar naj bo pošten in naj piše resnico.« Toda kaj je resnica? Filozofi in znanstveniki nas uče, da je resnica sila skrivnostna in nečimerna gospa, ki ima več obrazov. Bolj ko nam uspe osvetliti enega med njimi, več teme pade na vse ostale. Pisati celo resnico, opisati vse črte njenih številnih obrazov, je torej nikoli dosežen etični ideal. A s to omejitvijo pri odkrivanju resnice so se vsi, ki jo želijo spoznati, že zdavnaj sprijaznili. To pravzaprav ni več poglavitna stiska iskalcev resnice. Ta tiči drugje. Lepo jo je označil Bertold Brecht, ko je zapisal: »Zdi se, da je samo po sebi umevno, da mora tisti, ki piše, pisati resnico, da je ne prikriva ali zamolči in da ne napiše nič neresničnega. Ne sme se klanjati močnim, ne varati šibkih. Zelo težko je ne klanjati se močnim in zelo koristno je varati šibke.« Zgodovina jugoslovanskega novinarstva – pa tudi sedanjost – zgovorno pripovedujeta o tem, kako je novinarjem težko ne klanjati se močnim in kako zlahka varajo šibke. Te prakse klanjanja močnim in varanja šibkih še tako popoln kodeks poklicne etike seveda ne more preprečiti. Lahko je le opora za rast pokončnega, profesionalnega novinarstva v objektivno in celovito obveščanje. In lahko je tudi izziv za večjo poklicno, cehovsko solidarnost v primerih, ko se bodo »vrtnarji« v imenu ideološke čistosti odločili za »rezanje« – za njihov okus predolgih – svežih nastavkov poklicne »avtonomnosti« v posameznih uredništvih. Ta solidarnost je bila v Sloveniji in Jugoslaviji – spomnimo se žalostnih usod vzponov in padcev Teleksa, Pavlihe, Danasa, Borbe, Nina ipd. – doslej neznatna.

Zavzemam se torej za kodeks etike, ne za kodeks ideologije jugoslovanskega novinarstva. Že brez tega ima namreč vladajoča ideologija in politika dovolj moči in sredstev, da v procesu obveščanja svoje dogme vnovči za moralne vrednote, sliko družbene stvarnosti pa upodobi v skladu s svojo predstavo o njej.

MANCA KOŠIR

Postavke novinarskega diskurza

Tako na ljubljanskem kot na novosadskem posvetu so bile poleg besed etika in morala, največkrat izrečene besede: resnica, resničnost in objektivnost. Ker se te besede v množičnokomunikacijskem prostoru velikokrat izgovarjajo in zapisujejo, tematizirajo pa redkokdaj, za konec bloka o etiki javne besede ponatiskujemo še odlomek iz knjige Mance Košir Nastavki za teorijo novinarskih vrst, ki je marca izšla pri Državni založbi Slovenije. Knjiga, tako pri nas kot v svetu ena redkih s teoretsko tematiko novinarskih vrst, se začenja prav z razmišljanjem o resničnosti in resnici.

Diskurz, tudi novinarski, »stoji v odnosu do sveta in konkretizira določen projekt obstanka v svetu«.[1] Kot govor, ki se dogaja v določenem času in prostoru, prepleta določene mehanizme, od jezikovnih do ideoloških, o katerih bomo na kratko spregovorili v tem poglavju. To bomo storili tako, da bomo očrtovali osnovne postavke, po katerih in v katerih se novinarski diskurz realizira.

Resničnost in resnica

Novinarski diskurz je vpet v resničnost na dvojen način. Najprej kot njen *del*[2] v ontološkem smislu – da obstaja, da *je* v resničnosti. Godi se v množičnih občilih, ki (so)omogočajo javno komuniciranje. Množično-komunikacijski sistemi nikjer niso *avtonomni*, temveč so povsod podsistemi *dominantnih sfer: politične in ekonomske*. To dejstvo najusodneje vpliva na drugi način vpetosti novinarskega diskurza, na njegovo referenco, odnos do stvarnosti.

O tem odnosu velja spregovoriti že na začetku naše študije in tako »zgrabiti (novinarsko) stvar pri korenu«, kot bi rekel Marx, namreč pri njenem mitu o »objektivnem (s)poročanju«. Ta je zapisan v vseh kodeksih novinarske etike sveta in razglašan za »uredniško politiko« slehernega množičnega občila. Je postavka, brez katere kot da novinarskega diskurza ni.

Kaj je objektivnost novinarskega sporočanja? »Dejstvo«, da je njegov produkt (novinarska sporočila) »ogledalo, ki reflektira obstoječo stvarnost«, nekakšna statična stvar, ki pasivno odseva realnost? Po mnenju pristašev te »teorije« je za zgodovino dovolj, da zbere medijska ogledala, in lahko bo povedala, kakšna je bila družba, ki so jo preslikala. Kajti samo to se je (resnično) zgodilo, o čemer so pisali časopisi, je poročal radio in kar je posnela televizija.

»Buth the product of the media are news, not truths.«[3] Medijske novice, oblikovane v različnih novinarskih žanrih, potemtakem niso preslikava stvarnosti, ampak so sporočila o njenih različnih *podobah*, ali, kot bi rekel Walter Lippman,

[1] Miščević, 1981, s. 84.

[2] O tem glej na primer Bennett, 1982, s. 291–292.

[3] »Toda produkti medijev so novice, ne resnice.« O'Brien, McComb, 1986, s. 2.

»poročilo o določenem pogledu, ki se je vsilil.«[4] Ta »pogled« pa je *interpretacija* stvarnosti, ki je povzročila, da smo

a) o določenem dogodku, pojavu poročali oziroma nismo, in

b) da smo o tem dogodku, pojavu poročali to, kar smo, in tako, kot smo.

Pomembnim ugotovitvam o procesu interpretacije sveta lahko sledimo pri sociologih in psihologih simboličnega interakcionizma, ki so vzpostavili interpretativno paradigmo, pri lingvistih in filozofih, ki se ukvarjajo s fenomenom jezika. Ti pravijo, kot J. Habermas v študiji Saznanja i interes:

»Naj bo določen jezikovni izraz še tako vezan na določeno situacijo in naj še tako zmore prikazati tisto, kar je zanjo specifično, med njim in tistim, kar je intendirano na osnovi individualnih življenjskih odnosov, vselej ostane kak prepad, ki ga mora vselej premostiti *interpretacija* (podčrtala M. K.).«[5]

Za predmet naše raziskave je pomembno vprašanje, kdo je interpret v novinarskem diskurzu. Na to bomo skušali odgovoriti prek obdelave dimenzij »objektivnosti« novinarskega (s)poročanja:

1. izbora (selekcije) sporočane stvarnosti
2. odnosa novinarskega sporočila do stvarnosti
3. jezikovne predstavitve sporočila.

Ad 1. Ta dimenzija, na katero na tem mestu samo opozarjamo, saj je v kontekstu nastavkov za teorijo novinarskih vrst ne moremo preučevati, je po našem mnenju najpomembnejša. Pri razpravah o novinarski »objektivnosti« je redko obravnavana, ker sta v središču pozornosti drugi dve dimenziji. A je (kljub temu) bistvena za redukcijo stvarnosti v množičnih občilih; strinjamo se s Splichalom, da bi »njeno moč s stališča pojavne kompleksnosti sveta označili za uničujočo«.[6] M. Steffens je v svoji raziskavi Das Geschäft mit der Nachricht ugotovil, da z »več kot 99 odstotki dogodkov po vsem svetu bralci niso nikoli seznanjeni, ker z njimi ni seznanjen niti tisk. Več kot 99 odstotkov novic, ki končno dospejo do tiska, pa nikoli ne doseže bralca, ker so izločene kot nepomembne, preveč fragmentarne, polemične ali – po vladajočih idejah – nemoralne.«[7] Interpreti sveta so po tej dimenziji viri informacij, novinarji, tiskovne agencije (s centralnimi in regionalnimi sedeži), uredniki rubrik, glavni in odgovorni urednik množičnih občil. A ne kot lebdeči abstraktumi, temveč kot (samo)reflektirajoči subjekti že posredovane, strukturirane stvarnosti. Ta »zunanjost« pa »ni ‚ploščat', objektivni sistem, marveč označevalna struktura v strogem smislu: artikulacija, zgrajena okoli luknje, diferencialna mreža, ki se vrti v krogu, ki zaman skuša doseči samo sebe, svoj lastni rob (‚čisti' označevalec, ‚čisto' razliko).«[8] »Filtri«, »gate-keepers« zatorej dogodkov iz stvarnosti ne selekcionirajo neposredno po tem, kako ti dogodki delujejo nanje, temveč se ravnajo po *pomenih*, oblikovanih v družbenopolitičnih interpretacijah, ki so tem dogodkom podeljeni. Ti pomeni so dinamične spremenljivke, odvisne od mnogih časovno-prostorskih kontekstov in »družbenih perspektiv« (K. Mannheim). Isti dogodek ima v teh relacijah različne pomene, na enake dogodke se lahko že v kratkem času v isti družbi gleda drugače.[9] In kot pravi

[4] MacQuail, 1983, s. 138.

[5] Habermas, 1975, s. 209.

[6] Splichal, 1984, s. 118.

[7] Prav tam.

[8] Žižek, 1980, s. 56.

[9] Razviden primer je na primer poročanje o Ščukovih in Siratkovih priznanjih na Slovenskem. Ta podeljuje 21. aprila 1986 v Ljubljani ustanovljena neodvisna skupina občanov, imenovana Odbor za podelitev Ščukovih in Siratkovih priznanj, za kakovostne, kritične in pogumne publicistične dosežke, ki prispevajo k demokratizaciji... in oblikovanju aktivne javnosti, s čimer širijo meje svobode javnega dialoga, in za besede, ki težijo k nasprotnemu. Ko se je skupina občanov ustanovila, o tem ni poročalo nobeno množično občilo. Vabilo na podelitev priznanj je objavil leta 1986 samo Radio Študent, ki je z Mladino tudi sporočil o namenu podelitve. Same podelitve naj novinarji po »nasvetih«, izrečenih v nekaterih najvišjih političnih instancah, ne bi spremljali. Nekateri so jo kljub (in ravno zato tudi) temu. V Dnevniku, Večeru in Danasu je bil po tem dogodku objavljen komentar, češ, kdo so ti, ki dajejo taka priznanja in kaj hočejo. Komentarji so

G. H. Mead, »Šele s percepcijo teh pomenov dobimo interpretacijo lastnih in tujih dejanj in glede na to interpretacijo oziroma definicijo tudi delujemo.«[10] Za novinarsko delovanje je najpomembnejša *ideološka interpretacija* – kot interpretacija vladajočih ideologov in tistih, ki jim ti omogočajo pa tudi onemogočajo[11] delovanje. V obeh primerih je ideološki diskurz dominantna govorica.

Ad 2. Glavna teža obravnavane novinarske »objektivnosti« je na obravnavi odnosa novinarskega sporočila do stvarnosti. Se pravi na preučevanju razmerja med resničnostjo in tem, *kaj* se je in kaj se ni za objavo o izbranem delu resnično povedalo. V tej točki je treba analizirati zahtevo po »celoviti in objektivni informaciji«. Ni naključje, da je ta zapisana v kodeksih novinarske etike, saj gre v tem primeru tudi za *moralno* vprašanje. Bo novinar pošten in bo sporočil to in toliko, kolikor o določeni zadevi ve, ali bo raje ravnal v skladu s pravšnostjo (Althusserjev justesse: pravšno je to, kar je pripravno in pravšno v razredni borbi) določenega »trenutka«? Novinar je pred nenehno *izbiro*: bo pošteno poročal ali bo oportunist?[12] Zaradi takega »napetega« položaja bi mu Sokrat upravičeno rekel Pan aipolôs – Pan, kozji pastir, Hermesov sin z dvojno naravo.[13] Katero polovico svoje »narave« bo novinar razvil – to je vprašanje, ki presega okvire te razprave.

Koliko od (iz)vedenega bo novinar sporočil, je potemtakem eno vprašanje. Drugo vprašanje je, v kolikšni meri bo tisto, kar bo povedal, v skladu z dejanskostjo. »Resnica (Wahrheit) kot etična resnicoljubnost in resnica kot skladnost sodb z resničnostjo nimata druga z drugo opraviti več kot (po stari filozofski šali) konkretno s konkavnim.«[14] Kajti kot pravi Biti (1986, s. 385), »resnice se ne da niti prikazati niti pokazati ... Ona je nekaj, kar vedno stoji zunaj ...« Zato predlagamo, da se beseda *resnica*, čeprav zapisana na vseh novinarskih zastavah (»vesten poročevalec«, kot je zahteval legendarni John Reed, »hoče povedati resnico«), iz teorije novinarskega diskurza umakne. Zato, ker je vprašanje o resnici filozofsko vprašanje, in zato, ker se strinjamo s sklepno ugotovitvijo Tineta Hribarja v študiji Resnica o resnici: »Resnica o resnici je ta, da ni resnice o resnici in zato z resnico ne razpolaga nihče.«[15] Zamenja naj jo *resnicoljubnost* kot moralno načelo in pa *točnost, pravilnost* kot metodološka prvina. Novinar naj zapisuje točne podatke, dejstva, ki jih lahko tisti, ki to želi, verificira neodvisno od sporočevalca. Novinar naj zapiše konstantiv »Sneg je bel«, takrat in samo takrat, kot bi rekel Tarski, kadar je »sneg res bel«.

Manfred Heun je v članku Subjektivität der Öffentlich-rechtlichen Nachrichten, v katerem obravnava dimenzije »objektivnih« vesti, kot se kažejo v radijskih zakonih, označeval le-te kot liberalno koncepcijo, ki zavaja in slepi. Dimenzije »objektivnosti« vesti so po njegovem le »posebne forme subjektivnosti v produkciji vesti«, zato z besedami Helge Dierichs predlaga, naj se temu tudi reče tako in da je čas, da se začnemo »učiti družiti se s subjektivnostjo medijev.«[16] V tem se

izzveneli kot obsodba odbora in podelitve. Slabo leto za tem so v Delu in Dnevniku že objavili obvestilo o razpisu za zbiranje kandidatov, na kar pred letom niti misliti ni bilo. Sprememba dogodka? Ne, pač pa politične klime v Sloveniji.

[10] Povzeto po Ule, 1986, s. 35.

[11] Tudi junaki Florestanove pesmi iz Beethovnovega Fidelia »Wahrheit wag't ich kühn zu sagen, und die Ketten sind mein Lohn« so realnost, nastala zaradi javnega sporočanja, o kateri se lahko poroča ali pa ne.

[12] Bilo bi koristno analizirati poročanje o pripravah in izidu referenduma o ljubljanskem samoprispevku v množičnih občilih konec leta 1986. Moja hitra analiza je pokazala, da so osrednji mediji ubrali drugo možnost in bili tako propagandisti politične akcije. »Alternativni« mediji (Mladina, Radio Študent) so prav zaradi tega, ker je v množični komunikaciji cirkulirala enostranska informacija, ubrali drugo pot – a so se v bistvu znašli na istem: tudi oni so poročali enostransko, le da z druge strani. Ne eni ne drugi niso ravnali v skladu z novinarsko etiko.

[13] »Sokrates: Potemtakem na bi bil po pravici tisti, ki vse (»pân«) obvešča in venomer razgibava (»aeipolôn«) »Pan aipolôs« (Pan, kozji pastir), Hemesov sin z dvojno naravo, zgoraj gladek, spodaj pa grob in kozlu podoben« (Platon, 1980, s. 49).

[14] Kerber, Schnieder, 1984, s. 647.

[15] Hribar, 1981, s. 165.

[16] V Stessner, 1975, s. 79.

z avtorjem strinjamo, ne moremo pa se z njegovo kritiko »objektivnosti« kot *nevtralnosti* sporočevalcev. V od nas komunikacijsko demokratičnejši Zahodni Nemčiji je morda res potrebno preseči zahtevo po nevtralnosti, ki se kaže v tem, »da se o kontroverznih vprašanji kontroverzno poroča (...), da oba (vsi) v konfliktu udeleženi partnerji, pridejo do besede...«[17] V naših množično komunikacijskih razmerah ta zahteva ni upravičena.[18] V naših množičnih občilih praviloma v konfliktu udeleženi ne pridejo do besede in njihova beseda, če že pridejo, ni enakopravna. Zato menim, da moramo v Jugoslaviji šele doseči pogoje za funkcioniranje novinarske nevtralnosti in jo bomo morda *potem* lahko označevali za preseženo »liberalno koncepcijo«. Že zdaj pa velja opozoriti, da tudi nevtralnosti v absolutnem smislu ni in da je lahko nevtralnost enak ideologem kot objektivnost. Kajti o čemerkoli že govorimo, »je to, o čemer govorimo, vselej že posredovano z mestom, od koder govorimo.«[19]

Ad 3. Najmanj polemično je obravnavanje tretje dimenzije »objektivnosti« – ubesedenja poročane dejanskosti. Gre za izbor jezikovnih sredstev, za stil sporočila, ki, kadar je »objektivno« upovedano, ne sme biti emocionalen. Izjava mora biti povedana stvarno, brez slehernega *vrednostnega* opredeljevanja prek besed, graditve stavka in zgradbe poročil. »Objektivnost« kot stilistična zahteva terja odsotnost mnenj in čustev v izbiri jezikovnih sredstev. Zato naj bo konsekventno uporabljena tretja oseba, uporabljene besede naj bodo stilno nevtralne.

Ker bo stilistična »objektivnost« ena od komponent oblikovanja oziroma prepoznavanja novinarskih vrst, velja že na tem mestu poudariti, da je govor o avtorjevi odsotnosti iz teksta, mišljen le v tem smislu: da ga ni *eksplicite* z izražanjem sodb in vrednostnim ocenjevanjem ter prek izbire stilsko zaznamovanih besed. Avtor je drugače s svojim mnenjem prisoten tudi v najbolj šablonizirani in avtomatizirani obliki novinarskega diskurza, kot je vest. Lacanov šaljivi domislek »imam tri brate: Pavla, Ernesta in mene« je na tem mestu več kot to. Novinar je angažiran v *vsaki* (in z vsako) izjavi: o čem bo poročal in zakaj revno o tem, kolikšen del spoznane resničnosti bo posredoval in zakaj prav to, v kakšnem žanru bo upovedal dogodek in kakšna jezikovna sredstva bo izbral – je stvar njegove *vrednostne* odločitve. Ta odločitev pa ni nujno, da se kaže v izrekanju izrečenega – to izrekanje se lahko *dela*, da je neangažirano, distancirano. In prav to delanje, to igranje objektivnosti, je v konvenciji uveljavljeno kot funkcija določenih novinarskih žanrov. Zato je lahko njihov propagandni, ideološki učinek presenetljiv. Ker ljudje verjamejo igri, ki so si jo sami izmislili, in pravilom, za katera so se *dogovorili*, kot verjamejo naravnim zakonom, od nekdaj danim in veljavnim v vseh situacijah, verjamejo stvarni, »objektivni« govorici novičarskih sporočil. »In ravno zato, ker se (ideologemi) popolnoma raztopijo v stvarno-nevtralni govorici faktov, je njihovo ideološko delovanje tako prodorno, da se skozi vrata pričakovanja objektivnosti polno vtisne v zavest sprejemnikov.«[20] Prisotnost interpreta je neizbežna, ker interpretacije, kar je vsak diskurz, brez interpreta ni.

Sklenimo razmišljanje o prvi postavki novinarskega diskurza – resničnosti in resnici z mnogokrat citirano ugotovitvijo G. Gerbnerja, da »v bistvu ni neideološkega, apolitičnega, nepristranskega sistema zbiranja in sporočanja novic«,[21] tega osnovnega gradiva, iz katerega se delajo občila množičnega komuniciranja. Ravno zato, ker *ni* objektivnega sporočanja, je bila postavljena *norma* objektivnosti kot *ideala*, h kateremu stremimo, a se mu nikoli ne približamo. Ker *ideal* ni isto kot *stvarnost*, kar bi rada ideologija prikrila, smo se ukvarjali z razkrivanjem omenjenega razmerja, dali objektivnost v narekovaj in opustili kategorijo resnice.

---

[17] Cit. delo, s. 73.

[18] Na to lahko dobro pokaže že predlagana analiza poročanja o ljubljanskem samoprispevku. Kljub temu, da se zanj ni izrekla niti tretjina volivcev, je npr. Dnevnikova anketa, ki je zajela 64 anketiranih občanov, skoraj 100-odstotno (samo štirje anketirani niso bili eksplicite ZA, od tega le dva PROTI) izzvenela za uvedbo novega samoprispevka.

[19] Žižek, 1980, s. 55.

[20] Schumann H., Ideologische Probleme der Nachrichtensprache, v Strassner, 1975, s. 132.

[21] Citirano po Splichal, 1984, s. 117.

UVODNA NOTICA

UDK 342.4(497.1) »1988«

Ob letošnjem tednu Univerze E. Kardelja v Ljubljani je Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo organizirala 19. aprila posebno okroglo mizo o ustavnih spremembah. Izbrana tema, družbeni trenutek, ki ga označujejo številne odprte možnosti in skepse glede izhoda razprave, udeležba predstavnikov različnih disciplin, ki so že doslej prispevali k temu, da se je ustavna razprava prebila v najširše družbene prostore, ... vse to je dobilo posebne spodbude za resen razmislek v prostorih Univerze, v njeni veliki zborni dvorani. Vabilo je usmerilo strokovna razmišljanja h konceptualnim vprašanjem razvoja slovenske družbe in njene ustavne uveljavitve v federalnih okvirih. Po zamisli prof. dr. Zdenka Roterja se je pogovor osredotočil na naslednja vprašanja:

– Ali gre v sedanjih pripravah ustavne preureditve zares za kakovostno drugačen položaj v primerjavi s preteklimi ustavnimi razpravami?

– Katere temeljne zamisli o ustavni ureditvi države lahko, v množtvu različnih stališč in pogledov, identificiramo kot temeljna?

– Ali je mogoče za sedanjo ustavno ureditev določiti kot prevladujočo temeljno oznako realsocialistični koncept, za katerega naj bi bili demokracija ter državljanska in človečanska pravica antisistemski sestavini in zato nesprejemljivi tudi za ustavna dopolnila?

– Če realsocialistični projekt zares prevladuje v sedanji Ustavi in zato nujno pelje v družbeno krizo – sistemsko entropijo, ali in v kolikšni meri ustavna dopolnila sploh zmorejo preseči koncept zaprtega sistemskega modela?

– Je mogoče pritrditi mnenju, da naša družba v sedanjem trenutku stoji pred alternativo: ali preiti na model naravnega sistema, katerega disfunkcionalnost korigiramo a posteriori z različnimi ukrepi, ali pa nadaljevati s sedanjim realsocialističnim konceptom in iskati rešitve v njegovem okviru?

– Kaj pomenijo v okviru razrešitve gornjih dilem predložena ustavna dopolnila?

– In končno: ali so univerzitetni delavci dovolj zainteresirani in motivirani za sodelovanje pri koncipiranju novih odločitev za prihodnjo ustavno ureditev?

V razpravi so sodelovali: dr. Zdenko Roter in dr. Anton Bebler, redna profesorja FSPN, dr. Alenka Šelih, prorektorica za študijske zadeve Univerze E. Kardelja v Ljubljani, dr. Boštjan Markič, izredni profesor FSPN, kjer so zaposleni tudi vsi drugi udeleženci razprave: mag. Drago Zajc, strokovni svetnik, dr. Janez Jerovšek, redni profesor, dr. Dimitrij Rupel, izredni profesor, dr. Peter Klinar, redni profesor, dr. Andrej Kirn, redni profesor, dr. Maca Jogan, redni profesor in dr. Ernest Petrič, redni profesor in sedanji dekan fakultete.

ZDENKO ROTER

JUGOSLOVANSKA RAZLIČICA REALSOCIALISTIČNEGA DRUŽBENEGA NAČRTA?

Morebiti so med nami tudi dvomi o tem, kakšen smisel ima tak pogovor glede na to, da se med seboj poznamo in drug o drugem vemo, kaj misli. Vsak od nas se je že udeleževal različnih shodov, zborovanj, razprav ali delovnih skupin, v okviru katerih je bil pogovor tudi o tem, o čemer govorimo danes, se pravi o ustavi. Morebiti ima kdo tudi občutek naveličanosti s tem v zvezi. Mislim, da bi bilo potrebno morebitno naveličanost in občutek ob njej odpraviti, kajti kakorkoli potek razprav o ustavni ureditvi v Jugoslaviji že nekaj časa traja in je tudi zelo živahen, so odprte še vse poti glede zaključka te razprave. Možni so najrazličnejši izhodi iz položaja, v katerem se nahajamo.

Naš današnji namen naj bi bil, da pluralizem pobud in mnenj, ki s tem v zvezi obstajata tudi na naši fakulteti, poskušamo strniti v sintezo in predstaviti gledanje institucije, to je fakultete, na položaj povezan z ustavno ureditvijo in z morebitnimi ustavnimi spremembami, kakršnekoli že bodo. Hkrati bi dosegli zelo veliko, če bi s to našo okroglo mizo spodbudili tudi univerzo kot osrednjo znanstveno, kulturno in pedagoško ustanovo Slovencev k temu, da bi se tudi kot ustanova javno opredelila do položaja, v katerem se nahaja ta trenutek naša družba, in tudi glede optimalnega izhoda iz tega položaja. Če se opredeljujejo različne stanovske skupine, posamezniki, revije itn., se zdi, da bi tako pogumno, kot je to storil rektor univerze dr. Peklenik včeraj, ko je izrekel svojo oceno o srednjem usmerjenem izobraževanju v povezavi s sintagmo kulturna revolucija, tudi univerza izostrila svoje gledanje na ustavno ureditev danes in tudi morebitno prihodnjo ureditev jasno in glasno.

Da živimo v eksistencialni krizi, mislim na našo družbo in državo, najbrže ne kaže govoriti. Če bi to krizo na kratko označil, bi rekel, da je troje stvari temeljnih. Prvič, da to, kar pri nas je in poteka, pomeni bistveno zaostajanje za civilizacijskimi značilnostmi časa, v katerem živi ostali svet. To zaostajanje je vedno večje. Drugič, značilnost stanja je, da ni resnega projekta za preseganje razmer, v katerih živimo. In končno, med ljudmi obstaja velika stopnja kritičnosti do teh razmer, pa vendarle v nasprotju s položajem, v kakršnem smo bili poprej, ta kritičnost ni vedno združena z apatijo, pač pa, vsaj kar zdeva slovenske razmere, če sodimo po podatkih raziskav slovenskega javnega mnenja, je ta kritičnost povezana tudi s pripravljenostjo ljudi, da se angažirajo za spremembo razmer, v kakršnih živimo. Vendarle ne po poteh in na način, kot je bilo to doslej uradno svetovano, določeno ali celo zaukazano. Ta okoliščina še dodatno terja temeljni premislek o ureditvi, v kateri živimo, pa tudi o ustavni ureditvi, kakršna danes velja.

Osebno soglašam s tistim delom uvoda v predlog ustavnih sprememb, ki so ga napisali srbski književniki, filozofi in sociologi, v katerem je rečeno, da je pred Jugoslavijo usodna dilema, ki so jo opredelili takole: ali se bomo prepustili neustavljivemu nazadovanju ali pa zbrali vse umske, moralne, duhovne in kulturne sile naše družbe za radikalne spremembe družbenega reda in stanja. Mislim, da ta diagnoza stanja povsem ustreza razmeram, kakršne so, in da pred to dilemo smo.

Kot ste videli iz vabila in vprašanj, kakršna sem poljubno oblikoval, naj bi današnji pogovor manj potekal o tehniških, pravniških vprašanjih, takih ali drugačnih formulacijah predloženih dopolnil ali sedanje ustavne ureditve, marveč bolj o tem, kaj sedanja ustavna ureditev pomeni s stališča delovanja družbe kot sistema. V tem kontekstu zaslužijo največ pozornosti tiste dosedanje analize in načini obravnave, ki so se pojavili v zvezi z ustavnimi dopolnili in ustvnim stanjem, pri katerih se izhaja iz domneve, da imamo tudi pri nas opraviti z nekakšno balkansko-bizantinsko različico realsocialističnga družbenega projekta in razmer, katere-

ga normativni izraz je na določen način tudi tako imenovana brionska ustava iz leta 1974. Po mojem to pomeni predvsem naslednje. Prvič, obstoj natančno določenega projekta socialistične družbe, ki je bil oblikovan arbitrarno, z vnaprej določenimi, nedotakljivimi cilji, pa tudi z vnaprej določenimi mehanizmi in sredstvi za doseganje teh ciljev. Hkrati je bil ta projekt opredeljen kot najboljši, edino smiseln, ne le za Jugoslavijo, marveč celo za vse človeštvo. Drugič, uresničevanje tako oblikovanega projekta lahko vodi in si ga zamisli le ena sama vodilna in usmerjevalna sila, ki poleg tega poseduje vso vednost, ne le o ciljih, marveč tudi, do podrobnosti, o vseh sredstvih in mehanizmih za doseganje teh ciljev, in je na določen način, kot vsevedna, popolnoma nedotakljiva. Tretjič, vse spremembe so bile in so še vedno zamišljene tako, kot da jih je treba izvajati od zgoraj navzdol. Pripuščanje pobud od spodaj je, kolikor je dopuščeno, funkcionalno omejeno in v najboljšem primeru na ravni evidentiranja, ne pa kandidiranja. Dejanska demokracija je v tako zaprtem sistemu na določen način objektivno protisistemska sestavina. Samo s tem lahko razlagamo in razumemo stališča nekaterih, tudi v zadnjem času, ki predloge za slovenski referendum v zvezi z ustavnimi spremembami ocenjujejo kot nedemokratične, nesmiselne ali pa vsaj kot manj demokratične, kot je sicer zamišljen postopek za spremembo ustave. Morebiti je na določen način res, da pobuda za refedrendum paradigmatično prebija konstrukcijo družbene zamisli iz leta 1974.

Četrtič je treba v zvezi s tem opozoriti na koncept tako imenovanega socialističnega blagovnega gospodarstva, ki zdaj deluje kot dogovorna ekonomija, ki je pokazala ves svoj obraz v stanju, v katerem živimo.

Peto, kar štejem v balkansko-bizantinsko različico realnega socializma, je apodiktična obramba nedotakljivosti državne oziroma družbene lastnine – kot ji pravijo – kot edine legitimne oblike lastnine oziroma celo nelastnine.

Šestič, glede na dejanski pregled se zdi, da je tako imenovana samouprava v polnem pomenu te besede, v smislu neodvisnega in avtonomnega delovanja družbenih subjektov, v tem kontekstu izrazito protisistemska, oziroma je dopustna le, kot nekateri pravijo temu, če izvira iz pooblastil normativnega sistema.

Sedmo, kar naj omenim, je obsedenost od razrednega bodisi v odnosu do nacionalnega bodisi v smislu raziskovanja tako imenovanega razrednega boja bodisi v smislu iskanja razrednih sovražnikov, vključno s kontrarevolucijo.

Osmo, na kar kaže opozoriti, je definitivno funkcionirajoča in do kraja izvedena hierarhičnost sistema.

In deveto, o čemer naj spregovorim nekoliko več, je nekakšna religizacija, sakralizacija sistema, ki vključuje uvajanje nekakšne nove socialistične obrednosti. Ta izhaja iz koncepta pravičnosti, pravičnega socialnoekonomskega reda, absolutno pravičnega družbenopolitičnega sistema. Vrednote tega tako nedotakljivega sistema so na določen način svete. Na določen način pomeni to novo vrsto teodiceje. Vse to ima svoje neizmerljive posledice. Družbeni dokumenti, na primer ustava 74, zakon o združenem delu, funkcionirajo kot nekakšne svete knjige. Voditelji so pravičniki s preroškimi lastnostmi; tudi njihovi grobovi, če so umrli, so na določen način sveti kraji. Dominira ortodoksija in nasproti njej se pojavlja herezija, pojavljajo se ekskomunikacije, grehi, grešnost, grešniki in vse, kar spremlja ta zelo znani teološki koncept. Vse to pomeni, da so razmere v tem smislu na ravni, kot to rad reče dr. Hribar, predcivilne družbe. Vendar pa je vse to, kar sem našteval, edini možni način eksistiranja tako zamišljenega družbenega projekta. Brez tega ta projekt pade.

To bi bilo nekaj elementov, ki upravičujejo postavitev hipoteze o specifični različici realsocialističnega družbenega projekta pri nas, tako kot funkcionira. Iz teh razlogov sem se odločil, da na ravni hipotez zastavim vprašanja, kakšna so v vabilu. To je moje pojasnilo k vprašanjem in hkrati tudi moja opredelitev s tem v zvezi. Zdaj pa vse sodelujoče vabim k pogovoru za okroglo mizo, ki bi ga želeli objaviti tudi v Teoriji in praksi, da bi na ta način tudi oživili svoječasno zelo

uspešno prakso te revije iz 70. let, ko je prirejala okrogle mize, zlasti o političnem sistemu, takrat brez dlake na jeziku.

ANTON BEBLER

Zastavil bi vprašanje: v čem se bo današnja razprava razlikovala od tisoč drugih razprav, ki so potekale v naši republiki doslej – razen dejstva, da naj bi bila ta okrogla miza kasneje objavljena v reviji Teorija in praksa. Všeč mi je to, da lista povabljenih presega okvir FSPN; če pa jo že presega, se sprašujem, zakaj ni med nami še drugih družboslovcev, ki bi lahko prispevali tehtne misli k multidisciplinarni oz. interdisciplinarni razpravi o problemih naše ustave, politične ureditve in ustavnih sprememb. S tem ne izražam dvoma v kvalificiranost vseh tistih, ki smo tukaj. Verjetno pa bi še več kvalificiranih z različnih področij lahko še bolj poudarilo tisto, kar je doslej v številnih razpravah o ustavnih spremembah manjkalo: to je celovit pristop k celotni problematiki. Večina razprav je potekala v stanovskih društvih, strokovno gledano ozko usmerjenih, bodisi z vidika ekonomije, pravnih ved, socioloških ved – premalo pa je bilo prepletanja in medsebojnega oplojevanja pogledov različnih družboslovnih strok. Mnenja sem, da bi bila FSPN prava ustanova, ki bi lahko v tem pogledu znotraj celotne univerze spodbudila razpravo na interdisciplinarni družboslovni način. Tako kot je to zdaj zastavljeno in kot so si jo zamislili uvodničarji – tega celovitega pristopa ne vidim.

ZDENKO ROTER

Upam, da bodo med potekom razprave ti tvoji dvomi razveljavljeni.

ALENKA ŠELIH

Oglašam se glede poziva uvodničarja, da naj bi se tudi univerza kot institucija izrekla o ustavnih spremembah. Mnenja sem, da je to utemeljena pripomba in da bo univerza to morala storiti. Vodstvo univerze je o tem že razmišljalo. Želeli smo povzeti razprave o ustavnih spremembah, ki so tekle in še tečejo po vseh fakultetah in izoblikovati splošno stališče, ki bi ga predložili odboru za vzgojno in izobraževalno delo in za znanstveno-raziskovalno delo ter univerzitetnemu svetu, ki bi to sprejel kot svoje stališče. S tem bi vsaj do neke mere ustregli celovitosti pristopa, ki ga je predlagal kolega Bebler. Univerza naj bi se torej vključila potem, ko bi vse fakultete opravile to delo. V tem pogledu je prispevek vaše fakultete dragocen; prosila bi, da bi vse, kar bo tu rečeno, poslali na rektorat.

BOŠTJAN MARKIČ

KRIZA IN USTAVNE SPREMEMBE

Uvodoma bi želel opozoriti na nekatere značilnosti našega političnega sistema in to z vidika programskosti na eni strani ter z vidika realnosti na drugi strani. V drugem delu svoje razprave pa bi z zornega kota sedanjega stanja našega politič-

nega sistema skušal pokazati na nekatere značilnosti, ki jih ponujajo ustavna dopolnila.

Če bi retrospektivno pogledali na razvoj političnega sistema, potem bi lahko ugotovili, da se je razvijal in uveljavljal kot sistem stalnih in relativno zelo pogostih ustavnih sprememb. Temeljni ton tem spremembam je dajala Zveza komunistov. Mislim, da je danes položaj v zvezi z ustavnimi spremembami vendar nekoliko drugačen. Rekel bi, da se v veliki meri poslavljamo od stare sintagme, »da delovni ljudje manifestativno sprejemajo ustavne spremembe«, ker očitno danes že nastajajo nove interakcije med angažirano javnostjo na eni ter skupščino, ustavnimi komisijami, različnimi odbori in podobnimi organi, skratka »politiko« na drugi strani. Po mojem vnaša vse to v ustavno razpravo novo kakovost, ki kaže na oblikovanje raznovrstnih sestavin političnega pluralizma.

Kar se sprememb ustave v preteklosti tiče, bi lahko rekel, da smo v veliki meri pretiravali glede podrobnega normativnega urejanja življenja jugoslovanske družbe in da smo obolevali od tistega, kar bi lahko poimenoval *normativni optimizem.* Normativni optimizem je bil vsekakor ena izmed pomembnih značilnosti našega preteklega in tudi še sedanjega obdobja, preko vseh razumnih meja je narastla »proizvodnja« ne le državnega, ampak tudi samoupravnega prava. Pogostokrat smo se skrivali za fasadami norm in tudi za številnimi *institucionalnimi fikcijami.* Problem političnega sistema pa se je posebej izostril sedaj, v obdobju krize, na kar je v svojih uvodnih izvajanjih opozoril tudi Z. Roter. Kar se mene tiče, bi zavzel stališče, da je krizo možno situirati tudi v politični sistem, ki je vsaj do neke mere dopuščal in vzpodbujal *institucionalno hipertrofijo.* Pretirana institucionalizacija sistema je vodila tudi do velike segmentacije jugoslovanske družbe, prihajala je v nasprotje z družbenogospodarskimi temelji in v nemajhni meri je »žrla« svojo lastno družbenogospodarsko substanco. Skratka, ocenjujem, da tudi normativizem povzroča neučinkovitost sistema. Vse to je ustvarilo ugodne razmere za zunajsistemsko, za neformalno delovanje, za družbenopolitično manipulacijo in za zunajsistemsko intervencijo. Izhajal bi tedaj iz domneve, da je tudi politični sistem – vsaj v nekaterih izsekih – via facti obnavljal družbene konflikte. Ko govorim o teh vprašanjih, pa ne mislim, da bi bil izhod iz krize v *globalni družbeni rekonceptualizaciji.* Mislim, da bi morali iskati izhod v takšni zamisli samoupravljanja, ki bi potrjevala uvedbo tržnih mehanizmov v gospodarstvu, resnično demokratizacijo v političnem življenju na vseh področjih naše družbene organiziranosti, z demokratizacijo v zvezi komunistov, s pluralistično socialistično zvezo in tudi z izdatno soudeležbo družbenih gibanj, brez katerih si demokratično razgibane in dinamične slovenske družbe ni več mogoče zamišljati.

Mislim, da je kriza v veliki meri pokazala na *destrukcijo, dezintegracijo* v sistemu. Po drugi strani pa bi presojal, da prav dvojnostna narava naše gospodarske, politične in moralne krize v veliki meri tudi nudi priložnost za *organsko konstrukcijo, samoupravno integracijo* in *samoupravno organizacijo.*

Če govorimo o političnem sistemu, je vsekakor legitimno vprašanje, ali ni prevelik razkorak na eni strani med dinamiko in tempom različnih družbenih zamisli, družbenopolitičnih in družbenoekonomskih projekcij na eni strani in med tempom ter dinamiko *uresničevanja* številnih zamisli in različnih družbenih projekcij tudi pripeljal do krize tako družbenoekonomskega kot tudi družbenopolitičnega sistema? Soočili smo se s stanjem, za katerega je bila značilna mamutska normativistika, uresničevanje sistema pa je zaostalo. V tej zvezi bi bila moja presoja, da model očitno nikoli ne »anticipira« vseh dejavnikov, objektivnih in subjektivnih, ki opredeljujejo resničnost. Ta teza vsebuje nadaljnjo domnevo, da torej ne more biti resničnost »kriva« za odstopanje od sistema, ampak zanesljivo, vsaj v nekaterih svojih preveč normiranih izsekih, tudi sam politični sistem. Očitno je, da smo bili družba velikih ideoloških aspiracij. Tudi sam politični sistem je bil izredno ambiciozno, aspirativno, lahko bi rekel, v neki inačici »strebarsko« postavljen. Tudi megalomansko, kar je očitno slonelo na nekaterih mesijanskih prvinah vodenja družbe.

Mislim, da lahko tudi skozi to optiko ocenjujemo posamezne rešitve v političnem sistemu. Moja teza bi torej bila: ne nekakšna popolna anatema programskosti, ampak zavzemanje za takšne ustavne rešitve, ki bi bile v skladu s pričakovano dinamiko razvoja jugoslovanske družbe in ki bi tudi uravnovešale družbene možnosti in potrebe.

Vprašamo se lahko, ali spreminjanje ustav dejansko poteka vzporedno s procesom prenove v zvezi komunistov? Po moji sodbi bi bilo edino prav, če bi šlo za dva vzporedna procesa. Nujno je, da se zveza komunistov osvobodi funkcije političnega arbitra, da se v svojih opredelitvah ne naslanja na subjektivizem in voluntarizem. Gre tedaj za odstranjevanje obstoječega političnega monopola in za nujnost razsrediščenja realne politične moči in v tem smislu za možnost delovanja zveze komunistov kot dejavnika vzpodbujanja samoupravnega gibanja, ne pa kot organizacije, ki bi samo slonela na svojih prejšnjih, zgodovinskih lovorikah. Torej: zveza komunistov kot organizacija, ki bi se dnevno potrjevala v zahtevni in preverljivi družbeni praksi. Izjemnega pomena je torej, da spreminjanje ustave in proces spreminjanja zveze komunistov, ki sem ga na kratko označil, potekata kot dva dopolnjujoča se procesa.

Pri nas je bilo – kot smo že omenili – v preteklosti v političnem sistemu več programskosti kot dejanskosti, pa vendar v sedanjem času ustavnih reform ne bi kazalo zaiti v drugo skrajnost, v drug politični pol, v sama omejevanja. Narobe bi bilo, vsaj po moji sodbi, če bi se zapredli v neke vrste pasivizirajoči »kvazirealizem«. S tega zornega kota se mi zdi prav, če podčrtam, da politika ni le akcija, ampak tudi projekcija, ki nedvomno zavzema tudi odnos do prihodnosti. In v jugoslovanski družbi – tudi v zvezi z ustavnimi spremembami – še kako gre za odnos do prihodnosti.

Če iz teh zornih kotov, ki sem jih skušal na kratko prikazati, preidem na posamezne izseke političnega sistema, bom na kratko komentiral nekatere nove ponujene ustavne rešitve, ki se tičejo posameznih razsežnosti delegatskega sistema in volilnega procesa in sistema. Ugotavljam, da se ni uveljavila *neposrednost utrjevanja interesov* v delegatskem sistemu. Dejansko je bil delegatski sistem v izkustveni praksi daleč od kakšne »interesne neposrednosti«. Zato seveda ni nikakršno naključje, da rastejo pobude za zagotavljanje človekove neposredne, *»fizične neposrednosti«*. Izhod je po mojem mnenju v tem, da nobene institucije v političnem sistemu ne absolutiziramo, ampak je tembolj nujno, da vse politične institucije gojimo v demokratičnem in alternativnem ozračju in z modrostjo v politiki. Kolikor manj bo politični sistem obremenjen z institucionalnimi slabostmi, ki onemogočajo učinkovitost, bolj bo privlačen za ljudi. S tega vidika se mi zdi, da je bil tudi v preteklosti delegatski sistem postavljen preveč maksimalistično – integralistično in da ni upošteval v zadostni meri civilizacijskih pridobitev meščanske demokracije. S tem mislim zlasti na vprašanje *političnih* referendumov in širokega sklopa političnih pravic in svoboščin. Tudi delegatsko odločanje je bilo vse preveč zapleteno, tako da je bilo težko izluščiti racionalno jedro, ki naj bi bilo podlaga za odločitve. Številne medsebojne zveze v delegatskem sistemu niso bile racionalne; prihajalo je do potrebnih pa tudi do številnih nepotrebnih interakcij med pogosto nasajanimi subjekti delegatskega sistema. Tudi zato ocenjujem, da je eno izmed ključnih vprašanj političnega sistema ob sedanjih ustavnih spremembah, da identificiramo temeljne točke normativnih blokad v delegatskem sistemu, ki preprečujejo uspešno delovanje političnega sistema in v njegovem okviru delegatskega podsistema. V tej zvezi bi se kazalo v delegatskem sistemu bolj zavzemati za možnosti *samoorganiziranosti*, da ne bi predpisovali vseh konkretnih oblik delegatskega organiziranja številnim nosilcem delegatskega odločanja. Povedano pomeni, da bi v nekem smislu dosegli ustrezen spoj, srečanje, (ne pa seveda institucionalni trk, »karambol«) na eni strani med organiziranostjo in na drugi strani med človekovo in državljanovo spontanostjo. To se mi zdi zlasti pomembno zato, da bi sistem vodil do kakovostnih odločitev, da se ne bi utapljali v iluzijah delegatskega »odločanja«, saj prihaja čestokrat le do »simuliranja« delegatskih odločitev. Srečujemo se z odločitvami, ki so povsem zunaj

legalnega političnega sistema. Ne-sistem postaja sistem in tudi obratno, sistem se spreminja v ne-sistem. Če je torej glavna težava učinkovitost in racionalnost delegatskega sistema in če poskušam s tega zornega kota razčleniti rešitve v ponujenih ustavnih dopolnilih, potem mislim, da veliko takšnih ponujenih rešitev, ki bi šle v smeri učinkovitosti in racionalosti delegatskega sistema, dejansko ni. Gre morda samo za alternativno možnost *delovanja delavskega sveta namesto delegacije.* Na drugi strani pa zadevamo ponovno na vračanje, na nekatere oblike sistemske hiperinstitucionalizacije. Tako se nam ponuja tudi konferenca samoupravljalcev na ravni skupščine SFRJ, ki po mojem ne bi imela pravega vsebinskega pomena in bi bila samo še ena institucionalna obremenjujoča oblika več. Pod kritično povečevalno steklo bi lahko postavil tudi predlog, da bi imel zvezni zbor več kot polovico delegatov iz združenega dela, in sicer iz materialne proizvodnje. Tu se mi postavlja vprašanje, ali bi ustrezna nova ustavna ureditev poleg *statističnega* imela tudi politični smisel. Soglašal bi z mnenjem tistih naših družboslovcev, ki presojajo, da je predpostavka tega izhodišča v stari zamisli pojma delavskega razreda, pojmovanega bolj v smislu »modrih ovratnikov«, v smislu potenciranja vloge fizičnega dela. Tako se tudi meni postavlja vprašanje, kaj je z udeležbo v skupščinskem sistemu tistih struktur, ki predstavljajo znanje, znanost, stroko, razvojne oddelke, raziskovalne institute ipd. Ta primer je omembe vreden zavoljo tega, ker skozenj očitno preseva odnos do pojmovanja dela in njegovega predstavljanja, in to na način, ki je tudi po moje že presežen.

Z. Roter je uvodoma v svoji razpravi govoril tudi o družbenem malodušju. V zvezi s tem bi se želel dotakniti tudi problematike volilnega sistema in ustavnih sprememb. Kar se tiče volilnega sistema, namerno izpostavljam dve njegovi razsežnosti, čeprav se seveda zavedam, da je volilni sistem še v funkciji mnogih drugih prvin političnega sistema. V tem trenutku razvoja jugoslovanske družbe pa bi namerno izpostavil dve njegovi prvini. Na eni strani sodim, da je nujno, da je volilni sistem v naši družbi v funkciji povečevanja odgovornosti in na drugi strani v funkciji zmanjševanja družbenopolitičnega malodušja. Mislim, da je danes odgovornost še vedno izjemno izostren in izpostavljen problem jugoslovanske samoupravne družbe in njene institucionalne organiziranosti. Tudi zaradi velike *funkcionale neizdiferenciranosti* med institucijami prihaja do zamegljevanja odgovornosti. Še vedno drži, da je odgovornost ne samo téma dneva, ampak še vedno tudi téma v dnevu. Odgovornost v političnem sistemu pri nas neverjetno pogosto enostavno izpuhti.

Res je, da so tudi raziskave slovenskega javnega mnenja v preteklosti pokazale, da slovensko javno mnenje valovi med družbenopolitičnim malodušjem na eni strani in med pripravljenostjo stvari vendarle spreminjati na drugi strani. Vprašujem pa se, ali politični sistem dovolj uporablja takšen pozitivni naboj, ki tudi obstoja v javnem mnenju? Ali mu tudi politični sistem daje dovolj možnosti, da se izrazi, ne nazadnje seveda zlasti prek volilnega sistema? V splošnem bi lahko rekel, da imamo po moji sodbi opravka s političnim malodušjem, ki ni samo latentno, ampak tudi manifestno. Prav nekateri procesi v zadnjem obdobju v kandidacijskem procesu na Slovenskem pa so pokazali, da nekatere oblike *neposrednega* političnega odločanja, možnosti, da se uveljavljajo v okviru globalnega političnega programa Socialistične zveze tudi »osebni projekti« kandidatov in določena volilna tekmovalnost, procese družbenega malodušja nedvomno zmanjšujejo. To omenjam zavoljo tega, ker bi želel opozoriti, kako je pomembno, da nam ne bi še naprej padala moč politične pobude.

Na temelju vsega povedanega se mi zdi politično izjemno pomembno, da se enkrat za vselej poslovimo od »apriornih« oziroma »avtoritativnih« volilnih list pri volitvah kateregakoli telesa v naši družbi. Ustavna dopolnila, čeprav nekoliko skrčeno, vendarle govore o tem, da bi po pravilu morali uveljaviti *pluralizem kandidatov.* Izhod torej ni v birokratskem direktivizmu, temveč v volitvah kot možnosti dejanskega izbiranja, v poudarku na *neposrednih* volitvah, ki seveda niso nezdružljive z delegatskim sistemom. Državljani enostavno ne prenesejo več volitev kot

enoličnega obreda, ki bi se ciklično ponavljal od enega do drugega volilnega obdobja in iz katerega bi izšel delegatski sistem le kot neke vrste pročelje za oblastniško dogajanje. V tem smislu ocenjujem, da je pluralizem kandidatov tisti dejavnik v samoupravni volilni proceduri, ki vodi v živo volilno dinamiko in ki tudi uresničevanje odgovornosti postavlja na tisto mesto, ki mu pripada v samoupravni demokraciji.

Tako bi torej ocenjeval spremembe, ki so nakazane v ustavnih dopolnilih glede sprememb volilnega sistema. Seveda veliko zavisi tudi od politične volje, od razmerja političnih sil, od politične »igre« v jugoslovanski družbi. Z gotovostjo ne moremo mimo teh ugotovitev, kadar ocenjujemo možnosti procesov demokratizacije, možnosti sproščanja pobud in alternativnih idej. Gre pa seveda tudi za vprašanje, ali ustavna dopolnila vse to vzbodbujajo, ali pa se do teh problemov bolj ali manj zadržano opredeljujejo.

DRAGO ZAJC

PROBLEMATIZACIJA ODNOSA MED POLITIČNIM IN EKONOMSKIM SISTEMOM

Razvoj in demokratičnost vsake družbe nista odvisna samo od ustrezne oblikovanosti in učinkovitosti (odprtosti) vsakega družbenega podsistema, ampak tudi od njune optimalne usklajenosti. V tem smislu bi lahko rekli, da se ustreznost nekega podsistema – npr. družbenopolitičnega, ne meri zgolj po njegovi avantgardnosti, odprtosti, načelnih poudarkih na neposrednosti itd., ampak tudi po tem, v kakšnem odnosu je ta (pod)sistem (načelno in praktično) z ekonomskim (pod)sistemom. Celoten ustavni razvoj Jugoslavije lahko gledamo prav s tega vidika – prevlada družbenopolitičnega (pod)sistema nad ekonomskim je bila, lahko bi rekli, do 70. let bolj ali manj neposredna, po tem obdobju pa se pojavijo neke nove, težko opredeljive, posredne oblike, ki ne pomenijo vedno prevlade, ampak tudi poskus nekega »partnerskega« odnosa. Možnosti za uresničenje sedanjih ustavnih norm ter prave razloge njihovega spreminjanja z ustavnimi amandmaji je mogoče spoznati prav s tega izhodišča, ki dopušča ugotavljanje, koliko so v samem gospodarskem (pod)sistemu dejansko prevladane institucije in mehanizmi ortodoksnega, v bistvu realsocialističnga državnega lastništva, koliko pa so v tem sistemu le zakrite; koliko je naš gospodarski sistem dejansko neodvisen od političnega – in če ni, kaj to pomeni za družbenopolitični sistem in končno za demokratizacijo družbe v celoti. Nit treba posebej poudarjati, da je ekonomska demokracija v pomembnem razmerju s politično demokracijo.

V tem omejenem okviru ne bi hotel razpravljati o tem, na katerih podedovanih (kominternskih) izhodiščih so države realnega socializma, vključno z Jugoslavijo, začele graditi svoj ekonomski in politični sistem. Ni pa treba posegati daleč nazaj, da ugotovimo, da so bile prevzete oblike političnega in gospodarskega življenja namenjene predsem *utrjevanju oblasti* delavskega razreda, kot da je sama sebi namen, ne pa iskanju *novih, učinkovitejših načinov družbene produkcije.* Politiki in ekonomisti starejše generacije, ki so slepo verovali v nerazrešljiva protislovja vsake blagovne produkcije (ta naj bi bila značilnost kapitalizma), so v planu videli osnovni smisel in prvi pogoj socializma. Iz tega prvega obdobja je ostala vrsta dogmatičnih in utopičnih pojmovanj, kot npr., da je delavska oblast sama po sebi pomembnejša od gospodarske učinkovitosti, da naj bi družbena solidarnost prevladala nad ekonomskimi zakoni ne glede na razvitost določene družbe itd. Takšna utopična pojmovanja so – če hočemo priznati ali ne – značilna za vsa naša prizadevanja ustvariti nov tip socializma, in so prisotna tako v t.i. »delavskih amand-

majih«, novi ustavi in v zakonu o združenem delu. Njihov skupni rezultat pa je, da delavci ne morejo gospodariti, ker nimajo možnosti, da bi se uveljavili kot tržni gospodarji, oz., da se država neprestano in vedno bolj pojavlja kot regulator vseh odnosov.

V zvezi s tem se je treba vsaj na hitro spomniti, da so temelji našega ekonomskega sistema nastali že v 60. letih z decentralizacijo gospodarjenja. Ukinitev centralnoplanskega etatističnega gospodarskega sistema je dala celotni družbi nov nesluten zagon. Vendar pa ta decentralizacija ni ustvarila nekega novega, konsistentnega gospodarskega sistema in je pustila (do danes) velike praznine na področjih, kjer v kapitalističnih gospodarstvih obstajata trg delovne sile in trg kapitala. Teh pomanjkljivosti nista nadomestila niti nova ustava niti ZZD. Zgodilo se je nekaj povsem drugega – ob sicer načelnem poudarjanju gospodarskih zakonitosti (v ustavi so poudarjeno naštete v številnih členih) se je začel plesti nekakšen nadomestek trga v obliki dogovornega gospodarjenja (samoupravno dogovarjanje in sporazumevanje sta bili prav tako navedeni v ustavi kot način urejanja odnosov med delovnimi organizacijami in DPS, čeprav je verjetno res, da nista bili namenjeni za dogovarjanje o cenah ali delitvi trga). Tako se je na objektivne tržne zakonitosti začelo ponovno gledati kot na preseženo kategorijo brez lastne objektivnosti (upoštevanje objektivnih meril naj bi bilo »v interesu« zdaj tega, zdaj drugega ali pa v nasprotju s »pravicami delavcev«). Tak »model« socialističnega gospodarstva z blagovno proizvodnjo in družbeno lastnino se v praksi ni mogel obnesti, ker se je družbena lastnina[1] pojavljala na eni strani predvsem kot državna lastnina oz. lastnina DPS, na drugi strani pa se zaradi nedorečenosti in pomanjkljive opredelitve v ekonomskem smislu ni mogla obnavati v obsegu, ki bi družbi zagotavljal ustrezno gospodarsko učinkovitost. Točneje rečeno je prav njena neoperacionaliziranost tudi terjala vedno večje posege države. Medtem ko smo mislili, da smo s svojim konceptom družbene lastnine preskočili mejo državnega socializma, smo zaradi neučinkovitosti družbene lastnine ostali z njim krepko povezani.

Sedanji predlog ustavnih amandmajev dokazuje, da se odnos med politiko in ekonomijo v svoji konkretnosti zastavlja v Jugoslaviji na žalost na klasičen realsocialističen način. Žal bi morali vedeti že prej, da nas lahko model gospodarstva, ki temelji sicer na družbeni lastnini, s katero pa v praksi lahko neomejeno razpolaga država z vsemi rednimi in izrednimi sredstvi, slej ali prej mora zapeljati nazaj v državnosocialistično obdobje. Argumentacija predloga ustavnih sprememb ter ponujene rešitve dokazujejo troje:

---

[1] Jugoslovanska koncepcija družbene lastnine je specifičen poskus ustvarjanja posebnega *regulativnega ekonomskega mehanizma* v razmerah, ko v produkcijskih razmerjih ni več razrednih nasprotij in ko naj bi država ne vplivala več neposredno na procese družbene reprodukcije. Nasproti si ne stojita več lastnik oz. podjetnik, ki prevzema celotno tveganje in profit, in delavec, ki dobiva nadomestilo za svojo delovno silo – vse te funkcije so združene v delavcu samem, ki bi torej po predpostavki moral vsaj približno enako gospodariti. Vendar je v sedanji koncepciji družbene lastnine regulativni ekonomski mehanizem ostal zelo nejasen in protisloven, kar se kaže zlasti v nejasnih in prepletenih pristojnostih pri odločanju, razpolaganju z dohodkom in (še posebej) v možnostih za distribucijo stroškov slabega gospodarjenja, t.j. »socializacije izgub«.

Lahko trdimo, da je do te prepletenosti pristojnosti prišlo zaradi načelne predpostavke, da v socialistični družbi ni več nasprotujočih si interesov oz. da so ekonomski subjekti zgolj nosilci posebnih interesov, medtem ko so organi DPS po definiciji nosilci »splošno družbenih« interesov. Neurejen in po učinkih protislovni regulativni mhanizem daje po eni strani izredno slabe ekonomske rezultate – v sistemu, kjer so velike možnosti za ustvarjanje dohodka brez produktivnosti ter socializacije posledic slabega poslovanja oz. izgub, so ekonomski subjekti relativno neobčutljivi za tržno konkurenco in skušajo dohodek drugače ustvarjati (z iskanjem pomoči pri svojih teritorialno političnih zaščitnikih, s pritiski za povečevanje cen, pridobivanje poceni posojil, različnih ugodnosti pri uvozu, izdajanjem nepokritih menic itd.). Na drugi strani pa DPS (država) prevzemajo pomemben riziko izgube družbenih sredstev, s katerimi gospodarijo DO, hkrati pa imajo možnost, da jih prenesejo na celotno gospodarstvo. Veliko premajhne možnosti za samostojno gospodarsko odločanje in razpolaganje z dohodkom, še posebej pa pomanjkanje sankcij za neuspešno poslovanje kažejo, da je naš regulativni ekonomski mehanizem v razmerah (ne)opredeljene družbene lastnine ostal dejansko visoko centraliziran in voluntaristično. Ta sistem v bistvu krepi državo realsocialističnega tipa (glej npr. N. Zakošek, Sistem sankcija za nelikvidnost i gubitke, Ekonomski pregled, št. 5–6, Zagreb 1986).

1. Da nismo zmogli preseči utopistično-dogmatičnega pojmovanja preseganja blagovne proizvodnje, o nezdružljivosti različnih trgov s socializmom itd., kar se konkretno kaže v dodatni »sakralizaciji« družbene lastnine – vsako njeno zmanjšanje je razglašeno za protiustavno. Izrazito ideološko in neznanstveno se razglaša za nezakonit tudi vsak izredni ali »monopolni« dobiček. Odnos med delavci in družbeno lastnino zato ni gospodarski, ampak je ideološki, sankcije za slabo gospodarjenje niso ekonomske, ampak kazensko-represivne. Družbena lastnina se v imenu »splošnih« interesov varuje pred samoupravljalci. Ker ni objektivnih ekonomskih spodbud, se delavci kot nekakšni člani kake mladinske organizacije »zavezujejo«, da jo bodo obnavljali. Gospodarsko tveganje, neposredno vlaganje, prevzem podjetij itd. ostajajo neopredeljeni, namesto tega pa država pridobiva nove pristojnosti pri odločanju. Predlog amandmajev ostaja pri konceptu združevanja sredstev, po katerem interesi vlagateljev niso (dovolj) zavarovani, interesi dolžnikov in slabih gospodarjev imajo prednost itd.

2. Da se podobno kot pri sedanji (ne)opredeljenosti družbene lastnine vztraja tudi pri netržni, dogovorni ekonomiji. Avtonomnost gospodarskih subjektov je še naprej omejena, enako tudi možnosti za uveljavljanje podjetniških in inovativnih interesov. Temeljno sredstvo usklajevanja interesov v gospodarstvu ostajajo samoupravni sporazumi in dogovori, ob tem se pojavljajo zahteve po obveznem povezovanju trgovinskih s proizvodnimi organizacijami itd. Tako se še vedno, celo z ustavo, skuša »preseči« delovanje tržnih zakonitosti ter »predpisati racionalnost obnašanja gospodarskih subjektov«.[2]

3. Da so predlagalci ustavnih amandmajev prav zaradi navidezne »nerešljivosti« problema družbene lastnine in trga ponudili raje *obsežno centralizacijo gospodarskega področja in drugih področij.* Mislim, da sta centralizacija in unifikacija, ki sta očitni v določbah o odvajanju izrednega dobička v zvezne sklade, konstrukciji t. i. »velikih sistemov«, poudarjanju enotnega davčnega sistema in osnov davčne politike itd. (na drugih področjih pa se kaže v izobraževanju, raziskovalni politiki, sodstvu, tožilstvu, SDK itd.), šolski primer najbolj birokratskega tipa centralizacije, ki na številnih področjih spominja tudi na predvojno Jugoslavijo.

Argumenti, ki se uporabljajo v prid predlaganim centralističnim rešitvam, skušajo v osnovi povezati sedanjo krizo gospodarjenja in gospodarskega sistema s sedanjimi oblikami odločanja in torej predstaviti določene posledice kot vzroke. V tem ne nenamernem spregledovanju pravih vzrokov je tudi posebnost naših birokratskih teorij o potrebi po ponovni krepitvi države. Te teorije izhajajo iz protislovja med tržnim konceptom in »avtarkizmom« (mišljen je zlasti republiški). Naša birokracija se naenkrat postavlja v vlogo nosilca napredka (potem ko nas je do grla zadolžila v tujini) in nas mobilizira za boj proti »egoističnemu republikanizmu«. Namesto da bi razčistila, kaj je s trgom kapitala in delovne sile v socializmu, in prispevala k natančnejši operacionalizaciji družbene lastnine, ponuja nekaj, kar ni v nobenem ekonomskem učbeniku niti v katerikoli sodobni ustavi – to je koncept »enotnega trga«, pod katerim pa razume tudi enotni davčni sistem, skupne temelje davčne politike in nove makroekonomske instrumente na zvezni ravni.

Takšna konstrukcija razmišljanja hote spregleduje, da sta netržnost našega ekonomskega (pod)sistema in avtarkičnost gospodarstev na vseh ravneh posledici istega vzroka. Ob tem gre seveda za to, da od kritične analize, ki je opozorila na zaprtost republiških gospodarstev kot navidezni temeljni razlog vseh naših težav, nista naša teoretična misel in analiza stopili niti koraka naprej, niti se nista zavedali nevarnosti te »ugotovitve«, ki je takoj postala podlaga prizadevanjem po večji enotnosti, unificiranju in centralizaciji. Pojav *zapiranja republiških gospodarstev* je namreč samo izveden problem, ki zamegljuje prave vsebinske probleme, ki so v ideološko opredeljenih sestavinah gospodarskega (pod)sistema. V razmerah pravega trga in pravnega reda namreč v sodobnem svetu nihče več ne more zdrževati

[2] Glej dr. J. Mencinger, Jedinstvenim tržištem protiv tržišta, Privredna kretanja Jugoslavije, št. 181, febr. 1988.

tokov kapitala v nacionalnih mejah; to, da se pri nas ustavlja kapital v bistvu že na občinskih mejah, pa je logična posledica »namenske« neavtonomnosti gospodrstva (združenega dela). Mislim, da smo kot družba v izredno nenavadni situaciji – ne gre le za krizo, ampak za nesposobnost odkrivati prave vzroke krize – zato kriza tudi tako dolgo traja. Naši državni birokraciji pa nas uspeva vedno bolj prepričevati, da je nastopil njen čas (dejansko pa odloča že o vsem, celo o cenah kruha in mleka). Izrazito protislovje te njene ponudbe v predlogu ustavnih amandmajev je v tem, da država (DPS) še nikoli ni imela tolikšnih pravic do odločanja nasproti gospodarstvu in da federacija še nikoli ni imela toliko pooblastil nasproti republikam kot zdaj, ko so gospodarski rezultati vedno slabši. V tem seveda je neka logika – v sistemu solidaristične ekonomske prakse, kjer niso upoštevani objektivni ekonomski motivi, je centralizacija odločanja navidez racionalen izhod.

Sodim, da je sedanji predlog amandmajev tudi v ekonomskem smislu izredno vprašljiv, ker namesto dokončne ureditve ekonomskega (pod)sistema ponuja nekaj novega, po vsebini centralističnega, kar odvzema republikam pravico, da skrbijo za lastni razvoj. Predlog ustavnih amandmajev je torej dokaz, da socialistična družba ne more kampanjsko graditi svojih (pod)sistemov na osnovi predpostavk o nekonfliktnosti vseh interesov in njihovega dogovornega usklajevanja ali celo razglašanja ekonomskih interesov (vključno z inovativnimi, podjetniškimi), ki so gibalo napredka, zgolj ali kvečjemu za delne in na vsaki posamezni ravni družbene organiziranosti podrejene »splošnim« družbenim interesom. Te (pod)sisteme mora družba tudi učinkovito uskladiti, za kar pa sta nujno potrebni tudi ustrezna avtonomnost in ločitev meril gospodarnosti od meril sociale in politične racionalnosti. Tudi zato je sedanji scenarij izhoda iz krize, ko se namesto sprememb v ekonomskem (pod)sistemu skušajo prerazporediti pristojnosti v političnem sistemu, sam po sebi vprašljiv.

Vsak realni model socialistične družbe mora nujno razrešiti temeljne probleme ekonomskega (pod)sistema in celoto njegovih odnosov do družbenopolitičnega (pod)sistema. Takšen poseg je danes nujen za ustvarjanje osnov ekonomske demokracije, kot jo poznajo v razvitejših družbah, hkrati pa je tudi prvi pogoj za nastanek in razvoj pluralistične demokracije nasploh. Izogibanje temu problemu pa vodi zgolj v krepitev države, v »retrogradni« razvoj in v avtoritativno prakso državnega socializma z nekaterimi predvojnimi značilnostmi in samoupravnimi okraski. In nenazadnje, ustvarja nasprotja z nepredvidljivimi posledicami med republikami in federacijo ter odpira vprašanje suverenosti narodov, ki je podlaga sedanje federativne ureditve.

JANEZ JEROVŠEK

NASPROTJE MED SOCIALNIM SISTEMOM IN TEHNOLOGIJO

Kaj je osnovni cilj spreminjanja ustave? To je gospodarska kriza in dejstvo, da je sistem devolviral in da daje zato vedno nižje performance, naj te performance merimo s proizvodom v odnosu do investiranega kapitala, s proizvodom v odnosu do potrebnega dela, ali kako drugače. Skratka, katerikoli indikator vzamemo, vedno dobimo rezultat, da sistem v odnosu do drugih industrijsko razvitih sistemov gospodarsko devolvira.

Cilj ustavnih sprememb je, da bi se sistem z določenimi spremembami in dopolnitvami funkcionaliziral, ne pa spremenil. Gre za to, da obstoječi socialni stroj damo v majhen remont, ga malo podmažemo in bo zopet dajal tiste rezultate, kot jih je dajal nekoč, ko smo se uvrščali med države z visoko stopnjo rasti družbenega proizvoda.

Moje stališče je, da je naš socialni stroj, kljub temu, da je doživljal razne ustavne spremembe, ZUR-e in sistemske zakone – ki sicer niso nikoli zaživeli – v bistvu vedno isti. Gre za sistem, ki je zgrajen na leninističnih načelih, ki hoče revolucionarno, z zakoni spreminjati svet, ne pa se na svet prilagajati. Zato je koncipiran in strukturalno izpeljan kot zaprt sistem, ki se definira iz samega sebe, ne pa na osnovi okolja, ki ga stalno ogroža.

Moja teza je, da je ta sistem prišel v nasprotje 1. z zunanjim svetom, tj. s tehnologijo in vsemi spremembami, ki jih ta tehnologija povzroča, in 2. da je prišel tudi v nasprotje z lastno gospodarsko bazo, ki jo je ustvaril, s socialno in stratifikacijsko strukturo, ki je nastala, z interesno diferenciacijo, delitvijo dela, s kulturo in vrednotami.

Kot sociolog bom skušal analizirati nasprotje med socialnim sistemom in tehnologijo. To nasprotje bi empirično demonstriral z dejstvom, da Jugoslavija in Slovenija nista sposobni – kot pravi Aleksander Bajt – uvajati visoke tehnologije, oziroma, če sta to poizkušali, sta s to tehnologijo producirali same izgube. Zato pravi Bajt, da je za nas problem nizka izraba obstoječe tehnologje. Za uvajanje visoke tehnologije nimamo po njegovem mnenju nobenih pogojev.

Drugo empirično dejstvo je, da Jugoslavija z obstoječimi resursi proizvaja samo 1/3 od potencialno možnega proizvoda. Že ti dve empirični dejstvi, ki jih navaja Bajt, kažeta, da znotraj obstoječega sistema ni možno povečati družbenega proizvoda niti produktivnosti. V ta sistem se lahko investirajo milijarde dolarjev in uvede najnovejša tehnologija, sistem bo še vedno v krizi, ker enostavno z najrazvitejšimi sredstvi producira malo in drago. Na svetovnem trgu pa zato ne more biti konkurenčen.

V čem je bistveni problem oziroma vzrok za tako nizke performance?

V nerazvitem ali srednje razvitem gospodarstvu je med inputom in outputom majhno število vmesnih členov ali vmesnih proizvodov. To je relativno enostavno gospodarstvo, ki se lahko uspešno regulira ali plansko usmerja preko določenega administrativnega centra. Tak center lahko celo pospešuje gospodarski razvoj.

Ko pa gospodarstvo doseže stopnjo zrelosti in relativne razvitosti, je odnos med inputom in outputom popolnoma drugačen. Če je v nerazvitem gospodarstvu med inputom in outputom npr. sto vmesnih členov, jih je pri visoki tehnologiji stotisoč. V prvem primeru je sto centrov odločanja, v drugem primeru pa stotisoč.

Dokler je sto centrov odločanja med inputom in outputom, lahko poteka regulacija preko vodilnega ali administrativnega centra, ko pa je med inputom in outputom stotisoč centrov, pa regulacija, ki poteka preko administrativnega centra, ustvarja okoren, počasen in nizko prilagodljiv sistem. To pa je naša situacija. Imamo relativno razvito gospodarstvo in sistem, znotraj katerega se to gospodarstvo ne more razvijati in dajati tistih performanc, ki jih potencialno lahko daje.

V marksistični terminologiji lahko rečemo, da so proizvajalne sile prišle v nasprotje s proizvodnimi odnosi. Proizvodni odnosi pa pri nas niso nastali tako, kot je predvidel Marx, temveč s subjektivnimi akcijami, ki so se vedno bolj spreminjale v voluntarizem.

Visoka tehnologija zahteva visoko delitev dela, visoko horizontalno in vertikalno specializacijo; prav te pa mi nimamo. Visoka ali razvita horizontalna specializacija zahteva na stotisoče majhnih podjetij, ki spontano in tržno nastajajo in odmirajo. Proizvodnja pri visoki tehnologiji deluje kot samoregulacijski sistem, v katerem na stotisoče avtonomnih gospodarskih subjektov spontano reagira na zahteve trga in tehnologije.

Pri nas pa majhnih podjetij nimamo. Podjetja sama delajo vmesne proizvode, ali pa jih morajo uvažati. Če vse sam delaš, je drago, visoke kvalitetne standarde pa je težko doseči.

Družbeni sektor ni sposoben hitro reagirati na potrebe visoke tehnologije s horizontalno specializacijo.

Avtonomija gospodarskih subjektov je majhna, saj morajo celo za devize zaprositi administrativni center v Beogradu.

Skratka, znotraj obstoječega makro sistema ni prostora za razvoj visoke tehnologije – razen nekaj izjem – ker se gospodarstvo ne more organizirati kot samoregulacijski in avtonomen sistem.

Zato Bajt priporoča uvajanje srednje razvite tehnologije.

Zanimivo je, da visoke tehnologije ne morejo uspešno uvajati tudi druge realsocialistične države. Do istih ugotovitev, do katerih je prišel A. Bajt, je prišel poljski ekonomist Jan Winieski.

Pri tem se ne spuščam v to, da je v pogojih, ko cena proizvodnih faktorjev ni tržna, zelo težko izračunati in predvideti, katera tehnologija bo rentabilna.

Razviti svet se vedno bolj tehnološko in finančno globalizira. Vsako minuto se milijoni in milijarde dolarjev prelivajo iz enega konca sveta v drugega. Vsi ti finančni tokovi ustvarjajo veliko dinamiko v gospodarstvu.

Jugoslavija je tudi v tem pogledu zaprt sistem. Tuj kapital ne more k nam, ker smo zaprti in ker tudi ni posebno zainteresiran za to. Jugoslavija z 20 milijoni prebivalcev in z nizko strukturo potrošnje ni zanimiva za tuj kapital.

Ko je Španija vstopala v EGS, so velika podjetja in multinacionalke navalile v to deželo. Podobno je s Turčijo. Tuj kapital je pospešil gospodarski razvoj, z uvajanjem visoke tehnologije dvignil gospodarske performance, kajti pri nizki tehnologoji so nizke mezde, nizka akumulacija in nizka struktura potrošnje. Države z delovno intenzivno industrijo zato nujno zacementirajo svojo zaostalost.

V Jugoslaviji pa ni finančnih pretokov niti znotraj njenega teritorija. Ker sistem ni tržen in ker lastnina nima socialnega nosilca, so med republikami vedno manjši blagovni in finančni pretoki.

Za razviti svet je pomemben pretok kapitala, ni pa pomembna več lastnina tega kapitala. Lastnina izgublja svojo nekdanjo funkcijo.

Dejstvo, da Jugoslavija kot zaprt sistem ni del svetovnih finančnih tokov, povzroča v njenem funkcioniranju s svetom velike težave. Pomanjkanje sredstev in likvidnosti je povzročilo popoln finančni nered, iz katerega rastejo razni Agrokomerci.

Razvoj visoke tehnologije v razvitem svetu ogroža Jugoslavijo in Slovenijo. Uvajanje visoke tehnologije je povezano z visokimi mezdami, velikimi dobički, visoko akumulacijo in visokim tipom potrošnje. Čim višja je tehnologija, tem hitreje zastara. Ker visoka tehnologija prodira tudi v tako imenovano zrelo industrijo in delovno intenzivno industrijo, ogroža vedno bolj Jugoslavijo in Slovenijo. Tako bodo posamezne delovno intenzivne industrije – tehnološko povsem zastarele. Možen ni samo izpad posameznih podjetij, temveč celih panog. »Terms of trade« se stalno poslabšujejo, tako da moramo za eno enoto uvoza vedno več enot izvoziti. V to nas sili razvoj tehnologije v razvitem svetu in dejstvo, da temu razvoju ne moremo slediti.

Pobudniki ustavnih sprememb želijo ustaviti erozijo našega gospodarstva. Žal pa s predloženimi ustavnimi spremembami krepijo tiste elemente v sistemu, ki so nas pripeljali v krizo.

Obstoječi makro sistem enostavno ni več primeren za razvoj moderne tehnologije. Ker je koncipiran kot zaprt sistem, se na spremembe in šoke iz okolja ne more prilagajati. Ne samo, da so ustavne dopolnitve neustrezne, neustrezna je celotna ustava, Zakon o združenem delu in obstoječi koncept socializma.

Z ustavnimi dopolnitvami bomo samo še pospešili erozijo gospodarstva. Če bodo ustavne dopolnitve sprejete, bomo doživeli še en neuspešen eksperiment v seriji neuspešnih eksperimentov, ki izhajajo iz ideološke dogme, da je možno svet spremeniti. Na ta svet se je možno samo prilagajati, ni pa ga možno z velikimi skoki in normativnimi ukrepi spremeniti.

Že nekaj let poslušamo, da je potrebno priti od besed k dejanjem. Treba je ukrepati, nekaj storiti. Naša vlada dejansko kar naprej oziroma v kratkih sunkih

ukrepa. Ima več moči kot katerakoli vlada v industrijsko razvitem svetu, pa še vedno govori, da ni zadosti učinkovita, zato ker nima zadosti moči.

Iz moje analize sledi, da nas nobena vlada ne more potegniti iz krize, dokler gospodarstvo ne bo postavljeno v tržne pogoje in organizirano kot samoregulacijski mehanizem.

Za tak prehod pa nimamo »besed« oziroma nimamo izdelanega koncepta. Prehod k dejanjem ni možen. Program dolgoročnega razvoja je dal samo pravilno globalno tržno orientacijo, ni pa bil operacionalno izdelan. Zato od besed k dejanjem ni bilo možno priti. Tudi stabilizacijski program in resolucija niso nobene prave »besede«, ki bi omogočale prehod v akcijo. Tudi tisti program, ki se sedaj izdeluje, bo mix ekonomskih konceptov in različnih ideoloških orientacij in bo imel le funkcijo alibija za neuspešnost.

Za Slovenijo bo sprejem ustavnih dopolnil boleč, ker bo zmanjšal našo suverenost in s tem vgradil v sistem mednacionalnih odnosov še večjo napetost. Večja mednacionalna napetost in okrnitev suverenosti bo povečala nezaupanje, brez katerega ni možno ustvariti učinkovitega gospodarstva. Sistem, ki vso svojo aktivnost gradi na teoriji »zero sum«, nujno ustvarja samo še distribucijske koalicije – bodisi legalne, bodisi nelegalne v obliki Agrokomercov. S tem se sistem pogreza v vedno večjo moralno erozijo.

Če bi torej hoteli priti od »besed« k dejanjem, bi morali imeti izdelane koncepte o lastnini, o tržišču in pretoku kapitala, organizacijsko strukturo delovne organizacije s TOZD-i, OZD-i in SOZD-i bi morali ukiniti in omogočiti sto in več različnih organizacijskih oblik, spremeniti bi morali način, kako se interesi lahko izražajo in organizirajo. Skratka, potreben bi bil nov koncept socializma in na tem konceptu povsem na novo zasnovana ustava, ki bo tako kratka, da bo lahko veljala vsaj 50 let in da ne bomo vsakih 10 let izžarevali toliko energije v prazno s pisanjem novih utopičnih ustav, ki bodo imele visoko stopnjo legalitete in nizko stopnjo legitimnosti.

Kdo lahko v tej družbi povzroči spremembe? Partija je stranka statusa quo in Kučan predvideva, da bo antireformna koalicija zmagala. To pomeni status quo oziroma krepitev redistribucijske koalicije. Kaj to za Slovenijo pomeni, ni nobena skrivnost.

Delavski razred s svojimi stavkami ne bo povzročil nobenih sprememb. Stavke v Jugoslaviji niso stavke na Poljskem.

Inteligenca lahko analizira, daje predloge, vladajoča elita pa jih ne upošteva. Goldsteinov Predlog 85 je šel mimo, prav tako ostali predlogi. Osebno sem dal pragmatični predlog v časopisu »Danas« in »Teleks«, kako bi se več kot en milijon postelj v privatnih vikendih aktiviralo – kot pomemben gospodarski resurs. Potreben bi bil samo en vladni ukrep. Nobenega feedbacka ni bilo.

V spogledovanju z Gorbačovovo perestrojko ne vidim nobenih možnih učinkov. Gorbačov na področju gospodarstva in njegove učinkovitosti ni dosegel ničesar. Američani pravijo, da je šel v Jugoslavijo pogledat svojo prihodnost.

DIMITRIJ RUPEL

ŠTIRJE KONCEPTI USTAVNIH SPREMEMB

Če sem prav razumel kolego Markiča, je zanikal potrebo po globalni družbeni rekonceptualizaciji, medtem ko jo je Jerovšek predlagal, saj je polemiziral zoper te majhne remonte itn. Pridružujem se Jerovšku v tem smislu, da vidim rešitev v globalni družbeni rekonceptualizaciji in nikakor ne v majhnih remontih. Za današnjo priložnost sem si izpisal večino pomembnih dogodkov, ki so potekali

okrog spreminjanja ustave – od rojstva tega predloga do smrti njegovega predlagatelja. Le ene stvari si nisem izpisal, ta pa je zelo pomembna: gre za sklep zveznega koordinacijskega odbora, ki je razpravljal o slovenski pobudi, naj bi se amandmaji sprejemali posamič. To pobudo je zavrnil in tako se zdi, da smo po dikciji tega organa pred dilemo: sprejeti ali zavrniti vse.

Ustavna razprava se je začela 11. februarja 1987 s Predlogom, da se začne postopek za spremembo ustave SFRJ, katerega avtor je bilo Predsedstvo SFRJ, javni zagovornik pa pokojni Hamdija Pozderac, ki je že (12. septembra 1987) pol leta pred smrtjo (6. aprila 1988) odstopil s položaja člana predsedstva zaradi povezanosti z afero Agrokomerc.[1]

Kljub kompromitiranosti celega projekta je bil 13. januarja 1988 (npr. v Delu) objavljen Osnutek amandmajev k ustavi SFRJ, ki ne odstopa bistveno od prvotnega predloga oz. od »vmesnih« amandmajev, ki so prišli v javnost poleti 1987.[2] Ciril Zobec je na seji predsedstva RK SZDL januarski osnutek pospremil s komentarjem, češ da so se v ustavni komisiji veliko dogovarjali, zelo malo pa dogovorili.

Tu torej govorim o *uradnem predlogu amandmajev*, ki obsegajo cca 85.000 znakov, kar je več kot četrtina sedanje ustave, ki že sama obsega pretirano število strani (172) in členov.[3] Bistvo uradnega predloga je v tem, da izhaja iz nedotakljivosti temeljnih načel sedanje ustavne ureditve, kar pomeni predvsem poudarjeno in izjemno vlogo Zveze komunistov. Uradnemu predlogu so ugovarjali različni slovenski predstavniki, intelektualci in občani, o čemer se je mogoče prepričati v dnevnem tisku zadnjega polletja. Ti ugovori zavračajo težnje osnutka po centralizaciji in unitarizaciji javnega življenja, in sicer v imenu nacionalnih/republiških pristojnosti. Kar zadeva gospodarske »inovacije« v osnutku, so mnenja deljena, vendar večina ekonomistov meni, da so predlagane spremembe premajhne oz. neustrezne. Uradne razprave v slovenskih političnih krogih so se – tako kaže – iztekle v odločitev, da je treba spoštovati predvideni obseg sprememb (nedotakljivost partije in političnega sistema; seveda tudi republiških kompetenc), amandmaje pa naj bi sprejemali posamič, pri čemer bi lahko sprejeli njihov »gospodarski« del, zavrnili pa bi »nacionalnega«. Mimogrede naj rečem, da je že ta »minimalistična« pobuda v popolnem nasprotju s stališči v ostalih jugoslovanskih okoljih, v katerih večinoma sprejemajo amandmaje v celoti.[4]

---

[1] O tem »predlogu« sem napisal članek z naslovom »Imperij zla vrača udarec«, v njem pa opazoval povezanost »predloga« z Memorandumom SANU in »Informacijo o temeljnih značilnostih idejnopolitičnega stanja v družbi in ZKJ in o prodiranju meščanske desnice ter drugih protisocialističnih sil«, ki je bila rezultat skupne seje predsedstev SFRJ in CK ZKJ 22. oz. 28. oktobra 1986. Članek sem napisal 19. februarja 1987, objavljen pa je v Novi reviji VI./1987, št. 58–60, str. 420–427.

[2] O tej prvi verziji amandmajev sem (17. septembra 1987) napisal članek z naslovom »Kdo vlada po novi ustavi?«, objavljen pa je bil v Novi reviji VI./1987, št. 67–68, str. 1717–1732.

[3] O tem sem govoril na javni tribuni v Cankarjevem domu 25. februarja 1988.

[4] Ko smo pri ugovorih, moram omeniti naslednje dogodke:

a) Mladina je 9. 3. 1988 objavila zahtevo, naj Skupščina SRS razpiše referendum, »na katerem se bomo odločali o osnutku amandmajev za spremembo zvezne in republiške ustave«. V primeru negativnega izida naj bi začeli nov postopek.

b) Že 29. februarja 1988 pa je Društvo slovenskih pisateljev obvestilo Skupščino in republiško SZDL, da želi spodbuditi izdelavo nove republiške ustave, ki bi predstavljala osnovo za kasnejšo zvezno ustavo. Bistvo tega predloga je v tem, da bi zaustavili sedanje razprave o zvezni ustavi, pri čemer bi morali zavrniti ponujene amandmaje v celoti; da bi dali prednost pred zvezno republiški ustavi, ki bi morala biti napisana na novo.

c) Nova revija je 10. marca 1988 v svoji številki 71–72 objavila izjavo z naslovom »Za novo slovensko ustavo«, v kateri podpira zahtevo DSP. Koncept nove ustave naj bi temeljil na človeških pravicah in nacionalni avtonomiji oz. suverenosti Slovenije.

d) Društvo slovenskih pisateljev in Društvo slovenskih sociologov pripravljata javno tribuno (25. aprila 1988), na kateri naj bi predstavili svojo »programsko študijo« oz. »gradivo« za novo slovensko ustavo.

e) 2. aprila 1988 je Delo objavilo »Izjavo komisije za pravičnost in mir«, ki jo je podpisal prof. dr. Anton Stres. V tej (cerkveni) izjavi so posebej poudarjene človeške pravice, reproducirane pa koncilske teze, ki terjajo »za vse državljane brez razlike enako možnost, da so stvarno, svobodno in dejavno udeleženi tako pri postavljanju pravnih temeljev državne

V Sloveniji imamo opraviti z naslednjimi pozicijami, kar zadeva ustavne spremembe:

1. uradni koncept iz Beograda (nedotakljiva temeljna načela + centralizacija politike in gospodarstva),

2. uradni slovenski koncept (nedotakljiva temeljna načela + del amandmajev, ki se tičejo gospodarstva),

3. minimalistični alternativni koncept (referendum o amandmajih brez določanja nadaljnjega postopka),

4. radikalni alternativni koncept (referendum o paketu amandmajev, predpostavka o njegovem pozitivnem izidu (=da bi bil paket zavrnjen) + gibanje za novo republiško ustavo, ki predstavlja osnovo za kasnejše dogovarjanje o morebitni zvezni).

Sam se opredeljujem za zadnjega od teh štirih konceptov, pri čemer izhajam iz nesprejemljivosti veljavnega koncepta temeljnih načel in iz koncepta o neodtujljivi pravici naroda do samoodločbe.

Četrti (radikalni) koncept ima glede na današnja razmerja moči v slovenski politiki – da ne govorim o jugoslovanski politiki – majhne možnosti za prodor. Razumeti ga je treba kot moralistično gesto oz. kot *literarno delo* za ozek krog občinstva; računati je treba s političnimi obsodbami in diskvalifikacijami; predvideti pa je mogoče učinek na dolgi rok. To delo je po vsej verjetnosti samo priprava za politične diskusije prihodnosti.

O »projektu« Društva slovenskih pisateljev, ki uresničuje ta koncept, je Tone Peršak na seji ustavne komisije skupščine SR Slovenije rekel: da »to ni alternativni predlog za ustavo«, ampak »gradivo, izoblikovano z dveh vidikov: prvi je strokovni, drugi pa splošno humanističen. Skušali smo ponuditi model, kako naj bi izgledala ustava. In to študijo bomo dali v presojo, za kar imamo legitimno pravico.«[5]

V trenutku, ko to pišem, ugovori zoper omenjeni koncept oz. projekt še niso znani, čeprav jih je mogoče napovedati že glede na pripombe, ki so bile izrečene glede »minimalističnega« koncepta, ki se zavzema samo za referendum. France Popit je na istem sestanku (ustavne komisije) rekel, da nekateri predlagajo referendum zato, »da bi dobili ustavo, drugačno od sedanje, predvsem pa v njej ne bi bilo več sedanjega ustavnega položaja delovnih ljudi«. Popit je tudi povedal, da se je delavski razred v zgodovini (zaman) bojeval, »da bo prišel po parlamentarni poti na oblast, pa je uspel samo z revolucijo«. Popit v referendumu vidi nevarnost, da bi se spremenil »ta družbenopolitični sistem«, ali – povedano brez ovinkov – nevarnost za revolucionarne pridobitve oz. – povedano čisto naravnost – za monopol partije.[6]

V svojem »tehničnem« pojasnilu je predsednik slovenske skupščine Miran Potrč dopustil možnost, da pride do referenduma, vendar naj bi bila »odločitev

---

skupnosti kakor tudi pri vodstvu države in pri določanju območja in ciljev raznih ustanov ter pri volitvi voditeljev«. Izjava te teze interpretira, da pomenijo »isto kot referendum«. Izjava je za razliko od nekaterih drugih programsko zaostrena, saj zahteva neodvisno sodstvo, pravico do zbiranja in združevanja; zavrača »monopolne organizacije« in nazadnje ugotavlja, da so »predlagane ustavne spremembe nezadostne«.

f) Pomemben element konteksta omenjenih ugovorov predstavlja tudi dogodek iz Beograda, ki nosi datum 2. marec 1988. Gre za prispevek Društva književnikov Srbije ter Sociološkega in Filozofskega društva Srbije k javni razpravi o ustavi, ki ga je na javni tribuni 27. marca 1988 uvedel referat Dobrice Ćosića (Cf. »Predpostavke in načela ustavnih sprememb« in »Razlaga predlogov ustavnih sprememb«, Naši razgledi, 8. aprila 1988). Srbski predlog je povsem nespoštljiv do predlaganih amandmajev in do ustave iz leta 1974. Njegovo bistvo je ugovor zoper partijski »monizem« in zoper delegatski sistem, predvsem pa zoper dezintegracijo Jugoslavije in Srbije, ki naj bi bila dosežena z veljavno ustavo. Po eni strani predlogi izhajajo iz klasičnih pojmovanj o državljanskih pravicah in nacionalni avtonomiji, po drugi pa iz ideologije delavskega razreda in proizvajalcev, ki daje prednost t. i. razrednemu načelu, internacionalizmu itn.

[5] Cf. »Pisatelji ne pišejo alternativne ustave«, *Rekli so, Delo*, 14. IV. 1988.

[6] Cf. *Ibid.*, »zakaj referendum?«.

o tem, ali naj se referendum razpiše ali ne, stvar poprejšnje ocene v javni razpravi. V njej ima najpomembnejšo vlogo SZDL Slovenije . . .«[7]

Klasični prispevek k slovenski ustavni razpravi je vsekakor stališče RO ZZB NOV Slovenije, kjer piše, da so »borci podprli vse tiste predloge v ustavnih amandmajih, ki predstavljajo napredek v organizaciji in gospodarjenju v združenem delu ter zmanjšujejo administrativne ovire, povečujejo pa samostojnost in odgovornost vseh subjektov odločanja.« Stališča borcev izhajajo iz prepričanja, da so amandmaji »enako važni za vse republike in pokrajini Jugoslavije«, torej je treba »vnaprej računati na soglasje vseh«. »S spremembami ustave ne bi smeli posegati v sedanjo ustavno opredelitev federacije in republik ter pokrajin.«[8]

Predsednik Zveze borcev (Bogo Gorjan) je na omenjenem sestanku ustavne komisije rekel, da bi referendum »nedemokratično presekal bogato javno razpravo«, predsednik sindikatov (Miha Ravnik), »da v družbi predstavljajo večino delavci, te pa zanima, kaj v ustavi spremeniti in dograditi, ne pa referendum«. Sergej Kraigher pa se je celo vprašal, »kako je lahko takšna točka sploh prišla na dnevni red«.[9]

Najbolj radikalno se je v zvezi z ustavno razpravo opredelil Milan Kučan v razgovoru s Cirilom Zlobcem:

»Mislim, da so odnosi v federaciji že v sedanji ustavi dobro urejeni, le dosledno jih je treba uresničevati. Ustavne člene, zlasti 244-tega, je treba pravilno razlagati. Ta člen določa, da je tisto, kar je skupno vsem, preneseno v zvezno ustavo. O vsem drugem pa se lahko posamezne republike med sabo same dogovarjajo. Če na primer pet republik oceni, da bodo imele kaj enotno urejeno, ni nič narobe, če šesta uporablja lastno ustrezno rešitev. Po mojem prepričanju, bi morali prvi del predlaganih ustavnih sprememb, ki govori o družbenoekonomskih odnosih, sprejeti. Vendar bo treba v okviru tega spremembe, ki govorijo o ekstra dohodku, velikih sistemih, davčnem sistemu, dopolniti. Tako, kot je predlagano zdaj, ni sprejemljivo.

Tudi jaz mislim, da bo kasneje treba napisati novo slovensko in jugoslovansko ustavo. A najprej se moramo natančno dogovoriti, kakšno družbo hočemo razvijati.«[10]

Najjasnejši od vseh politikov je bil France Popit, ki je zavrnil »tretji« in »četrti« koncept (referendum in na novo napisano ustavo) v »strahu« za revolucionarne pridobitve. Tako lahko rečemo, da imamo v bistvu tri pozicije:

1. zvezno pozicijo, ki varuje revolucionarne pridobitve, kar naj bi bilo mogoče doseči le z večjim poenotenjem države;

2. republiško pozicijo, ki varuje revolucionarne pridobitve, pri čemer se upira poenotenju in (po vzorcu »perestrojke«) upa v okviru sistema doseči večjo gospodarsko učinkovitost, zaradi česar podpira »gospodarske« amandmaje;

3. alternativno pozicijo, ki je indiferentna do revolucionarnih pridobitev, in ki se opredeljuje za (post)moderno (civilno) družbo osebne, nacionalne in gospodarske avtonomije.

Prava razlika se kaže v tem primeru med drugo in tretjo pozicijo, glavno vprašanje pa je *obramba revolucionarnih pridobitev.*

V tem smislu se kot glavno vprašanje ustavne razprave postavlja vprašanje monopolne/državne partije in njenih privilegijev. Kot zanimivost kaže omeniti, da se slovenska partija *verbalno* zavzema za ločitev partije od države (pri čemer je predlagateljica najbolj radikalnih konceptov). Navedena razlika v zvezi z revolucionarnimi pridobitvami in pa izjave partijskih ideologov nam nalagajo prav razpra-

[7] Cf. »Mnenje republiške ustavne komisije o ustavnem referendumu«, *Delo,* 14. IV. 1988.

[8] Cf. »Medsebojno sporazumevanje«, *Delo,* 9. IV. 1988.

[9] Cf. Mile Šetinc, »O referendumu šele po končani javni razpravi«, *Delo,* 13. aprila 1988.

[10] »Kot skupnost narodov in narodnosti moramo vedno in povsod delati in poslovati na temelju čistih računov«, *Delo,* 28. marca 1988.

vo o revolucionarnih pridobitvah in o vlogi partije oz. nam dajejo polno pravico do takšne razprave.

V sedaj veljavni ustavi ima partija pooblaščen položaj. To je na prvi pogled nenavadna in izjemna ustavna rešitev, znana le iz ustav in zakonov totalitarnih držav, ki ščitijo neki režim oz. »pridobitve« takšnih ali drugačnih revolucij, prevratov itn. Vpis prevratnega dejavnika v ustavo pomeni »zacementiranje« njegove oblasti in zaustavitev političnega življenja na neki zgodovinski točki, s katere ni mogoč povratek »starega« niti nobena »inovacija«. Čeprav je v političnem življenju težko z gotovostjo dokazati, kaj je »staro« in kaj je, denimo, »restavracija«, je našim ustavodajalcem mogoče priznati iskreno težnjo, da bi z vpisom partije v ustavo preprečili predvsem *regresivni* razvoj. Toda problem je v tem, da so preprečili tudi *progresivnega.* Izjave o progresivnih spremembah je – kot sem že povedal – mogoče najti v izjavah samih partijskih voditeljev (ločitev partije od države); glavni problem pa je seveda v novodobrem razvoju proizvodnje oz. njenih (če se izrazim marksistično) »proizvajalnih sil«, ki zmanjšujejo pomen klasičnega delavskega razreda in vodijo na družbenoekonomsko prizorišče nove družbene kolektive, kot so npr. intelektualci; »odpirajo« nove sektorje, ki se vedno bolj oddaljujejo od nekdanjih »primarnih«. To so sektorji uslug in storitev, intelektualnih, predvsem znanstvenih dejavnosti itn. S tem *delavska partija* izgublja svoje naravno zaledje in zgodovinsko legitimiteto. S tega vidika postajajo skrajno problematične tudi t.i. revolucionarne pridobitve, če jih ne gledamo zgolj kot neko etapo v družbenem razvoju.

Bistvo problema je v *vpisovanju* katerekoli politične organizacije oz. kateregakoli družbenega razreda v ustavne, zakonske ali programske dokumente neke družbe. S takšnim vpisovanjem nastopijo ovire pri preurejanju, prenavljanju in prilagajanju političnega, družbenega in ekonomskega življenja okolju in zahtevam novega časa. Zelo splošno rečeno so se moderne (meščanske, civilne...) družbe odprle tem zahtevam ravno na ta način, da so omejile samovoljo in oblast fevdalnega razreda, niso pa ga analogno, na isti način nadomestile s kapitalističnim. Današnje moderne družbe oz. države nimajo nobenih ustavnih ali zakonskih težav, ko uvajajo nove tehnologije in na novo urejajo svoja gospodarska in družbena vprašanja. V njihovih ustavah ni vpisan noben poseben družbeni razred, kar je mogoče razlagati tudi tako, da rečemo, da ustavno definirani (kapitalistični) odnosi niso restriktivni do te mere, da bi onemogočali družbeni razvoj in celo redifinicijo položaja kapitalističnega razreda. Kot je znano, večina modernih ustav ne izključuje parlamentarnega sodelovanja (oz. prevzema oblasti) komunističnih ali socialističnih strank s programi, ki postavljajo pod vprašaj privilegije ali celo sam obstoj kapitalističnega razreda.

Vpis neke konkretne politične stranke ali družbenega razreda v ustavne, zakonske ali programske dokumente pomeni z vidika odprte, dinamične in prilagodljive družbe *notranje protislovje.* Če je v takšne dokumente vpisan neki konkretni razred oz. če je vanje vpisana neka določena politika, je ob spremembi zunanjih pogojev treba takšne dokumente spremeniti, kar pomeni, da si vsaka politika oz. vsak razred sproti piše svoje dokumente, kar že spet pomeni, da ti dokumenti (posebej v pogojih dinamičnega razvoja) ne morejo veljati na daljši rok in ne morejo imeti trajnejšega značaja. Če vzamemo za primer pluralistične družbe, kot jih poznamo v Zahodni Evropi (ali v Ameriki), bi to pomenilo, da ob vsaki vladni spremembi pride do ustavnih sprememb.

S tem seveda nočem zanikati razrednega značaja oblasti oz. družbene ureditve – vsaj kar zadeva zadnjih nekaj stoletij evropskega razvoja. Razredna ureditev družbe je dobro razvidna iz francoskih ali avstrijskih razmer v zadnjih dveh stoletjih. Razredna ureditev družbenega življenja pomeni, da neki družbeni razred – prek svojih predstavnikov – interpretira vsa ali večino dejanj družbenih članov na ta način, da jih razglaša za razredno koristna in razredno škodljiva, pri čemer razredno škodljiva zatira. Če bi zdaj to prenesli na raven ustavnega besedila, bi

lahko rekli, da je v primeru razredne ureditve v tem besedilu vgrajen poseben ključ, s katerim je mogoče razločevati razredno koristna dejanja od razredno škodljivih.

Umestitev takšnega ključa v neko programsko besedilo temu besedilu daje značaj razrednega diktata oz. propagande. Ustava se ne bi razlikovala od partijske direktive oz. razglasa. Vendar je ustava nekaj več ali nekaj drugega kot direktiva ali razglas, ampak naj bi v načelu pomenila dokument višjega ranga: tako rekoč orodje za omejevanje moči razredno/strankarskega razglasa oz. direktive. Umestitev razrednega ključa v ustavo je *notranje protislovna.* Bila bi nekaj takšnega kot postavitev cenzorja na gledališki oder.

To pa ni le šaljiva metafora, ampak zgodovinsko dejstvo. Pred reformo grofa Loragea v sredini 18. stoletja so na gledališkem odru sodelovali poleg igralcev tudi plemiči. Bili so ločeni od ostale publike in s svojo navzočnostjo sproti omejevali svobodno gledališko izražanje: lahko si predstavljamo, da se igralci ob tem, ko so poleg njih sedeli fevdalni gospodje, niso mogli preveč svobodno razživeti.

Navzočnost partije v ustavi je nekaj podobnega kot navzočnost predstavnikov vladajočega razreda na odru, kjer se godi gledališka predstava. Je sicer javna predstava, namenjena splošni javnosti, toda pooblaščena javnost je odločilen soigralec. Lorageova reforma je plemstvu določila prostor v avditoriju in s tem pomagala osamosvojiti teater. Nemara je bilo plemstvo predolgo navzoče na odru: saj je v revoluciji nanj – prek trupel plemičev – vdrlo preprosto ljudstvo in zmešalo igralstvo z občinstvom, podrlo mejo med odrom in avditorijem ali – kot tudi pravi Duvignaud (Sociologija gledališča) – celo zabrisalo mejo med svetim in profanim. Po revoluciji, ki je – po Rousseaujevih besedah – zahtevala tako rekoč ukinitev gledališča (»teh temačnih dvoran«), so se igralci vrnili na oder, publika pa v avditorij. Na odru so ostali samo igralci: nobena druga stranka ni zasedla sedežev, ki so jih nekoč zasedali plemiči. Revolucionarne pridobitve so bile zaščitene že s tem, da je postalo gledališče svobodno.

Osnovno vprašanje je torej, ali je potrebno revolucionarne pridobitve ščititi s fizično navzočnostjo na »odru« oz. v ustavi, z navzočnostjo revolucionarjev ali celo le njihovih pomočnikov in namestnikov. Nastop revolucionarjev, še celo pa njihovih pomočnikov in namestnikov, na odru ustave ima značaj vsiljene režije, diktature ali propagande. Je notranje protisloven.

Na tem mestu se mi zdi primerno omeniti problem avstrijskega t.i. kulturnega boja zoper konkordat oz. za ustavo – v drugi polovici prejšnjega stoletja. Gre za monopol katoliške cerkve, ki ga je sankcioniral avstrijski dvor v boju zoper liberalizem, zoper moderne čase in zoper družbeni razvoj v smeri sproščenih kultur in gospodarstva. Kontekst liberalnega gibanja zoper konkordat in za ustavo, oz. kontekst sporazuma med dvorom in cerkvijo tvorijo: revolucija 1848, vztrajnost »državotvornih« sil, kot so bile vojska, birokracija in cerkev. S konkordatom je cerkev dobila posebno mesto na odru avstrijske politike: nemotene komunikacije z Rimom, posebne lastninske pravice brez vmešavanja države, oblast v šolstvu (učitelji morajo biti katoliki), pravico do cenzure neljubih knjig... skratka dvor/država je podelila cerkvi cel kup privilegijev, s čimer so bile razveljavljene jožefinske reforme. Katolicizem je postal državna religija, država pa je videla v njem garancijo zoper družbeni nemir.

Demokratične/liberalne sile so se od leta 1855 naprej bojevale za ustavo, kar je pomenilo boj zoper državno religijo in religiozno državo. V prvi vrsti tega boja so bili intelektualci, še posebej pisatelji. Zanimivo je, da so se v polemikah pojavila tudi mnenja, da konkordat ne nasprotuje le državljanskim pravicam, ampak tudi nacionalnim pravicam, čeprav na splošno drži, da so nenemški narodi igrali vlogo nasprotnika ločitve države in cerkve.[11]

Do razveljavitve konkordata je prišlo v decembrski ustavi leta 1867, ki je

[11] Cf. Karl Vocelka, *Verfassung oder Konkordat,* Wien 1978, str. 39.

razglasila svobodo vere, vesti in prepričanja; enakopravnost vseh cerkva in verskih skupnosti; pravno državo. Tej so sledili drugi zakoni o šolstvu, sklepanju zakonske zveze in cerkvenem položaju. Dilema tega časa se je glasila: *ustava ali konkordat!*[12] V avstrijskem primeru je ustava pomenila omejitev državne cerkve oz. cerkvene države.

Zgodovinske primerjave so vedno le zasilne, saj je – če govorimo o naših razmerah – težko govoriti o nekakšnem konkordatu, ki naj bi ga bili sklenili država in partija. Seveda pa je poanta v nečem drugem: ustava načeloma ne more biti mesto vpisa privilegijev te ali one družbene skupine, stranke ali organizacije, ampak je jamstvo zoper takšne privilegije. Ustava, ki daje ideološke, politične, lastninske in druge privilegije, ni ustava, ampak »pred-ustava«. Je konkordat med pooblaščenimi skupinami.

PETER KLINAR

STRUKTURALNI PLURALIZEM

Vsa dosedanja razprava me je pritegnila in hkrati tudi spodbudila k razmišljanju, zlasti tisti deli, ki so govorili o razrednem in partijskem privilegiranju, o ekonomskih problemih in sistemskih vidikih. Nenavadni in zame novi za ustavno debato pa so bili inserti, ki so izhajali iz, denimo temu, sociološko religioloških izhodišč, kot so: sakralizacija sistema, absolutna pravičnost, ortodoksija, herezija itn. Mislim, da je bilo to zanimivo analitično izhodišče, ki ni bilo pomembno in ima v tej razpravi svoje mesto.

Najprej nekaj besed o novostih v zvezi s sedanjo ustavno razpravo, v katero se vključuje tudi današnja okrogla miza. Strinjam se s tem, kar pravi Markič, da so to novosti (pluralistični, alternativni predlogi ipd.), vendar imam občutek, da je vsa zadeva precej neekonomična, neracionalna in včasih tudi dvomljiva. Smiselno dvomljiva – zaradi tega, ker razpravljamo o strokovno slabo pripravljenih amandmajih, ki ne izražajo pomembnejših, globalnejših sprememb, ki bi bile nujne, kot sledi iz Jerovškovega in Ruplovega pripovedovanja. Če bi razpravljali o strokovno poglobljeno pripravljenih amandmajih, temelječih na znanstvenih izhodiščih, ki bi obetali globalne razvojne spremembe, bi bilo naše početje bolj racionalno, kot je sedanje. V sedanjem početju ne vidim izhoda; ob vseh kontradiktornih predlogih se mi zdi, da ni takšnega političnega modreca, ki bi bil sposoben iz vsega tega gradiva izluščiti nekaj sprejemljivega in perspektivnega. Tudi stroka in znanost na sedanji stopnji razvoja z vso svojo metodologijo – po analizi vse te nasprotujoče si vsebine številnih predlogov, ki zadevajo novo ustavo, verjetno ne bi mogli pripraviti utemeljenega sklepnega predloga amandmajev. Zato bo moja razprava v glavnem naravnana na kritiko obstoječega in hkrati tudi na prvine, ki bi mogle biti izhodišče za razpravo o novi ustavi. Torej se amandmajev neposredno ne bo dotikal.

Strinjam se s tem, kar je zelo precizno povedal Jerovšek o zaprtosti jugoslovanskega sistema. Sodim, da je naš sistem nedvomno zaprt in da osnutki novih amandmajev še prispevajo k njegovi zaprtosti. V tako nestabilnem sistemu si od centralizma (predvideni prenos pristojnosti na federacijo) ni ničesar mogoče obetati. Kateri so elementi odprtega sistema (pri nas očitno neobstajajoči), ki bi morali biti temelji razmišljanja o novi ustavi, spodbude za globalnejše razvojne spremembe?

[12] Cf. *Ibid.*, str. 95.

Prvi element odprtosti sistema je njegova sposobnost menjave z notranjim družbenim okoljem, ki ni v celoti del sistema, in menjave z zunanjim družbenim okoljem, s svetom. Finančni kapital in tehnologija zunanjega okolja se z našim sistemom težko izmenjujeta.

Drugi element odprtosti sistema, ki bi ga morali v jugoslovanskem sistemu bolj upoštevati, je neposredna zveza med elementi sistema. Če se dotaknem samo delegatskega sistema, ki je bil danes že kritiziran, potem je treba reči, da delegatski sistem ne omogoča neposrednih povezav elementov sistema, ampak le zelo posredne, deformirane povezave.

Posredne, delegatske povezave, govorijo o neodprtosti sistema.

Tretji element odprtosti sistema zadeva tehnični in interesni sistem. Če pustim tehnični sistem z informacijsko tehnologijo ob strani, moram nekaj reči o interesnem sistemu in njegovi odprtosti, predvsem v zvezi s pluralizmom. V vsakršni družbi, pa tudi v naši, je mogoče doseči učinkovito integracijo samo s povezovanjem raznovrstnih elementov. Ti raznovrstni elementi v Jugoslaviji nedvomno obstoje in nadaljnje dopuščanje raznovrstnosti, pluralizma, je šteti za izhodišče integriranja v smislu razvitejše adaptacije. Razvitejši procesi adaptacije in pluralizem so izhodišče integriranja, odprtega interesnega sistema.

V zvezi z našim sistemom se v zadnjem času veliko govori o trgu. Trg pa je samo eden od elementov pluralističnega sistema, ki zagotavlja možno integracijo pluralističnega sistema na podlagi tekmovanja, konkurence, konfliktov in nasprotij. Nisem prepričan, da smo v zaprtem sistemu, kakršen sedaj obstaja, pripravljeni in usposobljeni za prehod iz zaprtega sistema podrejanja, hierarhije, neustvarjalnosti, mediokritet v odprt sistem, torej v tržni sistem in naprej, v tako imenovani strukturalni pluralizem. Trg pomeni le ekonomski pluralizem, pluralizem pa je večdimenzionalni pojav. To pa pomeni, da ekonomski pluralizem z lastniškim pluralizmom zahteva institucionalni pluralizem, idejni pluralizem, kulturni pluralizem, nacionalni pluralizem, pa tudi politični pluralizem ipd. Strukturalni, kompleksni pluralizem zahteva seveda tudi razvit individualni pluralizem. Kakšne so možnosti za ustvarjanje celovitega, strukturalnega pluralizma? Nekaj teh elementov nedvomno imamo, nekaj idejnega pluralizma gotovo obstaja, nacionalni in kulturni pluralizem sta dejstvo (čeprav je toleranca do kulturnega pluralizma majhna); institucionalnega pluralizma nimamo, problemi so z lastniškim in političnim pluralizmom. Vidim številne odprte probleme v zvezi z uveljavljanjem elementov strukturalnega pluralizma, ki je pogoj za tržno gospodarstvo, še posebej, kar zadeva politični, idejni in institucionalni pluralizem.

Odprti problemi političnega pluralizma, o čemer je govoril tudi Rupel, zadevajo ustavni položaj partije, njeno vodilno vlogo, organiziranost po načelih demokratičnega centralizma, uveljavljenost nomenklature pri izboru vodilnih kadrov ipd. Tržni sistem kot sestavina ekonomskega pluralizma ustvarja številne socialne probleme, od katerih velja omeniti nezaposlenost, ki utegne biti v Jugoslaviji velik problem – glede na že izjemno visoko število nezaposlenih pred učinkovanjem tržnega sistema in rigoroznejšega prestrukturiranja gospodarstva. Konkurenčnost različnih oblik lastnine, med njimi zasebne, odpira problem omejevanja monopola individualnih kolektivnih lastnikov in uveljavljanja nagrajevanja po delu. Poleg problemov političnega in ekonomskega pluralizma se kažejo tudi problemi drugih vidikov pluralizma. Razvoj institucionalnega pluralizma zahteva vzporednost istovrstnih institucij in njihovo medsebojno konkurenčnost in fleksibilnost. Institucionalni pluralizem hkrati pomeni razvijanje različnih specifičnih institucij za družbene in gospodarske dejavnosti, ki ne bodo vse zgrajene po istih kopitih, kar je bila dosedanja praksa. Prav tako institucionalni pluralizem zahteva razvijanje različnih institucionalnih nacionalnih modelov, ki upoštevajo kulturne, civilizacijske, tradicionalne razlike. Z razvojem institucionalnega pluralizma pade preobsežna normiranost družbenega življenja.

To so zapletena vprašanja, ki jih ni mogoče hitro razrešiti in jih samo navajam kot odprta za ilustracijo, kako daleč smo od dejanskih možnosti odpiranja sistema in uveljavljanja strukturalnega pluralizma.

Četrti element odprtosti sistema je z vsemi prejšnjimi povezan in zadeva hitro spreminjanje sistema in njegovo gibljivost. Pri tem spremembe sistema in njegova gibljivost, če hočemo govoriti o odprtem sistemu, niso odvisne samo od notranjih nasprotij in njihovega reševanja, kar sicer gotovo je gibalna sila, marveč tudi od intenzivne izmenjave z družbenim okoljem. Ta izmenjava sistema in družbenega okolja je izrazita pomanjkljivost obstoječega jugoslovanskega sistema.

Peta značilnost odprtega sistema, od katerega smo močno oddaljeni, pa je, da mora biti v odprtem sistemu posameznik, človek, osebnost izrazito spoštovana in ne zadušena od vsemogočnega sistema. Ni pomembno le upoštevanje objektivnih zakonitosti in kolektivitet, pomembna je tudi subjektivna plat, posameznik. To se navezuje na humano podobo sistema in tudi na spoštovanje kompleksa osebnih pravic in svoboščin.

Če hočemo priti do korenitih družbenih sprememb in do ustave, ki jih bo spodbujala, je poleg odprtosti sistema potrebno upoštevati še druge pomembne temeljne prvine sistema. Najprej gre za dostopnost sistema za procese sodobne modernizacije, ki temeljijo na znanju, komunikacijah, fleksibilnih institucijah, prostorski in družbeni gibljivosti, demokratičnem javnem odločanju, sodobni tehnologiji ipd.

Upoštevati kaže racionalnost sistema, kar bi pomenilo razviti sistem po meri naših materialnih možnosti in se znebiti mnogoterih neracionalnosti, ki jih mrgoli (razmejitev pristojnosti, ločitev demokratičnih strokovnih odločitev ipd.).

Pri razvijanju sistema ne bi smeli prezreti obstoječe socialne strukture, kadrovskega potenciala in še posebej kadrovskega razvoja. Jugoslovanska družba je še zmeraj družba pretežno ročnega dela z visokim deležem kmečke populacije. Imamo maloštevilčen sodoben srednji-storitveni sloj in sloj s srednjo izobrazbeno stopnjo. Učinkovitost strokovnjakov je tako majhna zato, ker opravljajo v veliki meri dela, ki ne ustrezajo njihovi stopnji izobrazbe. V naši socialni strukturi se kaže vrsta nesorazmerij, o katerih bi kazalo razpravljati in jih upoštevati pri načrtovanju korenitih družbenih sprememb.

Poleg že nakazanega nesorazmerja med fizičnim in umskim delom ter nesorazmerja med srednje in visoko izobraženimi kadri je treba še omeniti nesorazmerje med izvršilnimi in strokovnimi kadri (na škodo strokovnih), nesorazmerje med kadri, zaposlenimi v primarnih in sekundarnih dejavnostih, na eni, ter kadri, zaposlenimi v terciarnih in kvartalnih dejavnostih, na drugi strani (v škodo slednjih) ipd.

Tu je kompleks mednacionalnih odnosov, mimo katerega pri razvijanju sistema ni mogoče. Sodim, da smo vsaj v Sloveniji mednacionalne probleme dovolj raziskali in da imamo tudi razvite modele za urejanje mednacionalnih odnosov.

In navsezadnje še misel o razglabljanju, ki zadeva temeljne konflikte našega sistema. Sodim, da je proklamirani konflikt med birokracijo in samoupravljanjem potrebno problematizirati. Raziskovalci samoupravljanja ugotavljajo, da teh procesov skorajda ni več, hkrati pa se birokraciji pripisuje preveč grehov – glede na to, da je birokracija samo posrednik temeljnih odločitev politične elite. To pomeni, da je treba razmišljati o temeljnem konfliktu med elito in različnimi sloji ali med elito in množico. V Jugoslaviji so pomembni tudi konflikti med elitami, mimo katerih ni mogoče. Če razmišljamo o birokraciji, potem bi kazalo upoštevati konflikte med birokracijo, ki razpolaga z znanjem, in birokracijo, ki ne razpolaga z njim. Mislim, da je to pomemben konflikt, saj pogosto birokracija z neznanjem dominira nad delom birokracije z znanjem. Zapleteni

so tudi konflikti tehnokracije s politično elito in birokracijo. Deklarirani konflikt med samoupravljanjem in birokratskim etatizmom ne pojasnjuje različnih drugih temeljnih zapletenih konfliktov, ki jih je treba upoštevati pri razvijanju spremenjenega jugoslovanskega družbenega sistema.

ANTON BEBLER

KAKO DO REFORMSKE KOALICIJE DRUŽBENIH SIL?

Dr. Roter je omenil realsocialistični koncept in projekt. Mislim, da pri nas ni moč govoriti o kolikor toliko uglednem realsocialističnem projektu. Nihče v Jugoslaviji, razen dogmatičnih skrajnežev, realsocialističnega projekta javno ne zagovarja. Torej velja presoja, da projekt v celoti v večjem delu Jugoslavije ne bi naletel na podporo množic. Pri nas je težko govoriti tudi o celovitem realsocialističnem konceptu. Pri posameznih konservativnih neostalinističnih mislecih obstojijo le prvine takega koncepta, dosti bolj pa je razširjena realsocialistična miselnost. M. Kučan je na konferenci ZKS pozval, naj »dokončno zavrnemo« »državnosocialistično logiko« – skoraj celih 40 let po znamenitem l. 1948.

Naša sedanja globoka ekonomska, politična in moralna kriza je na določen način časovno zapoznelo maščevanje za povsem stalinistične napake po letu 1944 ter za nedoslednost po juniju l. 1948. Tudi po tem datumu jugoslovanski komunisti do jeseni 1949. niso pretrgali stikov s Stalinom, ampak jih je on z njimi. Še manj pa je bilo to slovo od stalinizma kot načina mišljenja, sistema navad (ali razvad) ter metode avtoritarnega vladanja v imenu delavskega razreda. Doslednega notranjega idejnega obračuna ter kadrovske prenove, ki bi odstranila tiste številne stalinisteke, ki niso bili tudi »kominformovci«, KPJ-ZKJ ni nikoli zmogla. Uvedba oskopljenega samoupravljanja z državnopartijskimi ukazi ter liberalizacija po metodah stalinistične policijske vladavine idejne hipoteke boljševizma še zdaleč nista odpravili.

Zato pri nas lahko govorimo o še vedno zelo močnem recidivu realsocializma, o več desetletij, dve generaciji najmanj, trajajoči reprodukciji prvin realsocialističnega sistema. Te prvine so si nadele zunanje oblike, med njimi jugoslovansko samoupravno frazeologijo, v kateri so poleg idejne dediščine boljševizma tudi sklopi, ki so bili izposojeni iz zahodnoevropskega anarhosindikalizma in socialdemokracije. Danes imamo na zelo visokih položajih ljudi, ki so že odrasli v jugorealsocializmu in odlično obvladajo njegov delovnim množicam težko razumljiv ritualni žargon.

Zdaj bi spregovoril o temeljnem vprašanju ustavnih sprememb. Namen le-teh je zelo pompozno naveden v obrazložitvi osnutka amandmajev. Ustavne spremembe naj bi popolnoma uresničile »odločilno vlogo delavskega razreda,... zagotovile hitrejši razvoj proizvajalnih sil in socialističnih samoupravnih proizvodnih odnosov,... popolnejše in učinkovitejše varstvo družbene lastnine,... popolnejše uresničevanje vladajočega družbenogospodarskega položaja delavca v združenem delu,... upoštevanje ekonomskih zakonitosti,... varstvo ustavnega položaja delovnih ljudi,... učinkovito federacijo,... skrčenje nepotrebnega normativizma pri urejanju družbenih odnosov« itd., itd. Zelo dvomim, da bodo predlogi ustavnih sprememb dosegli katerega izmed teh smotrov. Samo bistvo nekaterih izmed teh sprememb je celo pravo nasprotje tistemu, kar se razglaša kot smoter, recimo zmanjševanje normativizma. Dejansko se z njimi normativizem še povečuje. Bistvo problema v zvezi z ustavnimi amandmaji je v tem, da sloni večji del predlogov na napačni diagnozi vzrokov krize v naši državi in družbi ter skladno s tem predlaga neustrezna zdravila za izhod iz krize. Ena temeljnih podmen, ki je

sicer javno ne navajajo, je v tem, da naša kriza izvira iz federalno-konfederalne ureditve, ustoličene z ustavo iz leta 1974. To je v temelju zgrešena analiza. Tukaj se strinjam s kolegom Petričem.

Tisti predlogi ustavnih sprememb, ki so nastali na podlagi t. i. kritične analize političnega sistema, so zaobšli prave vzroke krize. Ti vzroki izvirajo povsem logično, po mojem prepričanju, iz temeljev našega političnega sistema ter iz kadrovskih, moralno-etičnih in drugih pojavov, ki so zrasli na teh temeljih. Del teh posledic je bil verjetno neizogiben in je vzporeden s posledicami v drugih avtokratskih sistemih. Tukaj mislim na prepogosto negativno selekcijo nosilcev javnih funkcij (pri nas je ta izrazita na najvišjih zveznih funkcijah), na voluntarizem, neznanje, nestrokovnost, nesposobnost, na razširjeno nezakonitost, na družbeno neodgovornost nosilcev javnih funkcij, na vse bolj razširjeno korupcijo. Pri nas so se ti pojavi povezovali z boleznimi, ki so zelo razširjene tudi v demokratičnih političnih sistemih, kot so birokratizem, normativizem, etatizem itd. Vsi ti pojavi družbene patologije so bili pri nas zelo dolgo prikriti, predvsem z avtoriteto in ugledom generacije zgodovinskih voditeljev povojne Jugoslavije. Po njihovem odhodu z našega zgodovinskega odra so številni izmed teh negativnih pojavov planili na površje, pa čeprav je Jugoslavija že najmanj tri desetletja trpela veliko škodo zaradi zelo številnih neizobraženih, nevednih in nesposobnih, a ubogljivih in »moralnopolitično primernih« uradnikov na nižjih in tja do srednjevisokih položajev. Naš velikanski zunanji dolg je v veliki meri akumulirano plačilo za desettisoče njihovih napak.

Predlogi, sloneči na analizi, ki je zaobšla temeljne vzroke naše krize, teh vzrokov ne morejo odpraviti. To še bolj velja za tiste številne predloge ustavnih sprememb, ki so nastali brez povezave s »kritično analizo političnega sistema«. Predlogi v celoti se sploh ne spuščajo v take pojave, kot so monopol politične oblasti (dejansko obstoječ, in ne tako imenovani), zraščenost partije in države, primat (voluntaristične) politike nad gospodarstvom in nad drugimi družbenimi podsistemi. Celo naši »obnovitelji« in zagovorniki »socializma po meri ljudi« si ne upajo spoprijeti se s temi temeljnimi pojavi ter s konkretnimi koraki začeti uresničevati tovrstne, v kot porinjen: zaobljube prvega kongresa ZKJ ter neuresničene dele Programa ZKS. Tržno gospodarstvo pa sistemsko in dolgoročno ne gre skupaj z netekmovalnim političnim sistemom in s primatom politike nad gospodarstvom. Samo opuščanje pregona zaradi verbalnega delikta, večja tolerantnost do drugače mislečih in poziv vsem dobronamernim k sodelovanju še zdaleč ne zagotavljajo politične demokracije.

Marsikoga v naši državi je pretreslo, ko je neki naš visoki uradnik odstopil od kandidiranja za še višjo in za njega že ustrezno »programirano« funkcijo. Ni jih pretreslo, da je pri nas povsem možno desetletja zasedati zelo visoke položaje, ne da bi bil imel ugled v javnosti, med članstvom ZKS in visokim funkcijam ustrezno znanje in sposobnosti. Pretreslo jih je, da ta tako dobro utečeni sistem v *tem primeru* in v naši republiki ni več deloval. In zakaj bi ravno ta tovariš bil »grešni kozel«, ko imamo po državi na tisoče in desettisoče slabših vodilnih funkcionarjev – manj pridnih in celo omadeževanih z zlorabami uradnih položajev? Po logiki avtoritarnih sistemov je to povsem legitimno vprašanje.

Brez dejanske politične demokracije pa tudi ekonomsko ne bomo splavali. Iluzorno je pričakovati, da nas bo isti sistem z le delno spremenjeno sestavo voditeljev popeljal iz ponižujoče odvisnosti in zaostajanja, v katera nas je sam spravil. Zagovarjanje sedanjega sistema s tezo, da nekateri njegovi kritiki skušajo vzpostaviti svoj politični monopol, je samo po sebi boj za oblast. Pripisovati to željo vsem kritikom sedanjega oblastnega monopola in jih obtoževati protikomunizma, je najmanj nekorektno. Oblastni monopol izpodbija temeljni argument, s katerim so KPJ preimenovali v ZKJ, škoduje sami partiji in stvari socializma v Jugoslaviji.

Sedanji predlogi ustavnih sprememb ne odpravljajo celo očitnih pomanjkljivo-

sti v besedilu zvezne ustave. Naša ustava je po nepotrebnem najdaljša na svetu (šteto z besedami) in je ljudem slabo razumljiva. Vpeljala je prezapleten sistem ustanov, ki je predrag, nepregleden, neučinkovit in slabo primeren za nadzor javnosti nad nosilci javne oblasti. V posameznih delih je ta zgradba našega ustavnega sistema tudi nelogična, ker so skušali z gnilimi kompromisi združiti težko združljivo. Prav imajo, denimo tisti številni kolegi iz (»ožje«) Srbije, ki opozarjajo na nelogičnost ustavne ureditve socialističnih avtonomnih pokrajin. Z njimi pa se ne strinjam glede načina za odpravo te nelogičnosti. Sodim, da je z dolgoročno stanovitnostjo Jugoslavije in z *objektivnimi* interesi srbskega naroda združljiva le ureditev, ki ne bi vsebovala hierarhičnega razmerja med srbskim in albanskim narodom v Jugoslaviji.

Moja temeljna teza je, da je blokada v našem političnem sistemu posledica njegove notranje nekonsistentnosti, saj združuje protislovne prvine, ki druga drugo blokirajo. Iz tega izhaja preveliko število inštitucij, od katerih nekatere delujejo, nekatere sploh ne, številne pa se križajo med seboj. Sodim, da je institucionalna hipertrofija v našem sistemu posledica nekonsistentnosti sistema, in ni prvotni, ampak izpeljani vir naših težav.

Realsocialistično jedro našega političnega sistema je ostalo pretežno nespremenjeno od leta 1945, s tem, da je to jedro pri nas v veliki meri prikrito in ustavno nenormirano. Tukaj se razhajam s svojimi kolegi pravniki, ki politični sistem večkrat enačijo s formaliziranim ustavno-zakonskim sistemom. Tako je kolega Markič v uvodu zatrjeval, da se je naš politični sistem po vojni večkrat spreminjal. Ta trditev pa velja le za njegovo ustavno fasado in ne za notranje temeljne prvine. Ciril Ribičič rad uporablja sintagmo »uresničevanje političnega sistema«, kadar govori o uresničevanju ideoloških in drugih smernic v zvezi s političnim sistemom. Politični sistem je del stvarnosti, ki se ga uresničevati ne da. Dejansko jedro našega političnega sistema je v sistemu organov in poklicnem uradništvu Zveze komunistov Jugoslavije, v poklicnem delu oboroženih sil in v sistemu javne in državne varnosti.

V zvezi s tem je zvezna ustava iz leta 1974 zanimiva. Storila je korak, ki bi ga lahko razlagali kot izraz realizma, ker je skušala zunajustavni položaj jedra našega političnega sistema, predvsem položaj Zveze komunistov Jugoslavije, na več načinov ustavno legitimirati. Temu služi del preambule in ustavno zagotovilo o časovno in postopkovno neomejeni »vodilni vlogi ZKJ«, uvedba družbenopolitičnih zborov, dajanje visokih državnih funkcij vodilnim partijskim delavcem po položaju idr. Kasneje so enako težnjo po ustavnem podržavljanju partije izrazili še v sestavi komitejev za SLO in DS. Ta ustavni »realizem« pa je pomenil hkrati retrogradni korak, če vzamemo kot merilo programska izhodišča ZKJ in temeljno strateško odločitev Zveze komunistov iz leta 1952, da partijo loči od države.

Poleg realsocialističnega jedra imamo v našem političnem sistemu tudi prvine korporativne države, prvine federalno-konfederalne države, prvine skupščinske vladavine in prvine politične demokracije, predvsem glede svoboščin. Mislim, da je trditev, ki jo je svojčas zapisal Jaša Zlobec, povsem točna. V dobršnem delu Jugoslavije (v obeh pomenih) imamo precej politične svobode, nimamo pa politične demokracije.

Prvine, ki sem jih naštel, se med seboj križajo in večkrat druga drugo onemogočajo. Recimo, prvine realsocializma izpodkopavajo, utesnjujejo in večkrat dejansko onemogočajo samoupravljanje navzlic ideološkim deklaracijam. Prvine realsocializma onemogočajo tudi tržno gospodarstvo, v veliki meri omejujejo delovanje delegatskega in skupščinskega sistema, družbeno lastnino pa dejansko nadomeščajo z državno lastnino.

Logično je nemogoče v isti državi imeti hkrati: dejanski federalizem, zasnovan na enakopravnosti narodov; nekompetitivni politični sistem; demokratični centralizem kot temeljno načelo vladajoče partije; primat politike nad gospodarstvom in enotni trg. To enostavno ne gre skupaj. Ker vse te prvine skušamo imeti istočasno,

smo v sedanjem razmerju moči dobili federalizacijo-konfederalizacijo ZKJ ter drobitev jugoslovanskega trga na mini trge političnih enot, celo do občin.

Če dejansko hočemo imeti federalno državo, zasnovano na enakopravnosti narodov, pravno državo in enotni jugoslovanski trg, potem je nujno odpraviti monopol politične oblasti ter demokratični centralizem znotraj vladajoče partije. Če pa naši vodilni želijo slednja dva obdržati, potem bi morali kot minimum odpraviti primat politike nad gospodarstvom, kadrovski monopol zunaj partije same in vmešavanje partije v gospodarsko življenje od občine do federacije.

Marsikdo v naši državi pa je za povsem drugačno vzpostavitev konstistentnosti političnega sistema. Administrativno enotnost jugoslovanskega gospodarskega prostora bi dosegli s ponovno centralizacijo partije in države, s kvazi-federalizmom, ki smo ga nekoč že imeli po sovjetskem vzorcu, ter z odpravo prvin civilne družbe. Kaj ta neostalinistična strategija pomeni za delovanje tržnih zakonitosti, za naš gospodarsko-tehnološki razvoj, delovanje samoupravljanja in za enakopravnost vseh jugoslovanskih narodov in t. i. narodnosti, ni treba razlagati. Socialistični projekt, ki ga deklarativno razglašamo, vključuje samoupravljanje, tržno gospodarstvo, politično demokracijo, enakost narodov in enotni trg. Tem vrednotam pa dolgoročno ustrezajo: kompetitivni socialistični politični sistem brez monopola politične oblasti; če še vedno enostrankarski sistem, potem brez demokratičnega centralizma znotraj vladajoče partije in brez primata politike nad gospodarstvom; federalno-konfederalni sistem brez prevlade največjega naroda.

Zdaj razpravljamo o tem, ali naj in sploh, če že, kako naj bi spremenili našo ustavo. Zvezni organi v Beogradu pa so že pripravili in delno že naprej posredovali osnutke približno 50 zveznih zakonov, ki so zasnovani na povsem realsocialistični gotovosti, da bodo vsi ustavni amandmaji sprejeti, in sicer tako, kot so bili predlagani. Zdaj pa mi lahko o ustavnih spremembah čvekamo, kolikor hočemo.

Mislim, da so prvine realsocialističnega koncepta pri nas popolnoma razpadle kot projekt, ki naj našemu narodu nakazuje svetlejšo bodočnost. Zato takega koncepta tudi nihče noče javno predlagati, temveč ga dejanski zagovorniki prikrivajo. Hkrati pa moramo ugotoviti, da so prvine realsocialističnega koncepta, ideološkega in oblastnega sistema, ustvarile pri nas precej veliko družbeno klientelo.

Osrčje družbene koalicije, ki podpira realsocialistično logiko, tvori večji del državnega, paradržavnega, partijskega in parapartijskega transmisijskega in delno gospodarskega uradništva. Te kategorije štejejo najmanj poldrugi milijon ljudi, s člani družin pa dva do trikrat več. Ta dejansko vladajoči sloj v naši državi uživa precejšnjo politično podporo velikega dela mestnega prebivalstva, industrijskih in drugih delavcev, poldelavcev in polkmetov, za katere je ta sistem dober, ker jim zagotavlja socialno varnost in omogoča slabo delo in celo plačano nedelo. Vse te kategorije – skupaj s člani družin – dosegajo najbrž polovico jugoslovanskega prebivalstva. Od sistema realsocialističnega skrbništva in od prerazporeditve družbenega proizvoda po načelih enakosti v siromaštvu je relativno več odvisnih v gospodarsko manj razvitih delih Jugoslavije in posameznih (tudi razvitejših) republik. V teh delih je tudi relativno več uradnikov in nekvalificiranih delavcev. Iz tega sledi geografsko in (pri nas) narodnostno neenakomerna razporeditev množične politične podpore realsocialističnim ideološkim in oblastnim prvinam. Ko se enkrat navadiš na ta sistem, si v položaju zasvojenega z drogo. Tudi na našem zavodu imamo ljudi, ki logiko tega sistema podpirajo in sprejemajo.

Tako kot se tudi drugod najpogosteje dogaja, prihajajo zahteve po spremembi politike, režima in delno tudi sistema pretežno iz vrst razumnikov. (Med razumniki ali bivšimi razumniki pa so tudi izrazito konservativni jugodogmati in neostalinisti). Temeljite reforme zagovarjajo gospodarstveniki. Njihovo nujnost za preživetje sistema so dojeli tudi nekateri partijski in državni voditelji. Zelo heterogena proreformna koalicija vključuje manjši del uradništva (predvsem gospodarskega), večji del razumniške mladine, bolje izobraženi, razgledan in kvalificiran del delavstva, obrtnike in druge zasebnike, zdomce in kmete. Tako kot nasprotna koalicija

je tudi ta oslabljena zaradi nacionalne, verske in kulturne heterogenosti. V sedanjem političnem sistemu se proreformna družbena koalicija ne more legalno izoblikovati in nastopati kot taka. Precej manjše možnosti od nasprotnikov reform ima za to, da bi se izrazila v sedanjem političnem sistemu. V našem sistemu recimo, praktično ni mesta za enakopravno izražanje legitimnih interesov zdomcev, nezaposlenih, kmetov in obrtnikov.

Naš problem je v tem, da imajo prvine realsocialističnega koncepta močno oporo v vladajočem družbenem sloju ter v delavskem razredu na eni strani, na drugi strani pa ta koncept ne nudi izhoda iz akutne krize. Zaradi tega je pri nas prišlo do družbene in politične blokade. Pozitiven izhod iz te blokade je zelo negotov, negativen izhod pa je, žal, bolj verjeten. Temeljna dilema naše države je v tem, da moramo zato, da bi si zagotovili enakopravnejše mesto v mednarodni skupnosti, kot družba nujno preseči prvine realsocialističnega koncepta. Sicer bomo dokončno padli v položaj dejanskega priveska svetovnega kapitalizma in svetovnega realsocializma, ali obeh hkrati. Zaradi te notranje blokade in delne paralize pa nimamo moči preseči nazadovanje in drsenje v vse večjo zunanjo odvisnost.

Realna nevarnost pa je, da z odpravo prvin realsocialističnega koncepta nastane v kriznih razmerah družbeni in politični vakuum. Če se organizirane socialistične družbene sile ne bodo znale temu vakuumu izogibati z ustvarjalno in napredno politično alternativo, če ne bodo znale uveljaviti demokratičnega in humanega socializma po meri ljudi, bo prej ali slej prišlo do hudih pretresov z negotovimi posledicami.

Možnosti za slovo od realsocialističnega sindroma so v tem trenutku v Jugoslaviji žal majhne. Kakorkoli se to sliši paradoksalno, v trenutni konjunkturi podpira reformne posege in nam jih celo vsiljuje Mednarodni denarni sklad. Tako vsaj zaenkrat deluje kot objektivni zaveznik naših naprednih socialističnih sil in preprečuje grob obračun z njimi z uporabo znanih metod realsocialistične represije. Od tega, v kolikšni meri in kako bomo mogli in znali strateško dilemo našega razvoja razvozlati, je odvisna prihodnost naše države in tudi nas, tukaj navzočih. Navsezadnje je to, da javno ter precej odkrito in kritično razpravljamo o teh zadevah, dokaz naših političnih svoboščin.

To moramo ceniti kot sorazmerno svež dosežek naprednih sil v naši državi, dosežek, brez katerega je nemogoč obstoj Jugoslavije kot napredne države na prehodu v 21. stoletje.

JANEZ JEROVŠEK

K temu, kar je povedal tovariš Bebler, da je ta realsocialistični koncept ustvaril veliko klientelo, bi dodal tole: zanimivo je, da je tudi poljski ekonomist Jan Winèczky pri ugotavljanju možnosti reform proučeval klientelo po njenih segmentih – tako kot si jih naštel in analiziral ti: s katero reformo katera klientela kaj zgubi. Ugotovil je, da z vsako reformo katerakoli klientela nekaj zgublja, zato so po njegovem menju reforme težko izvedljive.

MACA JOGAN

GOSTOBESEDNOST IN NEJASNOSTI

Nadaljevala bi z vprašanjem o prikrivanju resničnosti, ki ga je omenil dr. Bebler. Iz dolgoletnega opazovanja lahko ugotovim, da obstaja ta dokaj očitna težnja v razvoju jugoslovanske družbe. Kolikor bolj so se realni procesi odmikali od vrednot, ki so bile postulirane v različnih programskih dokumentih, toliko bolj se je povečeval obseg teh dokumentov in toliko bolj se je stopnjevala tudi dinamika reorganizacije, ki pa je v glavnem zadevala le forme. Zato se je ta družba gibala in se giblje v vedno hujšem tempu nenehnim reorganizacij. To se vidi tudi ob ustavnih spremembah. Ko je bila leta 1974 sprejeta zadnja ustava, sem doma rekla svojemu možu: »Boš videl, da ne bo minilo deset let, ko bo ta ustava reformirana«. In točno to se je zgodilo! Potem smo leta 1981 dobili tistih osem amandmajev in sedaj nadaljevanje tega. Domnevam, da je takšna reorganizacijska praksa prispevala k potiskanju cele vrste realnih procesov v latentnost, in to kljub temu, da so bili že dokaj očitni.

Da ne bi ponavljala misli prejšnjih govorcev, naj zelo na kratko opozorim na nekatere značilnosti Ustave (1974) in predlaganih amandmajev.

1. Čeprav ni nihče posvečal pozornosti stilu izražanja v ustavi in v amandmajih, tega vprašanja ni mogoče zanemariti glede na skrajno dolgoveznost in gostobesednost (rokokojskost), kar brez dvoma ne prispeva k nedvoumnosti ustavnih načel in norm. Kot zgled lahko navedem to opredelitev iz temeljnih načel (drugi odstavek na str. 13): »Delovni ljudje, ki samostojno opravljajo dejavnost z osebnim delom s sredstvi, ki so lastnina občanov . . .« Razvlečena in težko razumljiva določila ter nepotrebno ponavljanje ne morejo ostati kot usedlina v človekovem spominu in delovati kot podlaga za vsakdanje življenje. Velikokrat so ustavna določila takšna, da zavirajo sprejemanje norm in identifikacijo s temeljnimi cilji.

2. V sedanji ustavi je dokaj očitna vzporednost: na eni strani so temeljna načela, na drugi družbena ureditev, ni pa med njima vselej zadostne (logične) povezave. Tam, kjer bi se morala temeljna načela nedvoumno operacionalizirati, se pojavljajo ponavljanja, kar je popolnoma nesmiselno.

3. Zdi se mi, da bi morala federalna ustava predvsem zelo jasno opredeliti relacije med svojimi sestavinami, med republikami – in tu ne bi smelo biti dvoumnosti. Sedaj tega ni dovolj, so pa najrazličnejša ponavljanja, naštevanja itn. K nedvoumnim opredelitvam relacij med posameznimi sestavinami sodi tudi to, da se ne bi nenehno hierarhično nasproti postavljalo »narod« ter »delovne ljudi in občane«. Gre za to, da se v temeljnih izhodiščih ustave razume človeka kot da je nekje zunaj, bitje, s katerim se operira kot z nekim predmetom, na drugi strani pa se nekje zunaj pojavlja narod. To je zgrešeno in ima lahko dolgoročne posledice v interpretaciji vseh vrst odnosov med narodi itd. Ta nejasnost vpliva tudi na to, da ostaja enakopravnost bolj fraza, bolj geslo, ki ni operacionalizirano skoz vrsto konkretnih določb.

Glede relacij med republikami v Jugoslaviji bi dodala še to: če je v načelih omenjeno, da je SFRJ nastala na podlagi prostovoljne odločitve, bi moral biti pri doslednejšem operacionaliziranju tudi zelo jasno napisan postopek za morebitno prostovoljno odcepitev. Tudi v družinski zakonodaji je možnost razveze, pa ta možnost ne pomeni, da se vsi razvezujejo, ampak nastopa v normativnem redu zato, da se z njeno pomočjo končno lahko uravnava kakovost medsebojnih odnosov. Če ne pristajamo zgolj na površinske in nenehno z »bratstvom in enotnostjo« zakrivajoče ocene resnične kakovosti medsebojnih odnosov v Jugoslaviji, potem je treba zvezno ustavo tudi v tem smislu dopolniti. Ustava namreč ne more temeljiti na (implicitni predpostavki) iluziji, da se je kakovost

odnosov med narodi enkrat za vselej razrešila (podobno je bilo iluzorno prepričanje, da se je s socialistično revolucijo razrešilo razredno vprašanje).

4. To, da je ustavno zacementirana avantgardnost ZKJ, je v nasprotju s temeljnimi načeli in s priznavanjem družbenega dogajanja kot procesa. Gre za to, da se samo skoz vsakdanjo prakso lahko – ob skupno določenih merilih – meri avantgardnost kogarkoli. Za nikogar ni mogoče tega z ustavo vnaprej določiti.

ANDREJ KIRN

TUDI AVTONOMNI SISTEMI NISO IMUNI PRED KRIZAMI

Temeljni vzrok krize sodobnih socialističnih družb je v blokadi ustvarjalnosti in z njim povezanega zastoja kvalitativnega razvoja produktivnih sil. Politična konstrukcija ekonomskega sistema je zaustavila razvoj produktivnih sil, obratno pa je ta blokada preprečevala politične in ideološke reforme. Marxova teorija ni predvidela, da bodo družbeni produkcijski odnosi v socializmu postali zavora znanstvenemu in tehnološkemu razvoju. V glavnem se strinjam z diagnozo, ki jo je skiciral dr. Jerovšek. Opozoril bi samo, da avtonomni, samoregulirajoči sistemi niso imuni pred globokimi pretresi in krizami. Ekonomska kriza 1929 ter prva in druga svetovna vojna sta bili prav tako rezultat samoregulirajočega sistema kapitalizma, ki pa je potegnil ves svet v globoko eksistenčno krizo.

Vse bolj postajajo otipljive socialne in politične implikacije fizičnih in ekoloških omejitev tehnološkega-ekonomskega razvoja. Družboslovje, ki ne vodi s tem računa, pa čeprav je še tako moderno, je s civilizacijskega stališča anahronistično in slepo. Ko se toliko govori o trgu, je treba vendarle upoštevati to, da sodobno tržišče vse bolj temelji na produkciji znanja in informacij. Ne gre za kaotično, anarhično obnašanje, ampak za informatizirano racionalno obnašanje.

Stojimo pred dvema nevarnostima: da zapravimo identiteto socializma zaradi zaostalosti, ali pa da jo ne bomo sposobni razviti kljub tehnološko in ekonomsko uspešni družbi. To bo skrb in naloga predvsem bodočih generacij.

Glede ustavne kodifikacije vloge ZK bi dejal, da jo komunisti ne potrebujemo, ker to samo vzbuja asociacije o nekakšnem privilegiju in otežuje moralno in politično angažiranost članov ZK. Ustavna formulacija ne more v ničemer zagotoviti avantgardne vloge, to je stvar konkretnega zgodovinskega potrjevanja in sposobnosti ZK kot celote, da stoji v osprednji fronti zgodovinskih nalog in izzivov.

DRAGO ZAJC

Pri razpravah o družbeni lastnini in trgu nastaja grozen strah, kaj bo, če to družbeno lastnino privatiziramo. Mislim, da sploh ne gre za to, pač pa gre za vprašanje, kdo z družbeno lastnino upravlja. Danes upravljajo z njo vsi tisti, ki je ne znajo upravljati. Mislim, da jo je treba postaviti v konkurenčen položaj. Tisti, ki ne zna upravljati, ne more imeti enakih pravic. To je monopol znanja. Danes pa imamo monopol delovnega mesta.

ERNEST PETRIČ

VRAČANJE K PRAVEMU SMISLU USTAVE

Ustave se sprejemajo navadno v prelomnih obdobjih, ko običajno v družbah nastane široka skupnost novih vrednot, širok konsenz o vrednotah, ki naj bodo temelj novega ustavnega reda. Tako smo pri nas sprejemali tudi avnojska načela. Zdaj sprejemamo ustavne spremembe v popolnoma drugačnem položaju. To ni, gledano zgodovinsko primerjalno, nikakršno sprejemanje nove ustave. To je le nekakšna izboljšava ustave, bolje rečeno – temeljne zakonodaje, pri kateri – glede na njen učinek – ne gre za nov konsenz vrednot, ki jih skuša naša družba postaviti kot svoje temelje za bodoče daljše obdobje. Sedanje ustavne spremembe se dogajajo v položaju, ko so stališča o poti naprej in celo vrednote zelo različne. Če bi živel Aleksander Veliki, bi moral ta vozel kratkoročnih sprememb, pred katerim smo se znašli, presekati na gordijski način. Ker pa Aleksandra ni, sam Bog v nebesih ve, kako se bo ta zadeva zaključila v letošnjem letu: s kompromisom, s preglasovanjem, z ustavno krizo? Tega nihče ne ve. Dejstvo pa je, da kakorkoli se bo že izteklo spreminjanje ustave, to ne bo odpravilo sedanje krize, morda bo le nakazalo pot iz nje. Dejstvo namreč je, da se bomo morali pogovarjati o ustavni ureditvi znova, in to na povsem drugačen način, na podlagi čisto drugih izhodišč, ki se bodo morala dotakniti tudi vrste temeljnih vprašanj. Ali se bomo o tem pogovarjali po določenem političnem procesu, ki se z amandmaji in navsezadnje tudi z dogovori z MMF začenja, ali pa po težkem zlomu z vsemi mogočimi zapleti, v takih ali drugačnih kombinacijah – to je zaenkrat odprto vprašanje.

V dolgoročni perspektivi prenove naše družbe in tudi ZK vidim slovensko izobraženstvo v vlogi poklicanega, da vzdržuje jasno in trdno vizijo slovenske socialistične bodočnosti, in hkrati, da ima dober občutek za tisto, kaj je v danih okoliščinah realno dosegljivo. Važna je smer, trendi, ne trenutni spektakli. V družbenem razvoju in v politiki se dogajajo resne spremembe le dolgoročno. V tem smislu obstaja velika odgovornost ne samo politikov, ampak tudi vsakega drugega politično ozaveščenega človeka, izobraženca še posebej. Videti je pa, da slovensko izobraženstvo kar veliko bolj meri na trenutne učinke, in premalo razmišlja o dolgoročnih možnostih in tveganjih.

Strinjam se s tem, kar je nekdo pred menoj govoril, in to je velik problem naših nekaj zadnjih ustavnih ureditev, da dlje ko pri ustavnih izboljšavah gremo, bolj naša ustava izgublja svojo temeljno funkcijo. Ustava je primarno skupek temeljnih zagotovil zoper možne zlorabe oblasti, je temeljno pravno zagotovilo položaja človeka v določeni družbi, je temeljno zagotovilo njegovih pravic, vključno lastnine, je izhodišče družbenoekonomskih odnosov, je zagotovilo za enake pravice v življenju in na trgu.

V ustavi so temeljna izhodišča določene družbe, je podlaga in jamstvo njenega pravnega reda. Ustava je instrument, ki zagotavlja varstvo pravic posameznika, družbene temelje in pravice narodov v večnarodni državi – vse to nasproti sami državi. Ustava se je v zgodovini uveljavila – in to je njena funkcija – kot temeljno pravno jamstvo zoper to, da bi lastna država in oblastniki mogli zlorabiti oblast, skratka kot jamstvo zoper samovoljo oblasti. Pri nas je postala stvar obrnjena. Vedno manj je ustava imela vlogo jamstva, ampak je ustava vse bolj postajala projekt, program, političen kompromis med stvarnim in zaželenim in skupek vsemogočih norm. Odtod njen obseg, nejasnosti, normativizem. V naših stališčih bi morala biti težnja po vrnitvi k ustavi kot jamstvo jasno izražena in močno poudarjena.

Mnoge stvari glede bodočega ustavnega razvoja so nejasne, nekatere pa so le jasne. Jasno je, da se je k celi vrsti stvari treba preprosto vrniti; vrniti se je treba k – zgodovinsko gledano – že uveljavljenim dosežkom v civilizacijskem razvoju.

Obnoviti je preprosto treba temeljne postavke, ki jih je dosegel že demokratični kapitalizem v obdobju svojega emancipacijskega zagona, ko je šlo za emancipacijo človeka in državljana. Treba se je preprosto vrniti do točke, na kateri je tudi Marx gradil vizijo višje družbe od kapitalizma in višje svobode človeka – združenega proizvajalca. Moramo tako rekoč znova ali post festum uveljaviti jamstva posameznika, človekove in državljanske pravice, moramo nazaj na neposredne volitve, k jamstvu klasičnih svoboščin. O tem ni dvoma. Neposredne volitve, javnost, odgovornost, odpoklic, politične svoboščine, in vse to zares, ne samo kot forma, to bo moral biti prvi korak res nove ustave. Videti je, da si nekakšen tak konsenz na jugoslovanski ravni le utira pot. Ta korak »nazaj« bo šele ustvaril možnosti za morebitne korake »naprej, v smeri tistega, kar naj socializem nadgradi nad tisto, kar je ustvaril demokratični kapitalizem.«

Nekatere stvari, ki se jih dotikajo sedanje ustavne spremembe, so zelo dolgoročne in bodo taki ali drugačni amandmaji mnogo manj pomembni, kot se zdi. Dolgoročne so zlasti reči, ki se tičejo, najbolj splošno rečeno, slovenskega narodnega vprašanja, in tiste, ki se tičejo razvoja socializma. Glede usode in položaja slovenskega naroda v Jugoslaviji je stvar pravzaprav jasnejša. Slovenski narod se je obdržal skozi zgodovino in se še dolgo bo, in to ne glede na konkretne politične konstalacije. Razglašanje odmiranja naroda tu in zdaj je čista utopija ali pa surov centralistični program. Razvoj vsakega narodnega vprašanja je zelo dolgoročen proces. To bom ilustriral z naslednjimi tremi »narodnimi vprašanji«, ki so bila zanimiva v novejšem času. Leta 1813, torej davno nekoč, v času Nepoleonovih vojn, je Norveška prišla pod Švedsko. Ne ravno po volji norveškega ljudstva. Norvežani so v dolgotrajnem procesu vzdrževali svojo narodno identiteto, hkrati pa je dozorevala politična kultura na obeh straneh v skupni državi. Leta 1905 se je »norveško narodno vprašanje« razrešilo. Razrešilo se je zlahka, neboleče. Lenin je bil nad razpletom navdušen. Med Norveško in Švedsko ni bilo resnih sporov ali težav. Obe »mali« državi sta dobro napredovali.

Leta 1815, na dunajskem kongresu, so bili nekateri francosko govoreči deli priključeni nemško govorečemu kantonu Bern. »Vprašanje Jure« – je bilo rešeno na sporazumen in neboleč način šele pred nekaj leti, konec prejšnjega desetletja. Frankofonom v Juri je uspelo stoletje in pol vzdrževati svojo identiteto in svoje vizije v nemškem kantonu Bern.

Večkrat sem že zapisal, da ni nujno, da se določeno narodno vprašanje razreši z odcepitvijo. Lahko se razreši na drug način. To velja npr. za Kanado. Proces razreševanja »francoskega vprašanja« v Kanadi je bil tudi strašno dolg. Zaključil se je s tem, da se je »francoski« Quebeck z referendumom pred približno desetimi leti odločil in ostal v okviru kanadske federacije. Hočem le reči, da so »narodna vprašanja« dolgotrajne reči, pri katerih ni pravzaprav nikoli nič dokončno, še najmanj pa odvisno le od določenega trenutka.

Slovensko vprašanje se je rešilo s prostovoljnim vstopom v jugoslovansko federacijo. Kakšna bo politična karta Evrope čez 100 let, ne ve nihče. Morda bomo v združeni Evropi posebna enota Jugoslavija ali kar Slovenija. Morda ne bo ne Evrope ne Jugoslavije, ker bomo končali v nuklearni apokalipsi. Gotovo pa je, da bomo Slovenci obstali kot narod, če se bo sploh ohranilo človeštvo, pa naj se izvede več ali manj takih ali drugačnih sprememb ustave. To toliko bolj zanesljivo, če bomo ustvarjalni, če bodo, npr., naši pisatelji s svojim ustvarjanjem krepili našo duhovno rast in identiteto z veliko literaturo in tako naprej. Od enega ali dveh ponesrečenih ustavnih amandmajev ni bil in ne bo odvisen obstoj »slovenskega naroda«. Lahko pa svojo usodo resno zapletemo, če okrnimo svojo ustvarjalnost, če zgubimo stik z velikim svetom, če se zreduciramo na raven province in provincialnosti. Temu pa smo, žal, vse bliže, ne le zaradi »politikov« in politike, ali zaradi težav, ki prihajajo bojda iz Beograda oziroma z juga.

Perspektiva slovenskega naroda se mi torej zdi precej jasna. Bolj pa se mi zdi zamegljena tista druga dolgoročna problematika, perspektiva razvoja socializma.

Potrdil bom deloma tisto, kar je rekel Andrej Kirn. Delno pa bi izrazil tudi določen dvom. Dolgoročno gledano namreč ne gre samo za krizo v Jugoslaviji. Gre očitno za krizo celotnega socialističnega sveta, za krizo socialističnega sistema. To pač moramo uvideti. Povsod tam, kjer plapola rdeča zastava, so resne težave in vrsta neuresničenih upov in vizij. To ni kriza zaradi trenutnih nihanj, to je nadvse resna kriza ustvarjalnosti teh družb. To je kriza napredka, kriza razvoja proizvajalnih sil. Mi in vsi drugi socializmi zaenkrat še iščemo odgovor na to ključno vračanje: kako doseči vsaj ustvarjalnost razvitega kapitalizma. Ni dvoma, da se je treba k nekaterim stvarem vrniti. O tem sem že govoril. Treba je rehabilitirati vse tisto, kar je demokratični razvoj človeštva doslej dal. Vendar pa je kriza socializma najbolj resna zato, ker še ni prave, konkretne vizije nečesa novega, novega glede na tisto, kar ne bi pomenilo le vračanje na izhodiščne točke dosežene že v kapitalizmu. Zaenkrat noben »reformni« program še ni dal – ne Gorbačovov, ne kitajski itd., in ne naš – jasnih, operativnih izhodišč za doseganje večje človekove svobode, večje ustvarjalnosti, večje vsakršne varnosti in manjše odtujenosti, kar naj bi socializem dal in s čemer naj bi zgodovinsko presegal, negiral visoko razviti kapitalizem. Mi smo prispevali eno pomembnih idej: samoupravljanje, ki pa se je v praktični izvedbi v mariskaterem pogledu pokazala tudi kontradiktorna.

Zame je to, o čemer govorim, osrednje vprašanje razvoja naše družbe in bodoče ustave. To je vprašanje, nad katerim se bomo morali zlasti komunisti najresneje zamisliti. Kje je in kakšen naj bo tu in zdaj pozitivni program družbenega razvoja ob prehodu v novo tisočletje, da ne pademo nazaj na tako ali drugačno mimikrijo tega ali onega, kar je že bilo. Kaj stvarno »novega« moremo ponuditi in tudi uresničiti? Videti je, da se slovenski komunisti, ko si zastavljajo ta vprašanja, res lotevajo zgodovinskih vprašanj! Stvar je zapletena tudi zato, ker je celo vrsto socialnih instrumentov, ki so bili nekoč na zastavi socializma, kar hitro uvedel moderni, postindustrijski kapitalizem. Uvaja jih pogosto celo z več uspeha kot mi oz. kot socialistične družbe.

Očitno nas razprava o »pozitivnem« programu socializma ter iskanje vizije in izhoda iz krize in zastoja še čaka. Čaka ves socialistični svet. Pravzaprav šele sedaj postaja jasno, kako usodno je stalinizem kastriral socializem kot svetovni proces. In kako se bo usmeril bodoči socialistični razvoj pri nas, je usodno vprašanje zdaj in tu. To vprašanje pa je odvisno tudi od sedanjega ustavnega razpleta. Če nas potegne nazaj, potem smo morda izgubili zadnjo možnost, da kot socialistična družba ujamemo, kot pravijo, vlak v 21. stoletje. Mislim, da smo vsi odgovorni za to, da nepremišljeno ne prispevamo k zasuku obetavnih trendov v Jugoslaviji in v Sloveniji še posebej. Drugo vse lahko čaka: slovenski narod bo ostal, res je sicer ogrožen, kot je Jerovšek rekel, od razvijajočega se sveta. Prav malo pa ga ogrožajo nekatere razvpite malenkosti, ki so od danes do jutri. To trdim, čeprav vem, da se mnogi s tem ne strinjate.

Še o referendumu. Močno se strinjam, da je osrednja in najzanimivejša določba sedanje zvezne ustave njen peti del. Ta, ki govori o spreminjanju ustave, ki ni možno brez soglasja republik oz. pokrajin. Res pravo ustavno jamstvo v njej združenih federalnih enot je, da se odnosi med njimi ne morejo spreminjati brez njihovega soglasja. Kakorkoli je že prišlo v ustavo to pomembno jamstvo, zdaj je postalo hudičevo resno. Vprašanje se mi zastavlja, ali je res v našem interesu, da to temeljno ustavno jamstvo medsebojnih odnosov na kakršenkoli način rušimo, mu jemljemo avtoriteto, ali pa da ga krepimo? Na tej točki imam vedno nekaj pomislekov do teh vehementnih idej o referendumu kar tako, ki jih razglašajo mnogi, ki komaj vedo, kaj referendum je, o čem naj bi v zvezi z amandmaji sploh bil izveden ipd. Tako preprosto in demokratično zveni: pozabimo na procedure v sedanji ustavi, o njenem spreminjanju in se lotimo novih procedur, referenduma. S tem pa rušimo tudi ustavno jamstvo, ki je zelo pomembno. To, da pozabimo na ustavno proceduro za spreminjanje zvezne ustave, namreč trdijo tudi tisti, ki zahtevajo zvezni, občejugoslovanski referendum – ali vsaj referendum v celotni Srbiji. Tudi

oni trdijo, da skupščinam in sploh politikom ne gre zaupati. Naj spregovori ljudstvo. Tudi oni nočejo kompromisov. Naj odloči večina, pravijo, saj je to vendarle tako čisto in demokratično. Pa reči le niso tako preproste, ne pravno, ne politično in celo ne z vidika demokracije. Mimogrede: referendum v Sloveniji o republiški ustavi bo lep vzorec za referendum v celotni republiki Srbiji o srbski ustavi. Ne oporekam referendumu o posameznih vprašanjih, strinjal bi se s podporo vodstvu naše republike, ne bi pa mu apriori izkazoval nezaupnice. Zahteval bi, da vztraja pri ustavnih jamstvih za spremembo ustave, ne bi pa načenjal avtoritete teh jamstev. V politiki hrup redko koristi, dober premislek pa pogosto.

MACA JOGAN

Zelo pomemben je pozitivni program. Na osnovi poznavanja vsaj enega dela stvarnosti v odnosih med spoloma lahko rečem, da so razvite zahodne kapitalistične družbe znale iz eksperimenta, ki so ga napravile socialistične družbe, potegniti vse pozitivne stvari in jih vključiti v svoje vsakdanje življenje, ali pa jih še vključujejo. Ne bi se strinjala s tem, da gre samo za prilagajanje, kot je dejal dr. Jerovšek. Spreminjanje v vseh razvitih družbah ni naključno, ampak je v glavnem posledica socialnodemokratskih prvin oziroma oblasti. Mi pa ne smemo z našimi modeli stopiti nazaj – pred to fazo.

ANDREJ KIRN

Nujnost hoje ob robu prepada

Program socialistične prenove družbe in ZK v njej nas v sedanjih okoliščinah obsoja na hojo ob robu prepada.* Če se umaknemo nazaj od tega roba, smo zapravili vstop v demokratični, materialno bogatejši, ekološko kvalitetnejši in znanstveno-tehnološko in politično modernejši socializem.

Obstajata dve nevarnosti: sedanja, trenutno aktualna, da se zapravi identiteto socializma zaradi zaostalosti, razvojne blokade, in bodoča, da se ne najde identitete socializma v znanstveno-tehnološko-ekonomsko učinkoviti družbi. Lahko se zgodi, da bomo postali tehnološko inovativni, visoko produktivni, svetovno konkurenčni, pa bomo kljub temu v zadregi s socialistično identiteto, če bodo ljudje nesrečni in frustrirani, če bomo imeli uničeno naravno okolje, veliko duševno in telesno bolnih, naraščajoče število nevrotičnih otrok, osamljenih ljudi, veliko delovnih invalidov, alkoholikov, kriminalcev ipd. Da socialni pokazatelji kvalitete življenja niso avtomatični rezultat materialne blaginje, je dosedanji razvoj pokazal zelo nedvoumno. Izogibanje tudi tem čerem razvoja, dela boj za socializem mnogo težavnejši in kompleksnejši, kot smo si do sedaj predstavljali. Vsebina socializma se nam pokaže mnogo bogatejša od družbene lastnine in samoupravljanja. Identiteta socializma seveda ni statična, ampak razvojno spremenljiva. Postaja vse raznovrstnejša, bogatejša, zahtevnejša.

ZK lahko zapravi zadnjo priložnost, da je po svoji akcijski učinkovitosti in programski platformi priznana svobodno, ne samo deklarativno, za avantgardno silo v družbi. Neskladje med ideologijo množične družbene zavesti in ideologijo ZK bi postalo totalno. Nedvomno si ne smemo zatisniti oči pred dejstvom, da nekateri želijo in delajo v tem smislu, da bi bila ta zgodovinska priložnost zapravljena in onemogočena, ker se zavedajo, da če ZK skupaj z demokratičnimi silami izpelje prenovo socializma, ji je s tem verjetno zagotovljena trajna bodočnost. Da bi bila ta možnost zapravljena, si prizadevajo protidemokratične sile v ZK in protisocialistične sile v družbi. Medsebojni spoj obeh teh družbenih moči je največja grožnja sedanjim prizadevanjem. Z blagoslovom ZK lahko stopimo čez rob prepada ali pa se odmaknemo od roba in z blagoslovom ZK bodo državno-izvršilni organi odpravili ne samo samoupravljanje, ampak v bistvu tudi socializem. Tako bi obstajal le še socializem za državo, ne pa socializem za ljudi. Kako dolgo bomo morali hoditi ob nevarnem robu, najbrž ni mogoče napovedati. Taka hoja zahteva pogum in veliko modrosti. Zahteva med drugim tisto, kar je prof. Bavcon imenoval pazljivo razločevanje. Bitka za demokratično, socialistično inovacijsko prenovo je v sedanjih razmerah izgubljena v obeh primerih, če se pazljivo razločevanje zamenja z grobim ali če se zaradi prevelikega tveganja in pomanjkljivega znanja sploh vzdržimo pazljivega razločevanja, ali pa se delamo tako, kot da to sploh ni potrebno oziroma da so tovrstna razlikovanja že zgodovinsko presežena, zastarela in slabijo družbeni konsenz in enotnost v ZK. V svetovnih razsežnostih družbenopolitične realnosti, tudi naše, ta razlikovanja še niso presežena. Reflektira jih tudi svetovna strokovna literatura. Zatiskati si oči in ušesa pred temi razlikami je svojevrsten dogmatizem.

* Razprava na konferenci ZK Slovenije, 22. aprila 1988.

V našem prostoru za izhod iz krize ali pa za ohranitev obstoječega stanja in trendov konkurirajo štiri ideologije: etatistična (realsocialistična), demokratična meščansko-restavratorska, avtoritarna protikomunistična in ideologija demokratičnega, samoupravnega, blagovnotržnega, inovativnega ekosocializma. Vse te ideologije izhajajo iz realnih družbenih problemov in vsaka skuša postati množična zavest, materialna sila, da bi tako lahko spreminjala družbene razmere. Nacionalne in nacionalistične ideologije pa svoji širši politični vsebini niso samostojne in se lahko razvrstijo med navedene idealne tipe ideologij. Realna moč navedenih ideologij ni enaka v vseh delih Jugoslavije. Etatistična ideologija je možna v svoji izvedbeni praktični ravni, ne pa v svoji deklarativni idejni manifestni obliki. Nekateri sodijo, da imamo samo socialistično levico in socialistično birokratsko-etatistično desnico. Bitka poteka torej samo za različen socializem, ne pa tudi proti socializmu sploh. Sodim, da se lahko izkaže takšno videnje stvari preozko in za veliko politično naivnost in dobrohotnost. Meščanska demokratična restavratorska in avtoritarna protikomunistična ideologija sta lahko hvaležni za takšno premalo pazljivo razločevanje. Ta hvaležnost bo verjetno trajala vsaj toliko časa, dokler v družbeni zavesti socializem in samoupravljanje kljub vsemu realnemu razkroju vendarle še ostajata politični in moralni vrednoti. Ko tega ne bo več, meščanski restavratorski in avtoritarni protikomunistični ideologiji ne bo več potrebno kritje pri nikakršni podobi socializma in samoupravljanja, ampak bosta hoteli biti v javnosti navzoči s svojima pravima identitetama in imenima, ker bo to prispevalo k širjenju njune moči. Nekatere kvalitativne spremembe v tej smeri so že storjene. Če so do nedavnega nekateri ogorčeno zavračali kritiko in obtožbo, da se bojujejo za oblast, sedaj to odkrito priznavajo, če se je nekdaj označilo kot zlonamerno politično podtikanje, da se zavzemajo za politični strankarski pluralizem, sedaj tega ne skrivajo. Kje se bo ta odkritosrčnost ustavila? Jutri ne bo več potrebe prikrivati, da jih moti vsak socializem, vsako samoupravljanje, vsaka družbena lastnina. Nekateri so že priznali, da jih motijo komunisti kot taki, ne glede na to, kaj zastopajo in kaj delajo. Kratkomalo: biti komunist je moralno nespodobno, družbeno škodljivo, sumljivo in je intelektualno izdajstvo.

Strinjam se, da ni treba izgubljati veliko energije s takšno protikomunistično ubranostjo. Mirno se jo lahko prepusti življenju. Nima izgledov, da bi postala materialna sila, dokler bo družbeni program ZK imel vsesplošno podporo naroda in se bo tudi uspešno uresničeval.

Na določen način je imelo podpisano kontrarevolucionarno uredništvo Mladine nedvomno prav, ko je pod dozdevno »revolucionarne« pridobitve revolucije zapisalo, da se mora zaradi njih iti kontrarevolucijo v boju za uresničitev naslednjih 14 zahev: za dosledno pravno državo, svobodo misli, govora in združevanja, neodvisnost sodišč, razbitje monopola ZK; pravico do štrajka, pravico do ugovora vesti, neposredne volitve; kontrolo javnosti do JLA, zunanjo in notranjo politiko; tržno gospodarstvo, suvereno intelektualno konkurenco na trgu informacij; nepokrivanje izgub, uvajanje zasebne lastnine, integracijo s srednjo in Zahodno Evropo, priznavanje legitimnih razlik v Jugoslaviji (Mladina, št. 11, 18. marec 1988). Socialistična revolucija se je izrodila v birokratsko in ekonomsko kontrarevolucijo. Izhod iz te kontrarevolucije je lahko le druga socialistična, politična, ekonomska in ideološka revolucija. Naša konferenca mora tej revoluciji ideološko in praktično utreti pot. Ta revolucija bo izpeljana in dovršena, ko se ji ne bo treba več umikati od roba prepada, pa tudi, ko več ne bo nevarnosti, da se jo potisne v prepad.

Mnoge izmed navedenih 14. točk zahtev samonazvanega kontrarevolucionarnega uredništva so številni komunisti – ne samo v Sloveniji, ampak tudi v Jugoslaviji – že do sedaj podpirali in se z njimi identificirali.

Nekatere od teh zahtev so navedene tudi v gradivu za našo konferenco. Mislim, da so tudi politična vodstva v Sloveniji javno podpirala in se zavzemala za mnoge, če že ne za vse izmed navedenih zahtev. Gotovo bodo še potrebna konkretna in potrpežljiva razjasnjevanja tega, kaj vse se zamišlja glede vsebine in

izvedbe teh zahtev, toda načeloma ni fundamentalnih zadržkov, da se komunisti javno izjasnimo, da jih sprejemamo in podpiramo, in ni potrebno, da nastopajo pod samonalepko ali vsiljeno nalepko kontrarevolucije. Mislim, da bi s tega mesta lahko sporočili mladini in javnosti, da so te zahteve tudi zahteve komunistov, čeprav bi konkretna nadaljnja razprava pokazala verjetno na pluralizem vsebin, ki se skrivajo za temi splošnimi gesli. S tem priznanjem, ki ne sme biti taktično, ampak iskrene strateške narave, bi tudi preprečili izkoriščanja in manipuliranje z vtisom, da je ZK na enem bregu, največji del slovenskega naroda in zlasti mladine pa na drugem. To, kar me edino moti pri navajanju teh 14 zahtev, je, da se niti z besedo ne omenja, da naj boj za te zahteve služi za poglobitev in prenovo samoupravnega, demokratičnega in znanstveno-tehnološko modernega socializma, kajti vse te zahteve lahko tudi funkcionirajo in se uveljavljajo, kadar nista uveljavljena samoupravljanje in družbena lastnina. Čemu je potrebna takšna politična indiferentnost prav do teh temeljnih postavk in najboj univerzalnega – in domnevam – skupnega imenovalca? Poudaril bi še, da se ne bi smelo poudarjati samo zahteve po priznavanju legitimnih razlik v Jugoslaviji, ampak tudi priznavanje legitimno skupnega v Jugoslaviji, česar pa tudi ni tako malo. Identifikacija s temi zahtevami in seveda tudi realna izvedba bi odpravila zgrešen in škodljiv vtis, da gre za opozicionalne zahteve, ki so za ZK načeloma nesprejemljive. Pokazalo pa bi se tudi, kar je sedaj morebiti še skrito in prekrito, za koga so te zahteve sredstvo boja ne samo proti ZK, ampak tudi z vsem, kar je povezano s socializmom, za koga pa so te zahteve vsebina in izraz socializma po človeški meri. Na tej novi ideološki in praktični orbiti bo uresničevanje avantgardne vloge postalo realnejše.

Mislim, da komunistom ni potrebno nobeno ustavno zagotovilo o avantgardnosti njene vloge, ker to prav nič ne prispeva k dejanski avantgardni vlogi, ampak samo zbuja vtis, da gre za ustavno privilegirano vlogo, ker nas komuniste potiska v še bolj neprijeten moralni in politični položaj.

Zaradi zgodovinskih razlogov, ideološke tradicije in dejanske konkretne politične vloge cerkve po programu ZK članstvo v ZK še danes ni združljivo s kakršnokoli religioznostjo. Ta omejitev je proti volji komunistov v javnosti namerno ali nenamerno ustvarjala dojem, kot da je glavna odlika komunista ateizem. Teoretskih razlogov za tako omejitev pri samih klasikih marksizma ni bilo. Čas je, da se pripravimo, tako teoretično, ideološko in praktično, na poslovitev od teh selektivnih pogojev. Nimamo pravice, da bi v boju za prenovo socializma iz vrst ZK izključili številne mlade ljudi, za katere je program ZK sprejemljiv na vsej črti, razen v točki, ko se morajo odpovedati svojemu religioznemu ali kakšnemu drugemu svetovnonazorskemu, filozofsko-ontološkemu prepričanju. Takšna omejitev – hočeš ali nočeš – ZK daje pečat metafizične sekte, ki ji je metafizična resnica pomembnejša od konkretne družbene angažiranosti v boju za samoupravljanje in socializem ter komunizem. Zavedam se, da v odpiranju tega problema nisem originalen. Spomniti moram, da so ga svojčas že načeli Franc Šali, Zdenko Roter in da se ga na tehten način loteva Boris Majer v oddanem prispevku za Teorijo in prakso. Popolnoma razumem starejše komuniste, da takšno razmišljanje nanje deluje moteče. Globoko sem prepričan, da to ne bi bila regresija, ampak da bi se otresli neke deformirane in zavajajoče oznake komunista. Dejansko je že med mladimi komunisti precej religioznih komunistov.

Še nekaj o dialogu.

Na politične sodbe in ocene, predloge ima nedvomno pravico reagirati, če se mu zdi potrebno, ne samo vsak posameznik, institucija, ampak tudi vsak politični organ in seveda tudi predstavniki najvišjih političnih vodstev. Ne morem razumeti posameznikov, še manj pa komunistov in celo OO ZK, da so nastope predstavnikov političnih vodstev takoj pripravljeni okvalificirati za represijo, za vračanje ZK k partiji na oblasti. Takšna stališča, ki jim dajejo veliko publiciteto v številnih glasilih, v bistvu skušajo zagotoviti nekakšno zajamčeno pravico do nemožnosti in

neupravičenosti prizadetih in drugače politično mislečih do političnega odgovora na politično stališče in sodbo. Takšen dialog vodi v monopol, v vsiljeno ideološko blokado in molk ZK. Mislim, da se zelo motijo tisti, ki sodijo, da delajo uslugo demokraciji in izhodu iz krize, če bo ZK čimbolj potisnjena na obrobje družbenega dogajanja. To bo samo neznansko zaostrovalo krizo in poglabljalo vsesplošno politično razprtijo, ter s tem blokiralo izhod iz krize, namesto da bi se vse družbene zmogljivosti vključile v reševanje številnih konkretnih problemov.

NORBERTO BOBBIO

Pravilo večine: meje in aporije (II)

7. *Meje aplikacije*

Z mejami aplikacije pravila večine razumem omejitve, ki izvirajo iz tega, da so področja, na katerih navadno pravila večine uporabljamo, bodisi zaradi tega, ker to ni prikladno, bodisi iz načelnih razlogov. Gre za področja, kjer bi bilo odločanje na podlagi pravila večine neprikladno (neustrezno smotru) ali celo nepravično. Področje tovrstnih meja aplikacije je izredno obsežno in tu ne moremo storiti drugega, kot da nakažemo le nekaj najpomembnejših omejitev.

Značilnost vseh liberalnih ustav je zagotovitev človeških in državljanskih pravic, ki jim pravimo »nedotakljive«; nedotakljivost je ravno v tem, da jih ne more omejiti in še manj odpraviti nobena kolektivna odločitev, četudi je sprejeta z večino. Ravno zaradi take odpornosti pred sleherno večinsko odločitvijo so te pravice imenovali pravice *zoper* večino.[1] V nekaterih ustanovah so te pravice tudi pravno zavarovane z ugotavljanjem ustavnosti zakonov (se pravi z večino sprejetih odločitev); zakoni, ki teh pravic ne spoštujejo, so proglašeni za nelegitimne. Obsežno področje, ki ga zajemajo pravice svobode, lahko interpretiramo kot neke vrste mejno področje, pred katerim zastane moč pravila večine. Če hočemo izluščiti iz tega dejstva splošni princip, lahko zatrdimo, da je kriterij razlikovanja med tem, kaj je podvrženo pravilu večine, in tem kaj ni, v razlikovanju med diskutabilnim in nediskutabilnim. To razlikovanje potegne za seboj še eno: med tem, o čemer se lahko pogajamo, in tem, o čemer se ni moč pogajati. Vrednote, principi, etični postulati in seveda temeljne pravice niso diskutabilni in se torej o njih ne moremo pogajati. Zato je pravilo največjega števila, ki ima opraviti samo z diskutabilnim, za njihovo presojo neustrezno.

Poleg etičnih postulatov, ki po definiciji niso diskutabilni (sicer bi ne bili pustulati), in temeljnih pravic – običajno jim pripisujemo status etičnih postulatov – obstajajo področja, ki iz subjektivnih in objektivnih razlogov niso določljiva s kriterijem večine. Iz objektivnih razlogov so nedoločljiva tista vprašanja, ki jih pretresajo znanstveniki ali tehniki, pa ne zato, ker bi ti problemi ne bili diskutabilni, pač pa zato, ker se odločitev za eno ali drugo tezo oblikuje skozi različne in mnogo bolj kompleksne postopke, kot je preštevanje enako mislečih oseb. Noben znanstveni kongres ne bi bil pripravljen odločati o nasprotujočih se tezah z večinskim opredeljevanjem, pripravljen pa je z večino odločati o volitvah predsednika ali načinih organizacije prihodnjega kongresa. Enako velja za odločitve na tehničnih področjih; največkrat gre za tiste odločitve v sodobnih državah, ki zadevajo ekonomsko in finančno politiko in si jih ravno zato lastijo strokovnjaki. Naraščajoče nasprotje med tehnokratsko in demokratično oblastjo izhaja ravno iz spoznanja, da so številne pomembne odločitve o urejanju političnih konfliktov tehnične narave in se zato ne morejo podrejati mnenju večine. Skrajno rečeno, zmagoslavje

[1] »The Constitution and particulary the Bill of Rights is designed to protect individual citizens and groups against certain decision that a majority of citizens might want to make even when the majority acts in what it takes to be the general or common interest.« Tako R. Dworkin, Taking Rights Seriously, London, Duckworth, 1977, str. 133.

tehnokracije bi pomenilo popoln poraz demokracije. Najboljši dokaz za veljavnost kriterija diskutabilnosti kot kriterija upravičenosti odločitve po številu lahko najdemo v dokazovanju upravičenosti vlade razsvetljene manjšine. Dokazovanje se običajno utemeljuje s trditvijo, da predmet političnih odločitev sploh ni diskutabilen, ker obstajajo naravni zakoni vladanja družb, ki omogočajo, potem ko so bili enkrat odkriti, veliko bolj veljavne in zanesljive rešitve, kot so tiste, do katerih pridemo s štetjem glasov. Obstajata dva velika zgodovinska primera te ideologije: doktrina fiziokratov, po kateri je najboljša oblika vladavine razsvetljeni despotizem, ker je vladarjeva naloga v tem, da spozna in podpre naravni red, in vulgarni komunizem, ki so ga branili s trditvijo: »Ker je znanstveni socializem resnica sama, jo mora manjšina, ki jo je osvojila, vsiliti masam« (da ne govorimo o Buharinovem »revê mathematique«).[2]

Iz subjektivnih razlogov s kriterijem največjega števila ni mogoče določiti vprašanj vesti, kjer »vest« razumem kot tisto, kar so nekoč imenovali »notranji forum«, notranje sodišče, sodišče torej, kjer je edini sodnik sam subjekt, in sicer kot glasnik najvišjega – bodisi božjega zakona, bodisi kantovsko razumljenega moralnega zakona, ki ga noben drug zakon ne more odpraviti.

Navedimo preprost, a izrazit primer: z referendumom lahko izbiramo med monarhijo in republiko, ne moremo pa referendumu prepustiti izbiro med krščanstvom in ateizmom, med prepričanjem, da častimo tega ali onega boga ali pa nobenega. Pravzaprav lahko, kajti v nekaterih zgodovinskih okoliščinah zmore oblast vse, tudi vsiliti neko religijo ali doktrino, ne more pa nikogar prepričati, da je ni vsilila, ali narobe, da je dopustila izbiro, čeprav ji je uspelo vsiliti določeno religijo ali doktrino, in sicer tako, da je bila potrjena z večinskim sklepom. Poglavitni razlog, zaradi katerega se princip večine zaustavi pred postavo vesti, se ne razlikuje od tistega, zaradi katerega se princip večine zaustavi pred znanstveno resnico. V obeh primerih gre za rešitev, ki ne pripada sferi diskutabilnega in torej, kot smo že rekli, področju tistega, o čemer se je možno pogajati, četudi so razlogi nediskutabilnosti različni. V prvem so odvisni od narave postopka, za katerega menimo, da je bolj primeren za doseganje skupnih rešitev kot postopek štetja mnenj, v drugem pa od narave avtoritete, na katero se sklicujemo kot na največjo avtoriteto, pred katero se ukloni vsaka druga, tudi avtoriteta večine. Oba primera sta si sicer podobna, ker so njune praktične posledice lahko identične: od diskreditiranja pravila večine do njegovega popolnega zatrtja. Iz tega sta se dejansko porodili klasični obliki despotizma, ki bi ju lahko imenovali stari in moderni despotizem: prvi je utemeljen na nezmotljivi avtoriteti Boga, drugi na ravno tako nezmotljivi avtoriteti Znanosti, oba pa na avtoriteti, katere verodostojnost ne more biti predmet glasovanja.

Med subjektivne omejitve v uporabi pravila večine bi lahko končno uvrstili tudi omejitev, ki izhaja iz tega, kar bi v heglovskem jeziku imenovali ethos ljudstva oziroma običaji, navade, jezik, tradicija. Problem je posebno razviden v primeru etničnih manjšin, ki bi kot take vselej podlegale, če bi strogo spoštovali princip večine. Navedimo najbolj pogost primer: vsiljevanje večinskega jezika jezikovni manjšini je za slednjo zmeraj prisila, četudi je odločitev sprejeta z večino. Da se razumemo: razlikovati moramo med varstvom manjšine kakega kolektivnega telesa, ki uporablja pravilo večine, in varstvom religiozne ali etnične manjšine: varstvo prve je v tem, da ji ni omogočeno postati večina, varstvo druge, ki iz objektivnih razlogov nikoli ne more postati večina, pa v tem, da je večini onemogočena možnost intervencij na nekatera posebna področja, in sicer prav tista, ki so domena ethosa. Tovrstna omejitev uporabe pravila večine je bolj ali manj enake narave kot tista, ki izhaja iz pripoznanja temeljnih pravic: gre za omejitev, ki je bolj odvisna od neprimernosti uporabe na določenih področjih, kot pa od neprimernosti samega principa.

[2] Frazo Charles Naine citira po J. Martovu, Bolscevismo mondiale, Torino, Einaudi, 1980, str. 37.

8. *Meje učinkovitosti*

V splošno kategorijo meja učinkovitosti sem zajel vse omejitve, ki so jih poudarjali tisti, ki trdijo, da uporaba pravila večine ni izpolnila in tudi ne more izpolniti vseh obetov; najprej tistega, iz katerega so nastali najbolj razviti demokratični režimi, namreč, da bo radikalno spremenila odnose med družbenimi razredi, in potemtakem obtožujejo pravilo večine, da je že koristen, toda ne zadosten postopek. Gre za tému, pogosto v politični publicistiki, zlasti levi, ob kateri se ne mislim zaustaviti, saj je že tako dovolj poznana. Pripomnim naj le to, da kljub vsemu pravilo večine vzdrži vse kritike, ker še nismo našli kaj boljšega.

Omejil se bom na komentar ene same meje učinkovitosti, tiste, ki zadeva ireverzibilnost mnogih že sprejetih in udejanjanjenih odločitev, v kakšnem smislu lahko ireverzibilnost učinkov kake odločitve interpretiramo kot mejo učinkovitosti pravila večine? Najbolj pogosta pogrošna resnica o prednostih pravila večine je, da stroga in dosledna uporaba tega pravila (ki ne postavlja nobene formalne ovire možnosti manjšine, da postane večina) omogoča menjavo vlade in torej spremembo politične smeri. Ker smo že citirali Kelsena pri utemeljevanju pravila večine, ga dajmo še ob tem primeru: »V trenutku, ko število tistih, ki ne sprejemajo ureditve ali ene njenih norm, postane večje od števila tistih, ki ureditev spoštujejo, je možna *sprememba*, s katero . . .«[3] Očitno je, da mnenje, ki sodi, da je možnost spremembe odlika pravila večine, predpostavlja že pozitivno sodbo o spremembi kot taki, kar pa je več kot vprašljivo. Pa četudi spremembo pozitivno označimo, se moramo vprašati, v kakšni meri je nova večina sposobna spremeniti situacijo, ki jo je ustvarila oblast prejšnje večine. Kelsen govori o spremembi ureditve ali ene njenih norm. A ne gre samo za to spremembo ureditve ali ene njenih norm. Gre za spremembo situacij, ki jih je dejansko ustvarila predhodna ureditev ali ena njenih norm, pa se jih, potem ko so bile enkrat sprejete, ne da več spremeniti, postale so ireverzibilne. Ne vem, če obstaja kakšen kriterij, ki bi ga izumili zato, da bi razlikovali reverzibilne od ireverzibilnih situacij, vendar nekateri primeri kažejo, da ta razlika obstaja. Reverzibilni so na primer mnogi ukrepi ekonomske, socialne in davčne politike, kot npr. kreditne olajšave, večanje ali manjšanje davkov, razširitev ali omejitev socialne varnosti; težje so reverzibilne tiste situacije, ki so nastale z velikimi reformami, kot je npr. razkosanje veleposesti ali nacionalizacija industrije; ireverzibilne pa so določene teritorialne spremembe, nastale kot posledica politike, ki je favorizirala gradbene spekulacije (v Italiji ne more nobena nova večina, tudi najbolj razsvetljena ne, rešiti pokrajine, ki so jo nepopravljivo iznakazili). Možen je sicer ugovor, da lahko katerikoli vladajoči razred ustvarja ireverzibilne situacije, in ne le tisti, ki vlada v imenu večine. Popolnoma pravilno. Vendar noben drug princip vladanja, razen tistega, ki temelji na pravilu večine, nima namena zagotoviti pravilne in mirne spremembe. Samo vladi, ki temelji na večini, pripisujemo zanesljivost pravilne in mirne spremembe. Če potemtakem obstoj ireverzibilnih situacij ne predstavlja neskladja za vlado, ki je na primer utemeljena na osvojitvi, ker pač taka vlada med svojimi predpostavkami nima take, da ne bo ustvarjala ireverzibilnih situacij (njena predpostavka je celo nasprotna), pa konstituira obstoj ireverzibilnih situacij za vlado neskladje, ali kakor sem to imenoval, aporijo, utemeljeno na pravilu, ki bi med drugimi prednostmi moralo vsebovati tudi možnost sprememb.

9. *Nekatere aporije*

Celovita analiza problemov, ki sem jih doslej obravnaval, in ki zadevajo pravilo večine, mora upoštevati ne le omejitev pravila, temveč tudi težave znotraj same

[3] Kelsen, op. cit, str. 291.

aplikacije pravila, če ga razumemo zgolj kot tehnični pripomoček; tovrstne težave imenujem aporije, da bi podčrtal razloček med njimi in omejitvami. Medtem ko zadevajo »omejitve« predvsem aksiološko dimenzijo problema, zadevajo »aporije« njegovo tehnično plat. Aporije so take in toliko jih je, da jih ne nameravam naštevati. Obravnaval bom nekatere predvsem z namenom, da opozorim na obširnost problema ter na nujnost podrobnejše analize, kot pa je ta, ki jo ponujam na naslednjih straneh.

a) *Volilci.* Pravilo večine določa samo to, da ga sprejemamo kot kolektivno odločitev, oziroma odločitev, ki jo sprejme večina volilcev. Ne pove pa ničesar o sami sestavi volilnega telesa. Ne odgovarja npr. na vprašanje: »Koliko jih je in kdo so volilci?« V prvem delu sem že zapisal, da je to, kar dela pravilo večine za demokratično institucijo, splošna volilna pravica, torej število tistih, ki soodločajo na podlagi štetja večine. Večine v odnosu do koga? Večina državljanov antičnih grških mest, v družbi torej, kjer so svobodni državljani manjšina, je nekaj drugega kot večina v kaki sodobni državi, kjer »so svobodni vsi«, če se izrazim s Heglom; večina v koloniji, kjer domorodci nimajo volilne pravice, ali v režimu diktature proletariata, kjer ne priznavajo volilne pravice neproletarcem, ni večina kake metropolitske države, kjer ni rasne diskriminacije, ali v državi formalne demokracije, kjer, vsaj kar zadeva volilno pravico, ni razlikovanja med razredi. Zdi se, da je v formalni demokraciji s splošno, moško in žensko volilno pravico, problem skladja med pravilom večine in principom demokracije rešen. Pa je res? Rešen je za večino državljanov te države. Toda, ko kolektivne odločitve državljanov te države posegajo v interese ali pravice drugih držav, kako to, da k odločitvi ne bi smeli pritegniti tudi državljanov druge države? Ali ne gre tudi v tem primeru za podobno diskriminacijo kot tedaj, ko so v kolonijah izključeni domorodci, neproletarci v proletarski državi, nelastniki v buržoazni državi? Spomnimo se, da je bila poglavitni argument v prid omejitev političnih pravic nelastnikov in izključenosti nelastnikov, vselej teza, da so ti ali oni premalo zainteresirani za upravljanje javnih zadev. Kako moremo trditi, da državljanov druge države ne zanima odločitev o napadu na njihovo ozemlje, čeprav so agresorji svojo odločitev sprejeli z večino? Popolnoma se zavedam, da pretiravam, a počnem to le zato, da bi pokazal, da je razmerje med večino in manjšino spremenljivo samo tedaj, če spremenimo sestavo kolektivnega telesa, ali bolj grobo: da vprašanje »kdo voli?« ni nič manj pomembno kot vprašanje »kako volimo?« Pustimo področje hipotez in si oglejmo zgodovinski primer, ki nas neposredno zadeva: ko smo po osvoboditvi v Italiji razpravljali, ali naj izbiro med monarhijo in republiko prepustimo ustavodajni skupščini ali pa referendumu, nismo razpravljali o pravilu večine, marveč o tem, kdo naj z večino odloča. Diskusija je bila zagrizena, kajti, če bi volilno telo sestavljali člani ustavodajne skupščine, bi republiki trda predla, če bi ga sestavljali državljani-volilci, bi bil izid negotov (in res je republika zmagala za las). Pravilo večine je krotak instrument: rezultati so lahko različni, odvisno od tega, ali so vrata v večji ali manjši meri odprta za njegove uporabnike. A odločitev o tem, kako široko bodo vrata odprta, ni nujno odvisna od aplikacije pravila večine: pogosto je to odločitev vrha ali pa je rezultat kompromisa med bojujočimi se družbenimi silami (tu se vrača problem, ki se mu očitno ni moč izogniti, namreč pogajanje kot alternativno sredstvo večinski odločitvi).

b) *Nevolilci.* Do sedaj smo govorili o večini, kot da bi bila ideja večine jasna in razločna. V resnici pa ni. Izpustil bom vsa vprašanja okrog različnih oblik večine, relativne, absolutne, kvalificirane ipd. Če upoštevamo le absolutno večino in ne kvalificirane, izračun večine v kateremkoli kolektivnem telesu vseeno ni tako preprost, kot se zdi, in je bil vselej trd oreh za sestavljalce in komentatorje skupščinskih pravil. Lahko, celo zelo lahko bi bilo, če bi se zmeraj uresničila ta pogoja: a) če bi glasovali vsi, ki imajo pravico, in b) če bi bilo o stvari, o kateri odločamo, mogoče odgovoriti le z da ali ne, ali če bi volilci morali odgovarjati le z da ali ne. Dejansko pa se oba pogoja ne uresničita skoraj nikoli: v glavnem ne volijo vsi, ki

imajo volilno pravico, in v glavnem vprašanja niso postavljena tako, da ne bi bila možna še kakšna rešitev razen pritrdilne ali nikalne. Volilci lahko izražajo svojo voljo tudi tako, da se vzdržijo, da oddajo prazno glasovnico.

Začel bom s prvim vprašanjem. Tako kot se rezultat glasovanja spremeni, če spremenimo glasovalno telo, se spremeni tudi ob identičnem glasovalnem telesu glede na manjšo ali večjo volilno udeležbo. Od tod izhaja, da vsak izračun večine predpostavlja dogovor o nekaterih preliminarnih pravilih glede načinov izračunavanja večine. Glede na rezultate je velika razlika, če izračunavamo večino upoštevaje vse, ki imajo volilno pravico (torej tudi tiste, ki je ne uporabijo), ali če upoštevamo le volilce, ki dejansko volijo. V drugem primeru potrebujemo preliminarno pravilo, ki določa, koliko mora biti volilcev, da so volitve veljavne, oziroma da je izračun sploh mogoč. Če določimo, da so volitve ali odločitev veljavni tedaj, ko je volila večina volilnih upravičencev, imamo opravka z aplikacijo pravila večine na odločitev o veljavnosti večinskih volitev. Skrajni primer predstavljajo statuti združenj, ki določajo, da je ob drugem sklicu skupščina članov sklepčna ne glede na število prisotnih: skrajni primer je zato, ker kaže, kako je mogoče upoštevati pravilo večine tudi takrat, ko to ni več v svoji funkciji, ki se izraža v tem, da je kolektivna odločitev čimbolj po volji vseh članov kolektivnega telesa. Pojav odklanjanja pravice glasovanja je eden najbolj vidnih pojavov najstarejših in konsolidiranih demokracij. Da bi pa morda ne sklepali, da je demokracija kot vlada, ki temelji na sodelovanju ljudstva v krizi, ali da ni izpolnila svoje naloge, nekateri opravičujejo veliko in naraščajočo volilno vzdržnost z domnevo, da tisti, ki ne voli, pravzaprav ne odklanja demokratičnih metod nasploh, pač pa mu je v določenem primeru ob ponujenih alternativah vseeno, in sicer v tem smislu, da je zadovoljen, pa najsi zmaga ta ali ona alternativa. Drugače povedano: abstinent naj bi bil tisti, za katerega je »taka ali drugačna odločitev indiferentna«. Ne izbira pa ne zato, ker bi ne hotel, temveč zato, ker ne ve, kaj izbrati, ne ve pa zato, ker sta obe možnosti enako dobri ali enako slabi.

c) *Vzdržani.* Med vzdržane ne prištevam samo tistih, ki so se vzdržali glasovanja (o katerih sem poprej govoril), ampak tudi tiste, ki volijo, pa se ne izrečejo ne za eno ne za drugo alternativo (to so tisti, ki oddajo prazno glasovnico)[4] Obe situaciji se razlikujeta, čeprav uporabljamo zanju pogosto isto besedo – »abstinenca«. Če se navežemo na zadnje besede iz prejšnje točke, lahko rečemo, da medtem ko je vzdržnost nevolilca možno interpretirati kot stanje indiference do obeh alternativ, pa moramo abstinenco tistega, ki odda prazno glasovnico, interpretirati drugače kot stanje sovražnosti do obeh alternativ. Drugače povedano: nevolilec pritrdi tako predsedniku X kot predsedniku Y, saj med njima ni razlike (od tod volivčeva indiferenca); kdo pa odda prazno glasovnico; jasno izrazi svojo negativno sodbo do obeh: ravna se po logiki niti-niti, ne pa po logiki ali-ali, kakršna je logika dveh potencialnih večin, ki težita k medsebojni izključitvi. V mnenjskih raziskavah lahko vsakdo opazi razliko med neizpolnjenim vprašalnikom, in odgovori, kjer vprašani ne odgovarja z da ali ne, temveč vpiše križec v rubriko »ne vem«. Povsem odveč bi bilo dodati, da ima jasno razločevanje med nevolilci in vzdržanimi praktične posledice, ki so opazne v primeru, ko večino izračunavamo na podlagi števila volilcev, vključno z vzdržanimi, ali na podlagi števila volilnih upravičencev. Razprava o načinu reševanja problema praznih glasovnic je skoraj kompromitirala rojstvo italijanske republike. Problem, ki so ga takoj potem, ko je bil znan izid institucionalnega referenduma, izpostavili zagovorniki monarhije, je bil naslednji: ali je osnova za štetje večine republiki naklonjenih glasov total vsot njej naklonjenih in nenaklonjenih glasov, ali pa mora biti v total prišteta tudi vsota praznih glasovnic (poleg seveda neveljavnih)? Očitno je bilo, da se z višanjem

[4] Vprašanje vzdržanih je ena tistih tem, ki je vselej burkala strasti juristov, to pa zaradi subtilnih kontroverz, ki se včasih zdijo same sebi namen, v resnici pa imajo pomembne praktične posledice. Bibliografske zabeležke o tem je moč najti v delu skupine avtorjev, Il regolamento della Camera dei Deputati, Roma, Camera dei Deputati, 1968, str. 779 in naprej.

totala zvišuje tudi meja zahtevane večine, in to do točke, ki bi postala zmaga zagovornikov republike vprašljiva. V nasprotju s pravniki, ki zagovarjajo *communis opinio* in ki so se že večkrat izjasnili v prid razlikovanja med nevolilci in vzdržanimi, je Kasacijsko sodišče, ki mu je bil problem takoj dodeljen v presojo, zavrnilo razlikovanje, in z volilci izenačilo vse tiste, ki so volili, ne da bi se opredelili za to ali ono alternativo. Na ta način so znižali total glasov kot osnovo za izračun večine in prav tako tudi limito zahtevane večine. Glavni argument Kasacijskega sodišča je v naslednjem tolmačenju: »Neveljavne glasovnice predstavljajo obliko volilne vzdržnosti; in očitna je pravna enakovrednost med pasivnostjo tistega, ki se popolnoma vzdrži prihoda na volišče ter pozicijo tistega, ki ne uresniči svoje volilne pravice, tako da v oddani glasovnici ne izraža nikakršne volje.«[5]

Kljub »zgodovinski« razsodbi Kasacijskega sodišča ne bi smeli izenačevati vedenja tistih, ki se z glasovanjem vzdržijo ter onimi, ki se vzdržijo z neglasovanjem – čeprav se zdi njihovo vedenje neoporečno. Prav tako ni neoporečno, da bi glasove vzdržanih – potem ko so bili proglašeni za veljavne – prej prišteli k odklonilnim kot pritrdilnim glasovom. Ker imamo dve nasprotni poziciji konsenza in disenza, gre za to, da dejansko ugotovimo, ali moremo abstinenco razumeti kot ne-konsenz ali kot ne-disenz. Jasno je, da tedaj, ko hočemo abstinenco prišteti k odklonilnim glasovom, poudariti njen značaj ne-konsenza. Mar ne obstajajo primeri, v katerih izstopa njen značaj ne-disenza, ko bi morali torej glasove vzdržanih šteti med pritrdilne? Enako vprašanje lahko postavimo takole: ali zadostuje za sprejem odločitve kolegija kot izraza kolektivne volje večina konsenzov ali večina ne-disenzov? Vprašanje je še kako pomembno. 94. člen naše Ustave pravi, da »mora imeti vlada zaupanje obeh zbornic«. V sodobni praksi našega parlamenta se je to vprašanje zastavilo takole: ali parlamentu omogoča, da bi opravljal svoje legitimne funkcije, zaupnica obeh zbornic, ali pa mu zadošča njuno nesoglasje? Različen odgovor na to vprašanje implicira drugačno oceno vzdržanih glasov. Če je namen glasovanja zaupnica, so glasovi vzdržanih odklonilni; če pa je namen nezaupnica, so vzdržani glasovi pritrdilni. Ker je vzdržani hkrati ne-pritrjevalec in ne-odklanjevalec, tedaj v primeru, da prevlada zahteva po konsenzu, izpade iz igre. Če pa prevlada zahteva po ne-disenzu, ostaja v igri. Da bi vlada uživala zaupanje, mora dobiti absolutno večino pritrdilnih glasov. Taki pa niso glasovi vzdržanih; da bi se ognilo nezaupnici, ji zadošča, da ji ne nasprotuje absolutna večina odklonilnih glasov. In ker glasovi vzdržanih niso takšni, jih ne štejemo med odklonilne. Kot smo videli, je tisti, ki se vzdrži, obenem ne-pritrjevalec in ne-odklanjevalec. V prvem primeru ga upoštevajo kot ne-pritrjevalca, v drugem pa kot ne-odklanjevalca.

d) *Je večina vselej mogoča?* Med vsemi aporijami pravila večine je ta zagotovo najbolj očitna. Tako očitna, da ni vredno izgubljati besed, da bi jo pojasnjevali. Če z večino razumemo (in predpostavljamo) obsolutno večino, je ta mogoča samo tedaj, če sta predlagani rešitvi ali kandidata vsaj dva. Ko jih je več, lahko absolutno večino dosežemo, ali pa tudi ne. V teh primerih je oblikovanje absolutne večine plod sporazuma. Toda – dogovorjena večina predpostavlja metodo sporazumevanja med nasprotujočimi si stranmi, gre torej za postopek oblikovanja skupne volje, ki se razlikuje od postopka pravila večine in je temu alternativen. To še enkrat dokazuje nezadostnost pravila večine kot tehničnega pripomočka samega po sebi. Rečemo lahko samo, da je pravilo večine le eden, čeprav odločujoči vidik oblikovanja kolektivne volje.

[5] Nasprotno tezo je z močnimi in utemeljenimi argumenti zagovarjal C. Esposito, La maggioranza nel referendum, v »Giurisprudenza italiana«, Parte I, sez. 1, Dispensa II, 1946, ko je komentiral sklep Prizivnega sodišča z dne 18. junija 1946.

10. Zakjuček

Meje in aporije pravila večine moramo razlikovati od temu pravilu namenjenih kritik različnih minornih teorij, ki se raztezajo od srednjeveške doktrine *sanior pars* do sodobnih elitističnih teorij. Kljub vsem navedenim pripombam si ne pomišljam podvomiti v pomembnost tega principa za dobro delovanje demokratičnega političnega sistema: ne sodijo v žanr kritike. Z njimi želimo preprosto spodbuditi le več pozornosti za dejstvo, da je princip večine zgolj eden od elementov dobrega delovanja demokratičnega sistema: je le postopek, ki vselej ne deluje (omejitve), in tudi kot deluje, ni lahko doseči, da bi zares pravilno deloval (aporije). Prav gotovo so težave, o katerih govorimo, ovire za dobro funkcioniranje demokratičnega sistema, vendar ga sama sebi ne morejo omajati. Vzroki krize demokracije so povsem drugačni in neodvisni od meja in aporij principa večine in kljub vsem mejam in aporijam na srečo obstaja neskončno drugih razlogov, zaradi katerih imamo raje demokratično kot avtokratsko vlado.

NADEŽDA RADOVIĆ

Politična filozofija in zgodovinske izkušnje

Zagrebški politološki pogovori (18. decembra 1987)

Fakulteta za politične vede v Zagrebu je zaznamovala 25-letnico obstoja in delovanja z »zagrebškimi politološkimi pogovori«. Pet dni so dan za dnem na fakulteti obravnavali teme: rekonstrukcija političnega sistema socialističnega samoupravljanja (voditelj profesor Zdravko Tomac); Jugoslavija v sodobnem svetu (voditelj profesor Vlatko Mileta); SLO in DS v kontekstu ustavnih sprememb (voditelj profesor Božidar Javorović); komunikacijsko odpiranje socialističnih sistemov (voditelj profesor Pavao Novosel); politična filozofija in zgodovinske izkušnje (voditelj profesor Ante Pažanin).

Sklepni pogovor o politični filozofiji in zgodovinskih izkušnjah je potekal kot interdisciplinarna razprava. Zagrebška fakulteta za politične vede je namreč že več let nosilka raziskovalnega projekta »Filozofija, politika in marksizem«, zato tudi vse filozofske razprave organizira po modelu interdisciplinarnosti. Med pogovori so predstavili pet referatov: *Ante Pažanin* »Filozofija politike in izvirno izkustvo zgodovinskega sveta življenja«; *Ivo Paić* »Preobrazba ideje o zavestnem obvladovanju življenja in življenje«; *Zvonko Posavec* »O koncu politike«; *Ivan Padjen* »Izginotje makro-etike in njegov vpliv na moderno pojmovanje razmerja med pravom in moralo«; *Davor Rodin* »Semantična vez med političnim izkustvom in političnim dejanjem«.

Razen avtorjev referatov so v pogovoru sodelovali še: Dušan Bilandžić, Branka Brujić, Danilo Pejović, Igor Vranić in Franjo Zenko.

Politika se tudi dandanes izraža v dveh njenih temeljnih vidikih – kot oblika življenja svobodnih in enakih državljanov (v Aristotelovem smislu) ali pa se reducira na boj za premoč v družbi in na tehniko vladanja v državi (v smislu novega veka Macchiavelli, Hobbes).

Preobrazba politike je nujna. Videti je, da bo odločilna preobrazba v smeri vse večje udeležbe prebivalstva v političnem življenju. V antiki, v srednjem veku, pa tudi v času absolutizma je v aktivnem političnem življenju sodelovalo od enega do deset odstotkov prebivalstva.[1] V XIX. stoletju je imelo v državah zahodne Evrope samo 10 odstotkov prebivalstva volilno pravico. Ob koncu XX. stoletja so imele tako pravico tri četrtine odraslih prebivalcev razvitih držav. Širša udeležba ljudi v politiki spreminja njeno bistvo, ustvarja naboje, ki prinašajo v politiko veliko več upanja pa tudi negotovosti.

Ena izmed bistvenih odlik sodobnega političnega delovanja je v tem, da »lahko postane politika vse, kar se dogaja v našem svetu življenja«.[2] V svetu, v katerem postaja sleherna dejavnost v nekih določenih razmerah politična, se po Anteju Pažaninu še ostreje zastavlja problem, kako vzpostaviti enotnost ali vsaj primarno razmerje med politiko in etiko. Vzpostavitev takšnega razmerja bi bil jez pred makiavelizmom in hobsizmom ter njunimi lažnimi zahtevami, da se lahko sfera političnega življenja razvije enako eksaktno in z enakimi zakoni kot so tisti, ki veljajo za svet fizike.

Središčna tema razprave tako postane, kako razviti filozofijo politike, ki ustreza sedanjemu času in ki je po svojem bistvu utemeljena na osnovnih človeških vrednotah, prav tistih, ki osvobajajo človeške možnosti in vodijo k emancipaciji človeštva.

Pažanin odkriva spodbude za graditev filozofije v zahtevah, ki so jih tej disciplini postavljali antični filozofi, predvsem Platon

[1] Podatki so navedeni po knjigi Karel W. Deutsch »Staat, Regierung, Politik«.

[2] Ante Pažanin po neavtorizirani razlagi na tem posvetovanju.

in Aristotel. Politika je torej pogojena z umnim delovanjem (phronesis), brez vmešavanja strasti in nagonov, pa tudi z izkušnjami. Aristotel je celo pravico do poslušanja predavanj o političnem povezoval s posedovanjem izkušenj. Izkušnje so bistvene za delovanje. Tako razumljena politika predpostavlja izenačenje znanja in kreposti. Poleg znanja mora obstajati tudi zavest, notranje prepričanje (daimonion).

Prvo merilo za graditev filozofije politike je za Pažanina rekonstrukcija in rehabilitacija pojma političnega znanja v evropski tradiciji. »Heglova razlaga Sokratovega odnosa do dogmatske samoumevnosti atenske demokratične tradicije in do sofistično-tehničnega obvladovanja te tradicije in življenja nam lahko pomaga, da razumemo nalogo filozofije politike, se pravi, da ugotovimo, od kod črpa in kako gradi ‚jasni pojem političnega kot merilo' ustreznosti političnih pojmov, za politične fenomene ali njihov odnos do dejanskosti človekovega življenja v celoti.«[3] Sokrat je prvi zanikal neločljivost misli in življenja in v tem pogledu je njegovo stališče revolucionarno pa tudi aktualno v obsegu, v kakršnem pri slehernem resnem razmišljanju ni mogoče zaobiti biti politike. Vrhu tega je Sokrat poudarjal različnost znanja in neponovljivosti istih življenjskih situacij, torej tudi potrebo, naj bi sleherni nov položaj vnovič tehtali in se ga zavedali. To vrednotenje, ki se dogaja hkrati z razvijanjem nekega življenjskega položaja, je bit političnega delovanja. To je izvirna izkušnja. (»Izvirna izkušnja ni niti kontemplativno opazovanje, niti zgolj gledanje, marveč umno spoznavanje, ki kot sposobnost pojmovanja in razumevanja neke sfere v njenih lastnostih in samorazkrivanju odpira obzorje celotnega sveta življenja in kot Aristotelova phronesis omogoča naše svetovanje in odločanje kot tisto, kar mi izražamo v našem pričevanju in potrjujemo s svojim delovanjem«).[4]

Čeprav je zgodovinska izkušnja širša kot izvirna, je izvirna primarnejša, ker pomeni arhetip.

Ivo Paić je skušal nasproti ideologiji kot pervertirani zavesti o življenju rehabilitirati praktično filozofijo. Ta njegova teza je izzvala precej ugovorov. Postavili so mu precej vprašanj, npr., kako bi sploh lahko razumeli moderni svet brez ideologij, ki imajo, po drugi trditvi, spet svoje opravičilo v pospeševanju napredka. Paić se je tej pravzaprav rehabilitaciji ideologije in njenih funkcij v sodobnem svetu postavil po robu z argumenti, da so ideologije prišle do svojih skrajnih možnosti.

Zvonko Posavec je analiziral različne vizije konca politike v smislu prenehanja njenega učinkovanja na naše življenje. Konec politike razglašajo različne teorije.

Ekonomski liberalizem sodi, da ima ekonomska sfera avtonomno naravo, da je trg avtoregulativni sistem. Ta model eliminiranja politike so od časov Adama Smitha do danes ni kaj prida spremenil. Radikalni liberalizem je obsojen na sterilno abstrakcijo, ker sploh ne upošteva ekonomskih vplivov netržnih fenomenov. Prav tako liberalizem odklanja, da bi analiziral fenomen moči in dominacije v družbi.

Posavec s stališča analize različnih vizij konca politike ugotavlja, da je tudi marksizem neka vrsta ultraliberalizma, ker reducira politične, pravne in kulturne kode na epifenomene ekonomskega ‚laissez-faire'. Konec koncev marksizem zavrača politiko v imenu ekonomije. »V marksizmu pomeni odpravljanje politike voluntaristični moment, tako da postane sama likvidacija politike politični cilj... Konec politike implicira konec pomanjkanja, revščine, potemtakem uresničenje permanentnega stanja obilja. Le veliko obilje depolitizira problem delitve. V tej perspektivi postaja jasno, da mora teorija o komunizmu zajeti teorijo tehnokracije. Prehod od socializma h komunizmu je mogoč le tedaj, če bo razvoj proizvajalnih sredstev dosegel svoj vrhunec.«[5]

Po mnenju Niklasa Luhmanna moramo pretekla evropska upanja, povezana s politiko, odpisati. Politika je v modernem svetu samo eden izmed sistemov. Eksistira poleg gospodarstva, prava, znanosti, vzgoje, religije itd. in ni v nobenem hierarhičnem razmerju do drugih sistemov. To je bit moderne.

Predstavniki tehničnega konservatizma

[3] Ante Pažanin po neavtorizirani razlagi na tem posvetovanju.

[4] Ante Pažanin po neavtorizirani razlagi na tem posvetovanju.

[5] Zvonko Posavec po neavtorizirani razlagi na tem posvetovanju.

(Frayer, Gehlen, Schelsky) menijo, da bo politiko nadomestil tehnični razvoj. Z razvojem znanosti se je po njihovem mnenju bistveno spremenilo razmerje med človekom in naravo. Pred petdesetimi leti je človek zasužnjil naravo. Zdaj se spopada z naravo, ki jo je ustvaril sam. Ta umetni svet ima svoje zakonitosti (prisile, ki jih je ustvaril človek). V državi prihodnosti je la raison d'etat prisila številnih tehnik. Zato od stare politike ne ostane kaj prida. Poglavitno vprašanje ostane, kdo omogoča optimalno izkoriščanje tehničnih virov. Država v tradicionalnem smislu odmira. Tehniki lahko delujejo mimo politikov, ki postajajo nekoristni. Vlada postaja ‚organ tehnične uprave', parlament, ‚kontrolni organ za dejansko pravilnost'. Država je univerzalno tehnično telo. Stari raison d'etat nadomešča jo objektivne prisile.

Idejo predstavnikov tehničnega konservativizma, zlasti Schelskega, o odpravi politike iz igre, demantira zopetno vračanje religij v politično življenje, renesansa različnih ideoloških koncepcij. »Politika je povezana s socio-kulturnim grupiranjem. Človek živi v družbi. Širjenje družbenosti prek razvijanja znanosti in tehnike vse do meja človeštva, bi politiko uničilo. Toda ta proces ni mogoč, saj je možnost človekove konzumpcije omejena. Človek živi v skupini, kakor hitro pa nastane neka skupina, se pojavi tudi druga. Sposobnost oblikovanja skupnega življenja različnih skupin se takoj pojavi kot problem, to pa je bila vselej naloga politike.«[6]

Ivan Padjen se je ukvarjal z vprašanjem usihanja etike kot opredeljujoče za človekovo delovanje (makro-etike). V procesu njenega pojemanja sta se ločila pravo in morala, prišlo je do spremembe etične paradigme, ločevanja skupnosti od družbe, ločevanja pozitivnega in naravnega prava.

Davor Rodin sodi, da se téma pogovora nanaša predvsem na vprašanje političnega delovanja, saj se politična filozofija in zgodovinske izkušnje srečujejo prav v aktu delovanja. »Politične izkušnje in njihove zgodovinske usedline nikakor niso nekakšna ontološka struktura, ki brez ostankov že vnaprej določa potek našega političnega ravnanja. Nasprotno, urejene politične izkušnje so gradivo, ki ga moramo vselej v konkretnem delovanju semantično uporabjati v skladu s položajem, v katerem delujemo.« Tu je bistvena naša sposobnost, da zavzamemo stališče do gradiva v vselej drugačnem položaju. »V političnem delovanju se torej semantično povezujejo zgodovinske izkušnje politike in konkreten politični položaj, v katerem se nahajamo. Med političnimi izkušnjami in političnim dejanjem posreduje naš smisel, s pomočjo katerega diferenciramo tako različne plasti izkušenj kakor tudi različne vidike položaja, v katerem smo se znašli.«[7]

Politične izkušnje, ki jih imamo, so odvisne od izobrazbe, običajev, delovanja institucij itd. Izkušnje nas navajajo h klišejskemu obnašanju. V tem smislu je tudi verska zavest oblika izkušenj, s katerimi vernik sam ne razpolaga, so mu pa dane na voljo. V konkretni akciji, če se opiramo le na naše izkušnje, učinkujemo kot lutke na nitkah, klišejsko. Pogosto delujemo tako tudi zato, ker je zelo težko biti nenehno izviren, neponovljiv.

Od drugih prav tako pričakujemo, da se obnašajo v skladu z vlogami, ki jih imajo v družbi, v njeni hierarhiji – računamo z njihovimi običajnimi reakcijami. »Struktura položaja, v katerem delujemo kot posamezniki, je že tako močno prestrukturirana, da je z lastnim smislom ne moremo predrugačiti; še več, pogosto se naše individualno bistvo podredi tem klišejem in nas tako razbremeni kreativnega in v tem smislu odgovornega delovanja. Naše delovanje v institucijah je torej razbremenjeno sleherne odgovornosti, razen tiste, ki izvira iz obveznosti, da se spoštujeta norma oz. zakon ali institucija. V preinstitucionaliziranih in prenormiranih razmerah kaj zlahka splahni sleherna individualna odgovornost. Vsako delovanje ima normativno opravičilo, še več, celo vse možne kršitve norm imajo svoje vnaprej predvidene sankcije, zaradi česar prihaja do splošnega omrtvičenja slehernega življenja.«

Naš izvorno kreativni smisel je vselej pod pritiskom naših izkušenj (pod pritiskom moralnih, običajnih, verskih in drugih norm, ki smo jih sprejeli). Politično delovanje domneva preseganje izkušenj. Prekoračiti izkušnje skupnosti, utrjeni red stvari

[6] Zvonko Posavec po neavtorizirani razlagi na tem posvetovanju.

[7] Davor Rodin po neavtorizirani razlagi na tem posvetovanju.

– pomeni delovati ex nihilo (deus ex machina). Poguben nasledek takega delovanja je kaos, ki traja do ponovne vzpostavitve kakšnega drugačnega družbenega reda.

Vez med političnimi izkušnjami in političnim dejanjem je po Rodinu sposobnost razlikovanja. Tam, kjer ni mogoče razlikovati, ni mogoče niti smiselno in motivirano delovati. Rutina, ki pomeni večji del našega delovanja, postaja ovira za napredek in zato prihaja do diferenciacije znotraj zavarovanega polja političnega delovanja. Ta proces se lahko konča s katastrofo. »Po takšnih katastrofah se začne vse znova. Po tisoč letih grške in rimske pismenosti je nastopilo obdobje ponovne nepismenosti. Barbari so potrebovali spet tisoč let, da so z renesanso privzeli pridobitve grške civilizacije ter rimskega političnega in pravnega mišljenja.«

Večina članov naše družbene skupnosti sodeluje na številnih političnih sestankih od šolskih dni do starosti. Redko pa se vračamo k izvirnemu smislu, bistvu in naravi političnega delovanja. Zato je osveščanje glede političnega procesa, spoznavanja njegovih meja, posledic prekoračitev teh meja ali posledic nesposobnosti in neodločnosti, da se meje prestopijo, enako pomembno, če ne pomembnejše kot politično delovanje. Tak namen lahko povsem upravičeno pripišemo posvetovanju »politična filozofija in zgodovinske izkušnje«.

Čeprav se je organizator posvetovanja potrudil, da bi bila razprava interdisciplinarna, bi bilo zanimivo, če bi stopili iz kroga tako imenovanih humanističnih ved. Zdi se, da filozofi, politologi in pravniki vendarle premalo poučeni govorijo o tehnično-tehnološki problematiki, da se njihovo sklepanje opira na vizije, ki jih je sodobnost že presegla. V tem smislu bi bilo poučno slišati mnenja ljudi, ki so v vrhu tehnično-tehnološkega razvoja. Preseneča tudi nezainteresiranost praktikov, tistih, ki se poklicno ukvarjajo s področjem politike – dasiravno se temu ne gre več čuditi, saj naša politična praksa ponavlja toliko šolsko očitnih napak, da je razumljivo, kako malo jo navdihujejo globlja teoretična spoznanja o možnostih in predpostavkah političnega delovanja.

VLASTA VIČIČ

Ideologija moči in moč ideologije

Ob knjigi Görana Therborna (Cankarjeva založba 1987)

Prevod dela *Ideologija moči in moč ideologije* švedskega sociologa in politologa Görana Therborna pomeni v tem trenutku dobrodošel prispevek in spodbudo k refleksiji o ideologijah v našem prostoru. Razpravo o knjigi je 10. novembra 1987 organizirala sekcija za znanost in filozofijo v Marksističnem centru CK ZKS. V ožjem smislu je bila namenjena osvetlitvi teoretske konceptualizacije pojma ideologije, njenega razmerja do družbene stvarnosti in njenega delovanja v razmerjih moči, kakor jo je v omenjenem delu razvil Therborn. Na takšni podlagi smo želeli vzpostaviti navezave na naš lastni ideološki trenutek, pregledati ideološke diskurze, ki se pojavljajo v našem prostoru – bodisi kot fragmentarne oblike svetovnih ideoloških diskurzov ali kot zaključeni ideološki sistemi.

Razpravljalci so v polje ideologije vstopali tako skoz epistemološki sklop (spoznavne vrednosti oziroma lažnost ideologij, odnos znanost – ideologija) kakor tudi prek sociološkega pristopa (družbena vloga ideologije, njeni družbeni učinki in smotri, razrednost ideologije itn.).

V svetu se srečujemo z različnimi ideologijami, ki se medseboj spopadajo, tekmujejo, se krepijo ali odmirajo, razpadajo na temeljne in operativne ideologije, poudarjajo različne probleme zaradi nujnosti uresničevanja različnih politik, itd. Teorija v zvezi z ideologijami na eni strani govori o ideoloških fenomenih kot o »jeziku stvarnega življenja«, v kontekstu odtujenih družbenih odnosov in stvarnih družbenih interesov, na drugi strani pa se krepijo teze o »koncu ideologij«. V modernih družbah sicer opažamo razpad ekonomsko-politično-kulturne sfere in nestrinjanja okrog temeljnih vrednot, in zdi se, da se te družbe ne ohranjajo več (predvsem) na način poenotenja okrog neke dominantne ideologije. Obenem pa opažamo rast vedno novih ideologij in grandiozne

ideološke konfrontacije, kar spodbuja teorijo v iskanje novih odgovorov na stara vprašanja.

Čas in prostor, ki ga živi jugoslovanska družba »tukaj in zdaj« je čas, v katerem so mnoge idejne in ideološke spone popustile, in obenem čas, v katerem je globalna kriza te družbe razveljavila mnoge ustaljene poglede, predstave in vrednote. Pojmovanja izhodov iz krize se javljajo pod krinkami različnih ideoloških konceptov, zato spet in z novo močjo oživljajo diskusije o ideologiji, ki so pri nas v približno treh valovih potekale posebej izrazito sredi petdesetih let, konec šestdesetih let in na začetku sedemdesetih ter osemdesetih letih (podobne valove zasledimo v svetu).

V uvodu je predsednik sekcije *Andrej Kirn* nanizal vrsto aktualnih vprašanj in dilem, ki zadevajo sam pojem ideologije. Eno od bistvenih vprašanj in podlag ostaja pri tem, ali je ideologija poseben in zaključen sistem stališč, posebna oblika zavesti, ali pa je ideološko povsem spojeno z družbeno zavestjo – problem, ki se v Marxovi zastavitvi razumeva skozi vpetost v razmerja družbene delitve dela, globalnega produkcijskega odnosa ter države in političnih strank oziroma razrednih in slojnih interesov. Ob tem se odpirajo problemi odnosa ideologije in politične zavesti, določitve pojma ideologije v kontekstu znanja ali neznanja, dileme o ideološkem kot občem eksistenčnem mediju ali zgolj prehodnem (razredno pogojenem) pojavu itd.

Uvodničar je želel teoretsko osvetliti, kakšna je trenutna artikulacija ideologij pri nas in je tako izpostavil kot pomembne ideološke sklope: etatistično ideologijo, ideologijo vrednot in idealov meščanske politične in ekonomske demokracije ter ideologijo samoupravnega tržnega socializma. Kot kriterije za določanje ideloškosti stališč in miselnih sklopov je pri tem navedel: pretenzijo za univerzalnostjo, ponavljanje in množična razširjenost, politična instrumentalizacija in povezava z materialnimi interesi in družbeno močjo, shematizacija. Pri tem je pomembno opozorilo, da ideologija vsekakor nima monolitnih-enoznačnih karakteristik in da je prav zato potrebno – tako kot to stori Therborn – ločevati med naprednimi in konservativnimi ideologijami. Ljudje se družbenih konfliktov zavedo o ideoloških oblikah, toda vprašanje je, kakšni elementi ideologije prevladujejo in ali pridobijo progresivne ideološke refleksije dovolj moči za izpeljavo prevrata v smeri pozitivnih sprememb – problematika, ki je izredno akualna v našem prostoru, ki ga je usodno zaznamoval boj za prevlado med samoupravno in etatistično ideologijo.

Božidar Debenjak je poudaril, da pojem ideologije v novejši teoriji pogosto izhaja iz Marxove rabe, ki se je skozi naplavine II. in III. Internacionale nekoliko zameglila – tako da danes pokriva številne ekvivokacije – od najbolj pogoste označitve ideologije kot »napačne zavesti« pa do pojmovanja ideologije kot vseobsegajoče zavesti, ki pa zavaja v neprecizno zamenjavo s pojmom socializacije sploh (mestoma tudi pri Therbornu). Izvirna Marxova raba pojma je jasno razvidna zlasti v analizi procesov, ko se realni družbeni konflikti prikazujejo in tudi izbojujejo v zakritih in mistificiranih ideoloških formah (v predgovoru h Kritiki politične ekonomije). Bistveno pri tem je vprašanje, ali sodijo ideološke forme v Marxovem konceptu v nadgradnjo kot forme zavesti? Če ideološke forme ustrezajo temeljni družbeni strukturi, to pomeni, da same po sebi ne sodijo v nadgradnjo, temveč se tja umestijo šele skoz institucije (pri Althusserju skoz ideološke aparate države), ki jim dajo dokončno formo.

Therbornov koncept ideologije pristaja na nivoju totalne ideologije, ki zajema tako »vsakdanje pojme in izkustva, kakor tudi razčlenjene intelektualne sisteme«, zato njegova teoretska pozicija sama ne more izdelati oziroma ponuditi plodnega razločevanja konkretnih historičnih ideologij, ki zastopajo določene politične oziroma razredne pozicije in interese družbenih subjektov. V tem kontekstu je *Andrej Škerlep* navezal razpravo na sodobno fenomenologijo (Alfred Schütz) in sociologijo znanja (Jürgen Habermas, Anthony Giddens), ki na omenjeni točki vzpostavljata diferenco med občo simbolno strukturo družbene skupnosti, ki jo opredeljuje t.i. fond vednosti (stock of knowledge) in med različnimi ideološkimi sistemi, ki na tej obči strukturi le parazitirajo. Fond vednosti nastaja skozi generacije ob reševanju problemov družbene prakse, zato že vnaprej vsebuje elemente preteklih in sedanjih ideologij. Pri tem ne gre za sistemizirano ali zaključeno vednost, saj fond vednosti združuje elemente raznoraznih par-

tikularnih vednosti, ki izhajajo iz posamičnih praks, za katere so hkrati konstitutivni. Partikularne vednosti same po sebi ne sodijo v ideološko dimenzijo družbe – šele takrat, ko se organizirajo v zaključen sistem, ki interpretira realnost kot celoto, ji to podeli nek zaključen pomen, postane ideologija. Prehod od fragmenarnih vednosti k ideologiji je temu podobno opredelil Ernesto Laclau, ki ideologijo pojmuje kot diskurzivno artikulacijo, ki skuša družbeno vednost organizirati v zaključeno interpretacijo družbene realnosti. Ideologija želi doseči občo veljavnost za vse subjekte in hkrati izriniti iz družbe drugačne ideološke artikulacije. Ko neka ideološka formacija doseže prevlado oziroma hegemonijo v druži, se artikulira skoz institucije in družbene prakse. To pomeni, da deluje ideologija na (re)organiziranje materialne strukture družbe, v kateri posameznike ne le nagovarja, temveč jim določa vloge v ideološkem polju.

V konceptualizaciji pojma ideologije se je nova ekvivokacija razkrila iz izhodišč in premislekov v sklopu tako imenovane analitične filozofije. *Nenad Miščević* vidi pri Therbornu kot pomanjkljivost nepostavljanje vsebinskih kriterijev ter ostajanje pri ideologiji, kot jo določa način funkcioniranja sistema vednosti in verovanja. Na tem nivoju je bistven problem, ali je ideološkost zgolj v načinu funkcioniranja sistema, ali pa v vsebini? Določitev ideologije kot zablode ali lažnega sistema je ta del razprave poskušala razširiti z vpeljavo epistemološke suboptimalnosti, ki naj bi omogočala definicijo ideologije tako v vsebinskem kot v praktičnem smislu. Nek sistem vednosti je torej ideologija v primeru, da je spoznavno suboptimalen, kar pa ni edina strukturalna zahteva. Tako sistem vednosti, ki obstaja kot vrednostno ne-nevtralen, praktično usmerjen sistem, ki daje navodila za delovanje v praksi, ni definiran kot ideologija, temveč eksistira na nivoju praktične doktrine. Nujni in potrebni pogoj, da tak sistem postane ideologija, je spoznavna suboptimalnost, končna zahteva pa je, da ideologija v dani situaciji služi organiziranju in legitimiranju odnosov oblasti in moči. Takšna koncepcija pojma ideologije implicira, da se raziskovanje ideologije začenja z empiričnim ugotavljanjem in določevanjem skupnih potez in karakteristik zgodovinskih ideologij. Analitična filozofija pa iz tega konteksta stopi še korak dalje v raziskovanje mentalne realnosti individuuov, ki producirajo in sprejemajo ideološke konstrukte. V tem konceptu Marxova teorija razrednosti ideologije ne predstavlja del definicije ideologije, temveč funkcionira zgolj kot empirična trditev, kar potegne na svetlo vprašanja razrednosti oziroma transrazrednosti ideologij.

Res je, da se Marxovo razumevanje ideologije giblje v navezavi na globalni produkcijski proces in delitev dela, na razredne in slojne interese in skozi analizo razmerij do države in političnih subjektov. Kljub temu so bili v razpravi dani poudarki, da ideološkost ni izvedljiva zgolj na razredni moment, saj Marx prav v kritiki Hegla označuje ideološkost s specifiko metodoloških postopkov in kot miselno rekonstrukcijo in prisvajanje stvarnosti. Upoštevanje dialektičnega karakterja ideologije in analiza vseh njenih sestavin (sistem idej, vsakdanje izkustvo, verovanje, institucije in aparati, procesi interpelacije subjekta) šele nudi plodne nastavke za razumevanje ideologije in ideoloških procesov ter rešuje pred teoretskimi zagatami, ki enostransko postavljajo ali transrazrednost ali konec ideologij.

JANEZ MALAČIČ

Prvo srečanje demografov jadranske regije

(Pescara, 23–25. november 1987)

Ekonomska fakulteta in njen Inštitut za statistiko Univerze »G. D'Annunzio« sta konec leta 1987 organizirala prvo mednarodno znanstveno srečanje demografov jadranske regije v italijanskem jadranskem mestu Pescari. Italijanski organizatorji so – ob veliki osebni zavzetosti demografa in statistika Raimonda Cagiana de Azeveda – zagotovili ugledne pokrovitelje in mecene. Med pokrovitelji omenimo Komite za prebivalstvo Evropskega sveta, Mednarodno unijo za znanstveno proučevanje prebivalstva,

Medvladni komite za migracije iz Ženeve ter vrsto italijanskih demografskih in statističnih združenj in institucij. Tako so napravili pomemben korak k ponovni oživitvi tesnejšega sodelovanja med državami jadranske regije.

Opredelitev jadranske regije je bila deležna precejšnje pozornosti, prišlo pa je tudi do nekaj polemičnih iskric. V regijo nedvomno sodijo Italija, Jugoslavija, Albanija in Grčija, kot države ob Jadranskem morju, čeprav bi že v tem okviru bilo primerneje govoriti o delih držav, ki gravitirajo k Jadranu. Razen tega sta bili omenjeni Avstrija in Madžarska, kot državi, ki sta bili v preteklosti močno prisotni v regiji, pa tudi na različnih področjih danes gravitirata k njej. Ti dve državi tvorita, skupno s prej naštetimi, regijo v širšem smislu. Manj razumljivo pa je, da so nekateri udeleženci omenjali tudi Turčijo in celo Izrael. Nekdanji turški imperij je v Albaniji res prišel do Jadrana, vendar nima danes Turčija z regijo nobene zveze. Omenjanje Izraela pa lahko razumemo kot željo izraelskega udeleženca po tesnejšem sodelovanju s tistim delom Evrope, ki je Izraelu najbližji.

Od približno 100 udeležencev posvetovanja je bila večina iz držav širše opredeljene regije, nekaj udeležencev pa je bilo tudi iz drugih držav (Turčija, Izrael, V. Britanija, Malta), iz Albanije pa ni bilo nikogar. Večina udeležencev so bili Italijani, precej številna je bila tudi jugoslovanska delegacija. Osem naših udeležencev je bilo iz Beograda, Zagreba in Ljubljane, žal ni bilo nikogar iz naših jadranskih mest.

Organizatorju ni uspelo vnaprej razmnožiti referatov; udeleženci so dobili le povzetke referatov, ki so bili podani med tridnevnim delom. Integralni teksti referatov bodo objavljeni v zborniku, ki bo verjetno izšel v letu 1988.

Vsebinski del posvetovanja se je začel z referatom o zgodovinskem pogledu na ekonomski in demografski pomen jadranskega bazena, ki ga je podal S. Anselmi iz univerze v Anconi. Avtor je poudaril velik pomen jadranske regije v preteklih stoletjih. Vrhunec ekonomske in politične moči je bil verjetno dosežen v obdobju od 14. do 17. stoletja. Najmočnejša sila v regiji je bila takrat beneška država, pomembne pa so bile še druge mestne države, na jugoslovanski strani predvsem Dubrovnik. V 15. stoletju so imele Benetke 165.000 prebivalcev, Ancona in Dubrovnik pa okrog 25.000. V istem času je imel Rim samo 55.000 in London 80.000 prebivalcev. Turki so s svojim otomanskim imperijem segli do Jadrana le z zavzetjem nekaj albanskih mest. Istočasno pa so potekale precejšnje migracije albanskega in slovanskega prebivalstva v Italijo, kjer so nastale njihove kolonije. Opravljali pa so predvsem dela služabnikov, gospodinj ipd.

V 17. stoletju je začel pomen regije upadati. Središče industrijske revolucije je bilo v Angliji, pa tudi drugi pomembni dejavniki so prispevali k temu, da se je težišče razvoja in zahodne civilizacije premaknilo na obale Atlantskega oceana. Časi, ko so cvetela jadranska mesta (Benetke, Dubrovnik in druga) ter bila središče kulturnega in umetniškega dogajanja in ko je bilo britansko otočje provinca, naseljena s pastirskimi ljudstvi, so za vselej minili. V 19. stoletju je bilo konec gusarskih vojn na Jadranu, okrepila se je lokalna obalna trgovina, v regijo pa so začele prodirati tuje velike sile. Napoleonov poseg je bil le kratkotrajen, zato pa je bil veliko usodnejši avstrijski prodor. Moč Benetk in drugih mestnih državic je postopoma usihala.

Posvetovanje je bilo vsebinsko razdeljeno na štiri glavne teme: prva je obravnavala naravno gibanje in strukture prebivalstva v jadranski regiji, druga je govorila o migracijah prebivalstva v regiji, tretja je bila posvečena projekcijam prebivalstva in populacijski politiki, četrta pa demografskim raziskovalnim projektom v širšem mediteranskem bazenu in znotraj njega v jadranski regiji. Razen tem štirim temam je bil en dopoldan namenjen seji o raziskovalnih projektih zgodovinske demografije v jadranski regiji, ki jo je organiziralo Italijansko društvo za zgodovinsko demografijo.

V nadaljevanju bom na kratko predstavil vsebino omenjenih štirih glavnih tematskih sej posvetovanja.

Osnovne demografske značilnosti prebivalstva jadranske regije so bile v posameznih delih v obdobju pred in med demografskim prehodom zelo različne. Regijo je možno, podobno kot Evropo, razdeliti na dva dela s črto Leningrad – Trst. Pred demografskim prehodom, ko sta prevladovali visoka rodnost in smrtnost, je bil prisoten zahodno od te čete takoimenovani zahodnoevropski tip

poročnosti z razširjenim celibatom in poznim poročanjem, kar je nedvomno vplivalo na raven rodnosti. Vzhodno od omenjene črte pa je bilo poročanje zgodnje in tako rekoč popolno, čeprav tudi v vzhodnih delih srečamo lokalne populacije z znižano rodnostjo v predtranzicijski dobi. Tudi demografski prehod se je začel v različnih državah regije zelo različno. Na zahodnem delu prej kot v vzhodnih predelih. Albansko prebivalstvo je vstopilo v obdobje prehoda od visokih na nizke ravni rodnosti in smrtnosti veliko kasneje kot druga prebivalstva, šele v šestdesetih letih našega stoletja. Danes lahko rečemo, da je obdobje prehoda končano v vsej regiji – da je prišlo do znatne podobnosti demografskih razmer – z izjemo albanskega prebivalstva.

Prebivalstvo regije v ožjem smislu je štelo sredi osemdesetih let 93,1 milijona ljudi. Po srednji varianti projekcij OZN, ki uporablja zelo optimistično hipotezo o rodnosti, bo prebivalstvo poraslo do leta 2025 na 100,2 milijona. Na posvetu je bilo poudarjeno, da je nujno upoštevati tudi alternativno hipotezo o rodnosti, ki bi dopuščala možnost nadaljnjega padanja rodnosti znatno pod raven, ki zagotavlja enostavno reprodukcijo. Tako nizka raven je že prisotna v Italiji, kjer zagotavlja le okrog 70 odstotkov ravni, ki je potrebna za enostavno reprodukcijo. Takšna nizka raven bi v relativno zelo kratkem času pripeljala do odkrite depopulacije. To pa bi terjalo intenzivnejšo intervencijo prebivalstvene politike. Enako sklepanje velja tudi za migracijska gibanja, ki se bodo zelo verjetno prilagajala splošnim demografskim razmeram v regiji. Res pa je, da so ravno migracijska gibanja najbolj odvisna od ekonomskih in političnih razmer v regiji.

Več referatov iz prvega tematskega sklopa je obravnavalo značilnosti trendov rodnosti in smrtnosti znotraj posamezne države ali še ožje regije. Med temi bom omenil dva jugoslovanska referata, ki sta bila skupaj z uvodnim referatom M. Macure naš prispevek k temu sklopu. D. Avramov in G. Penev sta obravnavala primerjave med značilnostmi razvoja prebivalstva v Albaniji in tistimi, ki veljajo za albansko prebivalstvo v Jugoslaviji, predvsem na Kosovu. Ugotovila sta precejšnje razlike, ki so pogojene z razlikami v družbenem razvoju, ki je potekal v sosednjih državah zelo različno. Pomemben je zlasti odločnejši spopad s tradicionalizmom v sosednji Albaniji, ki je radikalneje spremenila položaj žensk in s tem dosegla hitrejše padanje rodnosti – kljub uradni pronatalistični ideologiji. V drugem referatu je podpisani analiziral demografski razvoj prebivalstva jugoslovanskih otokov po 2. svetovni vojni. Osnovna značilnost našega otoškega prebivalstva je bila nadaljnja diferenciacija demografskih značilnosti posameznih otokov in otočnih skupin. Reška skupina severnojadranskih otokov je v zadnjem času doživela izboljšanje demografskih razmer, dočim se je demografska kriza na večini otokov splitske skupine nadaljevala in še poglabljala.

Drugo tematsko področje je obravnavalo problematiko migracijskih gibanj v regiji, ki je bila v preteklosti izrazito emigracijsko področje Evrope. V zadnjih letih so se razmere bistveno spremenile. S tem ne mislimo na razmere v Albaniji, ki ima že vseskozi po vojni zaprte meje, pač pa predvsem na Italijo, ki je postala imigracijska država. Zanimivo je, da imigranti v glavnem niso iz sosednjih držav regije, pač pa večinoma iz severnoafriških držav. Več referatov je obravnavalo začasne ekonomske migracije med državami regije in Zahodno ter Severno Evropo. V zadnjem desetletju ali celo nekaj let več so se te migracije skoraj popolnoma zaustavile, kljub temu pa je v teh državah še vedno precej delavcev iz Grčije, Jugoslavije pa tudi z Italije. Italijani in Grki so zaradi članstva teh držav v EGS v boljšem položaju kot Jugoslovani. Zdi pa se tudi, da bi ob morebitni ponovni oživitvi migracijskih tokov prihajal najmočnejši tok prav iz Jugoslavije; krizne razmere pri nas nakazujejo tako možnost.

Prebivalstvena politika v državah regije do sedaj ni imela pomembnejše vloge. V Italiji je bil ves čas zaznaven odpor do takšne politike, to pa zaradi negativnih konotacij, povezanih s fašistično predvojno prebivalstveno politiko. Ta tema je ostala v Italiji tabu še dolgo po tistem, ko se je rodnost znižala pod raven, ki je potrebna za enostavno reprodukcijo in ko se že kažejo motnje v procesu reprodukcije prebivalstva. Po projekcijah OZN bo v Italiji nastopila depopulacija že v začetku naslednjega tisočletja. Če pa predpostavimo nekoliko manj optimistično varianto rodnosti, se to utegne zgoditi že v devetdesetih letih. Kljub temu pa razmere v italijanski javnosti še niso za uvedbo načrt-

ne in celovite prebivalstvene politike, ki bi težila k nemoteni reprodukciji in predvsem k dvigu rodnosti do ravni, ki bi tako nemoteno reprodukcijo zagotavljala. Problem prebivalstvene politike je prisoten tudi v drugih državah regije, čeprav bo prebivalstvo teh držav po predvidevanjih OZN naraščalo vse do leta 2025. Kljub temu pa večje diskusije o teh vprašanjih v Pescari ni bilo. Albanska propopulacionistična usmerjenost ni bila niti omenjena, pa tudi referatov, ki bi obravnavali razmere v Jugoslaviji ni bilo. Več govora je bilo o prebivalstveni politiki v Turčiji; njihovi avtorji so opozorili na spreminjanje odnosa do načrtovanja družine in prebivalstvene politike. Zanimivo je, da je Turčija spoznala, da se lahko bolj naveže na Evropo samo tedaj, če se ji poskuša približati tudi na civilizacijski ravni. Planiranje družine pa je s tega vidika zelo pomemben element. Muslimanska religija v turškem primeru ni zavzela odklonilnega stališča do načrtovanja družine, kot se to dogaja na našem Kosovu.

Zadnji tematski sklop referatov je bil naslovljen nekoliko ponesrečeno, saj večinoma niso obravnavali nekih večjih projektov. Tako je prišlo do tega, da so bili v ta sklop uvrščeni referati, ki jih ni bilo mogoče uvrstiti v druge sklope. V tej skupini so obravnavali nekatera vprašanja statistične metodologije, popisov prebivalstva, kontrole kvalitete statističnih podatkov, pa tudi nekatere probleme, ki so povezani s turizmom, se pravi z zelo pomembno dejavnostjo v regiji.

Posvetovanje se je končalo z okvirnim dogovorom o prihodnjih srečanjih demografov jadranske regije. Naslednje srečanje bo verjetno v Bariju, se pravi spet v Italiji. To kaže, da so Italijani v znatno boljšem materialnem položaju kot pri nas, kjer je težko zbrati že sredstva za potovanje nekaj naših ljudi v tujino, kaj šele za povabilo večjega števila znanstvenikov v našo državo.

S. MIHAILOVIĆ, B. KUZMANOVIĆ, G. ZAJIĆ

Nezaposlena mladina Beograda

(Centar za idejni rad SSO Beograda, Beograd 1987, 290 strani)

Center ZSM Beograda za idejno delo je leta 1982 sprožil pobudo za raziskavo družbenega položaja brezposelne beograjske mladine. Raziskave so bile opravljene v letih 1983 in 1984. Gre za sociološke raziskave srednjega dometa. Knjiga Nezaposlena omladina Beograda avtorjev Srećka Mihailovića (sociologa), Bore Kuzmanovića (psihologa) in Gradimira Zajića (sociologa) je izšla leta 1987. Od zamisli do izida knige je minilo pet let. Mar ne priča že ta podatek o družbeni pozornosti do problema zaposlovanja mladih?

Že v uvodnem delu, metaforično naslovljenem »Ni mogoče prekrižati rok«,[1] postane jasno, da brezposelnost ni plebiscitarno priznana kot velik družbeni problem. Poleg mnenj, da je zaposlovanje prioritetna družbena naloga, obstajajo in dobivajo veljavo tudi trditve, da je število tako imenovanih resnično brezposelnih veliko manjše, kot to izkazujejo statistični podatki; da so med brezposelnimi tudi takšni, ki iščejo delo, »pa prosijo boga, da ga ne bi našli«; da med brezposelne uvrščajo tudi ljudi, ki imajo zemljo, itd. Očitno zagovorniki takšnih mnenj ne uvrščajo reševanja brezposelnosti med prioritetne družbene naloge. Prav zaradi relativizacije tega žgočega družbenega problema je bilo nujno izoblikovati znanstveno utemeljen prispevek »zoper sodbe, ki minimizirajo problem brezposelnosti – in sicer od opredelitve pojma, prek ugotovitve števila ‚dejansko' brezposelnih, do preučitve posledic brezposelnosti« (str. 271). Objavljena raziskava je takšen prispevek. In še več kot to.

Dognanja iz raziskave temeljijo na rezultatih, do katerih so se dokopali že drugi raziskovalci tega problema pri nas, res da ne tako številni. Število in pomen (obseg, domet) teh raziskav je v absolutnem nesorazmerjem s številom brezposelnih. Skorajda ni dolgoročnejših raziskav brezposelnosti.

Spričo povedanega in dejstva, da je knjiga izšla pet let po tistem, ko so se raziskave začele, lahko sklepamo, da gre za tehtno delo raziskovalne skupine.

Namen raziskave je bil, da kar najbolj natančno opredeli družbeni položaj brezposelne mladine in posledice brezposelnosti. Raziskovalci so ugotavljali, kaj ločuje brezposelne od zaposlenih mladih ljudi (selektivni vidiki); družbeni položaj brezposelnih, ponašanje med brezposelnosjo in socialne posledice tega pojava.

Glede na to, da razpolaga Mestni statistični zavod Beograda z »aktivno kartoteko« brezposelnih oseb, prijavljenih pri občinskih samoupravnih mestnih skupnostih, pomeni, da so imeli raziskovalci na voljo podatke o osnovni skupini.

Vzorec so izdelali na podlagi treh meril: spola, šolske izobrazbe in dolžine čakanja na delo. Druga merila, kot so npr. gmotno in finančno stanje družine, so namreč iz različnih razlogov izpostavljeni neobjektivnemu ocenjevanju.

Zaradi heterogenosti osnovne skupine so izdelali neproporcionalno stratificirani vzorec. Vsaka kategorija iz navedene tabele je predstavljena s petdesetimi enotami. Anketiranje je pokazalo, da med petino in četrtino vseh brezposelnih, evidentiranih v občinskih interesnih skupnostih za zaposlovanje, ni v aktivnem odnosu do teh služb. S toliko brezposelnimi iz vzorca ni bilo mogoče vzpostaviti stika. Zato so v raziskavo poleg neproporcionalno stratificiranega naključ-

[1] »Devant tant des jours aux bras croisés, il est impossible de se ... croiser les bras« – Pierre Drouin, Le Monde, 10. 12. 1976. – »Pred toliko mladimi ljudmi s prekrižanimi rokami ni mogoče prekrižati rok.«

Brezposelna beograjska mladina 31. 12. 1982 po dolžini čakanja na zaposlitev, po spolu in šolski izobrazbi:

Dolžina čakanja na zaposlitev	Spol	Šolska izobrazba NK, PK, KV, VKV	SŠ	VŠ, VŠ	Skupaj
Do 12 mesecev	moški	2.217	1.771	3.188	777	7.948
	ženske	2.384	1.138	4.995	1.255	9.772
1–2 leti	moški	1.578	788	2.750	789	5.905
	ženske	3.492	1.059	5.961	1.752	12.274
Več kot 2 leti	moški	307	334	847	115	1.603
	ženske	1.945	1.001	4.181	441	7.508
Skupaj	moški		4.102	2.893	6.780	1.681
	ženske	7.821	3.208	15.137	3.448	29.614
Skupaj		11.923	6.101	21.917	5.129	45.070

nega vzorca vpeljali tudi kvotni vzorec (realiziran v sisih ob rednem prijavljanju brezposelnih).

Na začetku raziskave je bilo v Beogradu 68.000 brezposelnih in 576.000 zaposlenih. Če spremljamo število brezposelnih, vidimo, da jih je bilo leta 1958 – 9.700, 1959 –9.600, 1968–20.000 . . . 1975–34.300. Gre torej za konstantno naraščanje števila brezposelnih. Konstantno se daljša tudi doba čakanja na delo. Večina brezposelnih (dve tretjini) je mlajša od 27 let, kar je tesno povezano z zaščitenostjo delovnega mesta oziroma z domala praktično nemožnostjo, da bi kdo že zasedeno delovno mesto zgubil. Tega podatka v raziskavah brezposelnosti v tržnih gospodarstvih ni. Med brezposelnimi, kar lahko spričo položaja ženske v naši družbi pričakujemo, je veliko več žensk kakor moških. Že leta in leta sestavljajo ženske približno dve tretjini brezposelnih Beograjčanov. Glede na šolsko izobrazbo prevladuje kategorija brezposelnih srednješolcev in nekvalificirane delovne sile. Med posamezniki imajo manjše možnosti za zaposlitev: 1. mlajši, 2. brez delovne izkušnje, 3. ženske, 4. brezposelni s suficitarnimi poklici, 5. srednješolci in nekvalificirani, 6. brezposelni, ki izvirajo iz kmečkih in delavskih družin, 7. »prišleki« v Beogradu, 8. revni, 9. zdravstveno prizadeti, 10. ljudje določenega etničnega porekla (Romi).

Po ugotovitvah raziskave je brezposelna mladina izraziteje stratificirana kot zaposlena in ima nižji družbeni položaj kot zaposlena. Brezposelni znižujejo tudi druženi položaj družine, kar pomeni, da so v breme družinskih članov. Blizu eksistenčnega minimuma je 10 do 15% brezposelnih mladi ljudi v Beogradu.

Proučevanja psiholoških posledic brezposelnosti so se v tej raziskavi lotili s petimi zanimivimi hipotezami. Domnevali so, da brezposelnost povzroča negativne spremembe v stikih brezposelnega z okolico, pri brezposelnih se pogosto pojavljajo negativna čustvena in nevrotska stanja in kolikor dlje čakajo na zaposlitev, toliko bolj kažejo znamenja odtujitve, kritičneje presojajo uresničevanje razglašenih družbenih vrednot, stanje brezposelnosti pa povzroča tudi spremembe v socialnih stališčih (tri hipoteze: da pogosteje zagovarjajo avtoritarnost, da omahujejo, kar zadeva samoupravljanje, in da so egalitaristično naravnani).

Hipoteze so bile potrjene samo na omejenem delu vzorca. Nekatere ugotovitve so presenetile raziskovalce same.

»Nismo pričakovali, da bodo družine strpne do brezposelnih moških, saj smo šteli, da brezposelnost ogroža prav tradicionalno vlogo moškega, od katerega se pričakuje, da zasluži in vzdržuje družino, medtem ko se po patriarhalnem mnenju normalno pričakuje od deklet vloga gospodinje. Toda družine nervozneje in nestrpneje reagirajo na brezposelnost deklet in žensk, verjetno tudi zato, ker so dejanske možnosti za njihovo zaposlitev manjše. Pogosto gre za zaskrbljenost družine – starše skrbi, kaj bo z njihovo hčerko, ali si bo lahko rezala ‚svoj kos kruha', ali bo postala ‚svoj človek', bojijo se, da ne ‚pade v slabo družbo', medtem ko se za moškega verjame, da se bo že kako znašel. Vendar se dogaja, da ta zaskrbljenost preide v živčno reagiranje, nestrpnost in pritisk.

Možje ženam očitajo, da jih vzdržujejo, te pa se počutijo skrajno neprijetno že zato, ker so uvrščene med vzdrževane osebe, čeprav so sposobne za delo. Neka mlada ženska je dejala: ‚Nenehno mislim, kako mi bo mož očital, da me vzdržuje, če več porabim.' Druga se je pritoževala: ‚Najhuje je, ko mi naložijo, naj razpolagam z denarjem, ki so ga oni zaslužili, potem pa sprašujejo, kje je denar?' Neko dekle je dejalo, da je zelo hudo, ko ji oče očita, da je lena. ‚Mar sem jaz kriva, če dela ni?' itd.«[2]

Po ugotavljanju desetih značilnih stopenj počutja brezposelnih se je izoblikovala takšna podoba: šestina je dobro razpoložena, tretjina relativno dobro, tretjina zmerno slabo, sedmina precej slabo, 25-tina izredno slabo. Slabo razpoloženje se poglablja z dolžino čakanja na delo. Spričo trajnejših psiholoških vidikov odtujitve polovica doživlja to kot nemoč. Samoodtujitev ni bistvena značilnost brezposelnega Beograjčana. Je v precejšnji korelaciji z odnosom družine do brezposelnega in z njegovim celotnim družbenim položajem.

Kar zadeva hipoteze o socialnih stališčih in vrednostni usmeritvi brezposelne mladine, se je pokazalo, da ni bistvenih razlik med rezultati te raziskave in tistimi iz leta 1981, dobljenimi na podlagi splošnega vzorca mladine SR Srbije oziroma leta 1979 na podlagi vzorca beograjske mladine. Vendar je brezposelna mladina manj samoupravno usmerjena, kot zaposlena in šolska.

V kulturnih aktivnostih sodelujejo manj kot zaposleni. Na to ne vpliva dolžina čakanja na delo, marveč dejstvo, da je mlad človek in brez dela. Razlike v konzumiranju kulturnih vsebin so enake kot v času šolanja, le da se drugače kot pri šolski mladini pri brezposelnih pojavljajo na nižji ravni.

Vprašani so se povprečno 22-krat potegovali za delovno mesto. Z dolžino čakanja sorazmerno raste tudi število prijav na razpise, kar pomeni, da je mogoče trditi, da je brezposelnim veliko do dela. Tretjina brezposelnih išče delo, za katerega je usposobljena, tretjina je pripravljena sprejeti delo v kakem podobnem poklicu, tretjina pa bi poprijela za karkoli. Vsak sedmi bi sprejel delo kjerkoli, 56% le v Beogradu, drugi pa v bližnji okolici Beograda.

Zunaj delovnega razmerja – prek mladinske in študentske zadruge – opravlja kakršnakoli dela tri četrtine brezposelnih mladincev. Tri petine jih nadaljuje šolanje.

Zvečine pojasnjujejo mladi svojo brezposelnost (skoraj tretjina) s tem, da nimajo zvez. Le četrtina jih razume, da ni dovolj delovnih mest.

Štiri petine jih je prepričanih, da imajo v zaposlovanju veliko vlogo zveze in poznanstva ter druga nelegalna pota. V ubiranju teh poti ima bistveno vlogo družina, ker je brezposelna oseba prepuščena v glavnem njej.

»Tako družine pod pritiskom vsiljenih problemov pomagajo spodkopavati moralo, ki je na tem področju po splošnem prepričanju zlasti skrhana. Brezposelni so tudi s tega vidika v zelo različnem položaju, saj nimajo vse družine enake neformalne družbene moči – ki je pri nas navadno v korelaciji s formalno družbeno močjo. Tako ali drugače, mladi brezposelni ljudje se začenjajo boleče zavedati dejstva, da je vertikalna mobilnost blokirana in da morajo še naprej neodvisno od stopnje in uspešnosti lastne izobrazbe deliti družbeni položaj svoje družine. Naj omenimo podatek, da nekateri anketiranci menijo, da je njihova brezposelnost za okolje znamenje družbene nepomembnosti njihovih staršev, saj če jih ne morejo tako dolgo zaposliti, pomeni, da so ‚nihče in nič'.

Naličje družinske skrbi za nezaposlenega kaže tudi na dejstvo, da v družbi prepočasi dozorevata spoznanje in zavest, da je brezposelnost resen družbeni problem, kajti posredovanje družine blaži pritisk brezposelnih na družbo in njene institucije.« (282–283).

Analiza rezultatov, dobljenih z raziskavo, je izdelana zelo korektno in kompleksno (z mnogimi pogledi na razlage podobnih ali različnih ugotovitev iz poprejšnjih tovrstnih raziskav).

Dobro bi bilo, če bi razprave o problemih zaposlovanja v družbenopolitičnih organizacijah, zlasti ZSM in v zvezi komunistov, potekale na podlagi takšnih analiz. Potem se nam ne bi dogajalo, da bi bila ena najkrajših razprav v centralnem komiteju ZKJ med dvanajstim in trinajstim kongresom prav tista o zaposlovanju.[3]

[2] Iz knjige »Nezaposlena omladina Beograda«, str. 158.

[3] 21. seja CK ZKJ. Uresničevanje politike zaposlovanja in socialne politike. IC Komunist, 1985. (Od 9.–31. strani

Bralcu te predvsem empirične sociološke analize, torej strokovne razprave, imponira strast, s katero ti ljudje srednje generacije iščejo pravo diagnozo brezposelnosti in njenih posledic. Ko postavljajo raziskavo v kontekste podobnih raziskovalnih podvigov v svetu in pri nas, so imeli možnost, da so kritično spregovorili tudi o relevantnih družbenih dokumentih, ki vsaj od desetega kongresa ZKJ naprej nenehno »odpirajo« perspektive za rešitev te prioritetne družbene naloge. Vendar te niso izpolnili.

Omenimo naj še: čeprav je raziskava zajela vzorec beograjske mladine, pa njena dognanja presegajo okvire Beograda, se pravi, imajo splošnejši pomen in veljavo.

Nadežda Radović

ERNESTO LACLAU, CHANTAL MOUFFE

Hegemonija in socialistična strategija

(Izdala Partizanska knjiga, Ljubljana 1987)

Ne glede na to, da je temeljno prizadevanje avtorjev knjige razgrniti bralcem koncept hegemonije kot suturirajoče prakse (prakse »prešitja«), s tem povezan nov koncept političnega in politike ter iz obojega izhajajočo času primerno novo strategijo levice – v delu Hegemonija in socialistična strategija ne gre prezreti vsaj še dveh bistvenih skupin problemov, v okviru katerih šele dobi hegemonija kot suturirajoča praksa svoje pravo mesto in domet. Prva skupina problemov se navezuje na poskus marksizma misliti »naključno« – hegemonija kot koncept je namreč rezultat prav tega prizadevanja. Druga skupina problemov zadeva nezadostnost in z njo povezano nujnost »prebitja« temeljnih marksističnih konceptov, ki se navezujejo na družbo in politično in s tem seveda tudi na revolucionarno dejavnost delavskega razreda; po mnenju avtorjev – in utemeljevanju te teze je namenjeno celotno delo – je namreč šele pod tem pogojem mogoče razviti koncept hegemonije do njegovih možnih meja in to z radikalnostjo, ki jo ta koncept vsebuje že v svojih zametkih.

Naj se za hip pomudimo pri prvi skupini problemov: avtorja prikažeta poskuse marksizma misliti naključno – od Rose Luxemburg, kjer se ta problem pravzaprav pojavi, če lahko tako rečemo, v »divji obliki«, in sicer v njenih znanih razmišljanjih o spontanosti, prek avtorjev II. internacionale, ruske socialne demokracije in leninizma do Gramscija, ki koncept hegemonije razdela v okviru marksizma v njegovi najbolj radikalni inačici. Že ta bežni pregled jasno pokaže, kako se je področje »naključnega« zaradi povsem konkretnih zgodovinskih nujnosti v marksizmu neprestano širilo, dokler se pri Gramsciju ni uveljavilo kot osrednje področje njegove teorije, teorije političnega. Ta širitev področja »naključnega« se navezuje na dve zgodovinski dejstvi iz začetka tega stoletja: na krizo marksizma II. internacionale in na rusko revolucijo. Obe situaciji sta namreč kazali na resne odklone od uveljavljanja marksističnih shem »zgodovinske nujnosti« oz. zgodovinskega razvoja; prva zato, ker je bila teoretična kriza II. internacionale neposredna posledica politične krize s konca 19. in začetka 20. stoletja, ko so sindikalni boji delavcev in krepitev socialne demokracije pripeljali do razmer, »da sta enotnost in socialistična opredelitev delavskega razreda postali vedno bolj vprašljivi« (str. 20); to seveda sproži neugodna vprašanja, kaj je z revolucionarnim poslanstvom delavskega razreda; druga pa zategadelj, ker je bila kot revolucija v popolnem nasprotju z marksistično shemo revolucije, bila je, kot je ugotovil Gramsci, »revolucija proti Kapitalu« (str. 45). Tako je prišlo do situacije, ko je na »paradigmatsko zaporedje njegovih (marksističnih – op. a.) kategorij ... vplival ‚strukturni pritisk' vedno bolj neznačilnih situacij, tako da je postalo teže kot kdaj prej reducirati družbena razmerja na strukturne momente, ki so imanentni kategorijam« (str. 21). »Odslej naprej je marksizem moral *misliti te diskontinuitete* in hkrati najti tudi *oblike za rekonstrukcijo* enotnosti razpršenih in heterogenih elementov« (ibid.). Kot rezultat te nujnosti so se v obeh prej omenjenih situacijah na ravni teorije izoblikovali

sprejeta stališča, 31.–45. uvodno poročilo, od 45.–145. razprava devetnajstih udeležencev.)

koncepti, ki jih je Gramsci podrobneje obravnaval v svojem konceptu hegemonije.

Kriza marksizma je na ravni teorije prispevala dvoje: najprej razdelavo koncepta o avtonomnosti politike v odnosu do ekonomske baze pri Bernsteinu (str. 32), nato pa še pri Sorelu oblikovanje koncepta »bloka«, ki je postavil pod vprašaj apriorno identiteto družbenih dejavnikov, še posebej delavskega razreda, ki naj bi bila neodvisna od njihovega lastnega političnega boja (str. 42). Vendar pa v tem okviru ni prišlo do izoblikovanja samega koncepta hegemonije; tega je namreč izoblikovala ruska socialna demokracija za časa ruske revolucije.

Zaradi že omenjenega dejstva, namreč zaradi popolnega odstopanja ruske revolucije od marksistične sheme revolucije, je prišlo do situacije, ko je »ruska revolucija... morala upravičiti svojo strategijo tako, da je do skrajnosti razširila prostor nedoločenosti, značilen za boj za hegemonijo« (str. 45). Ta prostor je bil v bistvu konstituiran skoz razcep »med razredno naravo naloge in zgodovinskim dejavnikom, ki jo izvršuje« (str. 45). Delavski razred je namreč v ruski revoluciji moral »prevzeti« izvrševanje nalog, ki bi naj bile po marksizmu naloge buržoazije in za katerih izvrševanje je bila ruska buržoazija v konkretnih razmerah nesposobna. Prav v zvezi s tem je ruska socialdemokracija tudi uvedla pojem hegemonije, s katerim je bil opredeljen »nov tip razmerja med delavskim razredom in tujimi nalogami, ki bi jih morali v danem trenutku prevzeti« (str. 45). Od tod je pojem prevzel tudi leninizem, ki z njim razume »politično vodstvo v razrednem zavezništvu« (str. 49).

Obe omenjeni tradiciji sta bistveni tudi za Gramscijev koncept ‚zgodovinskega bloka', v katerem se leninistični koncept ‚hegemonije' sreča v novi sintezi s Sorelovim konceptom ‚bloka'« (str. 42). Vendar pa je bilo to »srečanje« plačano z odmikom od nekaterih tradicionalnih marksističnih konceptov, predvsem na področju ideologije (premik h koncepciji o »materialnosti ideologije« (str. 60), preseganje stare distinkcije baza/nadstavba (ibid.), prelom z redukcionistično problematiko ideologije (ibid.)). Z vsem tem pa Gramsci, in to je tisto, kar je pri njem dejansko bistveno novo, preseže razredni poziciji zavezano pojmovanje hegemonije, značilno za leninizem: »Za Gramscija politični subjekti, strogo vzeto, niso razredi, marveč kompleksne ‚kolektivne volje'« (ibid.). Vendar pa je znotraj Gramscijevega pristopa vseeno ostalo nerazrešeno protislovje med politično vlogo delavskega razreda in statusom ekonomske baze. »Na eni strani je politična osrednja vloga delavskega razreda zgodovinska, nakljućna, zanjo je nujno, da razred stopi ven iz sebe in spremeni svojo lastno identiteto s tem, da jo artikulira na množico bojev in demokratičnih zahtev. Na drugi strani se zdi, da mu to artikulacijsko vlogo pripiše ekonomska baza in da prav zato postane ta vloga nekaj nujnega. Ne moremo se znebiti občutka, da ta prehod od morfološke in esencialistične koncepcije à la Labriola k radikalni zgodovinski koncepciji ni bil popoln.« (str. 63). Ali povedano drugače: gre za »imanentno esencialistično jedro, ki še vztraja v Gramscijevi misli in omejuje destruktivno logiko hegemonije. Trditi, da se mora hegemonija zmeraj ujemati s temeljnim ekonomskim razredom, ne pomeni le, da je ekonomija ponovno afirmirana kot določnica v zadnji instanci, marveč je tudi napoved, da tudi konstitutivna logika ekonomskega prostora sama ni hegemonistična...« (str. 62).

To protislovje Gramscijevega koncepta hegemonije pa v okvirih tradicionalnega marksizma ni razrešljivo, kajti za njegovo razrešitev, in tu smo že sredi druge na začetku omenjene skupine problemov, je potrebno »prebitje« vrste temeljnih marksističnih konceptov (primerjaj str. 9, str. 76 idr.), še posebej pa koncepta ekonomske baze kot določujočega dejavnika v zadnji instanci (str. 83–85).

Šele s tem korakom je koncept hegemonije mogoče v celoti razviti. Hegemonija postane ne samo posebna »tehnika« političnega, temveč postane točka konstituiranja družbenega. V tem smislu koncept hegemonije zahteva razčlenitev vrste drugih temeljnih konceptov (koncept artikulacije, koncept diskurza, koncept momentov in elementov, koncept diskurzivne formacije, koncept vozlišča – str. 88, 89 idr.), še posebej pa novega koncepta družbenega (str. 81, 94–95, 97, 107–108, 110 idr.), katerega jedro je takšno pojmovanje družbenega, ki ni nikoli do kraja vzpostavljeno in ki se samo šele konstituira skozi suturirajočo prakso hegemonije.

Takšna radikalna razdelava koncepta hegemonije pa nima samo pomembnih

teoretičnih posledic, temveč ima bistveni pomen tudi za praktično aktivnost levice. Omogoča ji namreč analizo novo nastalega položaja, ki je značilen po »presežku družbenega« (str. 7) ter začrtovanje tej situaciji primerne strategije, ki jo avtorja sama poimenujeta kot »radikalno demokracijo« (str. 143 idr.). Koncept radikalne demokracije naj bi levico preusmeril od poenostavljenih formul njene aktivnosti, ki so jo v sodobnosti pripeljale v krizo, k aktivnosti, katere jedro je »izoblikovanje drugačnega sistema ekvivalenc« (str. 143), torej nove levičarske hegemonije, ki »mora širiti ekvivalence med različnimi boji proti zatiranju« (str. 144), pri čemer se izhaja iz predpostavke, da »med raznimi oblikami upora ni nujne vezi – vez mora vzpostaviti šele hegemonija« (str. 145). Da pa bi mogla biti levica tej svoji zgodovinski nalogi kos, je bistveno, da se otrese cele vrste poenostavljenih predpostavk in/ali sodb, ki so bile dolgo časa del njenega »železnega repertoarja«. Ne le že omenjenega esencialističnega apriorizma, razrednega redukcionizma, klasičnega koncepta revolucije, vlitega v jakobinski model (str. 144), vnaprejšnje določenosti dejavnikov sprememb, točk in momentov preloma (str. 145), temveč tudi poenostavljenega pojmovanja demokracije in demokratičnega, naprednih političnih subjektov itd. Apriorno razumevanje demokratične revolucije kot napredne je netočno: demokratična revolucija ima možnost obrniti se tako v levo kot v desno (str. 135), kar pomeni, da je »demokratična revolucija samo teren, na katerem deluje logika premestitve, ki se opira na egalitarno imaginarno, vnaprej pa ne določa, v kateri *smeri* bo to imaginarno delovalo« (str. 137). Prav zato je tudi mogoče, da logika totalitarizma vznikne prav na tleh demokracije (str. 151). Enaka notranja napetost in protislovnost opredeljujejo npr. tudi liberalni diskurz o osebnostnih pravicah, ki ga je prav tako mogoče artikulirati tako v levo kot v desno; moč sodobne desnice je prav v tem, da je uspela na tej osnovi artikulirati vse vrsto demokratičnih oblik upiranja (str. 138, 142, 144). To velja tudi za analiziranje razmerja civilna družba – politična država in problematike strank (str. 146). Levica mora sprejeti tudi resnico, da je »obdobje ‚privilegiranih subjektov' ... protikapitalističnega boja dokončno minilo« (str. 77), kar za situacijo današnje levice konkretno pomeni, da t.i. »novi boji niso nujno napredni, zato je napak misliti, kot to mnogi počno, da se spontano uvrščajo v levičarsko politiko« (str. 137); nova množična gibanja v tem smislu predstavljajo predvsem »potencial, vendar samo potencial, za razvoj k svobodnejšim, bolj demokratičnim in egalitarnim družbam« (str. 7). Ali povedano nasploh: levica se mora soočiti z resnico, da na področju političnih subjektov »ni subjekta ..., ki bi bil absolutno radikalen in ki ga vladajoči red ne bi mogel vključiti vase« (str. 138).

Poleg vsega navedenega pa obstajata še dva ključna pogoja prave demokratične preobrazbe: nastajanje vedno novih političnih prostorov in preprečevanje strnitve oblasti (str. 145).

V tem smislu zahteva po radikalni demokraciji pomeni zahtevo po radikalni politizaciji, ki hoče odpraviti razliko med javnim in zasebnim skozi taktiko množenja političnih prostorov ob hkratnem zagotavljanju pluralističnosti. V takšnem pojmovanju predstavlja socializem eno od sestavin radikalne demokracije, je pa ne izčrpa (str. 145). V tem smislu je problem radikalne demokracije v socializmu prav tako aktualen ali pa morda še aktualnejši kot v kapitalističnih državah – koncept radikalne demokracije pa v tem smislu ni le strategija levice na Zahodu, temveč prav tako strategija levice na Vzhodu.

Vesna Godina-Vuk

Zbornik »Marksizem in anarhizem – zgodovina in sodobnost«

Inštitutu za mednarodno delavsko gibanje v Beogradu je več let po znanstvenem posvetovanju o marksizmu in anarhizmu (Aranđelovac, 10. do 12. 1. 1980) uspelo objaviti zbornik z referati in razpravami s tega posvetovanja.[*] Pretečeni čas je pripo-

[*] Zbornik referatov in razprav s VI. znanstvenega sestanka Tribune »Marx in sodobnost« na temo Marksizem

mogel k temu, da je bilo mogoče gradivo s tega posvetovanja opazovati z novega vidika: z vidika krize marksizma kot teorije in prakse. Ponuja se vprašanje, kako sta marksizem in anarhizem sposobna odgovoriti na družbene probleme ob koncu XX. stoletja. Ali je tehnološka revolucija (informatična) tisti »konec ideologije«, ki so si ga na vso moč želeli vsi anarhisti in manj čustveno pa z več znanstvenimi argumenti tudi marksistično opredeljeni misleci?

Marksizem in anarhizem sta zgodovinsko povezana v več vidikih – kot nauk, kot ideologija in kot politična praksa. Obe teoriji sta nastali v XIX. stoletju, toda njun razvoj in položaj nista enaka v XX. stoletju – marksizem je ideološka podlaga socialističnih sistemov, medtem ko obstaja anarhizem kot neenotno gibanje v nerazvitih državah, v nekaterih razvitejših industrijskih družbah pa kot terorizem.

Najpopolneje je opredelil razlike med marksizmom in anarhizmom *Vladimir Gligorov* v svojem poročilu, ko se je skliceval na Lukácsa: kot gibanje je anarhizem danes šibak, medtem ko je v teoriji (filozofija, ekonomija) venomer prisoten in se oblikuje še naprej. V nasprotju s tem pa je marksizem po mnenju tega avtorja politično zdaleč privlačnejši danes kot v preteklosti, vendar teoretično zastaja (str. 287). Ko Gligorov analizira zgodovino njunih povezanosti in razlik, nadaljuje: »V doktrini so se marksisti in anarhisti spopadali in vsak med njimi je dokazoval pravilnost svojega stališča. V politiki so se spopadali večkrat za isti prostor« (str. 287).

Takšne delitve so metodološko-teoretično dobro razmejene, vendar iz njih ne razberemo poglavitne razlike med stališči marksizma in anarhizma do političnih institucij, predvsem do države. Marksizem izkorišča državo kot orožje in sredstvo razrednega boja, medtem ko jo anarhizem zavrača in je vselej zoper njo. V praksi sodobnih socialističnih držav je marksizem sestavni del uradne ideologije, ki se sklicuje na vse njegove temeljne teoretične postavke, zlasti na odmiranje države, vendar pa se v praksi ideja o asociaciji upravljalcev zamenjuje z modernim tehnokratizmom. Tega razmerja teorija–praksa v ureditvi nove družbe in države na posvetovanju niso dovolj preučevali. Ni mogoče oporekati temu, da je ideja o svobodi skupna politična vrednota v oblikovanju modernega levičarskega gibanja, novega razumevanja svobode, demokracije in človekove emancipacije. Vsa najpomembnejša vprašanja politične filozofije, ki jih je v prvi polovici XIX. stoletja potisnila v zaprt sistem nemška idealistična filozofija, je v drugi polovici istega stoletja vnovič odprla levica, predvsem marksizem in anarhizem. Izhajajoč iz spoznanja, da človekove svobode ne zagotavlja država, so emancipacijo razumeli kot boj človeka ne le za politične pravice in svoboščine, marveč tudi za uresničenje lastne narave. Za trganje »okovov stare družbe« uporablja marksizem spoznanje o zakonitostih razvoja družbe, medtem ko anarhizem dvomi o načrtih in programih ter se opira na spontanost in nasilne metode pri spreminjanju politične oblike oblasti. Metode, sredstva, konkretni politični cilji se v marksizmu in anarhizmu razlikujejo. Kot da kontroverze v razmerju med anarhizmom in marksizmom nimajo konca in večkrat dobivajo razsežnosti nesmisla in ideološke vojne: namesto teoretičnega dopolnjevanja in vzajemnega prepletanja – ideološke diskvalifikacije, namesto političnega zavezništva – preganjanje in fizično uničevanje znanih voditeljev obeh gibanj. Takšne kontroverze so bile tudi v zgodovini KPJ, o čemer je kleno in dokumentirano poročal *Slavoljub Cvetković*. Zanimivo je, da je anarhizem kot avantgardizem pozitivno ocenilo partijsko glasilo *Klasna borba* celo leta 1932. Cvetković citira članek v listu, ki »izrecno pove, da so vse te individualne akcije, reševanje posameznikov iz zaporov, poulični boji, barikade v Zagrebu in drugih mestih itd. – delo sistematičnega, načrtnega in organiziranega dela partije« (str. 184). S tem je podana zgodovinska dejanska podlaga za nadaljnjo razpravo na posvetovanjih o sodobnih idejnih kontroverzah na relaciji marksizem – nova levica. Kako je to zapleteno, razkriva vprašanje *dr. Save Živanova*, zastavljenega med razpravo vsem udeležencem sestanka: »Večkrat se govori, da je marksizem sinteza vsega tistega pozitivnega, kar je ustvarjenega v duhovnem razvoju človeštva, da marksizem dialektično zanika druge pridobitve znanstvene in filozofske misli, da pa dialektično zanikanje ne pomeni le zavračanja,

in anarhizem – zgodovina in sodobnost; izd. Inštitut za mednarodno delavsko gibanje, Beograd 1987, 542 str.

marveč tudi sprejemanje in nadaljnje razvijanje tistega pozitivnega. Ali je marksizem tako nastopil tudi nasproti anarhizmu? Ali je zmogel, zanikajoč zamisli anarhizma v celoti, priznati in sprejeti, ugodno oceniti in še naprej razviti nekatera pozitivna stališča anarhizma?« (str. 186–187).

Primerjalna analiza marksizma in anarhizma razkriva, da je bil v nerazvitih državah (Azija, Latinska Amerika) anarhizem prvi socialistični nauk in začetek levičarskega gibanja in je že s tem ideološko pripravil ta okolja na širjenje marksizma; toda samo gibanje je zavrnilo, da bi se institucionaliziralo v okviru klasičnih, političnih institucij, države in partije, nova levica pa je razcepljena na skupine in frakcije. Anarhizem posega po nasilju in terorju kot političnem sredstvu, ne neha pa se zavzemati za spontana gibanja množic in zoper državo. Drugače kot ti tokovi je marksizem uradno razglašena ideologija v praksi socialističnih držav, ki je izgubila spontane oblike delovanja. Za marksistično ideologijo krepko delujejo birokratske sile, zrasle na partikularnih interesih. Po poročilu *Ljubomira Paligoriča* o anarhizmu v Latinski Ameriki je bilo videti, da bo razprava zavila k temu, da bo ostrila primerjalne analize (podobnosti in razlike) med marksizmom in anarhizmom danes in se sukala okoli perspektiv političnega vpliva. Vendar je obstala na ravni splošnih idejnih razglabljanj. Toliko večji je prispevek h konkretizaciji problemov poročilo *dr. Vojina Dimitrijevića* o terorizmu. To poročilo vsebuje bistvene podatke o razvoju meddržavnega terorizma.

Ta kratek pregled ni zajel vrste vprašanj in polemik s posvetovanja. Upam, da bo inštitut za mednarodno delavsko gibanje našel denar za objavo zbornika poročil z osmega sestanka tribune »Marx in sodobnost«, posvečenega stoletnici Marxove smrti, ki je bil v Novem Sadu leta 1983. Nekatera vprašanja razmerja med marksizmom in anarhizmom so obravnavali tudi na tem posvetovanju, koristno pa bi bilo, da bi imeli celoto, ki bi dostojno predstavila ne le teoretično zakladnico marksizma, marveč tudi jugoslovanske teoretike in dosežke njihovih raziskav.

Dubravka Stajić

Zbornik »Obnova utopičnih energij«*

Zbornik »Obnova utopičnih energij«, ki ga je pripravil profesor na Fakulteti za politične vede v Beogradu Vukašin Pavlović, dokazuje, da imamo ustvarjalce, ki so se pripravljeni spoprijeti z izzivi časa. To prizadevanje pritrjuje domnevi, da gospodarska, politična, moralna kriza itd. (danes skoraj ni področja, ki ne bi bilo povezano s pojmom krize) ne prinašajo nujno tudi krize ustvarjalnosti. Prav nasprotno. Krize budijo v človeku ustvarjalna spoznanja in omogočajo, da se nanovo kritično loteva spoznavanja družbenih tokov.

Nova družbena gibanja so pojavi moderne dobe. Njihov nastanek je povezan s procesi družbene demokratizacije in ločevanja politične države od civilne družbe. Odlika novih družbenih gibanj je v iskanju osebne in kolektivne identitete in sicer v protihierarhični organizaciji, v izraziti občutljivosti za potrebe sodobnega človeka. Gibanja so strukturne značilnosti modernosti. Kolikor bolj se dviga izobrazbena in sploh civilizacijska raven generacij, ki prihajajo na zgodovinsko prizorišče, toliko pogosteje zahtevajo ljudje udeležbo v družbenih zadevah in politiki.

Kapitalistični način življenja, ki je postal življenjski modus v zahodnih državah, teži pa k temu, da bi se razširil na ves svet, oblikuje posameznika, čigar potreb ni mogoče zadovoljiti ad infinitum. Proizvodnja življenja v mejah sveta kapitalizma ne poteši prvobitne človeške potrebe po transcendenci obstoječega, po pobegu iz zaprtega kroga nesmiselne produkcije in porabe. Gibanja nastajajo prav v brazdi zadovoljevanja človekove težnje, da oblikuje lastno življenje in prihodnost.

Novim družbenim gibanjem najpogosteje pripisujejo vzdevek: napredna, demokratična in levo naravnana, kar v večini primerov tudi so (mirovna, ekološka, zvečine neofeministična). Vendar gibanj s totalitarnimi ambicijami, nacionalistično ali religijsko

* Založnika: Raziskovalno-založniški center ZSM Srbije in center PK ZSM Jugoslavije za raziskovalno, dokumentacijsko in založniško dejavnost, Beograd, 1987.

obarvanih, nikakor ni mogoče uvrstiti med napredna – četudi se bohoti tudi ta zvrst družbehih gibanj. Tudi njihovi motivi so povezani z destrukcijo vrednot sveta kapitalizma, le izhodišča, ki jih ponujajo, so v odnosu do civilizacijskih možnosti današnjosti nazadnjaška.

Nova družbena gibanja so nastala pred dvajsetimi leti. Njihove korenine so globlje in politično artikulacijo so doživljala v študentskih nemirih leta 1968. Gibanja strnjujejo raztresano socialno energijo in jo artikulirajo v bolj ali manj natančne zahteve po družbenih spremembah. Leto 1968 ni šlo mimo nas, se pravi, imelo je svoje izvirne manifestne oblike na beograjski, zagrebški, ljubljanski... univerzi, zaradi česar bi morali imeti več posluha tudi na njihove politične posledice.

Vukašin Pavlović zelo zanimivo in izvirno analizira »strah socializma pred novimi gibanji«. Po eni strani odkriva naklonjenost birokratskih struktur (V. P. bi dejal »socializma, vsaj v njegovi etablirani obliki«, 19. str.) do novih družbenih gibanj v zahodnih državah, po drugi strani pa nenaklonjenost do poskusov njihovega konstituiranja v lastnem okolju. Razloge vidi v praksi, v kateri se razred (delavski) in partija v socialističnih državah istovetita in kjer se atribut avantgardnosti povezuje izključno s tako identificiranim delavskim razredom in partijo, iz česar logično sledi nestrpnost do drugih možnih revolucionarnih subjektov. Ta argument sicer nakazuje problem, vendar se ne spušča v vzroke identifikacije pojmov ‚delavski razred' in ‚partija', saj bi lahko z analizo teh vzrokov prišli tudi do bistvenih razlogov za nestrpen odnos do novih družbenih gibanj. Namesto da bi se partije (gibanja) razvijala naprej tako, da bi se širše in globlje utemeljevale v širokih plasteh delavcev in kmetov, kar je bila njihova bistvena značilnost med osvobodilnimi boji in socialističnimi revolucijami, so partije socialističnih držav doživele preobrazbe, ki so jih sprevrgle v partije sistema. Z vidika ohranitve sistema vnašajo nova družbena gibanja nemir in sejejo strah pred tem, ali se partijam ne bosta izmaknili kontrola in monopol nad sedanjim družbenim položajem.

Kar velja v primeru novih družbenih gibanj za etatistični socializem, velja še veliko bolj tudi za odnos, ki ga do novih družbenih gibanj vzpostavljajo institucije naše socialistične samoupravne družbe. Razlogi so podobni. Sleherno spontano samodejavnost množic vnaprej obsodijo kot protisocialistično, pa čeprav naj bi po definiciji socialističnega samoupravljanja bila to prav njegova najpomembnejša oblika. Takšen odnos je odsev strahu pred možno socialno energijo, ki jo prinašajo spontane samodejavnosti, zaradi česar raje pristajajo »tudi na politično apatijo, kot pa na angažiranost, ki prinaša tveganje nepredvidljivega« (20. str.). Nobenega dvoma ni, da bi družbena gibanja omajala monopolni položaj birokratskih varuhov sedanjih političnih organizacij, zaradi tega je toliko bolj razumljiv odpor, ki ga te nudijo.

Vendar ostaja še naprej odprt problem mladih generacij, za katere je sedanja politična artikulacija družbenih dogajanj in problemov neprivlačna, stereotipna in arhaična in ki terjajo nove oblike in vsebine, za katere bi se politično angažirale.

Ker načenjanje vprašanja o konstituiranju novih družbenih gibanj pri nas ni sholastično vprašanje, niti stvar uvoza, marveč odsev dosežene stopnje razvoja naše družbene skupnosti, je treba temu vprašanju nameniti vso potrebno pozornost. V tolikšnem obsegu, v kakršnem bodo napredne družbene sile uveljavljale samoupravljanje, bodo nastajale tudi možnosti za nova družbena gibanja, saj so si naravni zavezniki. Nekatere izkušnje že imamo, kot je to npr. širok odpor jugoslovanske javnosti proti graditvi jedrskih elektrarn.

Ne smemo pozabiti, da imamo v naši državi veliko neljubih izkušenj z maspokom, pa tudi z religioznimi gibanji, ki so v različnih obdobjih našega družbenega razvoja poskušala družbo potegniti nazaj. Sodelovanje množic v novih družbenih gibanjih bi smeli ocenjevati za mnogo bolj produktivno in napredno.

Naslov zbornika »Obnova utopičnih energij« izraža eno od bistvenih značilnosti novih družbenih gibanj. Gre za obnovo utopičnega razmišljanja in njegove motivacijske moči. Človekova težnja k popolnim, brezkonfliktnim družbam sreče je utelešena v številnih klasičnih filozofskih delih – od Platonove Države, Zakona, Sedmih pisem in Državnika, prek renesančnih del – Mooreve Utopije, Campanellovega Mesta sonca, do prosvetljenskih utopij – Voltairovega Kandida, Rousseaujevega Emila, Baconove Nove Atlantide itd. Naslednice teh utopij so bile

anti-utopije – Huxlejev Dobri novi svet, Orwellov 1984, Zamjatinov Mi itd.

Marx se je odrekal utopičnemu zarisovanju sveta prihodnosti, dasiravno je ponudil prvine za projekcijo komunistične družbe. Praksa večine socialističnih držav se je ujemala s številnimi prvinami scenarija protiutopičnih projekcij.

Moderna zavest o času je odprla obzorja, na katerih je utopično razmišljanje spojeno z zgodovinskim. Duh modernega časa je zaznamovalo zlitje utopičnih prvin z zgodovinsko zavestjo. Jürgen Habermas govori v delu Nova nepreglednost o položaju in naravi današnjih utopičnih projekcij. »Danes je videti, kot da so se utopične energije izrabile, kot da so se umaknile iz zgodovinskega mišljenja. Obzorje prihodnosti se je skrčilo, duh časa in politika pa sta se v temeljih spremenila. Prihodnost je negativno angažirana; na pragu enaindvajsetega stoletja se riše zastrašujoča panorama ogrožanja splošnih življenjskih interesov svetovnih razsežij: spirala oboroževalne tekme, nenadzorovano širjenje atomskega orožja, strukturna pavperizacija držav v razvoju, nezaposlenost in stopnjevano družbeno neravnotežje v razvitih državah, onesnaževanje okolja, domala katastrofalen učinek visokih tehnologij – so udarne teme, ki so prek množičnih medijev prodrle v javno zavest. Odgovori intelektualcev ne kažejo nič manjše nemoči kot odgovori politikov« (27. str.).

Habermas sodi, da se utopične energije niso izrabile, prav tako niso poniknile iz zgodovinske zavesti. »Veliko verjetneje je, da je prišla do konca neka določena utopija, ki se je v preteklosti izkristalizirala okoli potencialov družbe dela.« (28. str.)

Pojemajoča moč utopije družbe dela nam pomaga pojasniti izčrpavanje utopičnih impulzov. Habermas analizira tri vzorce reagiranja: industrijsko-družbeno-socialnodržavni legitimizem desne socialne demokracije, neokonservativizem (reaganizem in tatcherizem) in disidenco kritikov rasti (nova družbena gibanja).

Tri temeljne resurse modernih družb: denar, moč in solidarnost je treba spraviti v novo ravnotežje. »Z razhajanjem utopičnih vsebin z družbo dela nikakor niso pretrgane utopične razsežnosti splošne zgodovinske zavesti s političnimi razpravami. Ko se bodo posušile utopične oaze, se bo širila puščava banalnosti in nemoči.« (40. str.)

Nadežda Radović

ROMAIN YAKEMTCHOUK

Spori in rivalstva med Evropo in Združenimi državami

(Contentieux et rivalites entre l'Europe et les Stats-Unis, Cadmos, Cahiers trimestriels du Centre Europeen dela Culture, 37, 1987)

Države zahodne Evrope in Združene države so sicer zaveznice na političnem in vojaškem področju, pa tudi tekmice v gospodarstvu. Njihova medsebojna nasprotja v gospodarstvu si lahko pojasnimo z navzkrižji interesov (odtod tudi razhajanja v interpretaciji določil GATT, ki se nanašajo na trgovinsko prakso med državami oz. grupacijami držav) in različnostjo vlog, ki jih eni in drugi pri tem odigravajo. Zato se nesoglasja med zahodno Evropo in ZDA ne omejujejo le na ekonomsko sfero (čeprav je gospodarstvo, gledano v daljši perspektivi, glavni razlog), pač pa se širijo tudi na vojaško, politično in tehnološko področje. Tako se na primer v organizaciji skupne varnosti na *vojaškem* področju že tradicionalno porajajo različni pogledi na strateške usmeritve – pa tudi že leta trajajoče spore pri določanju deleža držav Evrope (posebej ZR Nemčije) v izdatkih za obrambo. Zaradi tega sam koncept skupne obrambe ni bistveno omajan (čeprav se je prvotna zamisel sčasoma v marsičem že spremenila).

Zahodna Evropa se je že od nekdaj potegovala za partnerstvo na področju *političnih* odnosov; izpostavljala je potrebo po medsebojnih konsultacijah in usklajevanju stališč že med procesom pripravljanja sklepov, ne pa *a posteriori*. Nasprotno temu so si ZDA vedno prizadevale, da bi zadržale vlogo *leadership-a*, pridobljeno v drugi svetovni vojni in v letih po njej – čeprav se je v tem času, posebej pa v zadnjih letih – mnogokaj v svetu bistveno spremenilo.

Do največ nesoglasij na ekonomskem področju prihaja v obdobju po podpisu Rimskega sporazuma (1957), ko so zahodnoevropske države ustanovile skupno tržišče in se je skušalo praksi subvencij in antidumpinških ukrepov skupnega trga (od časa do

časa) postaviti po robu s protiukrepi, ki jih je navdihoval protekcionizem. Ko so se EGS pridružile še nekatere mediteranske države (s čimer je njihovo število naraslo na 12), se je ta konkurenčnost še bolj zaostrila.

Kar zadeva *tehnologijo*, korenine nasprotij niso neposredno povezane z institucionalno strukturo EGS in njenim nastankom. Ta nasprotja se kažejo v tehnološkem zaostajanju zahodne Evrope in njenem prizadevanju, da ta prepad prebrodi z vrsto novih raziskovalnih projektov. Avtor seveda ni razgrnil oz. analiziral vseh teh vidikov v njihovi medsebojni prepletenosti (s čemer bi morda nakazal tudi njihove možne posledice), pač pa se je omejil zgolj na ekonomsko in tehnološko sfero.

Svoj dosje o *ekonomskih razhajanjih* je avtor (sicer profesor katoliške univerze v Louvainu) začel s trgovino s *kmetijskimi pridelki*. To je star in trajen problem, ki je nastal s subvencioniranjem kmetijskih proizvodov in njihovim izvozom s pomočjo »prelevmanov« in »restitucij« (skoraj dve tretjini svojega proračuna EGS potroši za subvencioniranje kmetijstva, ki zaposluje 8% aktivnega prebivalstva, v ZDA pa samo 3%). Kongres ZDA je konec leta 1985 izglasoval *Food Security Act*, v katerem so predvideni ukrepi za konkurenčnost ameriških kmetijskih proizvodov na svetovnem tržišču (sofinanciranje kmetijskih proizvodov, omejevanje njihove proizvodnje, zmanjševanju obdelovalnih površin itn.) Z vključitvijo Španije in Portugalske v EGS se je konflikt še bolj zaostril (15. 5. 1986 je predsednik Reagan podpisal sklep o določanju kvote za uvoz nekaterih proizvodov iz teh držav). K temu je treba dodati še zdrahe okoli preferencialnega tretmana nekaterih sredozemskih držav (Tunis, Maroko). Po mojem mnenju lahko domnevamo, da se bodo ta nesoglasja še nadaljevala, posebej še, ker je vloga GATT pri tem zanemarljiva (Dillon runda, Kennedy runda in Tokio runda) dajejo prednost zmanjševanju carin za industrijske proizvode.

Nadalje so tu še prepiri okoli uvoza in izvoza izdelkov *metalurgije*. (EGS si že od leta 1978 na najrazličnejše načine prizadeva zmanjšati uvoz proizvodov metalurgije, ZDA pa se že od leta 1982 poslužujejo raznih restriktivnih ukrepov, kot je npr. samoomejevanje izvoza).

Nadalje gre tu za *izvoz strateških proizvodov*. Kmalu po končani vojni je bil formiran neuraden organ s sedežem v Parizu (Cocom – Coordinating Committee on Exporte Controls), katerega naloga je, da zadržuje oz. tudi omejuje izvoz strateško pomembnih proizvodov, se pravi tistih proizvodov, ki bi mogli prispevati k izboljšavam tehnološke opremljenosti armad komunističnih držav. V tem organu so predstavniki držav Atlantskega pakta (brez Islandije) in Japonska. V skladu s splošnimi političnimi razmerami v svetu so bile intervencije Cocom-a bolj ali manj rigorozne (zlasti so se zaostrile npr. po vkorakanju sovjetske vojske v Afganistan). Ameriški kongres je junija 1985 izglasoval nov *Export Administration Act*, ki daje pravno podlago za nadzor izvoza strateških proizvodov v komunistične države. S tem zakonom so hkrati podane možnosti za ekonomske represalije v primeru, ko bi neko podjetje, locirano v drugi državi, kršilo te prepovedi; to je seveda moralo sprožiti nejevoljo in nasprotovanja v državah EGS.

Kar pa zadeva *tehnološko zaostajanje* dežel zahodne Evrope za Združenimi državami, si Evropa že vrsto let prizadeva, da bi to zaostajanje vsaj ublažila, če že ne odpravila. Kakih pomembnih uspehov (v glavnem) ni bilo tudi zaradi tega ne, ker so tovrstni preboji le v nekaterih državah, ne pa v Evropski gospodarski skupnosti v celoti. Šele zadnja leta si EGS prizadeva strniti vse države članice k uvajanju najsodobnejših tehnoloških projektov (Esprit, Race, Brite, Sprint itn.), to pa predvsem zaradi velike odvisnosti zahodnoevropskih držav od uvoza mikroračunalnikov (ki znaša 80%) in drugih naprav. Na področju informatike je Siemens na devetem mestu, Olivetti na trinajstem, Bull na šestnajstem, ICL pa na dvajsetem (torej daleč za IBM). Februarja 1986 sprejeti *Act unique européen* (kot sestavni del sporazuma) je posvečen tehnološkemu razvoju. Po avtorjevem mnenju se utegne rivalstvo na področju telekomunikacij sprevreči v hud spopad interesov podjetij z obeh kontinentov. Končno obstajajo tudi nasprotja interesov v civilnem letalstvu in v boju za vesolje.

Dušan Pirec

Rog Afrike: nacionalna in mednarodna politična vprašanja

(Colin Legum, Cao-Hui Thaun, Alain Fenet, Fred Halliday, Maxime Molineux: La Corne de l'Afrique: Questions nationales et politique internationale)

Knjiga je kolektivno delo, v katerega je vsak avtor vključen s samostojnim prispevkom. Medtem ko so tri študije posvečene geografskemu položaju tega dela sveta in zainteresiranosti velikih sil oz. Francije zanj – je v četrtem delu govor o Eritreji in Ljudski fronti za osvoboditev Eritreje.

V prvem delu knjige, katere avtor je C. Thaun (ta del obsega 87 strani), so v središču pozornosti vprašanja, ki se nanašajo na soodvisnost Združenih držav, Evrope in Etiopije (tak je tudi naslov prispevka). Gre namreč za zaporedje zapisovanja avtorjevih pogledov na problematiko geopolitičnega položaja Etiopije in politiko selektivnega odvračanja *(containment)*, kot tudi na politiko Francije in Evrope na Rogu Afrike. Ko je analiziral problem skoz to prizmo, je avtor ugotovil (po našem mnenju pa ne tudi dokazal svoje teze o razlikovanju med svetovno in kontinentalno silo), namreč, da je Sovjetska zveza *kljub vsemu* kontinentalna sila, medtem ko so ZDA svetovna sila. Zato je po avtorjevem videnju ameriška zunanjepolitična koncepcija sleherni poskus Sovjetske zveze, da bi svoj vpliv razširila prek meja svojega kontinentalnega cesarstva, odločno zavrnila. Po avtorjevem mnenju se tako razmerje ni spremenilo vse od konca druge svetovne vojne. Nesporno pa je, da so interesi (in tudi moč) ene in druge supersile vse od vojne naprej neprestano evoluirali – odvisno od razmerja sil na svetovni ravni (in še od drugih dejavnikov). Glede tega se zastavlja vprašanje, do katere stopnje more Sovjetska zveza širiti svoj vpliv, ne da bi trčila ob vitalne interese Združenih držav? Verjetno je to eden od razlogov za to, da *containment* ni več globalen, marveč multilateralen in selektiven. Pravzaprav je po avtorjevem mnenju containment utemeljen na krepitvi moči regionalnih sil, ki naj bi imele naloge, »da rešujejo lokalne konflikte, da bi s tem preprečile intervencijo velikih sil«. Združene države so ta strateški cilj uresničile na dveh ravneh: prva je globalna, druga pa regionalna (oba nivoja se seveda medsebojno pogojujeta). V bistvu gre pri tem za to, da so se ZDA opirale na vojaško moč Irana in na finančno moč Saudske Arabije. Toda po iranski revoluciji je ta koncepcija, imenovana »Twin-pillars«, doživela zlom. Namesto nje so ZDA vpeljale zamisel o »regionalnih žandarjih«. Ta naloga naj bi bila naložena Keniji, Sudanu, Somaliji in Egiptu (čeprav je po avtorjevem mnenju glede na to, kako se stvari danes sučejo, Sudan najslabotnejši člen v tej verigi). V svoji koncepciji računajo ZDA tudi na pomoč zahodne Evrope. Kajti zahodna Evropa naj bi s svojo pomočjo v hrani (ne glede na to, da Sovjetska zveza še nadalje oborožuje Etiopijo) prispevala svoj delež k brzdanju Etiopije. Iz te analize je avtor speljal sklep, da je Etiopija še vedno vezana na Zahod – to pa iz dveh razlogov: prvi je strateški interes Združenih držav pa tudi Zahoda nasploh, da tako ali drugače ohranita svoj dominantni položaj v tem delu sveta; drugi pa je v tem, da je preživetje etiopskega ljudstva (zdaj po vesteh tujih agencij gladuje tam nekaj milijonov ljudi) odvisno od pošiljk hrane iz Zahoda; ob tem je vprašljiva tudi možnost, da bi Sovjetska zveza *danes* lahko odločilneje prispevala h gospodarskemu razvoju Etiopije, na kar opozarja tudi dosedanje izkustvo. Sovjetska zveza poskuša svojo pozicijo v tem delu sveta zadržati s pošiljkami orožja Etiopiji. Tako bi lahko rekli, da tako ena kot druga supersila uporabljata (vsaka za svoj račun) adute v veliki pokerski igri za prestrukturiranje sveta.

V drugem delu je govor o vlogi Sovjetske zveze na Rogu Afrike (avtor Colin Legum). Tema je najtesneje povezana s prvim delom knjige. Vsebuje analizo politike Sovjetske zveze do Somalije, Etiopije in Eritreje (str. 95–114). Avtor ugotavlja, da politika Sovjetske zveze v tem delu sveta ni niti protislovna niti naključna, marveč povsem logična izpeljava vitalnih interesov sovjetske države. V podkrepitev svoje teze navaja avtor oceno nekega funkcionarja sovjetskega ministrstva za zunanje zadeve, da pripisuje SZ Rogu

Afrike primaren vojaški, politični in ekonomski pomen: »Zanimanje za to cono je utemeljeno z njeno geografsko lego, z mejo dveh kontinentov – Afrike in Azije. Tu se spajata Perzijski zaliv in Indijski ocean, od tod se torej oskrbujejo z nafto države Evrope in Amerike«. Po avtorjevem mnenju je Sovjetska zveza v skladu s takimi ocenami svojih interesov izoblikovala tudi politiko do Roga Afrike.

V tretjem delu je govor (avtorja Holliday in Molineux) o odnosu Sovjetske zveze do Etiopije in etiopske revolucije. Razvoj bilateralnih odnosov med SZ in Etiopijo na vojaškem, gospodarskem in političnem področju je po mnenju avtorjev neločljivo povezan s trajno vzajemno podporo v mednarodnih odnosih. Seveda je podpora Sovjetske zveze dokaj šibka v pogledu ekonomske pomoči Etiopiji. Razen tega avtorja opozarjata na (v določenem smislu) dvoumno stališče Sovjetske zveze do gverile v Eritreji, proti kateri vodi vlada Etiopije neusmiljeno vojno. Ugotavljata tudi, da ocenjujejo na Zahodu navzočnost Sovjetske zveze v Etiopiji kot grožnjo stabilnosti te regije. Pri tem se sklicujeta na izjavo Alexandra Heiga, nekdanjega sekretarja za obrambo ZDA, ki je ob neki priložnosti izjavil, da gre v tem primeru za »ilegalno invazijo«, ki terja, da se Združene države bolj in aktivneje vojaško angažirajo v nerazvitih deželah.

Zadnji del knjige je posvečen programu Ljudske fronte za osvoboditev Eritreje in njeni aktivnosti. Avtor (Fenet) je analiziral temeljna obeležja notranjih in zunanjih ciljev gibanja in njegovo revolucionarno prakso (pri tem je uporabil gradiva prvega kongresa FPLE – ljudske fronte za osvoboditev Eritreje – ki je bil v Eritreji od 23.–31. januarja 1977). Po avtorjevem mnenju je končni cilj tega gibanja formiranje socialistične države, ki bi se v svoji revolucionarni praksi opirala na eritrejsko nacionalno tradicijo.

Knjiga je sama po sebi zanimiva in v marsičem tudi poučna. Bralca po eni strani na dokumentiran način seznanja z vso zapletenostjo in mnogoplastnostjo nasprotij v tem delu sveta, v regionu, ki je že ali pa more postati »sod smodnika«. Lahko domnevamo, da vprašanje Roga ne bo izpadlo z dnevnih redov prihodnjih sestankov »na vrhu«; kakšni pa bodo rezultati, bo možno dognati (kar je v politiki pravilo) šele čez krajši ali daljši čas. Kljub temu pa menim, da je v knjigi le malo strani namenjenih spopadom med sicer tesno spletenih interesov. Taka analiza bi vsekakor olajšala ekstrapolacijo prihodnjih možnih izidov. K temu naj opomnim, da avtorji niso povsod dosledni pri rabi temeljnih znanstvenih pojmov.

Dušan Pirec

Zbornik razprav »Federacija in federalizem«

(Izd.: Zveza združenj za politične vede Jugoslavije, Beograd in Inštitut za družbene vede Pravne fakultete v Nišu, IRO Gradina, 1987, str. 431)

Resne motnje v ekonomski in politični sferi družbenih odnosov, ki že domala celo desetletje pretresajo jugoslovansko družbo in ogrožajo dosežene rezultate ekonomske in civilizacijske ravni, ki je bila dosežena po drugi svetovni vojni, so spodbudile strokovnjake iz vrst pravnikov k razčlenjevanju vzrokov krize in iskanje izhoda iz nje. Tako se je na posvetu v Nišu 12. in 13. junija 1986 v razpravi na temo *Federacija in federalizem* zbralo štirideset strokovnjakov s področja ustavnega prava in političnega sistema. Namen razprave je bil, da s poglobljeno analizo načel in prakse federalizma razgrnejo pozitivne rezultate v praksi jugoslovanske družbe in predlagajo izboljšave in dopolnitve obstoječega pravnega in političnega sistema.

Taka naloga je težavna vsaj iz dveh razlogov: 1. glede na to, da je federalizem asimetrična rešitev, zasnovana na zgodovinsko pogojeni obliki konsenza, je v njem izredno težavno uveljaviti bistvenejše spremembe, ne da bi v njem prišlo do motenj – in to ne v formalnih odnosih med subjekti, pač pa v vsebinskih odnosih interesov in že pridobljenih pravic. Bistvene družbene konstante jugoslovanske družbe, kot so revolucija, nacionalna enakopravnost, demokratične

pravice in svoboščine, vloga človeka v družbenopolitičnih skupnostih, so zakoličene v mejah federalizma – od tu pa tudi bojazen, da se ne bi s spreminjanjem odnosov te pravice uzurpirale v korist centralizma in etatizma; 2. drugi praktični vidik ali razlog je spopad interesov, delitve moči ter oblasti v mejah odnosov federacija-republika oziroma pokrajina.

Iz povedanega je povsem razumljivo, da se posvetovanje v Nišu ni moglo izogniti spopadu interesov, ki se izražajo skoz delitev in prekrivanje pristojnosti federacije in republik. Visoka stopnja nakopičenih konfliktov je prišla na dan tudi v razpravah v vseh štirih tematskih skupinah posvetovanja: »Teorija in komparativni federalizem«, »Struktura in problemi federalizma v SFRJ«, »Problemi avtonomije« in »Oblike federalizma v svetu«.

Demokratične družbene sile, ki imajo svoje predstavnike tudi v strokovnih pravnih združenjih, terjajo bistvenejše spremembe v korist bolj racionalno organiziranega političnega sistema, učinkovitejšega gospodarjenja in boljše organizacije družbe v celoti – tudi za ceno odstopanja od že doseženih pozicij.

Na začetku razprave je bilo izpostavljeno načelno spoznanje, da je proces integracije v sodobnem svetu pravilo, federativna država pa izjema; to je bilo temeljno sporočilo referatov, ki so jih predstavili akademik Jovan Djordjević, prof. Vojislav Stanovčić, Branislav Jojić in Djordjije Čaca. Hkrati je navzoča tudi zavest, da je zaradi zgodovinskega procesa konstituiranja jugoslovanskih narodov in procesa snovanja modernega političnega življenja v sedanjem obdobju federacija nepogrešljiva kot prostor za uravnavanje odnosov v večnacionalni skupnosti (seveda pa tudi ni mogoče federalizmu naprtiti vseh sedanjih težav v Jugoslaviji).

Kot dokaz za tako trditev navaja profesor Djordjević naslednje: »Končno vprašanje o nujnosti in upravičenosti federalizma je vedno pozitivno – ne pa negativno. Tu ne gre za vprašanje, ali je federacija komu všeč ali pa mu ni všeč, ne gre za abstraktne simpatije do našega ali drugačnega političnega sistema, ne gre tudi za vprašanje politične etike, pač pa za vprašanje globljih interesov, pravzaprav najglobljih, ker gre za interese obstanka skupnosti.

Ti interesi kažejo, da je centralističen sistem, kolikor se izraža kot prisilna vlada proti neki prosvetljeni in nacionalno osveščeni etnični skupini, prav toliko fatalen za tiste, proti katerim se izvaja, kot tudi za tiste, v katerih korist se uveljavlja. To pravilo je dejstvo, ki so ga v politični znanosti zagovarjali ne le daljnovidni misleci, kot sta bila Platon in Rousseau, pač pa tudi konservativni, vendar ostroumni državniki, kot sta bila npr. Bismarck in Gladstone« (str. 13). Če naj bi se federacija razvijala, je treba neprestano usklajevati *obče* s *parcialnimi* interesi. Kaj se dogodi, če tako usklajevanje zataji, kažejo sedanje razmere v jugoslovanski družbi, ki so španovija ekonomske krize in krize federalizma, kot je ugotovil prof. Milan Matić: »Glede na nekatere – predvsem neugodne ekonomske rezultate, do katerih je prišlo od druge polovice sedemdesetih let do danes, ko se je jugoslovanska družba soočila tudi z resno ekonomsko krizo, istočasno pa tudi z dokajšnjimi težavami v uresničevanju skupnih interesov v federaciji – z uresničevajem skupnega trga, s poglabljanjem socialnih, panožnih in še posebej regionalnih razlik – kot tudi z občo tendenco etatizacije federalnih enot (policentrični etatizem), kar je spremljalo še zapostavljanje in formalizacija samoupravljanja, vnašanje elementov nonfederalizma v strukturo jugoslovanskega federalizma, je dalo dosti vetra centrifugalnim tendencam in blokadam, ki so oteževale ekonomski in družbeni razvoj države v tem obdobju« (str. 33). Jugoslovanska oblika federacije, ki je izrazito decentralizirana in odprta za spremembe – pa tudi za delovanje partikularnih socialnih sil, je bila tudi ena od generatorjev krize. Zgodovinski primeri in menjave federalizma kažejo, da se je vedno ohranjala neka konstanta, ki je bila in ostala garant ekonomske in pravne varnosti v takih državah – namreč stroga centralizacija finance. Okrog tega vprašanja ni bilo sporov niti v teoriji niti v praksi – ne glede na oblike družbene ureditve. Ker ostaja v jugoslovanski praksi v veljavi *pravica* republik do zadolževanja in *dolžnost* federacije, da sprejema vlogo garanta dolžnika, morajo posledice takega odnosa čutiti vsi ekonomski subjekti – tako pravne kot fizične osebe – in sicer v obliki inflacije in negotovih pogojev poslovanja. Te posledice v posamičnih primerih sicer varirajo, skupen imenovalec

vseh pa je velika pravna in ekonomska negotovost ob nadaljnjem neracionalnem obnašanju gospodarskih subjektov.

V razpravah na srečanju v Nišu načel federalizma niso obravnavali kot skupek abstraktnih vrednosti, že zato ne, ker je njihovo kršenje pripeljalo do konkretnih posledic, kot so npr. pravna neenakost in ogrožanje temeljnih pravic državljanov, ki ne izhajajo samo iz notranjega prava, pač pa tudi iz mednarodnopravnih obveznosti Jugoslavije. Profesor Dušan Paravina je navedel primer iz delovnega prava: »Ustava SFRJ delno tudi kot mednarodno pravno obveznost Jugoslavije uveljavlja pravico do dela. Temeljni smisel ali namen tega načela je odprava nezaposlenosti (...) Toda po drugi strani – sodeč po tem, da nimamo jugoslovanskega zakona o zaposlovanju v državi in zavarovanja v primeru nezaposlenosti, imamo pa več kot milijon pretežno izšolanih in mladih nezaposlenih državljanov, sledi, da se zaposlenost in zavarovanje za primer brezposelnosti ne obravnavata kot *temeljni pravici*« (str. 313). V nekaj prispevkih so avtorji opozorili na pomanjkanje odgovornosti kot bistveni vzrok za krizo in neučinkovitost sistema. Tako je Ljubiša Jovanović ugotovil: »Ob uvajanju samoupravne avtonomije kot opore razvoju neposredne demokracije, ki daje polet iniciativnosti v sprožanju in reševanju problemov pri vseh tistih, pred katerimi ti problemi stojijo – in to brez čakanja na navodila od zgoraj – se je pozabilo na hkratno razvijanje konkretne odgovornosti za razvoj – ne le lastne, marveč tudi širše odgovornosti« (str. 315). To je pravo bistvo vseh sporov, ki se razvnemajo v naši družbi v zadnjih letih, kajti brez odgovornosti ni pravne države, moderne družbe in jasne koncepcije razvoja, končni rezultat pa je nezaupanje državljanov v vse pravne institucije in politični sistem, kot tudi nezaupanje v posameznike – nosilce državnih in političnih funkcij.

Kot dopolnilo k izrečenim kritikam jugoslovanskih strokovnjakov bi bilo koristno slišati tudi mnenje tujcev. Tako npr. Jim Seroka (ZDA) ugotavlja: »Dejstvo, da sploh ne prihaja ob najpomembnejših usklajevalnih medrepubliških komunikacij, pač pa do razpoznavaja skupin le po ‚republiških interesih' – je tako razločevanje celo tedaj, ko je naperjeno proti interesnim skupinam in je to pomembno za celo državo in obče interese države – ne le neracionalno in neučinkovito, pač pa pomeni tudi največjo pretnjo trajnemu obstoju jugoslovanske federacije« (str. 324).

Kot sklepno oceno zbora lahko povzamemo enotno mnenje udeležencev, da je bistvo krize federativnih odnosov v Jugoslaviji razrednega značaja, da se izraža skoz nemožnost delavskega razreda in družbenega dela, da se organizirata na *enotnem gospodarskem* jugoslovanskem prostoru, in da se zato problemi federalizma izražajo kot zunanja oblika blokiranosti in razpršenosti vitalnih družbenih interesov.

Dubravka Stajić

BOGDAN KAVČIČ

Sociologija dela

Knjigo Sociologija dela je izdala založba Delavska enotnost v Ljubljani leta 1987. Nastala je prvenstveno kot temeljni študijski pripomoček za predmet Sociologija dela na FSPN. Doslej so študentje uporabljali knjigo Poglavja iz sociologije dela, izdano leta 1979. Spremembe na področju dela pri nas in v svetu ter številne nove teoretične in empirične raziskave, so po avtorjevem mnenju terjale prenovitev in dopolnitev učbenika za sociologijo dela. Besedilo je v primerjavi s prejšnjim skoraj v celoti novo; izpuščeni sta poglavji o poklicih in profesijah ter o poslovodnem organu, dodano pa je novo poglavje o inovacijskih procesih.

Knjiga je razdeljena na trinajst poglavij z dopolnjenimi seznami novejše domače in tuje literature in na koncu opremljena s stvarnim kazalom.

V prvem poglavju z naslovom *Delitev in združevanja dela* opisuje avtor različne definicije pojma dela, njegove pojavne oblike in različna razmišljanja o družbenem pomenu dela; analizira oblike delitve dela in njihove posledice. Posebej pa obravnava delo v samoupravni družbi in ugotavlja, da še naprej ostaja družbena in tehnična delitev dela in z njo nerazrešeno vprašanje, kako preseči družbene posledice delitve dela.

Poglavje zaključi z opredelitvijo temeljnih značilnosti normativnega položaja delavcev v naši družbi.

V poglavju *Odtujitev in osvobajanje delavcev in dela* razčlenjuje marksistični in socialno psihološki pristop k problematiki odtujenosti. Pri tem izhaja iz pojmovanja odtujenosti kot zgodovinske kategorije, ki vidi vzroke odtujenosti primarno v delitvi dela in njenih posledicah. Sklepa, da preseganje odtujitve ter osvoboditev delavcev in dela v končni konsekvenci predpostavlja odpravo delitve dela. V okviru različnih nazorov o osvoboditvi dela se podrobneje ustavi pri koncepciji osvoboditve od dela in osvoboditvi v delu. V zadnjem delu govori o odtujitvi v socializmu in še posebej o odtujitvi v naši družbi.

V tretjem poglavju z naslovom *Organizacijske oblike združevanja dela s sredstvi za delo* najprej oriše nekatere specifičnosti »družbenega sistema dela«, pojma, ki ga uporablja za oznako vseh institucionaliziranih oblik dela pri nas. Potem obširneje spregovori o najpogostejših organizacijskih oblikah združenega dela. Na podlagi svojih in drugih raziskav daje pri obravnavi teh organizacijskih oblik tudi vrsto praktičnih napotil za ustreznejše organiziranje. V nadaljevanju opisuje še institucionalizirane oblike samostojnega osebnega dela in njegovo povezovanje z združenim delom.

V četrtem poglavju, ki ga poimenuje *Delavec in organizacija*, prikaže avtor najprej pomen organizacije za človeka in družbo. Potem preide na industrijsko organizacijo in prevladujoč tip organizacije dela – hierarhično organizacijo dela. V tem okviru analizira odnos nadrejenosti in podrejenosti med organizacijskimi ravnmi, funkcionalni in vrednostni ali oblastni vidik hierarhije ter organizacijske funkcije upravljanja, vodenja in izvajanja. V nadaljevanju podrobneje oriše izhodišča samoupravne organizacije dela. Po avtorjevem mnenju je bistvena zahteva samoupravne organizacije dela ponovna integracija organizacijskih funkcij. Temeljni odnos v organizaciji dela ne more biti več odnos nadrejenosti in podrejenosti, temveč sodelovanje enakopravnih članov. To sicer odpravlja potrebo po vrednostni hierarhiji, toda zaradi obstoječe delitve dela je še vedno nujna funkcionalna hierarhija – tehnična koordinacija dela. Avtor ugotavlja, da ločevanje vrednostne in funkcionalne hierarhije v praksi ne poteka brez težav, kajti tudi sam koordinatorski položaj vsebuje elemente oblasti, kar v samoupravni organizaciji ohranja odnos nadrejenosti in podrejenosti. Ta odnos po avtorjevem mnenju ni legalen, je pa nujen, dokler ne bo presežena obstoječa delitev dela.

V poglavju *Uspešnost organizacije združenega dela* obravnava različne načine opredeljevaja uspešnosti organizacije ter vpliv notranjih dejavnikov, okolja in družbe na njeno uspešnost. Potem se omeji na gospodarske organizacije in navaja nekatere družbenosistemske determinante in kriterije ugotavljanja uspešnosti teh organizacij v različnih družbenih sistemih. Jugoslovanske gospodarske organizacije naj bi bile v skladu s specifičnostmi družbenega sistema gospodarsko uspešne, razvijale naj bi samoupravne odnose in bile sposobne trajnejšega razvoja. Navaja različna merila gospodarske uspešnosti in kazalce razvitosti samoupravnih odnosov v organizacijah ter poroča o rezultatih raziskovanj o soodvisnosti med gospodarsko uspešnostjo in razvitostjo samoupravljanja. Poglavje sklene z ugotovitvijo, da ima za razvoj družbenega sistema prvenstven pomen gospodarska uspešnost in da je vsebinsko nujno razvijati takšno samoupravljanje, ki bo spodbujalo dobre gospodarske rezultate.

Obsežno poglavje z naslovom *Tehnologija-delo-družba* pričenja avtor z navajanjem različnih definicij in razvojnih stopenj tehnologije. Temu sledi prikaz socialnih posledic tehnološkega razvoja, ki temelji na izsledkih številnih raziskav o odnosu med razvojem tehnologije in družbenimi odnosi, o vplivu tehnologije na zaposlene in organizacijo dela ter o posledicah tehnološkega razvoja na širše družbeno okolje. Opisuje tudi nekatere glavne smeri pričakovanega tehnološkega razvoja ter pozitivne in negativne tendence, ki se pojavljajo ob uporabi tehnoloških dosežkov v praksi. Potem obravnava probleme tehnološkega razvoja v Jugoslaviji ter odnos med tehnologijo in samoupravljanjem. V razvoju tehnologije vidi veliko možnost za uresničevanje samoupravnih odnosov, vendar le v razvijanju in izbiri takšne tehnologije, ki bo imela zaželene socialne posledice. Poglavje sklene z opisom definicij in vzrokov pojava tehnokratizma.

V poglavju *Porazdelitev moči v organizaciji* izhaja avtor iz ugotovitve, da predstavlja družbena moč eno ključnih spremenljivk za razumevanje dogajanj v družbi in posamezni organizaciji. V uvodu navaja opredelitve pojma družbene moči in izvirov moči. Osrednji del poglavja nameni metodologiji in tehniki merjenja porazdelitve moči (vpliva) v delovnih organizacijah, posebej še nekaterim pomanjkljivostim merjenja vpliva v naših organizacijah. Avtor opozarja zlasti na prirejenost metodologije družbeni ureditvi, v kateri se je izoblikovala ter na problem realnosti ocen o porazdelitvi vpliva. Pri tem navaja vrsto dejavnikov, ki vplivajo na percepcijo realnega stanja. Na koncu prikaže nekaj izsledkov primerjalne analize štirinajstih empiričnih raziskav o porazdelitvi dejanskega in zaželenega vpliva v jugoslovanskih organizacijah od konca šestdesetih do začetka osemdesetih let.

V najobširnejšem poglavju *Proces in problemi (samoupravnega) odločanja* predstavi nekatere definicije odločanja in modele procesa odločanja na individualni ravni in na ravni družbenega sistema. Podrobneje razčleni nekakšen »idealen« model procesa samoupravnega odločanja. Pri tem pa ugotavlja, da se dejansko odločanje zaradi mnogih vzrokov le redko približa takšnemu obrazcu. Tudi sicer kaže upoštevati tiste faze, ki ustrezajo določenim družbenim in skupinskim ciljem, ne pa slepo vztrajati na postopku iz povsem formalnih razlogov. Obravnava tudi posebnosti odločanja v samoupravnih organizacijah, institucionalne oblike odločanja, odgovornost za odločitve in na koncu podaja predloge za racionalizacijo samoupravnega odločanja.

V poglavju *Konflikti v združenem delu* uvodoma opredeli pojem konflikta, vlogo konfliktov v družbenih odnosih in načine razreševanja konfliktov. Analizira družbene vzroke konfliktov v Jugoslaviji in različne vrste in pojavne oblike konfliktov v organizacijah. Mnenja je, da samoupravni model organizacije sicer ne izključuje konfliktnih situacij glede na to, da so predvideni številni formalni mehanizmi razreševanja konfliktov po mirni poti, vendar pa se jih delavci vedno ne poslužujejo. Na problem uspešnosti institucionaliziranih mehanizmov razreševanja konfliktov opozarjajo tudi stavke, ki jih avtor obravnava v zadnjem delu poglavja.

V poglavju *Samoupravno sporazumevanje in družbeno dogovarjanje* obravnava nastajanje, cilje in funkcije procesa »samoupravnega dogovarjanja«, vsebinske in druge razlike med družbenimi dogovori in samoupravnimi sporazumi kot normativnimi akti, s katerimi naj bi uresničevali proces samoupravnega dogovarjanja; nadalje vlogo družbenopolitičnih organizacij v samoupravnem dogovarjanju ter izkušnje, zlasti številne slabosti, ki so se pokazale pri dosedanji uporabi in funkcioniranju samoupravnega dogovarjanja.

Tudi poglavje *Svobodna menjava dela* je posvečeno novi kategoriji, ki jo je vzpostavila ustava iz leta 1974. Avtor povzema normativne opredelitve svobodne menjave dela in analize o pomenu, značilnostih in področjih njenega uveljavljanja. Na podlagi analiz o uresničevanju svobodne menjave dela bodisi v celotnem sistemu kot na posameznih področjih ugotavlja, da normativna ureditev svobodne menjave dela v praksi ni dala pričakovanih rezultatov. Pri tem navaja vrsto pomanjkljivosti, ki kažejo, da se položaj uporabnikov in izvajalcev ni bistveno spremenil v primerjavi z odnosi pred vpeljavo tega instituta.

V poglavju *Inovacije in združeno delo* pisec uvodoma opredeljuje pojem in družbeni pomen inovacij in vrste inovacijskih strategij. Ključne determinante, ki določajo stopnjo inovacijske dejavnosti in pojasnjujejo razlike med organizacijami, panogami, družbami in obdobji klasificira na individualne, organizacijske in družbene dejavnike inovacij. V okviru individualnih dejavnikov podrobneje obravnava proces individualnega kreativnega mišljenja in tehnike skupinske kreativnosti. Pri analizi organizacijskih in družbenih dejavnikov pa ugotavlja predvsem vzroke za nerazvitost inovacijske dejavnosti v jugoslovanskih organizacijah in navaja nekatere nujne spremembe v družbenem in gospodarskem sistemu ter spremembe v organizacijah, ki bi lahko vzpodbudile inovativnost.

Zadnje poglavje *Odnosi med organizacijo in okoljem* pričenja avtor z definicijami okolja in klasifikacijami elementov splošnega družbenega ali makro okolja ter specifičnega ali delovnega okolja organizacij. Pri obravnavanju odnosa med organizacijo in okoljem navaja prevladujoča stališča različnih avtorjev o odločilnem vplivu okolja na

strukturo organizacij. Poroča tudi o izsledkih nekaterih raziskav v razvitem svetu, ki ne potrjujejo hipoteze o odvisnosti organizacijske strukture od okolja, to pa zaradi posebnih »blažilcev«, ki jih organizacije ustvarjajo na mejah z okoljem. Ko govori o odnosu med našimi organizacijami združenega dela in njihovim okoljem, ugotavlja, da prihaja zaradi specifičnosti jugoslovanske družbene ureditve do tesnejše povezanosti in večje odvisnosti organizacij od okolja – zlasti družbenopolitičnega okolja – kot pa to velja za vpliv okolja na podjetja drugje po svetu.

V slovenski strokovni publicistiki novejšega obdobja je Kavčičeva Sociologija dela dokaj redka novost, saj se s tem področjem ukvarja relativno malo avtorjev. V primerjavi z učbenikom Poglavja iz sociologije dela ima nova knjiga to prednost, da se snovi loteva problemsko ter da opozarja na širino in raznolikost nazorov avtorjev, ki proučujejo tovrstno tematiko. Avtor ne ostaja več toliko pri povzemanju različnih normativnih določil, temveč v besedilo obširneje vključuje izsledke novejših teoretičnih in empiričnih raziskav s področja sociologije dela in njej sorodnih disciplin. Tako se bodo študentje in drugi bralci lahko seznanili tudi s sodobnimi dognanji na tem področju pri nas in v svetu.

Andrej Lukan

Sociologija sela (Zagreb)
št. 95–98/1987

Uvodnik: MILAN ŽUPANČIČ: Sodobne družbene in tehnološke spremembe in perspektive razvoja vasi; *Članki:* VLADO PULJIZ: Ruralno-sociološke raziskave in glavni trendi sprememb na naši vasi; MILAN ŽUPANČIČ: Tehnološke spremembe v kmetijstvu in vaške družbe; MLADEN STOJANOV: Integracija in dezintegracija ruralnosti; IVAN CIFRIĆ: Industrializacija in ruralna okolja; VLADIMIR CVJETIČANIN: Dejavniki ohranjanja in generiranja mešanih kmetij; DANILO TOMIĆ: Tehnološke spremembe v kmetijstvu in perspektive mlade generacije; JOSIP DEFILIPPIS: Spremembe socioekonomske strukture vaških gospodinjstev v Dalmaciji; *Raziskave:* IVAN CRKVENČIĆ et al.: Geografski vidiki razvoja občine Novska; KATARINA ČOBANOVIĆ, ĐURO KUKIĆ: Značilnosti zemljiških površin individualnih kmetij v SAE Vojvodina; NIKOLA CVETKOVIĆ: Socioekonomska gibanja v kmetijstvu in na vasi v Toplici; *Naš prevod:* H. J. de HAAN, A. T. J. NOOIJ: Ruralna sociologija na Nizozemskem; *Prikazi.*

Marksistička misao (Beograd)
št. 1/1988

Glavna tema: Enakopravnost jezikov v večnacionalnih skupnostih (2); BRANISLAV BRBORIĆ: Enakopravnost jezikov in enakopravnost ljudi in narodov v komunikacijah; MILAN ŠIPKA: Kultura komunikacije; MITAR PEŠIKAN: Problem jezikovnih pravic manjšinskih narodnih skupin v republikah srbohrvaškega jezikovnega področja; PAVLE IVIĆ: Jezik, njegove funkcije in terminologija; DRAGO ĆUPIĆ: Srbohrvaški jezik in njegova norma danes; DRAGO ROKSANDIĆ: O jeziku med nacijo in komunikacijo; MEVLIDA KARADŽA-GARIĆ: Komunikacijska enakopravnost in terminologija; JOSIP BAOTIĆ: Upoštevanje specifičnosti in razlik; VLADO DJUKANOVIĆ: Komunikacijski prostori in nekatere njihove določnice; *Okrogla miza:* Jugoslovanski federalizem – ideje in stvarnost: razpravljalci: Ž. Surčulija, D. Ičević, Z. Lakić, T. Jantol, L. Boban, Z. Antonić, Č. Povov, N. Pašić, M. Mirković, S. Cvetković, B. Gligorijević, B. Petranović, M. Zečević; *Članki:* MILAN RANKOVIĆ: Oktobrska revolucija in umetnost; JURIJ AFANASJEV: Energija zgodovinskega znanja; JANOSZ KORNAI: Zdravje naroda (o sorodnostih medicinskih ved in ekonomije); *Teden marksističnih razprav:* Radomir D. LUKIĆ: Morala v samouprvnem socializmu; RADOMAN BOŽOVIĆ: Družbena lastnina v strategiji izhoda iz krize in vloga drugih oblik lastnine; ZDRAVKO TOMAC: Spremembe v političnem sistemu in vloga subjektivnega faktorja v strategiji izhoda iz krize; *Esej:* SLOBODAN ANTONIĆ: Marx in subjekt revolucije; *Prikazi; Tematska bibliografija:* Enakopravnost jezikov v večnacionalnih skupnostih.

Kulturni radnik (Zagreb)
št. 6/1987

Stavka in kriza: VLADIMIR ARZENŠEK: Marksizem in demokratični socializem; DUŠKO SEKULIĆ: Stavka ali prekinitev dela (sociološki vidik); TONČI KUZMANIĆ: Samorepresivnost: primer labinske stavke 1987; IVAN JAKOPOVIĆ: Zakaj in čemu stavkati?; *Esej:* MIROSLAV TUĐMAN: Informacijska znanost in zaščita kulturnih dobrin; *Recenzije knjig; Bibliografija revije 1948–1987.*

Savremenost (Novi Sad)
št. 12/1987

V fokusu: Kultura med stvarnim in možnim: GEORGI STARDELOV: Uvod v prihodnost (fragmenti); BORIS MAJER: Kultura in kriza; MILAN UZELAC: Kultura

dela – delo kulture; JERZY TOPOLSKI: Kultura in zgodovinska zavest; TERESA KOSTYRKO: Teorija kultura in raziskovanje umetniške zavesti; SVETOZAR GRUJIĆ: Odtujitev izobraževanja, kulture in porabe; *Članki in razprave:* ŽIVAN BERISAVLJEVIĆ: Revolucionarni proces, ideološke konfrontacije in komunistična avantgarda (aktualni fragmenti); DUŠAN PIREC: Na margini strateškega in empiričnega interesa delavskega razreda kot dejavnika ekonomskega razvoja; *Povodi; Prikazi.*

Socijalizem (Beograd)
št. 1/1988

Članki, razprave: PREDRAG VRANICKI: Program ZKJ na preskušnji zgodovine; BRANISLAV IVANOVIĆ: Zaščita družbene lastnine v ustavnih amandmajih; *Okrogla miza:*Družbeni položaj in vloga mlade generacije: BORIS MUŽEVIĆ: Socializem in mlada generacija; STANISLAV SEKLECKI: Politika PZDP do mladine; STIPE OREŠKOVIĆ: Razmerje med socializmom in mladino; VELJA TOMANOVIĆ: Kaj je socializem? MILIJA KOMATINA: Socializem ima prihodnost, četudi ne vse njegove dosedanje realitete; GRZEGORZ NOVACKI: Mladi Poljaki o problemih socializma; GORAN MILINOVIĆ: Pravica mladine do kritike; VJESLAV KLIMČAK: Načela in ideali socializma v vzgoji mladine; LEV KREFT: Artikulacija položaja in vloge mladine v mladinski organizaciji; RISARD KASINJSKI: Prispevek mlade generacije k izgradnji socializma; SREČKO MIHAILOVIĆ: Kaj je pod tančicami? JULIAN NUCKOVSKI: Mladinsko gibanje v socialistični obnovi Poljske; MIRA LORGER: Vzroki in posledice revitalizacije religije; WODZIMIERZ ULICKI: Udeležba mladine v političnem življenju; MIRKO ARSIĆ: Dva tipa politizacije mladine; *Prikazi.*

Pregled (Sarajevo)
št. 1/1988

Članki: MIODRAG B. ŠIJAKOVIĆ: Tradicija – pro et contra; DUŠAN JANJIĆ: Zgodovina, tradicija in nacija; RADOJICA TAUTOVIĆ: Utopija kot maska tradicije; VLADIMIR PLAHOV: Tradicija in družba; THEODOR W. ADORNO: Tradicije in sodobnost; STIPE ŠUVAR: Vloga ZKJ pri razvoju samoupravljanja; NIJAZ DURAKOVIĆ: Uresničevanje strategije KPJ-ZKJ v razreševanju nacionalnega vprašanja; MUHAMED FILIPOVIĆ: Leninove ideje v luči izkustva Oktobrske revolucije in njenih posledic za razvoj socializma v svetu; *Prispevki in pogledi:*ABDURAHMAN KOŠARIĆ: Mednarodni ekonomski regionalizem dežel v razvoju v luči problematike financiranja; *Prikazi.*

Gledišta (Beograd)
št. 11–12/1987

Tema številke: Antinomije Antonia Gramscija – ob petdesetletnici smrti: JOVICA TRKULJA: Antonio Gramsci – razširjeni horizonti socializma; E. LACLAU, CH. MOUFFE: Gramscijevo razvodje; ERBARD STÖLTING: Ubogi Gramsci; (O hegemoniji, kulturi in sodobnih političnih strategijah); BRAČO KOVAČEVIĆ: Gramscijanstvo kot antileninizem; NIKOLA VISKOVIĆ: Fašizem, Julius Evola in »desni gramscizem«; *Eseji:*LIDIJA R. BASTA: Ustava in demokracija – shema treh interpretacij; NIKOLA SKLEDAR: Predoaje za dialog; JOSIP MARINKOVIĆ: Etika in pedagogika; MILOJKO STOJANOVIĆ: Ali je naša šola tudi avtoritarna? BRANKO MEDOJEVIĆ: Marxova teorija rente: pomanjkljivosti vrednostnega modela analize; *Prevodi:* LOUIS MINK: Collingwoodov historicizem: dialektika procesa; *Pogledi, prikazi.*

Socijalizam (Beograd)
št. 3/1988

FRANC ŠETINC: Demokratični centralizem v prostoru in času; ZLATAN GAVRILOVIĆ: Marksizem in Zveza komunistov; BEĆIR MACIĆ: Odgovornost – temeljna komponenta avantgardnosti Zveze komunistov; NEDŽAD BAŠIĆ: Razredno-socialne implikacije internacionalizacije kapitala; ŽIVAN NIKOLIĆ: Svetovni trg in svetovna cena; *Mednarodne teme:* RANKO PETKOVIĆ: Zgodovinski in geostrateški

položaj in pomen Balkana včeraj in danes; *Soočanja:* BRANKO PETRANOVIĆ: Za kritični dialog o jugoslovansko-sovjetskih odnosih 1941–1947; *Eseji:* TAMARA PROŠIĆ: Hegemonija in revolucija; *Srečanja:* Socializem in »duhovno stanje časa« (platforma za Cavtat 1987); *Pogledi:* PAVLE ANAGNOSTI: Uresničevanje skupnega interesa v kulturi; *Prevod:* A. V. DMITRIEV: Tendenca razvoja sovjetskega političnega sistema; *Prikazi.*

Sociološki pregled (Beograd) št. 4/1987

Sociologija športa: RADOVAN MARJANOVIĆ: Coubert in njegovo zanimanje za šport – zunaj mitov; VIŠESLAV KRSMANOVIĆ: Stališča mladih o športni morali; ZORAN MANOJLOVIĆ: Šport in rekreacija – bibliografija; *Članki:* NEBOJŠA POPOV: Družbena gibanja in družbene spremembe; MIRJANA OKLOBDŽIJA: Migranti – marginalci; *Raziskave:* ALEKSANDRA JASINSKA-KANIA: Moralne vrednote in politična stališča; DIMITRIJE VUJADINOVIĆ: Državni praznik ali hiša na tri vogale; *Pogledi:* KURT WOLF: Sociologija? RUDI SUPEK: Domoljubje v železnem objemu rodoljubja (nacionalizem in birokracija); *Pogledi:* MIROSLAV ŽIVKOVIĆ: Samoupravni socializem in enopartijski sistem; *Bibliografija:* Sociološko proučevanje družbenih sprememb in razvoja (1975–1987); *Pogledi in prikazi; Obvestila in korespondenca; Statut Sociološkega društva Srbije.*

bibliografija knjig in člankov

Iz dokumentacije Osrednje družboslovne knjižnice Jožeta Goričarja

I. SOCIOLOGIJA

ANALYZING Social Interaction: Advances in Affect Control Theory. The Journal of Mathematical Sociology, 13(1987)1–2 (tematska številka)

ANTIFEMINISMUS. Oesterreichische Zeitschrift fuer Politikwissenschaft, 16(1987)4 (tematska številka)

BLACK Employment Opportunities: Macro and Micro Perspectives. Journal of Social Issues, 43(1987)1 (tematska številka)

CARCHEDI Guglielmo: Class Analysis and Social Research. Oxford: Basil Blackwell; 1987

DRUŠTVENE NAUKE u savremenom jugoslovenskom društvu. Ideje, 17(1987)4 (tematska številka)

FASOLD Ralph: The Sociolinguistics of Society. Oxford: Basil Blackwell; 1985

LA MODE des identites. L'homme et la societe, (1987)1 (tematska številka)

LES MUSULMANS dans la societe française. Revue française de science politique, 37(1987)6 (tematska številka)

NEFORMALNO DELO. Ljubljana: Delavska enotnost; 1988

POPULACIONA politika danas u svijetu. Žena, 45(1987)5 (tematska številka)

SAVILLE-TROIKE Muriel: The Ethnography of Communication: An Introduction. Oxford: Basil Blackwell; 1984

SCHMITT Carl. Telos, (1987)72 (tematska številka)

SOCIJALNA diferencijacija u jugoslavenskom društvu. Pogledi-Split, 17(1987)2 (tematska številka)

STREET Foods: Testing Assumptions about Informal Sector Activity by Women and Men. Current Sociology, 35(1987)3 (tematska številka)

SUPEK Rudi: Herbert Spencer i biologizam u sociologiji. Zagreb: Naprijed; 1987

THE PERSISTING Question: Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism. Berlin; New York: Walter de Gruyter; 1987

URBAN Sociology in Poland. The Polish Sociological Bulletin, (1986)1–2 (tematska številka)

II. POLITIČNE VEDE

AMERIKA. Leviathan, 15(1987)4 (tematska številka)

CABINET Structure and Decision-Making Processes in Western Europe. European Journal of Political Research, 16(1988)2 (tematska številka)

CIVILNA družba in država. Družboslovne razprave, 4(1987)5 (tematska številka)

CLARK Gordon L.: State Apparatus: Structures and Language of Legitimacy. Boston; London: Allen and Unwin; 1984

IRWIN John L.: Modern Britain: An Introduction. London: Allen und Unwin; 1987

LEARNING About Women: Gender, Politics and Power. Daedalus, 116(1987)4 (tematska številka)

LUEBBERT Gregory M.: Comparative Democracy: Policymaking and Governing Coalitions in Europe and Israel. New York: Columbia University Press; 1986

MEDVEDEV Zhores: Gorbachev. Oxford: Basil Blackwell; 1986

POLITIKVERMITTLUNG. Stuttgart: Bonn Aktuell; 1987

SMILJKOVIĆ Radoš: Organizacije i politika. Beograd: Naučna knjiga; 1985

THE STATE of American Federalism 1986. Publius, 17(1987)3 (tematska številka)

TOWARDS left-of-centre realignment. The Political Quarterly, 58(1987)4 (tematska številka)

VASOVIĆ Vučina: Savremeni politički sistemi. Beograd: Naučna knjiga; 1987

III. POLITIČNI SISTEM SFRJ

AKCIJA 25 poslancev. Časopis za kritiko znanosti, (1987)101–102 (tematska številka)

DRUŽBENA lastnina – lastnina. Praksa, (1987)4 (tematska številka)

JUGOSLAVENSKA omladina između apatije i političkog subjektiviteta. Pogledi-Split, 17(1987)1 (tematska številka)

NOVA družbena gibanja. Praksa, (1987)4 (tematska številka)

IV. MEDNARODNA POLITIKA. MEDNARODNI ODNOSI

SAVREMENA Albanija i jugoslovensko-albanski odnosi. Ideje, (1987)5–6 (tematska številka)

SOVIET Foreign Policy. Proceedings of the Academy of Political Science, 36(1987)4 (tematska številka)

SUCCESSION in the South. Third World Quarterly, 10(1988)1 (tematska številka)

TENSIONS in the Territorial Politics of Western Europe. West European Politics, 10(1987)4 (tematska številka)

V. KOMUNIKOLOGIJA. NOVINARSTVO. MNOŽIČNI MEDIJI

DRUŠTVENOST informacije. Politička misao, 29(1987)1 (tematska številka)

JUGOSLAVENSKA komunikacija danas. Politička misao, 29(1987)2 (tematska številka)

MASS MEDIA in Legislative Campaigns. Legislative Studies Quarterly, 12(1987)3 (tematska številka)
NOVINARSTVO u političkom životu jugoslavenskog društva. Pogledi-Split, 17(1987)3–4 (tematska številka)
PUBLIC Communication and Behavior. Orlando; London: Academic Press; 1986
RADIO History. Media, Culture and Society, 10(1988)1 (tematska številka)
THE IMPACT of Television: A Natural Experiment in Three Communities. Orlando: Academic Press; 1986

VI. METODOLOGIJA

COMMON Problems in Quantitative Social Research. Sociological Methods and Research, 16(1987)1 (tematska številka)

VII. FILOZOFIJA

KARL Loewith. Scetticismo e storia. Aut Aut, (1987)222 (tematska številka)
LUKACS et Bloch: raison et utopie. L'homme et la societe, (1986)79–82 (tematska številka)
METAFORA e filosofia. Aut Aut, (1987)220–221 (tematska številka)
PENSEE naturelle. Logique et langage. A Jean-Blaise Grize. Cahiers Vilfredo Pareto, 25(1987)77 (tematska številka)
PHILOSOPHICAL Logic. Oxford: Oxford University Press; 1985

VIII. MARKSIZEM

ARTHUR C. J.: Dialectics of Labour: Marx and his Relation to Hegel. Oxford: Basil Blackwell; 1986
KORAĆ Veljko: Marksovo shvatanje čoveka, istorije i društva. Zagreb: Naprijed; 1987
MARX Karl: Odabrana pisma. Zagreb: Školska knjiga; 1987

IX. PSIHOLOGIJA

FROSH Stephen: The Politics of Psychoanalysis: An Introduction to Freudian and Post-Freudian Theory. London: Macmillan Education; 1987

X. PRAVO

INTERNATIONAL Law: The Essential Treaties and Other Relevant Documents. Berlin; New York: Walter de Gruyter; 1985
OTT David H.: Public International Law in the Modern World. London: Pitman Publishing; 1987

XI. EKONOMIJA, EKONOMSKI ODNOSI, MEDNARODNO GOSPODARSTVO

CAIRNCROSS Alec: Economics and Economic Policy. Oxford: Basil Blackwell; 1987
EVROPSKA stagflacija. Ideje, 17(1987)2–3 (tematska številka)
FIELDHOUSE David K.: Black Afrika: Economic Decolonization and Arrested Development. London; Boston; Sydney: Allen and Unwin; 1986
GAMS Andrija: Svojina. Beograd: Centar za filozofiju i društvenu teoriju; 1987
KRIZE i razvoj. Razvoj, 4(1987)4 (tematska številka)
MANZINI Andrew O.: Integrating Human Reasources and Strategic Business Planning. New York: American Management Association; 1986
MULTINATIONALLES et developpement. Revue Tiersmonde, 29(1988)113 (tematska številka)
POSTFORDISMUS – Kapitalismus quo vadis. Das Argument, (1987)165 (tematska številka)
TOYE John: Dilemmas of Development: Reflections on the Counter-Revolution in Development Theory and Policy. Oxford: Basil Blackwell; 1987

XII. VOJAŠKE VEDE, SLO, DS

DURCH William J.: The Future of the ABM Treaty. London: International Institute for Strategic Studies; 1987
SABIN Philip A. G.: Shadow or Substance? Perceptions and Symbolism in Nuclear Force Planning. London: International Institute for Strategic Studies; 1987
SCHROEER Dietrich: Directed-Energy Weapons and Strategic Defence: A Primer. London: International Institute for Strategic Studies; 1987

XIII. ZNANOST, TEHNOLOGIJA, EKOLOGIJA

ARTIFICIAL Intelligence. Daedalus, 117(1988)1 (tematska številka)
FORESTER Tom: High-Tech Society: The Story of the Information Technology Revolution. Oxford: Basil Blackwell; 1987
FUTURES. Daedalus, 116(1987)3 (tematska številka)
KELLEHER Kathleen: Teleconferencing: Linking People Together Electronically. Englewood Cliffs: Prentice-Hall; 1985
MADŽERIĆ Dragomir: Promocijske aktivnosti u zaščiti ekosistema. Zagreb: Birotehnika; 1987
RASPOPOVIĆ Milan O.: Društvo, nauka i tehnika. Beograd: Stručna knjiga; 1987

XIV. UMETNOST, KULTURA, JEZIK

CRITIQUE of the Enlightenment. New German Critique, (1987)41 (tematska številka)
LANGUAGE Planning in Ireland. International Journal of the Sociology of Language, (1988)70 (tematska številka)

NEW PERSPECTIVES on Language Maintenance and Language Shift I. International Journal of the Sociology of Language, (1987)68 (tematska številka)

POLITIČNO izobraževanje delavcev. Marksizam u svetu, (1987)7–8 (tematska številka)

SLOVENSKA slovstvena veda. Problemi, 25(1987)5 (tematska številka)

XV. IZOBRAŽEVANJE. ŠOLSTVO

EMPLOYMENT and Training Policy. Policy Studies Review, 6(1987)4 (tematska številka)

REFORMA obrazovanja – deset godina poslije. Kulturni radnik, 40(1987)5 (tematska številka)

XVI. MEDICINA. ZDRAVSTVO. SOCIALNA POLITIKA

DIVERSITY in the Lifestyles of Older People. Lifestyles, 8(1987)3–4 (tematska številka)

XVII. RELIGIJA

CVITKOVIĆ Ivan: Sloboda religije u socijalističkom samoupravnom društvu. Novi Sad: Dnevnik; 1987

KOŽUL Franjo: Religija i nacija. Novi Sad: Dnevnik; 1987

XVIII. ANTROPOLOGIJA

AN ANTHROPOLOGICAL Profile of Japan. Current Anthropology – Supplement, 28(1987)4 (tematska številka)

COMPARATIVE Anthropology. Oxford: Basil Blackwell; 1987

LA FABRICATION mythique des enfants. L'homme, 28(1988)105 (tematska številka)

THE PROCESSES of Transition. Anthropological Case Studies. International Social Science Journal, 39(1987)4 (tematska številka)

XIX. ZGODOVINA

MARKOVIĆ Dragan: Istina o Golom otoku. Beograd; Ljubljana: Narodna knjiga, Partizanska knjiga; 1987

MILIĆ Borislav: Slobodan Jovanović o socijalizmu i marksizmu: kritički osvrt na jedan oblik buržoaskog konzervativizma. Beograd: Mladost; 1985

STANFORD Michael: The Nature of Historical Knowledge. Oxford; New York: Basil Blackwell; 1987

avtorski sinopsisi

UDC 001.891.3

MLINAR, dr. Zdravko: Professional culture, social research and social practice. Teorija in praksa, Ljubljana 1988, Vol XXV, No 5, p. 550–567

The development of social sciences is not hindered by limited material resources only but also by the lack of a clearcut concept and defined measures enabling the promotion of the process of professionalization. Scientific culture and identity of sociology as a discipline was particularly within the context of a small nation blured and therefore did not differ from national and publicistic treatment of social problems. Stricter differntiation between authentic contributions and compilations from foreign sources is nesessary. What is important is quality and not quantity. Quintessential and interdisciplinary studies should be encouraged; they should replace compiling of particularities. The latter causes a certain discrepancy between a rather large amount of data collection and inadequate degree of its utilization. This indicates a low level of organization and limited accessibility to collected data. Professionalization calls for faster internationalization of social research. Several suggestions for the promotion of the process of internationalization, e. g. language barriers, the role of publishers, more flexible spatial mobility of research workers and selectivity of research topics, are indicated by the author.

UDK 338.2:342.4(497.1)

BOHINC, dr. Rado: Ustava in tržno gospodarstvo
Teorija in praksa, Ljubljana 1988, let. XXV, št. 5, str. 598–603

Avtor označi socialistično gospodarstvo kot sintezo samoupravljanja in trga, ki sta hkrati determinanti družbenoekonomskega sistema. Govori o družbeni nevtralnosti trga, o nujni spremembi ustavne opredelitve družbene lastnine, ki mora izražati njeno pozitivno, ne pa negativno formo. Prilaščanje in upravljanje z družbenimi sredstvi mora biti prilagojeno trgu. Avtor zagovarja pravico do upravljanja na podlagi vloženih sredstev ter avtonomijo delavcev pri delitvi osebnih dohodkov, kadar dosegajo vsaj povprečno donosnost družbenih sredstev. To donosnost bi ugotavljali na podlagi višine uvedenih obresti na poslovni sklad. Povprečna oz. nadpovprečna višina obresti je tudi izhodišče za tržno vrednotenje dela. Avtor se zavzema za doslednejše razločevanje med samoupravljanjem in poslovodenjem ter med samoupravnim in družbenim planiranjem.

UDK 342.4(497.1)»1988«

OKROGLA MIZA: Ustavne spremembe 1988
Teorija in praksa, Ljubljana 1988, let. XXV, št. 5, str. 656–688

V okviru letošnjega tedna Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani je ob številnih drugih prireditvah, posvetih itn. tekel tudi pogovor za okroglo mizo o ustavnih spremembah; organizirala ga je Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo. Mnenja, stališča in predlogi učiteljev in raziskovalcev iz različnih družboslovnih disciplin naj bi omogočili, da bi tudi Univerza kot osrednja znanstvena, kulturna in pedagoška ustanova Slovencev izoblikovala svoje poglede na sedanjo in prihodnjo ustavno ureditev dovolj jasno in glasno. Pogovor se ni zgubljal v podrobnostih, pač pa je posegel v najbolj pereča vprašanja ustavne reforme ter družbenega razvoja, kot se odslikujejo tudi v znanstvenem spoznavnem procesu in izsledkih družboslovnih raziskav (SJM).

---

avtorski sinopsisi

UDC 342.4(497.1)»1988«

ROUND TABLE: Constitutional Changes 1988
Teorija in praksa, Ljubljana 1988, vol XXV, No 5, p. 656–688

A round table discussion on constitutional changes, organized by the Faculty for Sociology, Political Science and Journalism, took place among several manifestations within the week of Edvard Kardelj's University in Ljubljana. The University as the central scientific, cultural and educational institution of the Slovene nation, should articulate and clearly express its views on the future constitutional order through opinions and viewpoints of university teachers and research workers from different social sciences. The discussion cut into crucial and current problems concerning the constitutional changes as well as the problems of social development reflected in the scientific cognitive process and findings of social research studies (Slovene Public Opinion).

UDK 001.891:3

MLINAR, dr. Zdravko: Profesionalna kultura, družboslovno raziskovanje in družbena praksa
Teorija in praksa, Ljubljana 1988, let. XXV, št. 5, str. 550–567

Razvoj družbenih znanosti ne zadržujejo le omejena materialna sredstva, temveč tudi pomanjkanje jasne predstave in opredeljenih meril, ki bi omogočala pospeševanje procesa profesionalizacije. Znanstvena kultura in disciplinarna identiteta sociologije je bila – še posebej v kontekstu majhnega naroda – zabrisana, tako da se ni razločevala od zdravorazumskega in publicističnega obravnavanja družbenih problemov. Potrebno je določnejše razlikovanje med izvirnimi prispevki in povzemanjem tujih virov. V ocenjevanju preveč prevladuje obseg, kvantiteta. Namesto kopičenja posameznosti naj bi spodbujali število sintetičnih študij. Prihaja do velikega neskladja med (relativno velikim) obsegom zbiranja podatkov in nizko stopnjo njihove izkoriščenosti. To kaže na nizko stopnjo organiziranosti in omejeno dostopnost do že zbranih podatkov (neurejene banke podatkov ipd.). Profesionalizacija terja hitrejšo internacionalizacijo družboslovnega raziskovanja. Podanih je vrsta predlogov, kako naj bi pospešili proces internacionalizacije, npr. glede vprašanja o jezikovnih barierah, glede vloge založnikov, večje prostorske mobilnosti raziskovalcev in selektivnosti pri izbiri novih tem za raziskovanje.

UDC 338.2:342.4(497.1)

BOHINC, dr. Rado: Constitution and Free Market Economy
Teorija in praksa, Ljubljana 1988, Vol. XXV, No 5, p. 598–603

Socialist economy is consieved by the author as a synthesis of self-management and free market, which are supposed to be simultaneously determinants of the socio-economic system. Special emphasis is given to social neutrality of the market, the necessity of the constitutional change of the definition of social property, this should express its positive and not negative forms. Appropriation and management of social resources should be in consistency with free market requirements. The invested resources should be the base of the right to manage with the means of productions, and workers should be autonomous in distributing personal income, provided they reached an avarage profitability. Profitability should be determined on the basis of the interest rates set on the working capital. Avarage and surplus of interest return should serve as basis for the market orientated evaluation of labour. The author stands for a stricter differentiation between self-management and management as well as between selfmanagement and social planning.

GOJKO STANIČ

USTAVA SVOBODE Ustava '88 in ekološko uravnoteženi družbeno-tehnološki razvoj.

Na osnovi analize ključnih razvojnih teženj sodobne družbe razvija avtor elemente za opredelitev bistva socialistične ureditve v razmerah postindustrijske družbe oziroma uveljavljanja informacijskega produkcijskega načina. Izzivalno čtivo! »Izvirno programsko besedilo«, Boris Jež – Delo • *Broširano, B 5 format, str. 142, cena 19.000 din.*

Podpisani (ime in priimek ali naslov pravne osebe):

Naslov (poštna številka):

Nepreklicno naročam: kom. »Ustave svobode« Datum:

Podpis in žig:

Kupnino vplačate na žiro račun 50101-678-51259 ZOTKS, Ljubljana. Lepi pot 6, tel.: (061) 213-743 ali 213-727. Kopijo položnice ali virmana priložite. Družbeno pravna oseba lahko priloži naročilnico. Poštne stroške obračunavamo posebej. Knjigo boste prejeli po vplačilu. Če naročite več kot 10 knjig, odobravamo 30% popusta. V primeru spora je pristojno sodišče v Ljubljani. Naročilnica velja do 30. junija 1988.

ZVEZA ORGANIZACIJ ZA TEHNIČNO KULTURO SLOVENIJE

POPRAVEK

V št. 3–4/1988 je prišlo v članku Ide Hojnik »Starost kot odvisna spremenljivka . . .« v tabeli 1. na str. 374 do napake v prikazu izobrazbene strukture ostarelih; za leto 1986 (v zadnji koloni) so pravilni deleži naslednji: 11,4%; 47,2%; 25,8%, 25,8% in 5,2%. Bralcem se za napako opravičujemo.

SODELAVCEM TEORIJE IN PRAKSE

V želji po grafični enotnosti oblike prispevkov in njeni skladnosti z mednarodnimi revialnimi standardi prosi uredniški odbor Teorije in prakse sodelavce, da upoštevajo naslednja navodila pri strokovnih in znanstvenih prispevkih:

1) Prispevke v dveh izvodih pošiljajte na naslov: Uredništvo Teorije in prakse, Kardeljeva ploščad 5, 61000 Ljubljana.

2) Znanstveni in tehtni strokovni prispevki naj ne presegajo 15–20 strani (s 30 vrsticami na stran z dvojnim razmikom med vrsticami); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.

3) Vsak prispevek naj ima na posebnem listu naslovno stran, ki vsebuje ime in priimek avtorja, naslov prispevka, akademski in strokovni naziv ter točen naslov ustanove, kjer avtor dela.

4) Znanstveni in strokovni prispevki morajo imeti še angleški naslov; opremljeni naj bodo s povzetkom do 150 besed v slovenščini in po možnosti tudi v angleščini.

5) Vrstni red znanstvenih in strokovnih prispevkov naj bo naslednji: naslovna stran (ločeno), tekst, opombe, seznam literature v predpisani obliki.

6) Tabele naj bodo natipkane v besedilu prispevka, kamor sodijo. Sheme, diagrami, grafikoni morajo biti izdelani ločeno od besedila in vsak na posebni strani ter oštevilčeni po vrstnem redu pojavljanja v besedilu z označenimi mesti v besedilu, kamor sodijo.

7) Seznam literature uredite po abecednem redu priimkov avtorjev (pri anonimnih delih pa velja abecedni red naslova dela). Predvidena oblika seznama:

a) Knjiga: priimek in ime avtorja, leto izdaje, naslov, kraj, založba. Primer: Smolnikar Tone (1983): Migracije. Ljubljana, Delavska enotnost.

b) Članki v revijah: priimek in ime avtorja, leto, naslov članka, revija, letnik (zvezek), številka, strani v reviji. Primer: Zaletel Franc, (1984): Nova sociološka paradigma. Teorija in praksa, 23(8), str. 70–86.

c) Prispevki v zbornikih: Podkrajšek Stane (1988): Neformalne dejavnosti in prostorski razvoj. V: Kregar Peter et. al., Neformalno delo. Ljubljana, Delavska enotnost. Str. 33–82.

8) Vključevanje referenc v tekst: če gre za točno navedbo, ki vključuje tudi stran, uporabite (Torkar, 1981:63), če pa gre za splošno opozorilo na avtorja in delo (Premrl, 1985).

9) Uredništvo uporablja za prispevke anonimni recenzentski postopek (brez navajanja avtorja in institucije). Avtor prispevka lahko zahteva od uredništva, da ga seznani z vsebino splošnih in konkretnih pripomb recenzenta.

10) Zaradi tehničnih razlogov prosimo avtorja, da se izogibajo zapletenim matematičnim izrazom ali uporabi simbola v drugih črkopisih (npr. grške črke).

11) Prispevkov ne vračamo.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Slavko Splichal: Pandorina skrinjica: ob junijskih aretacijah v Sloveniji
Janko Jeri: Boj za slovensko identiteto
Boris Majer: Razmišljanje o drugačnem socializmu (3)
Franc Šetinc: Demokratični centralizem v prostoru in času
Ekonomski vidiki ustavnih sprememb: Prispevek so napisali: France Černe, Bogomir Kovač, Ivan Ribnikar, Lado Rupnik in Danijel Pučko
Gramsci in sodobnost: Sporočila z mednarodnega posveta v Ljubljani
Mirjana Ule: Mladi v Sloveniji na prelomu »modernizacije« slovenske družbe
Marijan Britovšek: Buharinov spopad z levo opozicijo (2)